KNJIGA DRUGA
(1807.—1815.)

Поклон
ЈОЦЕ ВУЈИЋА из Сенте
УНИВЕРЗИТЕТ. БИБЛИОТЕЦИ
У БЕОГРАДУ

Л Б 10
910

УНИВ. БИБЛИОТ
В. и. Бр. 965

DR. LUJO KNEZ VOJNOVIĆ

PAD DUBROVNIKA

II

KNJIGA DRUGA
(1807.—1815.)

Библиотека
ЈОЦЕ ВУЈИЋА
у Сенти

TISAK DIONIČKE TISKARE U ZAGREBU 1908.
PIŠČEVO IZDANJE.

PREGLED SADRŽINE.

Knjiga druga.

(1807—1815)

Glava I.

1807.

I. Friedland. Napoleonova poljačka vojna, 2. — Republika radi u Beču za povratak nezavisnosti, 3. — Slavenosrpski planovi, 4. — Politička nadanja, 5. — Austrijska vojska sa Bellegardom napušta Šipan, 6. — Dubrovačka nota bečkome kabinetu, 7. — Nota tuilerijskome kabinetu, 9. — Friedland, 10.

II. Tilsit. Pregovori izmegju Napoleona i Aleksandra, 11. — Tilsitski Ugovor, 13. — Napuštanje Dubrovnika sa strane Rusije, 14. — Upečatak u Rusiji, 16. — Tilsitski stil i ton, 17. — Tilsitski istočni program; Talleyrandov odstup, 18. — Dubrovnik i tilsitski ugovor, 19.

III. Tilsitski režim. Otežanje vojene okupacije, 21. — Spor o putu, 27. — Odnosi sa Turcima i Rusima, 30. — Marmontova izjava (13. Avgusta), 32. — Francuzi zapremaju Boku, 33. — Žakobinski pokreti u Dubrovniku, 34. — Zatišje, 35. Pitanje o upisivanju mrnara za francusku flotu, 36.

IV. Sorgova misija. Sorgo i Talleyrand, 37. — Carev put u Italiju, 39. — Dživo Natali u Milanu, 42. — Napoleonovi pogledi, 43. — Turska nemoćna da se zauzme za Dubrovnik, 44. — Kirikova defekcija, 46. — Misija Karla Natali u Carigrad, 47. — Uporna nadanja Senata, 49. — Nadanje dubrovačkijeh pomoraca; njihova pisma, 50. — Incident dubrovačkoga konsulata u Livornu, 51. — Lauriston naregjuje da se na brodovima dubrovačka zastava zamijeni sa talijanskom, 53. — Senat traži intervenciju Porte, 54. — Diplomatska gverilja, 56.

V. Zastava. Lauristonova proklamacija, 57. — Senatov odgovor, 58. — Dubrovačka zastava skida se s Orlanda, 59.

Glava II.

Finis Reipublicae.

(31. Januara 1808.)

I. Borba. Talijanska se zastava razvija na Placi, 63. — Protestacija Senata, 65. — Misija Dživa Kaboge u Pariz, 66. — Republika uporno produžava svoje funkcije, 67. — Clausel Marmontu, 68. — Instrukcije Karbogi, 69. — Republičin rad, 71.

II. Finis Reipublicae. Posljednji akti suvereniteta, 75. — Marmont u Dubrovniku; Delort, u njegovo ime, raspušta Senat, ukida republikansku vladu, 77. — Bruère upravitelj Dubrovnika, 82. — Marmontov izvještaj Napoleonu, 85. — Oprovrgavanje Marmontove optužnice, 90. — Napoleon odobrava ukinuće Republike, 96. — Marmont, dubrovački herceg, 97. — Garagnin zamjenjuje Bruèrea, 103.

III. Dubrovnik u Carstvu. Apatija Evrope; Papa i Sultan, 104. — Dubrovačke klase prema aneksiji, 106. — Vlastela, 107. — Pučani, 109. — Pitanje fideikomisa, 110. — Sveštenstvo, 111. — Jevreji, 114. — Pravoslavni, 116. — Peta koalicija, 117. — Wagram (6. Jula), 119. — Schönbrunnski mir (14. Oktobra) 120. — Osnivanje Ilirije, 121. — Dubrovnik u Iliriji, 122. — Ilirska deputacija u Parizu (15. Avgusta 1810), 123. — Napoleonovi planovi za Dubrovnik, 124.

Glava III.

Posljednji let Slobode.

(1813—1814)

I. Ustanak. Napoleon u Rusiji, 136. — Odstup, 137. — Sedma koalicija, 138. — Sorgova nadanja, 139. — Lützen i Bautzen, 140. — Lipsko (19. Oktobra 1813), 141. — Englezi na jadranskome primorju; Konavoski pokret, 142. — Tajni rad vlastele (1809—1813), 143. — Vlaho Kaboga i Dživo Natali, 148.

— Priroda dubrovačkoga ustanka, 149. — Dom Natali, glavni inspirator ustanka, 150. — Harper u dubrovačkijem vodama, 151. — Lowenova proklamacija, 152. — Organizacija pokreta, 154. — Konavljani ustaju prvi, 155. — Vlaho Kaboga u Cavtatu, 156. — Ustanak se širi, 157. — Politika Englezâ, 158. — Engleska pomorska sila odaje počast dubrovačkoj zastavi (15. Nov. 1813), 160. — Kaboga „privremeni Gubernator"; organizacija ustanka, 161. — Ustanici na Srgju, 162. — Junačko držanje ustanika, 163. — Ustanici prenose glavni stan u Gruž, 164. — Nesuglasice izmegju Engleza, 165. — Boj u Gružu (9. Decembra), 166. — Dubrovnik blokiran, 169. — Austrijske intrige, 170. — Kraj godine 1813, 172. — Gjeneral Milutinović u Gružu (3. Januara 1814), 173. — Milutinovićeva politika, 174. — Kabožin preokret, 175. — Misija Frana Bone kod engleskoga admirala Sir John Gore-a, 176. — Saziv skupštine, 177. — Sastanak u Mokošici (18. Januara), 179. — Pregovori republikanskoga odbora sa Milutinovićem, 185. — Misija Karla Natali u Zadar 186. — Misija Miha Bone u Beč, 187. — Osnovna pogrješka vlastele, 189. — Milutinovićev kompromis s vlastelom, 190. — Ustanak u Gradu, 191. — Natali na Pločama, 192. — Montrichardova kapitulacija, 193. — Milutinović ulazi u Grad, 194. — Austrijska zastava na Placi (30. Januara) 195.

II. Druga okupacija. Dogagjaji po Milutinovićevom ulazu; izaslanstvo bosanskoga vezira, 196. — Napoleonova abdikacija, 198. — Sir John Gore o dubrovačkim ostrvima, 199. — Austrijska politika prema Dubrovniku, 200. — Napoleon i ilirsko pitanje, 202. — Napoleon i Evropa, 210. — Pariski mir (30. Maja 1814), 212. — Bonina misija, 214. — Bonin izgon, 221. — Schönbrunski manifest, 225. — Rasprava o deputaciji Ćesaru, 226. — Pozzina protestacija, 230. — Protestacija vlastele (30. Avgusta 1814), 231. — Kapitulacija, 236. — Zakletva vjernosti Austrijskome Ćesaru, 237.

III. Porta i Dubrovnik. Porta se žali na Rusiju i na Austriju, 238. — Andréossy, 240. — Drugo Kirikovo izdajstvo, 242. — Stürmerovi razgovori s Portom, 248. — Dubrovčani u Levanti, 254. — Mahmud se orijentira prema Austriji, 225.

Glava IV.

Beč i Carigrad.

(1815)

I. Bečki Kongres. Pristupanje, 259. — Francuska i kongres, 262. — Instrukcije Luja XVIII, 263. — Isključenje Dubrovnika, 270. — Sastanak Evrope u Beču, 272. — Dubrovnik u konverzacijama, 273. — Statistička komisija, 274. — Gjenova, 281.

II. Suton. Vlastela vijećaju o uspostavljenju Republike, 292. — Misija Dživa Natali u Carigrad, 294. — Stanje Turske, 301. — Natali u Carigradu, 303. — Napoleonov povratak u Francusku, 305. — Konačne sjednice kongresa, 306. — Sud o bečkome kongresu, 308. — Waterloo, (18. Juna 1815), 310. — Engleska predaje ostrva Austriji, 311. — Ćesar Frano I u Dubrovniku, 313. — Sudbina posljednjijeh republikanaca, 314. — Dubrovnik u Engleskom parlamentu, 317. — Suton, 323. — Epilog, 326.

Isprave.

Glava I.

I. Spisak francuskijeh pristaša u Dubrovniku (Lista degli aderenti francesi a Ragusa), 415.

II. Dubrovnik, 26. Decembra 1807: Proklamacija gjenerala Lauristona, 419.

Glava II.

III. 31. Januara 1808: Govor pukovnika Delorta izrečen u dubrovačkom Senatu, 420.

IV. Dubrovnik, 1. Februara 1808: Marmont Napoleonu, 424.

Glava III.

V. Mokošica (Dubrovačka Rijeka) 18. Januara 1814: Rezolucije skupštine dubrovačke vlastele, 428.

VI. Gruž, 20. Januara 1814: Akreditivna pisma Mihu Boni, 431.

VII. Gruž, 27. Januara 1814: Kapitulacija gjenerala Montricharda, 433.

VIII. Mleci, 24. Aprila 1814: Kontradmiral Sir John Gore Jeru Natali, 440.

IX. Dubrovnik, 30. Avgusta 1814: Protestacija dubrovačke vlastele, 442.

X. Dubrovnik, Septembra 1814: Pismo protestatara gjeneralu Milutinoviću, 446.

Glava IV.

XI. Dživo Natali, 1815 — Pregled aktivne procedure za misiju u Carigrad (Résumé de la procédure active), 449.

Dodatak.

A.

Francusko-austrijski spor o podanstvu Dubrovčana u Levanti (1816—1817), 341.

B.

Tursko-austrijski spor o Portinom suzerenstvu nad Republikom (1816—1819), 363.

C.

Afera Bettera (1817—1818), 383.

GLAVA PRVA.

TILSIT.

(1807.)

Glava prva.

1807.

I.

Trećega Februara godine 1807 proslavi se dan Svetoga Vlaha uobičajenim sjajem u prisustvu samoga Kneza, Nikše Dinka Sarake. Naroda se bješe steklo sa svijeh strana, pa i tradicionalne „Alabardiere" bješe poslao šipanjski knez.[1] Mogaše se za čas zamisliti da Republika nije podložena vojnom režimu Cara Francuza, Kralja Italije! Ali dok tako, u trenutnom primirju onog februarskog dana, na istočnoj obali Jadranskoga Mora, dubrovačka državica davaše sebi iluziju predrevolucione istorije, u šumama i na sledenim močvarama pruskoga sela Eylau, bijaše se izmegju Francuza i Rusa strašan i nerješiteljan boj. Pripremljen sa ruske strane tvrdokornim Bennigsenom u prvijem danima Februara, razvi se protiv Napoleonove volje 8-a; svrši se o sumraku onoga dana prizorom krvavoga i snježnoga razbojišta na kome ležaše 50.000 što ubijenijeh

[1] Sebastijan Gradi. U pismu od 1. Februara sprovodi vladi spisak 12 „Alabardijera" koji imaju, po uobičajenom ceremonijalu, da prisustvuju „funcijonima" na dan „preslavnoga mučenika Sv. Vlaha Parca našega". Ova su 6 alabardijera iz Sugjurgja: Miho Cvjetković, Luka Sipa, Ilija Vujić, Boško Calze, Petar Gjonović i Marko Farletta, a ova su 6-ica iz Lúke: Ivo Dobud, Ivo Sez, Tonko Glavić, Baldo Pozović, Pero i Boško Matović. Iz Opć. Arh.

što ranjenijeh ljudi.[1] Maršal Ney uskliknu: „Strašnoga li pokolja! a bez uspjeha!" U toj „bousculade effroyable dans la bourrasque aveuglante" (Sorel)[2] sâm Napoleon šćaše da bude uhvaćen od Kozaka. Na vijest o boju kod Eylaua prodrhta cijela Evropa. Činjaše se kao da Napoleon nije više nesavladljiv. Bennigsen naredi da se zapjeva Te Deum. Zgažena Pruska pridigne glavu i ponudi Aleksandru alijansu. Za jedan trenutak svi iščekivahu da će nova evropska koalicija riješiti svijet Napoleonske môre.

Ovim vijestima osokoljen, Senat razvi jaču radinost. Prva mu misao bî da se uteče Rusiji koja skrajnim krakovima bijaše još u Boki Kotorskoj, a držaše u neizvjesnosti samu Napoleonovu sreću. Sokoljaše Republiku i to, što je kroz svog otpravnika poslova Puthona saznala bila, da Rusija nepomično stoji na svom zahtjevu da Francuzi napuste Dubrovnik. I zaista, 2. Januara Budberg pisaše grafu Razumovskome: „Mi ne ćemo da predamo Kotor . . . jer da se pitanje vrati u pregjašnje stanje, trebalo bi da se Dubrovačka Republika napusti. S a m o u t o m s l u č a j u mi bismo mogli popustiti ponovnim traženjima Bečkoga Dvora, a da ne izložimo ono uvaženje koje imamo pravo da tražimo".[3]

[1] 30.000 Rusa, 20.000 Francuza.

[2] „Užasna gurnjava u zasljepljivom vihru."

[3] En effet, pour replacer la question dans son état primitif, il faudrait que la République de Raguse fût évacuée, car ce n'est qu'alors que nous croirions pouvoir céder aux demandes réitérées de la Cour de Vienne sans compromettre la considération, à laquelle nous avons droit de prétendre." Prepiska Razumovski, god. 1807 br. 1. R. D. A. Cf. Dodatak br. XI. II. knjige.

Razumovskoga zamijeni u Beču knez Aleksandar Kurakin. Dvadeset petoga februara Senat j e d n o g l a s n o odluči[1] — a ta jednodušnost u toliko je značajnija što bješe postala rijetkost — da Malo Vijeće uputi Puthonu šifrovanu depešu, da kod novog ruskog poslanika ponovi one iste korake koje bješe preduzeo kod Razumovskoga[2] i da odma u šifri javi vladi rezultat ovijeh koraka. Ministar inostranijeh djela, Dživo Menze, uputi Puthonu 1. Marta depešu u rečenom smislu,[3] a 29. Aprila ponovi vladine naredbe sa osobitim obzirom na slobodu narodne plovidbe.[4] Puthon imaše da Kurakinu saopšti i to, da je engleski guverner ostrva Malte, Ball, proklamacijom od 28. Januara oslobodio sve dubrovačke brodove u Malti i stavio do znanja oblastima, da engleska vlada smatra dubrovačku zastavu opet neutralnom. Moliće, dakle, Puthon kneza Kurakina, da izradi i sa ruske strane dubrovačkoj plovidbi potpunu slobodu. Preporučivaše se Puthonu duboka tajna oko ovoga delikatnoga pitanja (gelosa materia).

Na ovijem jadranskijem stranama uopće ne šćaše se vjerovati u konačni poraz Rusa. Ni Austerlitz — une erreur historique — ni Jena, poraz veterana Fridriha Velikoga, ne mogahu uzdrmati bezazlenu vjeru našega naroda u nepobjedljivost Rusije. Eylau

[1] Cons. Rog. 1807 pass.

[2] O ovom Puthonovom radu kod Razumovskoga nestale su depeše.

[3] Lettére di Levante e Ponente.

[4] U šifri, ibid.

*

davaše spoljni izgled vjerovatnosti ovome ubjegjenju. U južnjačkijem glavama nicahu svakojaki planovi. Nemirni crnogorski mitropolit bješe centar svemu pokretu, utvrgjen od Senjavina i Sankovskoga u vjeri da Rusija nikad, ni pod koju cijenu ne će napustiti Boku Francuzima. Godina sedma bješe izbrisala sve neprijatne uspomene pregjašnje godine. Budberg mjeseca maja podnese Gospodaru jedan ovakav plan: Od Crnegore — sa Podgoricom, Spužom i Žabljakom — Boke Kotorske, Hercegovine, Dubrovnika i Dalmacije da se stvori jedno Slaveno-Srpsko Carstvo.[1] Titulu slaveno-srpskoga Cara — značajna je ova hipnoza carske titule u jednom dijelu našega maloga naroda — nosio bi sa ostalim svojim titulama sâm Sveruski Imperator. Upravitelj, biva Namjesnik, ove Carevine zvao bi se „president" i morao bi biti rogjen Rus, a podpredsjednik bio bi sam Vladika sa titulom ruskoga knjaza. Prijestonica Carstva: Dubrovnik. Utopistički, ali simptomatični planovi! U ovo nekoliko mjeseca izmegju sječe kod Eylaua i boja kod Friedlanda i diplomacija grozničavo radi. Napoleon nugja pruskome kralju mir i savez, Aleksandar pregovara s istim kraljem i s Austrijom. U Beču, sticajem prilika, nalažaše se čvor pitanja. Da je mogla Austrija da odstupi od neutralnosti u korist stare svoje Austerličke saveznice, situacija bi se bila možda

[1] Izvještaj Budberga Caru o planu Vladike Petra Petrovića podnesenom preko arhimandrite Simeona Jokovića kao „jednodušna želja crnogorskoga mitropolite i svih naroda toga kraja koji ispovijedaju vjeru pravoslavnu" (sic!) Tračevski, IV, 42 199.

iz osnova izmijenila. Pozzo di Borgo 30. Marta izjavi Stadionu u Aleksandrovo ime: „Ne htjede li Austrija da se pridruži Njegovu Veličanstvu, a Bonaparte ponudi prihvatljive uslove, produženje bi rata bilo izlišno".[1] Puthon, koji prisluškivaše kod Stadiona, izvještavaše Republiku da se radi ozbiljno o miru. Kružaše glas i o evropskome kongresu. Za to Senat ponovno navaljivaše na Sorga, blagodarivaše mu na zauzimanju, laskaše mu, davaše mu titulu kneza (Conte) „ma da se dubrovačkoj vlasteli ova titula daje samo u pasaportima za inostranstvo, ali ne u kreditivnim pismima" i savjetovaše ga da vreba na zgodan čas, na sretnu priliku (qualche felice circonstanza) koja bi mogla Republici da donese oslobogjenje. Glasovi o nekakvom evropskom sporazumu ne šćahu da utole. Ali Austrija prikupljaše svoje sile i ne mogaše ništa da preduzme. Engleska odreče garanciju ruskome zajmu. 25. Aprila u Bartensteinu Aleksandar i Fridrih Vilhelm potpisaše sporazum po kome se angažovahu da ne će pregovarati o miru sa Napoleonom dok Francuska ne bude potisnuta na Rajnu (à la limite du Rhin). Crtahu se već uslovi koje će evropska koalicija od god. 1813 bez rezultata postavljati Napoleonu. Situacija se, dakle, orjentovaše na rat. A ipak u Dubrovniku još mjeseca Juna pravljahu se kombinacije o evropskom miru i o kongresu koji će taj mir da sredi. „Ovu publiku, piše Timoni Stadionu, koju mogu nazvati prosvećenom, kako je besposlena ni s čim se drugim ne zabavlja nego li prav-

[1] Bourgeois, 288—289.

ljenjem svakakvijeh kombinacija o tom predmetu".[1] Ali Senat, na koji se Timonijeva fraza nije mogla primjeniti, hvataše se Puthonovijeh nagagjanja i izvještaja, jer trebaše nečemu da se nada. Istina, vlada bješe primila sa pravom konsternacijom vijest, da su austrijske trupe pod gjeneralom Bellegardom definitivno napustile Šipan — gdje se bjehu zadržale za svijeh pregovora sa Senjavinom — i da su se vratile u Trst. Prisustvo Austrijanaca u dubrovačkijem vodama bješe jedan elemenat u vladinom optimističnom shvatanju situacije. Dubrovčani se nadahu prelaznom austrijskom garnizonu, predteči oslobogjenja. Udarac bî strašan.[2] Ali 7. Juna Timoni preda Menzi jedno pismo Frana I. Ćesar saopštavaše Knezu smrt svoje druge žene Marije Terezije[3] i ljubaznim riječima Republici pokazivaše da je njezina nezavisnost za njega načelno neosporna. Opet se duhovi pridigoše. Senat odgovori Caru Franu (10. Juna) blagodareći mu na saopštenju, uzimljući živa saučešća u Carevoj žalosti, izjavljujući svoje

[1] 27. Marta B. D. A.

[2] Timoni, 27. Marta. Ce public, que je puis dire éclairé, ne s' amuse, étant désoeuvré, qu' à faire toutes les combinaisons imaginables á ce sujet. 31. Januara, Bellegarde uputi sa Šipana Timoniju pismo u kome se s njim opraštaše. Moljaše ga ujedno, da „blagodari vladi Prejasne Republike na gostoprimstvu sa kojim bješe počastila ćesarske trupe i na svim uslugama njima iskazanijem". Original pisma u antikvarnoj zbirci Gillhofera i Ranschburga u Beču.

[3] Kći Ferdinanda I Kralja obiju Sicilija, baba sadašnjega Cara Frana Josipa.

tvrdo nadanje da će moćnim njegovim posredovanjem (mediante la validissima sua mediazione) vidjeti ispunjene one želje kojima ih je Ćesar počastio.[1] Dvanaestoga Juna, kako vijesti o evropskome kongresu ne šćahu da umuknu, Senat uputi Bečkome i Pariskome Dvoru formalne note kojima tražaše da nezavisnost Republike bude uzeta u prizrenje kod budućijeh opštijeh pregovora. Puthon, ne bude li kao prosti chargé d' affaires mogao da preda notu lično samome Ćesaru, imaše da je podnese Stadionu. „Dubrovačka republika glasila je nota,[2] postojana, u svom poštovanju prema uzvišenom Austrijskom Domu, sjećajući se jake zaštite kojom su je njezini slavni vladaoci vazda počastili, prizivlje sada, u punom povjerenju, obranu i zaštitu Njegova Ćesarskoga i Kraljevskoga Apoštolskoga Veličanstva. Njegovu je Veličanstvu dobro poznat lanjski ulaz francuske vojske na teritoriju Republike i zauzeće svijeh njezinijeh tvrgjava koje se jednako nalaze u francuskom posjedu. Nije ovo mjesto da se opišu strašne posljedice toga ulaza, uništenje Republičinoga pomorstva, pustošenje jednoga dijela njezine teritorije usljed rusko-crnogorske najezde. Ove bezbrojne štete bacile su Republiku i njezine podanike u takav položaj, da joj, potraje li sadašnje stanje, ne će više biti moguće da postoji. Iz ponora zala u kojoj se nalazi, Republika se obraća na velikodušnost Njegova Veličanstva, jedini zaton njezinim tjeskobama, i moli da bi je Njegovo Veli-

[1] Lettere di Levante e Ponente.

[2] Nota per la Corte di Vienna, 12. Guigno 1807. Ibid.

čanstvo blagovoljelo pripomoći da joj se povrati trajno blagostanje. Opšte je vjerovanje, da predstoji kongres za zaključenje evropskoga mira posredovanjem Njegova Veličanstva, od koga će, u tom slučaju, da zavisi sudbina cijele Evrope. Republika misli, da je osvanuo sretan trenutak kad bi i ona mogla da osjeti Carsko blagovoljenje i zaštitu tim, da joj se naročitim člankom ugovora obezbijedi njezina sloboda i nezavisnost kao što i potpunu neprikosnovenost njene male Države (coll' assicurare con un' espresso articolo del Trattato la sua libertà ed indipendenza e la piena integrità del piccolo suo Stato). Ona se toliko prije nada da će to postići, što se blagodarno sjeća da blage uspomene Carevi Leopold I i Karlo VI nijesu prezreli da se za nju interesuju i da izrade u karlovičkom i požarevačkom ugovoru mira naročite i tako mudre članke, da je Republika sretno ostala onakva kakva bješe prije otpočimanja onijeh ratova.

Predanost kojom se ponosi ova Republika prema svijetlim Ugarskim Kraljevima, od preko pet stotina godina, uzvišena zaštita kojom je kroz tako dugo slijedstvo godina čaščahu i podržavahu, oživljuje u njoj vjeru, da će i Njegovo Veličanstvo, po ugledu tolikijeh slavnijeh svojijeh predšasnika, blagovoljeti milostivo joj pružiti ruku pred opasnosti istrage koja joj predstoji. Ništa ne može da za jednog moćnog vladaoca bude slavnije i časnije, nego li da se zainteresuje za jednu malu Republiku i da joj priskoči u žugjenu pomoć. Ovako blagotvorno djelo Republika iščekuje od velikodušnog srca Njegova Veličanstva. To će za nju biti najutješnija epoha,

jer će u njoj moći da s razlogom slavi zaštitu Monarha kome će da duguje svoj politički život".[1]

U noti Tuilerijskom kabinetu Republika Napoleonu pripisivaše sudijsku vlast nad narodima (la volontà Sua è stata l'arbitra del destino delle Nazioni) predskazujući, na četrnaest godina unaprijed, Manzonijev verdikt.[2] I Caru Francuza Republika otvoreno pominjaše : slobodu, nezavisnost i neprikosnovenost. „Republika se tvrdo nada svršavaše nota, da Njegovo Veličanstvo ne će prezreti da nebrojenim pobjedama koje krase carski mu vijenac udruži i slavu obezbjegjenja jedne male Republike koja baš za to što je malena s pravom očekuje od tako velikoga Monarha dobročinstvo koje za nju nema nikada dosta velike cijene. Tako će se Republika slatko sjećati da je za tako veliko dobročinstvo obvezana velikodušju besmrtnoga Napoleona".[3] U isto doba poslaše se hitna pisma Velikome Veziru i Reis Efendiji, a 14. Juna pisaše se Puthonu : „Zatražite ponovnu audienciju kod Kurakina i molite ga da nas preporuči u idućim pregovorima mira, da bi našu Republiku ona pomenula u novom ugovoru kao što je bješe u Oubrilovom.[4] Neka nam za-

[1] Priloženo je ovoj noti pismo Stadionu u kom Republika uvjerava ministra da će njegovo „slavno ministarstvo" uspije li mu da obezbjedi Dubrovniku nezavisnost „ubrojiti ova Republika u svoje najsretnije epoke". Ibid.

[2] Ei fè silenzio ; ed arbitro
S'assise in mezzo a lor. (Cinque Maggio).

[3] Nota alla Corte di Parigi, isti datum.

[4] Republika pogrješno mišljaše da je Rusija, a ne Francuska uslovila njezinu nezavisnost u Oubrilovom ugovoru. Cf. knj. I. Gl. IV. passim.

jamči potpun integritet naše Države i mirnu nezavisnost Republike kako prije rata". Predmet je vanredno delikatan, tajna treba da se najstrože čuva.

Da. Ali onog istog dana kad Republika pisaše Puthonu, Bog vojskâ bješe opet dao pobjedu Napoleonovim bataljonima. Četrnaestoga Juna, na samu godišnjicu pobjede kod Marenga, Napoleon kod Friedlanda ametice potuče Ruse. Ruska vojska oko četiri sahata po podne, uz prkos eroizmu što ukaza protiv maršala Lannesa i Neya, nagne da bježi na sve strane. 25.000 ljudi ostade na bojnom polju, 80 topova padnu u ruke Francuzima. Königsberg, Tilsit, sva Pruska do Njemena bješe predata Napoleonu. Aleksandar bijaše sada zaista pobjegjen Nemaše ni saveznika, ni vojske. Njegova Carevina stajaše otvorena neprijatelju. „Sire, pisaše mu brat, veliki knez Konstantin Pavlović, svjedok poraza kod Friedlanda, ako ne ćete da zaključite mir sa Francuskom, a Vi dajte svakome Vašemu vojniku dobro nabijen pištolj i naredite mu da sam sebe ustrijeli. Vi ćete u ovom slučaju postići upravo onaj isti rezultat kakav bi Vam donio nov i posljednji boj koji će neminovno otvoriti vrata Vašega Carstva francuskim trupama, priviknutim bitkama i vazda pobjedonosnim".[1]

Bennigsen zatraži, u Aleksandrovo ime, primirje (22. Juna). Dva dana docnije knez Lobanov-Rostovski predstavi se Napoleonu porukom mira. Car Francuza prihvati sa zadovoljstvom Aleksandrove ponude za sastanak. Ispunjavaše se i Napo-

[1] Martens, Op. cit. 296.

leonova želja da sa Rusijom utanači alijansu protiv Engleske i za diobu Istoka, a i Aleksandrova zadnja misao da će svojim ličnim čarom i sa svojom hitrinom Napoleona privući k sebi i svojim planovima. „Budite kod Napoleona, pisaše Aleksandar knezu Lobanovu, tumač moje blagodarnosti i uvjerite ga o mojoj želji da tijesni savez megju nama izgladi prošle bijede naših naroda. Recite mu, da je taj savez bio postojano predmet mojijeh želja i da, po mome ubjegjenju, takav savez može obezbjediti sreću i spokojstvo zemaljskoga šara".[1]

Dvadeset četvrtoga Juna sastadoše se Aleksandar i Napoleon na rijeci Njemenu, zagrliše se i ugjoše u paviljon gdje se sami porazgovoriše puna dva sahata. Prekosutra dan započeše u pruskom gradiću Tilsitu pregovori o miru.

II.

Ne bješe više ni Evrope, ni kongresa, ni opštega mira o kome snijevaše dubrovački Senat. „Što je Evropa?" reći će još mnogo mjeseca nakon Tilsita ruski kancelar Rumjanzov francuskome ambasadoru Savaryu : „Što je Evropa? Gdje je, ako li nije izmegju vas i nas?" . . .[2] U Tilsitu stadoše da vijećaju, ne predstavnici evropske koalicije sa Napoleonom, nego dva moćna vladara od koja jedan bješe pobjedilac, drugi pobjegjen, ali pobjediocu opasan i potreban. „U neprekidnim ličnim konverzacijama,

[1] Martens, ibid.

[2] Sorel, 230.

uvjerava nas Martens,[1] Imperatori rješavahu sva sporna pitanja i nalažahu „il mezzo termine" po Napoleonovoj običajnoj riječi. To je razlog zašto ima tako malo arhivnijeh dokumenata o tilsitskijem pregovorima".[2] To mi naročito i toliko više žalimo, što bi vanredno važno bilo da saznamo razgovore Imperatorâ o jadransko-balkanskome pitanju. Mi nijesmo kadri nego dedukcijama iz opšte poznatijeh konferencija i iz odnosnog akta o tilsitskome miru da objasnimo potpunu, bezuslovnu kapitulaciju Rusije odnosno jadranskoga primorja; usudan istorijski dogagjaj, čije posljedice ni u dandanašnji nijesu iscrpljene. U Tilsitu se rješavala sudbina Pruske, Njemačke, Poljske i Istoka. Mi ćemo se zadržati na ovom potonjem pitanju kao onom, koje se neposredno tiče sudbine našega grada.

Mnogo se izmegju dva Cara g o v o r i l o o Istoku, ali o njemu je i najmanje ušlo u tilsitski ugovor. Ta, sa Napoleonove strane hotomična, nejasnoća, bî prvi i glavni početak poznijega nesporazumljenja izmegju oba Cara. O Carigradu Napoleon ne šćaše ni na kakav način da se veže, što više, odma u početku Aleksandru odreče i samo pravo da pomisli

[1] Op. cit. 299—300.

[2] Ni A l b e r t V a n d a l u svom djelu, u tri toma: „Napoléon et Alexandre I-er" nije mogao da iznese o tako presudnim tilsitskim pregovorima ništa više nego li što se iz uspomena zna. Dokumenti nedostaju. Isto se može reći i o djelu Rusa S e r g i j a T a t i š ć e v a „Alexandre I-er et Napoléon d'après leur correspondance inédite 1801—1812. Paris, 1891" u kome za divno čudo niti jednom riječi nijesu spomenuti ni Dubrovnik, ni kotorsko pitanje!

na posjed Bosfora: „Carigrad nikada! To znači gospodstvo svijeta!" biše Napoleonove riječi.[1] Ali ni o diobi nemoćne Turske u kojoj se onijeh dana bješe dogodila promjena na prijestolu,[2] Napoleon ne htjede nikakva obećanja da dâ Aleksandru. Vlašku i Moldavsku, u skrajnom slučaju Bugarsku stavljaše mu u izgled, a za sebe zatraži mogućnost da razvije postepeno stipulacije požunskoga ugovora, da prisvoji Albaniju, Epir, možda i Grčku. U dvije izmjenične note Carevi utanačiše definitivnu redakciju ugovora. Talleyrand, Lobanov i Kurakin nemahu nego da ga raščlane. Sedmoga Juna vladaoci ga potpisaše. Kao što i Oubrilov ugovor, s kojim ćemo ga uporediti, Tilsitski se ugovor sastojaše upravo od dva ugovora: jedan publični, drugi nazvan: „Articles séparés et secrets". U prvom reguliše se sudbina Pruske, koja gubi sve svoje provincije na lijevoj obali Labe, sve svoje poljske provincije i Danzig. Car Aleksandar priznaje sve što u Julu pregjašnje godine ne priznavaše i zbog česa bješe dao Oubrilu onako eklatantni demanti. Napuljski Kralj Ferdinand IV imaše sad da bira izmegju Balearskijeh ostrva i — Krita (Krete). Aleksandar priznavaše novoga Napuljskoga Kralja, Jozefa Bonaparta, priznavaše kraljevine Holandiju i Vestfalsku, nove apanaže Napoleonove braće, priznavaše Ranjsku konfederaciju i njenoga protektora zbog česa pred malo

[1] „Constantinople, jamais, car c' est l' empire du monde!" Sorel, Martens, Vandal itd.

[2] Selima III zbace janjičari s prijestola 31. Maja. Naslijedi ga Mustafa IV. O tom dogagjaju Cf. Driault op. cit. 186.

mjeseca sa indignacijom prekoravaše Austriju koja, pod jednakim udarcima, bješe jednako prinugjena da prizna svršen čin.

U tajnim člancima Aleksandar u prvom redu napuštaše definitivno Kotor vrlo kratkom stilizacijom: „Ruska će vojska predati francuskim trupama zemlju poznatu pod imenom Kotor"[1] (čl. I.). Aleksandar napuštaše Jonsku Republiku (čl. II) čija nezavisnost bijaše u Oubrilovom ugovoru naročito priznata. Sedmero Ostrva, koje Napoleon još kao gjeneral Direktorija pohlepno svojataše, prelažahu u „potpunu vlaštinu i suverenstvo Nj. V. Cara Napoleona".

Dalmacija nije spomenuta, jer je Aleksandar prećutno usvojio požunski ugovor. Ali Dubrovačka Republika bješe takogjer prećutno predata Napoleonu i zajedno sa Dalmacijom. I ne samo Aleksandar, uz prkos nebrojenim deklaracijama, o kojima smo opširno govorili, prepuštaše Republiku njezinoj sudbini, nego je u traktatu ni ne pominjući, primjenjivaše i na nju požunski ugovor, sa velikom stvarnom i formalnom nekorektnošću. I tako upravo on stvaraše precedens kojim će se na Bečkome Kongresu okoristiti — Austrija. Napuštanje Dubrovnika odbijaše se u tilsitskome ugovoru u toliko jače, što je u istom ugovoru gradu Danzigu (Gdansko), osvojenom maršalom Lefebvreom povraćena bila nezavisnost (sera retablie dans son indépendance) pod zaštitom Pruskoga i Saskoga Kralja. I da bude članak sasvijem jasan, uslovljavaše se da će se ta mala Re-

[1] „Les troupes russes remettront aux troupes françaises le pays connu sous le nom de Cattaro."

publika „upravljati zakonima kojima se upravljaše u doba kad prestade da sama sobom vlada". Parafrazujući jednu Napoleonovu riječ, moglo bi se reći da je ovaj član upućen bio na krivu adresu![1]

U ovom slomu ruske jadranske politike, u svečanom opozivu programa koji od god. 1805 — ali moglo bi se reći od Katarininijeh vremena — bijaše „Credo" ruske politike, Crnogorci ne biše sasvijem zaboravljeni. Aleksandar je svojoj časti bio dužan da uslovi amnistiju za sve „podanike Visoke Porte", ali naročito za Crnogorce (čl. III) u obliku koji se mnogo primicaše odnosnome članku Oubrilovoga ugovora.[2] Tà ko je Crnogorce nagnao bio na očajnički boj protiv Francuza nego li sam Aleksandar?

Devetoga Jula Carevi se izljube i razigju. „Što je ostajalo od Tilsitskoga prizora? Nekoliko palica što plutahu na Njemenu. Alijansa se sastojaše od zapečaćenog i potpisanog lista fine pergamene što jedan i drugi odniješe u svojim portfeljima. Protiv

---

[1] Danzig, 11. Jula. Gjeneral Rapp, guverner našega grada, otide jučer u Gradsku Vijećnicu i saopšti prijatnu vijest da Car Danzigu povraća staru slobodu i sva prava koja uživaše god. 1772 prije zauzeća u posjed zapadne Pruske i da će se od sad unaprijed ubrajati u slobodne, hanzeatske gradove. Moniteur de l'Empire, 31. Jula 1807.

[2] Consent S. M. l'Empereur des Français, Roi d'Italie, à ne point inquiéter, ni rechercher directement, ni indirectement, aucun sujet de la Sublime Porte et spécialement les Monténégrins, pour aucune part qu'ils aient prise ou pû prendre aux hostilités contre les troupes françaises, pourvu que désormais ils vivent paisiblement" (жили мирно).

ove sjenke dizahu se sve realnosti običaja, instinktâ, strasti njihovijeh naroda, geografija, istorija, sve što Aleksandra bješe učinilo Carem Rusije, a Napoleona Carem Francuza" . . .[1] Kad se u Rusiji sazna za ugovor, za alijansu izmegju Napoleona i Aleksandra protiv Engleske, za množinu kapitulacija zapisanijeh u onoj pergameni, podiže se bura neodobravanja. Aleksandar bî primljen kao d' Oubril. Zaboraviše da se izmegju dva ugovora dizalo ime : Friedland ! Svi državnici po prevashodstvu ruske škole : Czartoryski, Strogonov, Novosilcov, Voronzov, šta više, sam veliki knez Konstantin Pavlović, koji bješe osokolio brata da pregovara sa Napoleonom, nazvaše ovaj mir nesrećnim i sramotnim. Ali Aleksandar pisaše svojoj majci, nepomirljivoj Bonapartovoj neprijateljici: „ja sam se riješio, da žrtvujem svoje samoljublje da bih spasio Imperiju . . . . Bješe u interesu Rusije da podržim dobre odnose sa tim strašnim kolosom, sa tim zaista opasnim neprijateljem koga je Rusija srela na svom putu".[2] Napoleon bješe postigao što je htio biva, pomoću Rusije, da otvori istočno pitanje i da pripremi sve kako bi ga dopao dobar dio nasljedstva teško bolesnoga Turčina. U čl. 8 bješe predvidjen slučaj da Porta ne primi Napoleonovo posredovanje u ratu sa Rusijom, kome on bješe začetnik. Odbije li Turska to posredovanje, Francuska će se pridružiti Rusiji ; drugim riječima pristupiće se diobi Turske

[1] Sorel, Op. cit. VII, 186.

[2] Martens, 305.

Imperije.[1] To ne bješe napisano, ali se podrazumijevaše. Dakle, rat do istrage s Engleskom protiv koje Aleksandar će od sada zajedno s Napoleonom da se bori. Podjela Istoka, dogovorno sa Rusijom. Ovo je opšte načelo, tilsitski stil i ton, kako ga savremenici nazvaše. Ali u stvari Napoleon će sve to manje ustupaka činiti Rusiji, a sebe će staviti „en mesure" (u mogućnosti) da ostvari svoj veliki plan od koga ga zaman odvraćaše Talleyrand koji malo vremena nakon Tilsita odstupi. Sva vojna preduzeća one i nastajne godine podregjena su tom

[1] 22. Juna, tri dana pred sastanak Napoleona sa Aleksandrom, stiže u Aleksandrov glavni kvartir pruski kralj sa svojim ministrom inostranijeh djela, poznijim kancelarom, knezom Hardenbergom. Ovaj podnese ruskome Caru predlog diobe Turske Imperije. Kad budu sve ostale sile potpuno zadovoljene, mišljaše Hardenberg, pristaće i na obnovu Pruske u vidu sjevero-njemačkoga saveza (pour règler la figure de la Prusse, kako govoraše Fridrik Veliki). Po Hardenbergovom planu, dioba se Turske imala izvršiti tako, da bi pripale: Rusiji, Moldavska, Vlaška, Besarabija, Rumelija i Bugarska, pa, razumije se, s vremenom i Carigrad; Austriji Dalmacija, Bosna, Srbija i jedna čest Vlaške; Napulju, Arbanaška i Jonska Ostrva; Sardiniji, Maćedonija; Francuskoj, Tesalija, Livadija, Negropont, Moreja, Krit i glavna ostrva Arhipelaga, a Engleskoj Egipat. Fantastični ovaj plan bi diskutovan izmegju Aleksandra i Fridriha Vilhelma i primljen kao osnova pri nastajnijem ugovorima — tako nas uvjerava Hardenberg u svojijem memoarima, ali, u istini, Aleksandar, riješen da se poravna sa samijem Napoleonom, baci plan u koš. Schilder (Aleksandar I. život mu i carovanje, 1904, II, 181—182) primjećuje na ovaj pruski predlog: „Ruski Bog ne dozvoli da pruski diplomata uspije u predloženoj nečuvenoj otimačini prema Rusiji. Napoleon oslobodi Aleksandra od pogubnoga pruskog društva i Rusija ponovno stupi putem nacionalne politike koju joj predadoše

gigantičnom planu što Napoleon krije od Francuza. Španska zlosretna invazija, izgon Bourbona iz Napulja, okupacija Rima i Papin izgon, sve su to „male, sporedne operacije, mjere obazrivosti, neznatni detalji jednoga daleko prostranijega plana čije je osnove bacio u Tilsitu sa nadom da će nad njima realizovati san svoga života".[1] I evo zašto je Napoleonu Dalmacija, Kotor životno pitanje, zašto ne će da napusti Dubrovnik čiji je geografski položaj za njega, kao što i za sve državnike XVI i XVII vijeka, od presudna značaja u rješavanju jadranskoga, sredozemnoga, bal-

---

u amanet Petar I. i Katarina II." Istorija, megjutijem, govori, da je šezdeset i tri godine po Tilsitu Aleksandrov sinovac Aleksandar II. znatno pripomogao Pruskoj da ujedini Njemačku pod svojom hegemonijom, a od cijelog balkanskog plana kneza Hardenberga, da se nakon 100 godina realizovala jedino aneksija Bosne i Hercegovine Austriji koju uvede u posjed ovijeh zemalja isti taj Aleksandar II. dok z druge strane oslobogjenjem bugarskoga naroda Rusija sama sebi zatvaraše put u Carigrad.

Sugestivno je uporediti Hardenbergov plan sa planom što godinu dana docnije (1808) ruski poslanik Rumjanzov podnese u Aleksandrovo ime francuskome poklisaru Caulaincourtu. Rusija predlagaše Napoleonu, u oči sastanka u Erfurtu, da se dogovorno izvrši dioba Turske i to po istome Hardenbergovome receptu, osim što bi i Maćedonija bila imala pripasti Austriji, a ne Sardinskome kralju. Arbanaška i Grčka, pak Solun i Zmirna, imahu postati francuskom teritorijom. U početku spisa, Aleksandar predlagaše da se Srbija proglasi nezavisnom kraljevinom pod jednim austrijskim nadvojvodom, a Hrvacka da bude austrijska ili francuska kako se Napoleonu podesnije učini. Sve se razbi o upornom Napoleonovom odricanju Carigrada Rusiji. Cf. Sorel, Op. cit. VII, 249, a potpuni tekst Aleksandrovoga projekta u franc. izvorniku u Cantù, Storia Universale, XIII, note, 849—852.

[1] Bourgeois, 302.

kansko-turskoga pitanja. Ovaj značaj on ne može i ne će da ugrozi sa obezbjegjenjem jedne neutralnosti koju će sutra prva engleska ratna lagja, u nedostajanju Rusije i Austrije, da ukine za svoj račun. Pa i evo zašto je on u Tilsitu sav neodoljivi prestiž kojim raspolagaše i koji, uz prkos poznijim protivnim uvjeravanjima samoga Aleksandra, neosporno silno djejstvovaše na osjetljivoga i promjenljivoga ruskoga Imperatora, zašto je taj svoj prestiž uložio u traženje da Aleksandar, bezuslovno i bez zadnjijeh misli, napusti i nezavisnost Dubrovnika i programatičnu Czartoryskovu okupaciju Boke Kotorske. U onaj isti trenutak po zaključenju ugovora, Napoleon naredi da se krene njegova napuljska armija, da se pošalju trupe na Krf, da se utvrdi Scylla i Reggio kao priprema operacijâ protiv Sicilije. Još prije Napoleonovoga rastanka sa Aleksandrom, 8. Jula, Maršal Berthier piše iz Tilsita gjeneralu Marmontu da uzme sve mjere za okupaciju Kotora, za povišenje garnizona u Dalmaciji i najzad : „Dubrovnik ima da definitivno ostane sjedinjen sa Dalmacijom; produžite gragjenje utvrgjenja da budu u što boljem stanju".[1] Eugenu pak sam Napoleon čestita iz Tilsita što je gjeneral Marmont učinio kolni put do dubrovačke granice.[2] Koja li ga je sila mogla odvraćati od plana kome su ovo prethodne mjere? „Car ima dva projekta:

[1] „Raguse doit définitivement rester réuni (sic !) à la Dalmatie ; vons devez donc faire continuer les fortifications et les mettre dans le meilleur état." Le major Général à Marmont, Tilsit, le 8 juillet 1807. Marmont, Mémoires III, 67.

[2] Corr. Nap. XV, 13063.

*

reći će Talleyrand koji mjesec docnije Metternichu, diobu Turske i ekspediciju u Istočnu Indiju. Ništa ne može da utiče na Cara. Vi mu poznajete harakter".[1] A sad ćemo i bolje razumjeti zašto Napoleon ne hita radikalnom političkom promjenom u Dubrovniku, ma da su mu sasvijem razvezane ruke. Vojna okupacija, osvećena i utvrgjena tilsitskim sporazumom, daje mu sve garancije da će Dubrovnik ispunjavati ulogu operacione tačke u velikome planu. Republikanska forma ne smeta ga i mi ćemo vidjeti kroz koje će faze da progje još ovo pitanje, za njega sporedne važnosti, a vidjećemo još u koliko on ima ličnog udjela u konačnoj katastrofi. Z druge strane u njegovoj glavi zrije projekat Ilirije koji će se još za dugo kolebati izmegju više i manje pompezne titule i koji ne će sazrjeti nego kod Wagrama. Dubrovniku još nije našao mjesto u svom sistemu, u svojoj vječnoj težnji na sregjene, imperialističke, rimske koncepcije. Dubrovnik može, dakle, još za malo da produži svoj sumračni život.

Megjutijem će rasvijetliti domove, 25. Jula, „en conséquence de cette heureuse nouvelle", kako piše gjeneral Lauriston kome je naslada da Republici ne prištedi niti jedno ciglo poniženje.[2] Dubrovački žakobinci pridružuju se veselju francuske posade „jer — piše Talleyrandu francuski konsuo iz Mletaka — oni (sc. gragjani) misle da im je korisnije brodariti pod zastavom jedne velike sile nego li pod zaštitom zastave slaboga Dubrovnika".[3]

[1] Bourgeois, 309.

[2] Pismo istoga dana, D. D. A. ibid.

[3] Mleci, 19. Avgusta, Gavrilović, Ispisi br. 90.

III.

Diplomata svjedok posljednjijeh dana slobodnoga Dubrovnika, u svojoj depeši od 24. Avgusta,[1] ovako crta svojoj vladi francuski režim : „Dužnost mi je staviti do znanja Vašoj Preuzvišenosti pregled nedostojnoga (indigne) postupanja sa dubrovačkom vladom i sa njezinijem podanicima od dana ulaza Francuza u ovaj glavni grad koji su, uz prkos poznatome manifestu, promislili da jednog dana potpuno zarobe . . . Osim raznijeh samodržavnijeh djela počinjenijeh protiv vlade i pojedinijeh lica, pretragâ po arhivima da otkriju sakriveno blago, pritvorâ pod ništavnim izgovorima vojnijeh činovnika i knezova (Kreis-Hauptmann) Republike jer n. pr. bjehu izvršili primljene naredbe ili jer ne bjehu predali ključe od Konala koje čuva Malo Vijeće itd. jadni su Dubrovčani pretrpjeli mnogo goru sudbinu nego li mnoge osvojene zemlje : duga kobna opsada, propast državnijeh finansija, pustošenje zemalja, gubitak trgovačke flote, kontribucije u rublju, posteljama, pokrivačima itd. sve je to upored hodilo sa teškim teretom razmještaja vojničkijeh lica po privatnijem stanovima. Neki su vlasnicima kuća neskladno izjavljivali nezadovoljstvo. Senator Jakov Natali morao je nakon uzaludnijeh predstavaka da prepusti svoju kuću u gradu nametljivome gostu i da se povuče u svoju ljetnu rezidenciju ; dok je naprotiv svakome poznato da su Francuzi bili primljeni i služeni raširenijeh ruka od jednoga dobroga naroda koji je, megjutijem, počeo da se kvari ; ima čak i jedna framasunska loža u gradu.

[1] Stadionu, 24. Avgusta 1807 B. D. A.

Ali će izgledati čudnovato da, osim Jevreja, koji su vazda zaštićeni, Francuzi ne poštediše ni same svoje pristaše a da ih ne grde, ne vrijegjaju i ne ismijevaju pred narodom; Senatori izaslanici moradoše često da slušaju uvrjedljive odgovore, ne usugjujući se da se odbrane[1] . . ."

[1] Evo Timonijevoga izvornoga teksta, a suproć njemu drska tendencijoznost Pisanijevog citata (300) koja će svakome pasti u oči:

Timoni:

Il est de mon devoir de mettre sous les yeux de V. E. tant un aperçu de la manière indigne dont fut traité le gouvernement de Raguse et ses individus depuis l'entrée des Français en cette capitale qui, malgré le manifeste connu, ils comptoient subjuguer un jour ; que celui de l'état de ses finances en ce moment.*

Outre différens actes d'autorité et même de violence commis contre le gouvernement et ses individus, par des fouilles dans les Archives pour découvrir des trésors, par des arrêts donnés sous de frivoles prétextes aux officiers militaires et aux Comtes (Kreis-Hauptmann) de la République, pour avoir, par exemple, exécuté les ordres reçus ou bien pour n'avoir pas consigné les clefs des conduites d'eau qui étoient entre

Pisani:

„L'agriculture ruinée, la marine réduite à l'inaction, les finances publiques dilapidées, les particuliers écrasés de réquisitions, les couvents transformés en casernes, l'invasion des juifs, fournisseurs de l'armée, l'institution d'une loge maçonnique et d'un club et, par dessus tout, l'aveuglement du peuple et de la bourgeoisie qui reçoivent les Français à bras ouverts." (Timoni, dépêche confidentielle du 24 Août.)

* O ovom smo dijelu govorili na drugome mjestu.

Dokumenti kojima raspolažemo utvrgjuju još bolje brutalni harakter Lauristonovoga režima koji se u ovoj tilsitskoj godini ispoljava neprekidnim kinjenjem i ponižavanjem republikanske vlade. Rekvizicije, dakako, idu svojim običnim putem. Množe se traženja soli i žita.[1] Pogranične turske vlasti upućuju Lauristonu svoja traženja po tom predmetu, znak da ih je francuski konsuo u Bosni tako podučio.[2] Naregjuje se vladi da odredi cijene kruha i ribe.[3] Lauriston se žali na zakupce hrane, na skupoću

---

les mains du Mineur Conseil etc. les pauvres Ragusais ont essuyé un sort plus dûr que celui des pays conquis : un long siège désastreux, le sacrifice des finances de l'Etat, la dévastation de leurs terres, la perte de leur marine marchande, contributions en linge, lits, couvertures etc. etc. furent accompagnés jusqu' aujourd' hui du fardeau onéreux des logemens du Militaire, dont quelques uns firent sentir aux propriétaires de maisons leur mécontentement indiscret; le Sénateur Jacques Natali fut obligé après avoir inutilement fait des rémontrances d' abandonner à son hôte la maison de ville et de se réfugier à celle de sa campagne ; tandisqu' il est notoire que les Français ont été reçus, traités et servis à bras ouverts par un peuple qu'on peut dire bon, mais dont les moeurs ont déjà essuyé atteinte; il existe même une loge de maçonnerie,

Mais ce qui paraît singulier, c'est qu'à l'exception de la Nation Juive, tonjours protégée, l' on n'ait pas épargné leurs partisans de quelque chose qu' il fusse ; sans les huer, et combler même en public d'injures et d'invectives: les Sénateurs députés essuyèrent souvent des propos mortifiants qu'ils n'osèrent pas rélever; . . ."

[1] Lauriston Senatu 15. Januara, 18. Februara, 7. Aprila. Senat istoga dana rješava da se zamoli Lauriston da ne traži više žita.

[2] Id. 2. Jula.

[3] 2 $^1/_2$ kruha po paru. Id. 3. Juna.

žita i vina i pozivlje vladu da „saglasi interese trgovaca sa interesima naroda",[1] ne vodeći, razumije se, nikakva računa o opštoj ekonomskoj iščiljelosti, usljed nečuvenijeh rekvizicija i kontribucija, i koje preobilato objašnjavaju spekulacije i zakupe. Lauriston uzimlje u ruke policiju i diktuje pravilnik za policajnu službu.[2] Brodovi koji izlaze iz dubrovačkijeh luka imaju biti snabdjeveni francuskim dokumentima[3] jer će drukčije biti uzapćeni i konfiskovani.

Dekretom 9. Jula naregjuje da „svaki brod, koj islasi is Porta od Dubrovnika i is Porta od Pillâ imma platit u ruke Go. Passarevich sapovjednika od Porta i Tho — jest ;

Broddi, koj iddu sa innostrana miesta i broddi vinnom karzatti Piastru jednu; Velike Gaette, koje dohodde punne darva, oli cessa drughoga dvaest Parâ ;

Ostali broddi mâli svicolizi sces Parâ".[4]

Ali kad vlada postavlja malu taksu na ribarske i na privatne lagje da kakav takav nov prihod ugje u državnu kasu koja je Francuzima vazda na raspoloženju, tad Lauriston piše vladi : „Illégal. Ils doivent jouir de toute franchise".[5]

Nov dokaz skrajne nevolje u kojoj se država nalazi jest vladina depeša svom agentu u Rimu, Ivanu

---

[1] Id. 17. Aprila.

[2] Id. 21. Februara.

[3] Id. 26. Januara.

[4] Lett. di Lev. e Pon. Dubrovnik, na 9. sarpgna Podpisan : Lauriston, Sa sliccian pripis Sapoviednik od Plazze : Strunze.

[5] 16. Oktobra.

Benvenutiju.[1] Odnosi sa Svetom Stolicom, koji ispunjaju nekoliko vjekova dubrovačke istorije neobičnijem sjajem, svode se sada na molbu Papi da razriješi vladu od finansijskijeh obaveza koje stoje u vezi sa religioznim institutima. Vlada crta bezutješnu sliku francuskijeh pljačkanja, pa moli agenta da izmoli od Pape potvrdu i odobrenje (la ratifica ed approvazione) sljedećijeh operacija :

a) prodaje fondova Blagoga Djela ;

b) prodaje srebra crkava i manastira ;

c) opredjeljenje Manastira Sv. Klare za artiljeriju, a Sv. Marije za vojnu bônicu ;

d) prenos sume od 1000 D. sa manastira Sv. Klare na manastir Sv. Katarine ;

e) prenos sume od 500 D. sa Hristovog fonda na oce Skolope, jer su njihovi prihodi od napuljskijeh i bečkijeh kapitala presušili ; i druge neke sitnije stvari.

Benvenuti tek Oktobra odgovori[2] da će se sve urediti, kad se otvore kongregacije koje su u ferijama. Za neke stvari će ići teže. Ali Papa i na drugi način iskazuje svoje blagovoljenje Republici i svoje „prijateljstvo prema Uzvišenome Senatu" primivši u zatvoreni dio pristaništa (Darsena) na Tibru neke dubrovačke brodove koje kapetani od nevolje bjehu razoružali i otpustili im mrnare, ma da, po zakonu, nijednome tugjemu brodu to nije dozvoljeno.

---

[1] 20. Juna, Lett. di Lev. et Pon.

[2] Roma, 17. Ottobre, Opć. hartije.

Na privrednijem stvarima ne zadržavaše se francusko nasilje. I prije i poslije Tilsita Lauriston se direktno miješa u pravosudne, administrativne i policajske sfere Republike.[1] Navešćemo za ilustraciju nekoliko tipičnijeh primjera: 20. Septembra uzimlje zastupstvo interesa dviju djevojaka za isplatu zarade kod pastičijera (limonadier) Karla Lepisa; 17. Decembra miješa se direktno u krivični sud. Dva Župljana bjehu optužena da su ubili jednoga Turčina. Krivična je stvar, po Lauristonovome mišljenju, presugjena „très légèrement". Pozivlje, dakle, krivični sud da mu naznači imena svjedoka koji su u toj stvari preslušani. Tri dana docnije, napada na cijelu vladu zbog tog slučaja. Optužuje je da brani „svoje podanike bez prizrenja na tugju vladu i na inostrance. Vladino je ponašanje „sans respect pour les lois, sans égard pour la justice" i on će izvijestiti Podkralja o duhu i shvatanju pravde kojim je ova vlada prožeta. 26. Jula stavlja ruku na Stonjskoga kneza. „Čast mi je saopštiti Vam da sam k a z n i o

[1] Razumije se da je takvo miješanje okupatora u unutrašnje poslove okupirane zemlje u oštrom protivurječju sa megjunarodnim pravilima. „Megjunarodno pravo" piše C a l v o „ne priznaje okupatoru moć da mijenja gragjanske i krivične zakone na vojno okupiranim teritorijama, pa ni da vrši sudačku vlast u svoje ime. Ova je vlast nerazdvojna od suverenstva koje se ne može izvoditi nego li od potpunog, definitivnog i neopozivog osvojenja." Cours de droit international, III, 187.

Ovakvo osvojenje datiraće tek od 31. Januara 1808, a sve do tada, a naročito prije Tilsita, Francuzi će vazda sami tvrditi da je okupacija Dubrovnika trenutni akt obazrivosti. Lauriston je, dakle, sasvim izlišno gazio najosnovnija pravila megjunarodnoga prava, pa i same Napoleonove instrukcije.

strogim kućnim zatvorom Stonjskoga kneza, jer je bez naregjenja zabranio stanovnicima Zugliane da prevezu vino u Dubrovnik, t. j. jer je izvršio jednu vladinu naredbu. Šipanjani odrekoše pomoć jednoj francuskoj topovnjači koja je ipak bila spasila dubrovački jedan brod. 9. Oktobra naregjuje vladi da liši službe Šipanjskoga kneza, da pošalje drugoga, sa jednim savjetnikom. A Šipanjani su „izdajnici" et „malheur à ceux qui se trouveront coupables".[1]

U Aprilu izbi krupno pitanje o putu koji je, po Marmontovoj zamisli, imao da veže Dalmaciju sa Dubrovačkom Oblasti. Put je imao da progje kroz Opuzeno i Neum. Radnje su imale da budu izvršene od vojnika, zajednički sa narodom. Lauriston uputi 3. Aprila[2] notu Senatu po ovoj stvari. „Žitelji koji će raditi na tom putu, piše gjeneral, primaće obrok kruha, u težini francuske funte i po, i jednu platu u novcu. Senat će, dakle, naimenovati odbor koji će, saglasno sa ženijskim zapovjednikom, šefom bataljona Bernardom, urediti pitanje inspekcije i direkcije ovijeh radnja. Na svim stranama u Dalmaciji otvaraju se novi putovi. Seljaci saraduju s najvišim veseljem i žarom. Ja ne sumnjam da će stanovnici Dubrovačke Države prionuti, sa istom prilježnošću, ovom radu, kad im Vi predstavite nebrojene koristi dobrijeh saobraćaja za njihovu trgovinu i za buduće njihovo blagostanje. Ja Vas ujedno pozivljem da mi izjavite Vaše mišljenje o najpodesnijem trasiranju ovog puta."

[1] Lauriston Senatu 20. Sept., 17. Dec., 20. Dec. 26., Jula 9. Okt. D. D. A. ibid.

[2] D. D. A. ibid.

Ali će im Lauriston odma i reći svoje mišljenje da mu ne bi Senat što drugo savjetovao: „Ja mislim da taj put treba da se udalji od mora, da neprijateljski brodovi, koji bi zauzeli konô od Kalamote ne zauzmu istovremeno i suhozemni put. Ja ne treba da Vam, gospodo, predočim važnost brzoga izvršenja ove mjere koja ne smije da naigje na smetnje (qui ne doit pas recontrer d' obstacles)." Ništa nije moglo neprijatnije biti dubrovačkoj vladi od ovoga puta i možemo mirno utvrditi, da je ovo pitanje nju više dirnulo nego li francuska nasilja na koja se bješe navikla. I sasvim prirodna stvar : Republika, kao nezavisna, neutralna država, nemaše nikakva interesa u tom putu. Ona ga nije trebala, jer je općenje po moru njoj bilo unosnije, sigurnije pod svojom zastavom, a i važnije, jer brodarenje ne samo izmegju ostrva nego i izmegju Gruža i Râta, izmegju Râta i Korčule moralo je i onako da postoji, a pronos trga s Râta bješe podesnije na brodovima. Odvratna joj bješe misao suhozemne veze sa Dalmacijom, otvorenog jednog puta za sve invazije budućnosti, odvratna joj bješe i za to što je taj put imao da personificira prekidanje njezine osamljenosti zbog koje se bješe u Karlovcima i u Požarevcu opasala izolatorima — Klekom i Sutorinom. I, na posljetku, trasiranje puta, osnovano isključivo na strategijskim refleksijama, udaraše još jače na taj put žig ropstva, a da i ne govorimo o ekonomskoj revoluciji u pogledu radnje naroda koji bi bio imao od sada da radi za francuski put, a ne za izvršenje kolonijskoga ugovora izmegju kmeta i gospodara. Vlada učini samo

što je nužno bilo da ne bi francuskome gjeneralu dala izgovor da joj se sveti, ali samo toliko i ništa više. Lukšu N. Gozze, gospodara na Trstenome, postavi za nadzornika nad radnjama (sopraintendente delle note strade)[1] i započe se rad. Ali radnici u skoro počeše da ne dolaze. Lauriston se naljuti i pozove Senat da ih pošalje na radnju.[2] U sjednici od 9. Juna Senat diktova Malom Vijeću odgovor Lauristonu : Natjeraće se seljaci na rad, ali neka gjeneral promisli da su vrlo rgjavo plaćeni i prinugjeni ili da mru od gladi ili da bježe ; da naši gospodari plaćaju dnevice radnicima 30 unača kruha,[3] 2 kutla vina i jedno kutlo sočiva sa odnosnim začinkom i da seljak nije obvezan da radi, ako mu se sve to ne da. Na posljetku, gospodari nijesu dužni da odgovaraju za seljake pa i oni imaju da prizivlju u pomoć sudove i njihovu vlast. U cijeloj senatskoj prepisci sa francuskim gjeneralom ne sretamo jačega odgovora od ovoga. Molohu vojne države gospari suprocstavljahu demokratsku koncepciju dubrovačkoga posjeda koji, u vlasteoskom obliku, zbunjavaše žakobinske frazere. Radnici ne dolažahu ili dolažahu u malom broju, a Lauriston se ljućaše. 14. Jula opet pita vladu : koje li je mjere uzela „pour empêcher la défection des ouvriers aux travaux de la route"; 31. Jula ponavlja naredbu i baca odgovornost na glavare selâ i na gospodare ; 1. Avgusta moli Senat da izabere izmegju ova tri lica : Mata Karamana, Iva Messi i

[1] Cons. Rog. 7. Aprila.

[2] Senatu, 3. Juna.

[3] Kilo manje 100 grama.

Dolinovića, jednog pomoćnika Lukši Gozze. Ali ovaj piše s Trstenoga (11. Avgusta) :[1] „Na radu su 294 čovjeka, ali odriču rad o praznicima. Ženijski kapetan, sa dva vojnika, primorava ih da rade. Ja sam naredio da svi pogju na službu božju. Tad je kapetan naredio da se ne plate oni koji jučer nijesu radili. Ostaje neisplaćeno dana : 142. Šta više, od ovijeh neisplaćenijeh nadnica šćaše da isplati one koji su jučer (nedjeljom) radili. Ali ja nijesam htio da na sebe uzmem ovu stvar i tražim instrukcije od vlade." Lauriston sužava Gozzinu nadležnost. Najzad se, 16. Decembra, radovi odlože na 1. Februara. Dan pred ovaj rok dubrovačke vlade nestade.

Ako mu izmiče diplomatski tajni rad Republike, zato Lauriston surevnjivo pazi na pogranične odnose sa Turcima. Poznate su nam njegove instrukcije : kaošto Sebastiani u Carigradu, tako Marmont i Lauriston u Dubrovniku imaju uvjeravati Turčina da su mu Francuzi najveći prijatelji, a Rusi „vragovi". Izmegju Konavljana i Hercegovaca od vajkada postojahu pogranične svagje. Ove se bjehu zaoštrile nakon julskijeh dogagjaja. Lauriston više puta pozivlje Senat da stane na put ovim svagjama. Ali kako da i on razumije da nema prava pozivati se na suverenstvo jedne vlade koju drži zarobljenu sa 6000 vojnika, on prijeti Konavljanima represaljama po vojnom zakonu, jer „vi, kaže, imate da osjetite važnost dobrijeh megjusobnijeh odnosa!" U Maju, Rusi koji jednako stoje na konavoskoj granici, u iščekivanju vijesti da je Imperator potukao i zarobio

[1] Opć. hartije.

„vraga" Bonaparta, hvataju sa Konavljanima vjeru da ih ne će više kinjiti. Oni uporno održavaju, po najvišoj naredbi, nezavisnost Republike kao izvan diskusije. A Senat jednako strepi pred novom ruskocrnogorskom najezdom. Drugoga Maja jedan vladin povjerenik, Ivo Moretti, krene na Debeli Brijeg sa 450 Konavljana. Srete se sa 200 Rusa i Bokelja pod zapovjedništvom ruskoga kapetana Romanovića.[1] Zamoljen ovaj da ne dozvoli da Crnogorci nanose štete Konavljanima, svi zajedno obećaše da ne će ni Rusi, ni Bokelji, ni Crnogorci „jer su se uvjerili da nije istina da je Dubrovački Senat dozvao Francuze u grad." Romanović zamoli Morettija da bi od dubrovačke vlade isposlovao da pošlje jednog svog zastupnika ruskome gjeneralu za konačni dogovor. Ponudi 20 talaca svojijeh i zatraži ih 10 od Konavljana. Najzad preda Morettiju u prisustvu svjedoka Konavljana Mata Dropca, Iva Švaga, Mata Maguda i Lazara Gjuke, jedno pismo koje zbog svoje originalnosti saopštavamo u izvornom tekstu :[2] „Braćo Konavljani i svi Dubrovčani, spomenite se da smo ovdi s našom kompanjijom puka, za čuvat se od naših neprijatelja.[3] Braćo moja, dogjite slobodom na vaše kuće s vašom čeljadi i stojte mirno. Ali gospodi, recite gospodi da odaberu dan s našijem gjeneralom

[1] Bokeški kapetani bijahu Petar Janković, Vaso Bumbar i Nikola Vuković iz Novoga. Zapisnik preslušanja Iva Moretti pred članovima Maloga Vijeća Sorgom i Menze, od 3. Maja 1807 nalazi se u Lett. di Lev. et Pon.

[2] Prilog Zapisniku cit.

[3] Čitajte : Francuza.

doć govorit, oli poslat koga, za ne patit ni vi ni mi. U četvrtak oli prije da gospoda odgovore. Kupariza Ragusa Canali, li 2 maggio 1807 Capo Romanovich."

Gospoda sprovedoše ove spise gjeneralu Lauristonu i ne poslaše nikoga. Lauriston afektovaše veliku pažnju prema Senatu u davanju političkijeh vijesti, kao da ih ni od kud Republika ne primaše. Svaku pobjedu svoga gospodara, svaku promjenu u Turskoj stavljaše vladi do znanja. Tako bitku kod Jene, tilsitski ugovor, zauzeće Gdanskoga, iskrcavanje Engleza u Misir, zbacivanje Selima III. sa prijestola, nastupanje Sultana Mustafe IV. „znajući koliko se Vi interesujete za stvari Vašijeh turskijeh susjeda". Ironija nije mogla biti zaoštrenija! Bosanski Paša, koji je u rukama francuskoga konsula Davida, ne opći više direktno sa Senatom, nego preko gjenerala Lauristona![1]

Megjutim tilsitski ugovor donošaše svoje plodove. Ispunjavahu se dnevi. Trinaestoga Avgusta Marmont se iskrca u Dubrovnik na prolasku za Kotor. Jedna deputacija Senata dogje da ga pozdravi. Marmont joj odgovori: „Vi ćete biti naši". (Vous allez être des nôtres). Jedan ga član deputacije zamoli, da se objasni. On odgovori, da u sadašnjim prilikama ne mogahu više da budu slobodni. A kako će ova država bez pomorstva? primjeti taj član.[2] Car tako veliki kakav je Napoleon, odvrati Marmont, lako će je pridići. Sutradan se Marmont opet sastade sa

[1] Lauriston Senatu 2. Jula, 22. Septembra, 12., 17., 19. Oktobra.

[2] Timoni ga, za čudo, nigdje ne pominje. Depeša Stadionu od 16. Avgusta.

deputacijom. On im je reče, samo predkazao budućnost. Treba još da dogju oni koji će da organizuju Republiku. Sadašnja vlada neka produži. Senatori se uprepastiše. Patriote udari grom. Dubrovački žakobinci pljeskanjem pozdrave Marmontovu izreku.[1] Bješe Napoleonov rogjendan. Timoni pogje Marmontu na čestitanje, ali mu gjeneral ne reče o dogagjaju ni riječi. Sutradan krenu za Boku. Kotor se preda dan prije Lauristonu koji ugje svečano u posjed toliko osporene zemlje na čelu znatne sile od 2500 ljudi.[2] Gjeneral knez Bariatinsky sa 4740 ljudi preveze se u Trst na jednom dijelu ruske flote. Glavni dio, sa admiralom Senjavinom, uputi se put Rusije kroz Gibraltarski moreuz. Možemo lako zamisliti što je imao da osjeća Dimitrije Nikolajević Senjavin pred ovim slomom svijeh svojijeh sanja i najmilijih osnova! On se ne mogaše nikako da izmiri sa novim tilsitskim kursom. U Lisabonu, prvoj etapi njegova povratka, ne šćaše raditi saglasno sa Francuzima dok mu sam Car preko ministra pomorstva, admirala Čičagova, formalno to ne naredi. Ali i poslije toga držaše se sasvijem pasivno u borbi Francuza proti Englezima za supremaciju u Portugalu i u Španiji. Poslije kapitulacije gjenerala Junota, Senjavin sklopi s Englezima t. zv. Lisabonski sporazum (23. Avgusta) po kome ruski brodovi ostadoše kao zalog u engleskim rukama do zaključenja mira, a admiralu prosto bješe da se sa oficirima i momčadi

[1] Francuski izvještaj od Avgusta 1807. Gavrilović, Ispisi, br. 202.

[2] Pisani, 281.

vrati u Rusiju. Ali Senjavin ostade u engleskoj ratnoj luci Portsmouthu sve do godine 1809 i stigne tek 24. Septembra ove godine u Petrograd. Car Aleksandar primi ga do skrajnosti hladno. Senjavinova upornost oko nepredavanja Boke bješe raspalila Napoleonov gnjev. Na zahtjev francuskoga Cara Senjavinu bî zabranjeno da dolazi više u dvor.[1] Ovo bî epilog ruskoga gospodstva u Jadranskome Moru!

Marmont se 29. vrati u Dubrovnik. Opet se porazgovori s deputacijom Senata. Inkvizitornim tonom šćaše da dozna drže li tajnijeh sjednica, jer ga bjehu izvijestili „da nijesu bili prisutni sekretari". Izgleda da je dubrovačka nota bečkome kabinetu bila poznata Marmontu. Deputacija mu odgovori da jeste, da su je poslali, jer mišljahu da smiju zainteresovati za Republiku jedan dvor Francuskoj prijateljski. Timoni konstatuje da u ovom presudnom trenutku vlada ukazuje veliku slabost. Podnosi da podigne glavu revolucionarni „gragjanski klub" koji „riga" najstrašnije pogrde na vlastelu i na vladu, koji širi neposluh i bunu. Klub prokazuje gjeneralima vladine tajne i ucka ih protiv Republike.[2] Po Timonijevom tajnom izvještaju francuska stranka broji šezdeset pučana u Dubrovniku i van njega, tri popa, jednoga fratra, sve jevreje, a, poslije pada Republike, dvanaestero vlastele predstaviće stranku „ralliée" francuskoj vladi.[3]

---

[1] M. Poljevktov u biografskoj ruskoj Enciklopediji.

[2] Stadionu, 1. Septembra.

[3] Spisak francuskijeh pristaša iz Timonijeve depeše Stadionu od 18. Maja 1809 iznosimo u **Dodatku br. I.**

I ova manjina potkazuje tugjinu narodnu vladu i predpostavlja Lauristona i Marmonta domaćim gosparima!

Megjutijem ona Marmontova fraza bješe gotovo i zaboravljena. Ništa se ne bješe izmijenilo. Septembra stvari uzimahu prijatniji vid. Ne govoraše se više o propasti Republike. Dubrovački predstavnici u inostranstvu sokoljahu vladu. Ni u Milanu, ni u Napulju, ni u Beču, ni u Parizu ne znadijaše se ništa o nekakvoj inkorporaciji Dubrovnika Talijanskoj Kraljevini. Sorgo, čija pisma ili dolažahu docna ili nikako ne stizahu, piše jednome prijatelju u Mletke da ga je Talleyrand lijepo primio i da se sprema za audienciju kod Cara Napoleona. Talleyrand, koga je zamijenio na ministarstvu Champagny, ne zaboravlja pisati chargé d' affaires-u Bruèru, koji se povratio na staru dužnost, da se od sad unaprijed obrati na novoga ministra inostranijeh djela. Sve je, dakle, protivurječje. Ali izgleda da francuska vlada hoće da iznudi vlasteli abdikaciju i da predstavi Evropi Dubrovnik prisajedinjen po ugledu Gjenove.[1] Ovo je Napoleonova ambicija. Toga radi „gragjanski klub", navijen od Bruèra i Lauristona, šalje deputaciju Marmontu i traži prisajedinjenje Carevini Velikoga Napoleona. Pariskome kabinetu treba da predstavi Evropi kako je Dubrovnik t r a ž i o visoku protekciju Francuske, kao što Saliceti i drugovi tražiše prisajedinjenje Ligurske Repu-

[1] Timoni, 12. Septembra: „il semble resulter que cette démarche n'eut pour but qu'une tentative menaçante de sa part, pour se faire consigner les rênes du gouvernement et pouvoir offrir cet Etat comme un cadeau à son Maître."

*

blike. Početkom Oktobra Lauriston se vrati iz Boke. Učini se svemu nevješt. Pitaju ga, nekome odgovara : Što ćete da ja znam? Ako je Marmont zaista tako rekao, ne će to bit izvadio iz svoje noćne kapice (il ne l' aura pas tiré de son bonnet de nuit). Ali pred intimnim licima osugjivaše Marmonta. Deputaciji, koja bješe došla da ga pozdravi, Marmont nije smio da govori onako. U ostalome, službena nema ništa. Lauristonov sekretar, govoreći sa jednim Senatorom, ne razumije kako se o tome moglo da govori. Ne zna više ni Timoni kako da objasni sve ovo. Možda je rezultat kakvijeh tajnijeh sporazuma izmegju Rusije i Porte, ili je lični pokušaj gjenerala Marmonta ili princa Eugena. Ali namjera da se ova Država proguta, van sumnje postoji. To se po svemu vidi : trupe se množe, utvrgjenja se podižu, govori se da će se osnovati ljevaonica topova, u arsenalu se neprekidno radi, popravlja se započeti put, a koji se već sam roni.[1] Rgjavi predznaci.

Oktobra, megjutijem, puče ozbiljan incidenat. Opčinjen idejom borbe s Englezima, Napoleon ragjaše oko podizanja flote i trebaše mrnara. Ko će ih boljijeh dati od jadranskoga primorja ? Marmont, u njegovo ime, zatraži, 1. Oktobra, od Republike 300 mrnara za flotu kraljevine Italije. Lauriston, sprovodeći Marmontovo traženje, pozove Senat da mu naznači one članove koji će se starati o upisu u flotu. Gospodu udari trijes. Jedva se bjehu riješili Rusije evo ih u neprijateljstvu s Englezima, i upravo

[1] Stadionu, 12. Oktobra.

s onim narodom koji oslobagja i poštuje preostale im brodove. Onog istog časa Senator Jakov Natali bî poslat u Dalmaciju. Imaše nalog da odvrati Marmonta od zamisli, jer, drukčije, propade za sva vremena neutralnost Republike,[1] jadna neutralnost, staračka pjesma pred kojom Napoleonska Evropa slegaše ramenima! Natali nagje Marmonta u Zadru. Dobro, reče mu ovaj, kad ne ćete vi, ja vas razriješavam ove dužnosti. Ja ću narediti gjeneralu Lauristonu da on sakupi mrnare potrebne mletačkoj ratnoj mrnarici. Na taj će se način „saglasiti one potrebe sa Vašim željama i sa razlozima koji Vas rukovode".[2] U skoro je imao da iskrsne sukob mnogo teži i udesniji. Osvajač će dirnuti i bijelu zastavu Svetoga Vlaha. Ali prije nego li ispričamo posljednju fazu drame, red nam je pregledati diplomatsku akciju Republike pod kraj ove sumorne godine.

IV.

„Dosta je utješljivo što nam pišete o stanju naših poslova na onom Dvoru, pisaše Menze Sorgu 11. Oktobra, preko kurira Iva Messi, i mi se predajemo nadanju da ste već prikazali Vaša kreditivna pisma i da ste počeli da ispunjavate javne naručbe . . . Uzvišeni Senat žali što ste imali da doprinesete toliko ličnijeh žrtava u javnoj službi, ali u

[1] Commissione per Giacomo Pietro di Natali inviato in Dalmazia presso il generale in Capo Marmont. 5. Oktobra 1807 D D. A. XXII. br. 628 sec. XIX.

[2] Marmont Senatu, 18. Oktobra, ibid.

isto vrijeme iz samijeh Vašijeh promatranja i savjeta izvodi potrebu da za izvijesno vrijeme neko bude naš zastupnik kod onoga Dvora".[1] Senat mu bješe naznačio platu od 150 mletačkijeh cekina na mjesec,[2] ali Sorgo ne bješe bio tako sretan da mu Talleyrand primi kreditivna pisma, do česa je s razlogom Senat toliko držao, jer to bijaše vidljivi znak priznanja legacionoga prava Republike biva njezine nezavisnosti. Sorgo odgovori Malome Vijeću 8. Decembra istorijom svoje misije od mjeseca Avgusta do ovoga dana. Polovicom Septembra jedva jedvice uspije da ga Talleyrand primi u audienciju, ali ne službeno nego „per grazia." Ministar ne htjede da primi kreditivna pisma, nego primjeti Sorgu „slatkim riječima" — con somma dolcezza — da su pisma prethodila tilsitskome ugovoru, da se ne odnose više na sadašnje prilike koje se sve osnivaju na tom ugovoru. Bio bi još mogao Sorga upitati, kako to da mu kreditivna pisma od 22. Decembra 1806 podnosi tek u Septembru 1807, ali Talleyrand nije bio dubrovački, nego francuski ministar i ovaj upit nije bio u njegovu interesu.

U toliko, Sorgo primi iz Italije pisma koja mu naviještahu prisajedinjenje Dubrovnika Kraljevini. Listovi govorahu o tom dogagjaju, ali Moniteur de l'Empire ćutaše. Neki poslanici, naročito talijanskijeh država, govorahu mu o tom dogagjaju kao o svršenom činu. Sorgo potrči u Fontainebleau gdje se bavljaše Dvor. Kao privatno lice, neakreditovano kod Napo-

[1] D. D. A. loc. cit.

[2] Nešto više od 2000 franaka t. j. koliko u dandanašnji Srbija plaća svoje poslanike kod stranih dvorova.

leona, blagodareći svojim vezama, pristupi Caru. Ovaj opštim riječima pomenu Dubrovčane, govoreći : „Zadovoljan sam s njima !" Sorgo se ne odvaži da izreče presudnu riječ. „Uvjeren sam — piše vladi — da je njegovo velikodušno srce dirnuto našijem nevoljama." Prazna fraza. Ne odgovaraše temperamentu čovjeka koga nježnost ne dirnu nego dva puta : na razbojištu kod Eylaua i kad mu se rodi sin.[1] Sorgo se spremi na put. U toliko mu dogje državni kurir. Tom prilikom tradicija hoće da je Sorgo uskliknuo : „Republika ! Što je još vrag nije odnio ?" Ovu je frazu u pismu na Senat uvio ovako : „giunse il corriere Messi che mi diede l' occasione di sperare ancora per il governo della Republica".[2]

Ali Sorgo, koji u toliko bješe primio preko Beča 900 mletačkijeh cekina[3] na račun plate, trknu opet u Fontainebleau pred Carev polazak za Italiju. Tamo sazna da je Napoleon bio odrekao potpis dekreta za prisajedinjenje što mu bjehu podnijeli na samu njegovu zapovjed. Sorgo sazna ovo „sa službenoga izvora". Pogje k Champagnyu i preda mu pismo Senata. Talleyrandov nasljednik „ne fù molto maravigliato" i reče da će odgovoriti Republici ako bude imao što da joj odgovori. Istoga dana krenu za Italiju sa Carem.

---

[1] „En sa qualité d'homme d'Etat, il n'admettait ancun sentiment. Il ne se décidait ni par affection, ni par haine. Il allait à son but, indifférent aux haines qui s'amassaient autours de lui." Bourgeois, 386. Cf. Fournier, Sloane i dr.

[2] „Dolaskom kurira Messija oživješe moja nadanja u bitisanje Republike".

[3] Preko 10.000 franaka !

Drugo pismo Senata za Beneventskoga kneza Sorgo sprovede Talleyrandu, ali ne dobi odgovora. „Ne vjerujem ni da ću ga dobiti — piše Sorgo — gospodin Talleyrand je van sumnje duša poslova, ali ne će da ima sa poslovima vezanu dosadu. Otkad je ostavio ministarstvo, ne prima nego intimne prijatelje". Sorgo savjetuje svojoj vladi da napiše Napoleonu kratko i energično pismo (una lettera breve ed energica) opisavši mu naše nevolje i predavši sa povjerenjem Republiku u zaštitu onoga koji „sve zna i može" (che sà e può tutto). Traži nova kreditivna pisma, za sve eventualne potrebe. Detalje neka Senat raspravi sa tamošnjim gjeneralima, a za vojne stanove, kad se Car vrati iz Italije, govoriće da razriješi ove dužnosti Republiku kako je razriješio mnoge druge narode. U ovako kritičnim prilikama teško je Sorgu proći zimu u Parizu kako mu je Senat izrično naredio. „Ja bih bio žestoko želio da ste mi poslali nasljednika koji bi bio imao više sreće, a i više talenta od mene, ali sam uvjeren da me ne bi bio nadmašio u iskrenom revnovanju za javno dobro kome sam više privržen nego li svojim privatnim poslima". Ovo bješe perifraza natpisa :

„Obliti Privatorum Publica Curate".

Ova će anahronistična rečenica zablistati ove iste godine u svojoj pravoj svjetlosti u jednom drugom vlastelinu.

U Napoleonovoj misli put u Italiju imao je da bude apoteoza, osvećenje Imperatorske rimske države, „du Grand Empire". Dvadeset i trećega Novembra ugje na najsvečaniji način u svoju talijansku prijestonicu,

Milan. Potpuno zadovoljan sa svojim vjernim pastorkom Eugenom, produži za Mletke da bivšu jadransku kraljicu svojim prisustvom utješi s izgubljenoga vladarskoga vijenca. „Carev boravak u Mlecima, pisaće Champagny novo postavljenome poslaniku u Petrogradu Caulaincourtu, duc de Vicence, stvoriće epoku u njezinijem analima. Ako se nije nikada toliko poštovanja ukazalo šefu jedne vlade, nikada nije ovaj grad ni vidio jednoga vladaoca, jednoga velikoga čovjeka da se stara o njegovijem interesima sa takim žarom i sa tolikom dubokom mudrošću... Svak je primjetio da je Car u četiri dana više učinio za Mletke, nego li austrijska vlada u četiri godine i za starom mletačkom vladom, po prevashodstvu konservativnom, ali koja nije više ništa bila nego to, niko više ne žali." U onoj velikoj svjetini koja se sa svijeh strana Lombardije i Mletačke bila stekla da vidi Napoleona, nalazio se i dubrovački vlastelin Dživo Natali. On se bješe uputio sam, o svom trošku, krajem Oktobra, u Milan da dočeka Napoleona, da vidi što se Dubrovniku spravlja i da ispita Carevo raspoloženje.[1] Putem bješe sreo čovjeka od uticaja, francuskoga senatora Pontécoulanta.[2] Ovaj ga preporuči factotumu talijanske kraljevine Melzi

[1] Natali, Idee, passim.

[2] Louis Gustave Doulcet, Comte de Pontécoulant (1764—1853) znameniti konvencionalac žirondinac. Odobri državni udar 18. Brumaira. Napoleon ga naimenova najprije prefektom, pak Senatorom (1805) Pair de France za Luja XVIII i za druge Napoleonove vlade pred Waterloom. Ostade vjeran Napoleonu do kraja, pridruži se vladi Louis-Philippa, a 1848 god. povuče se sasvim u privatni život.

d' Erilu.[1] Natali, stignuvši u Milan prije Napoleona, nagje, po sopstvenijem riječima, da „sudbina Dubrovnika nije riješena".[2] Princ Eugen ga primi u audienciju. Iz njegovijeh usta primi uvjerenje da se na političkom stanju Republike ne će ništa mijenjati. U pismu na brata Jera od 11. Novembra saopšti Gospodi ovu dobru vijest. Izgleda da mu Podkralj ponudi jedno državno mjesto. Natali odbi. Piše iz Milana Sorgu. Ovaj mu odgovara da ne zna ni za Dubrovnik, ni za Dubrovčane i da mu je ministar kraljevine Italije rekao da je Dubrovnik prisajedinjen Kraljevini. Dolazi Napoleon u Milan. Što se tada dogodilo ne znamo, ali znamo samo toliko, da je Natali u strašnoj groznici, da je nešto možda dočuo iz Dubrovnika što je trenutno polomilo njegovu energiju, možda je dočuo za Kirikovo izdajstvo, za kakav Senatov faux pas, što li, on svojom drhtavom rukom, kad samrtni čas bješe već davno prošao, napisa ove tajanstvene riječi : „Cambiamento subitaneo di tutte le mie ottime dispozizioni e progetti : quasi cecità ed altrimenti . . . hai ! non ho cuore di proseguire per ora".[3] Ali ni ovog puta ne pade rješenje.

[1] Melzi d'Eril Francesco, duca di Lodi (1753—1816) bî prvi podpredsjednik cizalpinske Republike (Predsjednik bijaše sam Napoleon); postade god. 1805 velikim kancelarom i čuvarom državnoga pečata kraljevine Italije, a god. 1809 prvim ministrom Podkralja Eugena. Velikaš blagorodnijeh osjećaja, zaštitnik lijepijeh umjetnosti.

[2] Senat Antunu Karlu Natali u Carigrad, 22. Decembra. Lett. di Lev. e Pon. Žalibog nemamo izvornog prvog pisma.

[3] „Iznenadni preokret mojijeh izvrsnijeh priprava i projekata : gotovo sljepoća ili drukčije . . . jaoh ! Nemam srca za sada da produžim !"

Zašto je Napoleon toliko oklijevao sa prisajedinjenjem Dubrovnika? Rekli smo i sada ponavljamo, da je za njega glavna stvar bila držati ga u vojnom pogledu u rukama ; ono za čim stari i mladi republikanci strahom i trepetom čeznijahu, ono bješe za njega sporedna stvar pred veličanstvom basnoslovnijeh projekata koji se dizahu pred njegovim očima. Tamo na obalama Jadranskoga Mora „on vidje mjesta koja svjedočahu za njegove prve triumfe ; brda, obale kud se njegovi prvi sni bjehu uputili, put Maćedonije, put Misira. Misir bješe osvojio, pak izgubio. Maćedoniji se primicaše, gospodar obiju jadranskijeh obala, Dalmacije, Kotora, Krfa, ostrva. Čemu li bješe postao „arbiter" Evrope ako li nije imao da ostvari svoje osnove mladosti, kad imaše samo 26 godina, kad nemaše pod sobom nego 30.000 ljudi? O sitnicama Cezar ne vogjaše brige. A za njega bijaše sitnica, i kakva republikanska forma Dubrovnika, on koji kao Car Francuza još kovaše novac sa legendom : „République Française"! Ali se ipak primicaše čas kad će i Dubrovniku i okolnijem zemljama da dâ konačno mjesto u ekonomiji Carstva. Boravak u Italiji na to ga prirodno dovogjaše. Šesnaestoga Decembra vrati se u Milan, aklamovan kao rimski August. Sedamnaestoga odgovori engleskim represalijama „milanskim dekretom" koji je glasio : „Les îles britanniques sont déclarées en état de blocus sur mer comme sur terre".[1] Svaki brod, koji bi se pokorio engleskim zakonima, biće odma d e n a c i o n a l i z o v a n, to jest, kao engleski, uzapćen. To bješe smrt neutralnijem zastavama ;

[1] „Britanska ostrva blokirana su na moru i na suhu."

nov udarac dubrovačkoj mrnarici i dubrovačkim konsulatima koji jednako postojahu, ali nemahu prestiža da odbrane svoju zastavu od posljedica berlinskoga i milanskoga dekreta. Kriza bješe neizbježna. Ona naprasno buknu u Carigradu.

Sticaj istorijskijeh prilika htjede da propast Dubrovačke Republike savremena bude sa jednom od najtugaljivijeh epoha Turskoga Carstva. Osvajač Balkanskoga Poluostrva koji je mogao toliko puta da naudi Dubrovniku a nije, na osvit XIX vijeka nije imao snage da ga zaštiti ni da je htio. Isti uzrok koji je tako znatno olakšao uspjeh srpske revolucije, olakšao je ujedno i Napoleonov pothvat na Dubrovnik. Sultan bješe jednako nemoćan i da sruši Karagjorgja i da Republiku podigne. „Osmanska Carevina, pisaše Talleyrandu francuski konsuo u Bosni, David, nalik je na pola probugjenoga čovjeka, koji padne opet u teški san čim prestanu da buče oko njega i da ga drmaju. Turci su, otkada je nov vladalac stupio na prijesto, pali u letargiju koja će možda svršiti smrću. Ja najtoplije želim da ne budem na njihovoj pratnji".[1] Ovo se proroštvo nije ispunilo. Ima sto godina da je izrečeno i da su slabi Sultani Selim III i Mustafa IV Napoleonu i Aleksandru inspirisali diobu Turske Imperije, ali, blagodareći težini problema njezine likvidacije, ona, istrošivši sile i Napoleona i njegovijeh suparnika, jednako zbunjuje mudrost evropskijeh državnika. Ali u vrijeme o kome pričamo zaista nije ni trebalo da čovjek bude prorok, a da gradi osnove za eventualnost turskoga rasula. Gjeneral Sebastiani

[1] 25. Avgusta 1807 Driault, 228.

bijaše gospodar Carigrada, naročito otkad bješe spasio tursku prijestonicu od naumljenoga bombardovanja engleske flote pod zapovjedništvom admirala Duckwortha (1. Marta). Engleski poslanik Adair pisaše 3. Aprila 1807 svojoj vladi : „Gjeneral Sebastiani je savršeno gospodar Turskoga Carstva".[1] A naš zemljak Miho Božčvić piše u Berlin 9. Aprila isto : „Sebastiani exerce sur l'esprit du gouvernement le pouvoir de Vice-Roi".[2] Talleyrand ovakvoj Porti bješe poručio 17. Septembra, preko Sebastianija, da je Dubrovnik prestao da bude nezavisan : „Ako Vam Visoka Porta izjavi svoje negodovanje i ako Vas podsjeti da je Dubrovnik bio pod suzerenstvom Osmanskoga Carstva, Vi ćete joj odgovoriti da su ti stari odnosi bili potpuno preživjeli, da je aneksija Dubrovnika Talijanskoj Kraljevini već od nekoliko godina (sic!) svršen čin i da ova nova mjera — Talleyrand je ne objašnjava, kako nije ni objasnio ono : „nekoliko godina" — ni u čemu ne mijenja red stvari koji već postoji. Izbjegavajte nove diskusije, prikazivajući stvar kao odavna svršenu sa Visokom Portom".[3] Talleyrand nije trebao Porti ništa da objasni. Poslije Tilsita Porta je još jače u Napoleonovim rukama. „Njegovo Veličanstvo, govoraše Mustafa IV gjeneralu Sebastianiju o Napoleonu, može da učini od ove Carevine sve što hoće. Ona je u njegovijem rukama".[4]

[1] „General Sebastiani is completety master of the Turkish Empire" Zinkeisen, Gesch. d. Osman. Reiches, VII, 455.

[2] „Sebastiani vrši nad vladinim duhom vlast Podkralja." Zinkeisen, ibid.

[3] Gavrilović, Ispisi, br. 211.

[4] Driault, 226.

Sebastiani odma u Septembru stavi ruku na dubrovački konsulat sa Kirikovim saučešćem. Marmont ga bješe izvijestio o dogagjaju mjeseca Avgusta ; o deputacijama nekijeh gragjana, fratara i trgovaca. Dubrovčani se, dakle, svojevoljno predadoše. Vlade više nema. Sebastiani naredi Kiriku da skine dubrovačku zastavu, da kancelarija dubrovačkoga konsulata pregje pod Sebastianijevu upravu i da se dubrovački brodovi sa talijanskom zastavom pošalju na put u Crno More i Arhipelag. Kiriko posluša. U prvom jednom aktu o sporu Lindi-Kalafatović izjavi naročitom klauzolom da je uzeo po naredbi gjenerala Sebastianija upravu dubrovačkoga konsulata do njegovijeh novijeh naredaba i neki kapetani otploviše iz Carigrada sa talijanskom zastavom. Sve to Kiriko učini ne izvijestivši svoju vladu, bez i jednoga znaka iz Dubrovnika koji bi ga bar u nekoliko opravdavao ili opunomoćio na slične korake. Izdajstvo Kirikovo bijaše, dakle, van svake sumnje dokazano. Nakon ulaza francuske vojske u Dubrovnik, Kirikovo odmetništvo bî najteži udarac za vladu. U koliko je nama poznata istorija Republike, ovo bî ujedno i prvi flagrantni neposluh jednog činovnika u inostranstvu prema vladi kojoj se, za čudo, svak pokoravaše, a nemajući svijeh onijeh prisilnijeh sredstava, sav onaj aparat za iznugjenje posluha i discipline, kojim raspolagahu velike države. Vlada uputi Kiriku 3. Novembra blag, ali jasan i motivisan prijekor. Ne sakrivaše ni Marmontovu izjavu koju, što više, popunjaše ovako : „Ove vlade više nema : vi ste naši", ne sakrivaše Marmontov komentar ovim rije-

čima, ali konstatovaše da poslije onijeh izjava nije bilo promjene u vladi i da se zastava Svetoga Vlaha jednako vije na velikom „standâlu" na Placi Sve će to Kiriko saopštiti Porti „in aria di semplice notizia e racconto senza mai darle tuono di reclamo o doglianza".[1] Tom istom politikom prekoravaše Kirika. Senat bješe dočuo za dogagjaje u konsulatu tek iz privatnijeh pisama gragjanima. Po čijoj je naredbi Kiriko tako postupio? „Predpostavljamo, kaže depeša, da ste Vi neke naredbe primili od gjenerala Sebastianija i da ste nam ih saopštili, ali da su se putem Vaše depeše izgubile!" Istim kurirom Senat moljaše Božčvića da ispita cijelu tu stvar. „Izlišno je sokoliti Vaše revnovanje za otadžbinu".[2] Ali što je mogao više i Božčvić i Pruska, gotovo izbrisana iz reda velikijeh država, a naročito u tom Carigradu gdje, po samoj Mihovoj frazi, Sebastiani bješe Podkralj? Ne primajući nikakvijeh vijesti iz Carigrada, Senat 2. Decembra riješi da pošalje jednog izvanrednog poslanika Porti. Senator Antun Karlo Natali bî izabran i bî mu naregjeno da odstupi iz Dubrovnika kroz četrdeset sahata i da se najkraćim putem uhvati Carigrada.[3] Sadržina njegovijeh instrukcija ispoljava zabunu, nerješiteljnost, a ipak tvrdoglavost Senata da prkosi sudbini do posljednjega tre-

[1] „U obliku prosta pričanja ne davajući nikada ovoj vijesti ton zahtjevanja ili žalbe." Lettere di Levante e Ponente.

[2] Ibid.

[3] Commissione al S. Antonio Carlo Pietro di Natali, Senatore Inviato che si spedisce a Costantinopoli, 2 Dicembre 1807, Lett. id Lev. e di Ponente.

nutka. Natali je imao zatražiti audienciju kod Sultana dozvolom da nosi francusko, a ne divansko uobičajeno odijelo.[1] Imaše čestitati Mustafi IV nastupanje na prijesto, izjaviti da je uvjeren on, Natali, „da Sultan ne će u početku svoje slavne vlade dozvoliti uništenje jedne Republike koja je njegov najstariji i najvjerniji vasal". Velikome Veziru, Reis Efendiji objasniće dogagjaje Avgusta i Septembra mjeseca. Demantovaće abdikaciju Republike (la dedica volontaria). Požaliće se na Kirikovo postupanje bez ikakve Senatske naredbe kako se Porta može lako uvjeriti. Najzad će Natali predati Kiriku jedno pismo Republike u kome mu naregjuje da konsulat, arhiv, kancelariju preda, bez ikakve opozicije, poslaniku Natali kako jedinome zastupniku Republike u Carigradu. Najteža stvar za Natalija imala je biti audiencija kod Sebastianija. Što će mu da reče? „In tono d'informazione e non di lamento" imao mu je da izjavi da je Kiriko postupao bez vladinijeh naredaba. Ako se gjeneral zadovolji ovom izjavom, Natali ne će se više zadržavati na ovom predmetu ; ako odgovori da je Car drukčije s nama raspoložio, Natali će odgovoriti, da mi „poštujemo sve ono što je Car i Kralj o nama riješio". „Poštujemo" (veneriamo) a ne „savijamo se" (c'inchiniamo) kako bješe prije napisano u konceptu. Razlika je fina i jasna.[2]

[1] O odijelu dubrovačkijeh i ostalijeh kršćanskijeh poslanika na audiencijama kod Sultana Cf. naše djelo : Dubrovnik i Osmansko Carstvo, Beograd, 1898, I str. 168—169.

[2] Natali imao je da pošalje naročitoga kurira Tatarina u Dubrovnik pošto se razgovori sa Sebastianijem i Kirikom. Da-

U ovoj dalečini od dogagjaja koje pričamo, učiniće se mnogima čudno da je republikanska vlada sa takom upornošću zatvarala oči pred jasnim predznacima svoje političke smrti. Ali ako za čas odvojimo sve etičke, političke i ekonomske razloge koji diktovahu Senatu onakav rad, ako odvojimo i prosti instinkt samoobrane i konzervacije, svakoj vladi, ali naročito aristokratskim vladama, prirogjen, dosta bi bilo za objašnjenje ove Republičine akcije da pomenemo da stvari ne bijahu nimalo jasne one godine i u onom trenutku kako ih mi sada vidimo optički skraćene. Osim svijeh onijeh već pomenutijeh prijatnijeh znakova, bješe i drugijeh krajem Novembra koje Timoni savijesno bilježi, čije tragove nalazimo u državnim spisima, te Republici kazivahu da nije sve svršeno, da će se naći koji izlaz iz tako nejasne situacije; a prirodno je da je vlada jače vjerovala znacima života, nego li znacima smrti.

Krajem Novembra i početkom Decembra pronosaše se opet po Zapadu glas da će Republika iznijet glavu iz strašnoga sukoba. Sorgo bješe poslao dobrijeh glasova dubrovačkome konsulu u Marsilju Jakovu Kristiću i bješe ga uputio da te glasove saopšti i svim dubrovačkim konsulima u Španiji: Republika nije prisajedinjena Talijanskoj Kraljevini, ne brinite se, dakle, plovite zastavom Svetoga Vlaha. To bijahu, u kratko, Sorgove vijesti, dok svojoj vladi pisaše onako nejasno kako smo vidjeli. U Marsilji se naši pomorci

vaše mu se 200 mletačkijeh cekina za odijelo za dvije sluge i za dva janjičara. Na račun misije isplaćivaše mu se suma od 6000 piastara (oko 1500 franaka).

obeseliše i pisaše kući utješljiva, dirljivo bezazlena pisma. Neka su nam se srećom sačuvala. Mi ih iznosimo da se sasluša iz njih glas dubrovačkoga puka. Sva su napisana jednog istog dana — 28. Novembra — dan kad je dubrovački konsuo saopštio bio dobre vijesti iz Pariza.[1] „Dragi prijatelju piše Kristo Bratić kapetanu Pavu Stajtiloviću,[2] ma da smo bili izgubili svaku nadu, ja se sad u Svevišnjega nadam da će naša Republika živjeti i da će se uspostaviti naše pomorstvo, za to Vas toplo molim da me ne ostavite i da me zadržite na ovome brodu, jer nas Bog ne ostavlja" . . . Karlo Kosta piše svome zetu Jozu Vileniku :[3] „Sinojke doscioneje vigiet ovvi nasc Svisdavaz[4] i rekomie stoj veselo ostali smo kako smo i bili. Niemi hotio riet sve erboje bilo u mene drugieh Capetana, ma uciniomie rasumiet da je jučer primio knighu od Antuna Maloga[5] is velikoga sela.[6] Uffam dacciete vi tammo to sve obasnat prie negoli ova moja arriva." Jako Maškarić piše Ivu Maškariću :[7] „. . . Iz vrlo dobrijeh izvora saznajemo da se nije ništa promijenulo u političkome stanju našega naroda (riguardante il (!) stato politico di nazione suddetta), da nema nikakva dekreta po kome bi se štogod bilo

[1] Estratti di lettere private di Ragusei da Marsiglia. D. D. A. Lett. di Lev. e Pon. Cf. Timoni Stadionu, 28. Decembra, ib.

[2] Izvornik je ovoga pisma na talijanskom jeziku.

[3] Izvornik je srpsko-hrvacki i mi ga prenosimo zajedno sa starom ortografijom, da se vidi kako su naši pomorci pisali.

[4] Konvencionalna riječ za Konsula.

[5] Sorgo.

[6] Iz Pariza.

[7] Ovo je pismo talijanski pisano

izmijenilo u vladi naše Republike. Možemo se nadati da će prosvijetljeni i moćni junak ovoga vijeka razumjeti koliko može da bude korisna ova naša otadžbina pomorstvu i trgovini i da će je pristediti . . ." Priloženo sprovodi Maškariću pismo sa ovim dodatkom naški : „Molimte ovu moju za Majkumi. Ciuvase i stoi veselo, isa sla bremena docie i dobro. Boga i Svetoga Vlaha gliubimo i molimo." Jako Kristić piše svojoj majci :[1] „Pridraga moja majko, moje sarze nije snallo scto rieti, arbo nie moglo pocrit naravnu bolles scto narav donosi ciovieku kad se vidi u nevogli svojem draghiem miestom. Danascheti piscem arbo raddos moja se poragja da sveg cestiti Dubrovnik od isvernosti Cesara koj vlada svietom ostavicienas sad i u naprieda kako i dosad bili smo svakomu corisni, a nicomu sctetni. Ja sam sdravo s Giulom i svom Diezzom" . . .

Ali dok se ovako djeca Dubrovnika u Marsilji, zajedno sa konsulom Dubrovčaninom, radovahu dobrim vijestima o Republici,[2] drugi konsuo u Livornu pri-

[1] Ovo je pismo srpsko-hrvacko.

[2] Jakov Kristić rodi se u Cavtatu god. 1769 iz porodice koja se za rana bješe posvetila ne samo velikoj trgovini nego i konsularnoj službi Republike. Njegov djed umrije, kao državni izaslanik, u Arbanaškoj, otac mu, Petar, umrije god. 1790 kao konsul u Solunu. Jakov naslijedi oca u Solunskome konsulatu. God. 1796 za jednog spora izmegju Tripolisa i Dubrovnika, Tripolitanski ga gusari zarobe sa brodom i odvedu u Tripolis, gdje se Kristić, usljed naredaba iz Dubrovnika, provrže u poslanika i izravna spor sa tripolitanskom Regencijom. Republika ga nagradi upisavši ga u drugoklasne gragjane (Lazarine) i podijelivši mu Stonjsko plemstvo. God. 1800, za Bonaparta Prvoga

nugjen kapitulovaše pred žakobinskom propagandom koja nigdje u Italiji nije bila jača kako u onoj toskanskoj luci. U noći od 18. na 19. Novembra sa doma konsula Branke[1] skinuše grb Republike, a dubrovački kapetani, na vijest naročito rasturenu o aneksiji

---

Konsula, Senat ga izbra za gjeneralnoga Konsula na Francuskom primorju sa rezidencijom u Marsilji. Na svom novom položaju Kristić iskaza Republici nebrojenijeh usluga. Tamo ga i zatekoše Majski dogagjaji. Kristić ostade u Marsilji do 1809 starajući se, i po padu Republike, o dubrovačkijem interesima. Ove godine ostavi Francusku i pogje k Marmontu u Ljubljanu da izdjejstvuje od gl. komandujućega gjenerala oslobogjenje dubrovačkijeh trgovaca u Trstu od vojne kontribucije koju bješe udario na ovaj grad. Na povratku iz Ljubljane ga Hrvatski vojnici zarobe (bijaše rat s Austrijom) i odvedu u petrovaradinsku tvrgjavu otkud bi oslobogjen usljed bečkoga mira. Šest godina docnije, kad se nadanja najsangviničkijeh patriota bijahu već definitivno izjalovila, Kristić ode u Pariz i glavom preda Caru Franu, koji se drugom bavljaše u Parizu (1815) molbu da ga primi u austrijsku konsularnu službu. Ne dobivši odgovora Kristić uputi drugu molbu Maja god. 1816 austrijskome poslaniku barunu Vincentu koji je sprovede Metternichu i preporuči. U odnosnoj molbi Kristić iznosi cijeli svoj gore pomenuti curriculum vitae, napominje da ima ženu, 4 djece, da pozna „slovinski, talijanski i francuski" kao što i konsularne, trgovačke i pomorske zakone, a kao titulus za blagovoljenje nove vlade svoje otadžbine pominje poslaniku „da je svojoj, dubrovačkoj, ranijoj vladi bio vazda vjeran podanik i revnosan činovnik". Potpisuje se : „Giacomo di Pietro Cristich, cittadino di S. Lazzaro, nobile della città di Stagno, Capitano delle Milizie e Console Generale di Ragusa in Marsiglia." Je li Metternich uvažio Kristićevu molbu, nije nam poznato. B. D. A. Vincent Metternichu, 28. Maja 1816 (Berichte aus Paris 1816).

[1] Dugogodišnji dubr. konsuo u Livornu, Giuseppe Branca, čija su pisma iz vremena Francuske Revolucije vrlo značajna za trgovinsku istoriju Republike.

Dubrovnika, podnesoše patente svojijeh brodova francuskome konsulu i istakoše zastavu kraljevine Italije. Francuski konsuo izdavaše već pasaporte sa natpisom : „Ragusa — Regno d' Italia". Neki kapetani ne htjedoše vjerovati vijestima iz francuskoga konsulata, megju ovima kapetan Pasko Jašić, koji u noćno doba, ostavi Livorno, na pučini istaknu zastavu Svetoga Vlaha i krenu za Marsilju gdje, stigavši krajem Decembra, bî prinugjen od lučkijeh oblasti da skine ljubljenu zastavu.[1]

Ali dogagjaji hitahu. Dvadeset i prvoga Decembra Lauriston saopšti Senatu da je primio od gjenerala Marmonta patente kraljevine Italije za dubrovačke brodove i da bez tijeh patenata nijedan brod ni veliki, ni mali ne će smjeti više da izagje iz dubrovačkijeh lukâ. Istovremeno pozivahu se vlasnici velikijeh brodova (di vela quadra) da se u roku od 3 dana prijave francuskome konsulu Bruèru, a u roku od 6 dana vlasnici malijeh brodova, za odnosnu deklaraciju i za primanje talijanske zastave.[2] Senat sutradan odgovori

---

[1] Kapetan Jašić doživi na svom domu u Lapadu kraj Dubrovnika sto i prvu godinu svoga života. Pisac ovijeh stranica kao mladićak polažaše časnoga starca i slušaše tolike pomorske anegdote koje, u onijem mladijem godinama, nije mario da bilježi. Sa osamdesetgodišnjim svojim djedom, pisac prisustvova u „Mihajlu" mrtvačkoj pratnji kapetana Paska dne 31. Maja 1890. Pisac jednako vidi onaj stoični pogreb Republičinoga pomorskoga kapetana oko koga se bjehu stekli svi stari Dubrovčani, sada u grob položeni, i čuje Dies Irae i šušnjavu stoljetnijeh čempresa, jedinu dostojnu pjesmu pratilicu spuštenoj zastavi i pogrebu slobodnoga svijeta na moru !

[2] Lauriston Senatu, 21. Decembra, loc. cit.

Lauristonu opširnim aktom.[1] Promjenu koju gjeneral traži Senat označuje kao „vršak nesreće naše i uništenja" (il colmo decisivo della nostra infelicità e distruzione). Republika ne može da izda tu naredbu : prvo jer bi Englezi u trenuću oka uništili sve dubrovačke brodove kojijeh, kako je Lauristonu dobro poznato, ima 250 di vela quadra u vrijednosti od 10 milijuna piastara. Engleska, koja sada poštuje dubrovačku neutralnu zastavu, ne bi ni za jedan čas poštovala zastavu kraljevine Italije. Nova bi pustošenja nastala, nova bombardovanja, a od koje koristi za vladu i za zastavu francusku? Senat, dakle, ne može nikako (non è assolutamente nella possibilità) da izda tražene naredbe, ni proklamacije za izmjenu zastave. Drugo : ne može ni za to, što je Dubrovačka Republika pod suzerenstvom Visoke Porte, što su njezini brodovi pod naročitom Portinom zaštitom koja se ispoljava u Firmanima kojima je svaki dubrovački brod snabdjeven, pa toga radi trebalo bi da se traži dozvola Porte za ovaku radikalnu promjenu Republičinijeh pomorskijeh odnosa prema njoj. Lauriston će brzo da ostavi Dubrovnik. Senat se nadao da će u njemu imati zaštitnika kod Carskoga prijestola, u njemu koji je kroz godinu dana svjedok bio svakojakijeh nevolja ove Države, a kad tamo, evo novog, težeg udarca koji opet dolazi Republici za njegova zapovjedništva i prije rastanka.

Istoga dana vlada izasla naročitoga kurira u Carigrad koji nošaše exposé svijeh dogagjaja, pa i ovoga

[1] Lett. di Lev. e Pon.

posljednjega. Neka poslanik zamoli Reis Efendiju za pomoć, za hitnu pomoć pred predstojećim raspom: „Visoka je Porta jedina naša nada, jer nikoga nema koga bismo više mogli da prizovemo u pomoć." Ovaj vapaj bješe i najrječitiji dokaz bezutješnosti situacije. Tražiti od daleke i potpuno nemoćne Porte utjehe i pomoći sa 6000 Napoleonovijeh vojnika na svojoj i okolnoj teritoriji sadržavaše u sebi već abdikaciju. „L'on semble être déterminé, piše austrijski zastupnik, de se laisser pousser jusqu' à bout".[1] Saznanje, dakle, neizbježnosti bješe već sazrelo. Ali Senat ne šćaše da iz svojijeh usta izgovori smrtnu presudu. Što više, pri samrti rezignacija kao da prelazi u jogunstvo. Gospari inaugurišu diplomatsku gverilju. Lauriston im se ruga u odgovoru od 23. Ako ne mogu oni da izdadu manifest „il est très facile de Vous supléer et dans ce cas, ce sera publié au nom de notre Gouvernement".[2] Stil Senatskoga pisma, govori Lauriston, čudan je. Iz njega bi se moglo pomisliti da vlada ne vjeruje u ozbiljnost Marmontovijeh deklaracija od 14. Avgusta. A što se tiče suzerenstva Visoke Porte, „Vi ne biste ni imali da o njoj govorite, jer svakim danom radite prema pašama i turskim podanicima kako da ste radi skinuti njezin jaram, a ne priznavati joj vlast. U ostalome ako su i Patente na ime kraljevine Italije, Sanitetsko Vijeće jednako ostaje u svojoj nadležnosti"! Na ovako

[1] „Izgleda da su riješeni da iscrpe strpljenje do krajnijeh granica."

[2] „Lako je zamijeniti Vas; publikovaće se naredba u ime naše Vlade."

pismo ne mogaše biti odgovora. Senat potajno piše bosanskome paši, mostarskome agi. Buni, preko svojijeh ljudi, duhove bosanskijeh begova, megju kojima ima i vrlo udaljenijeh srodnika dubrovačke vlastele, nastojava da ih solidariše sa političkim životom Dubrovnika. Bosanski su begovi zaista nemirni i neraspoloženi.[1] Ali Paša u Travniku, za novce, izdaje Portine četiristogodišnje štićenike Marmontu i konsulu Davidu sprovodi dubrovačka pisma : „Ova Gospoda, piše David Champagnyu, misle da su jako plemenita, ali, kako vidi Vaša Preuzvišenost, nijesu još dosta da se odreku vasalnosti i da se ponose da su Francuzi".[2]

V.

Ono trideset ljudi koji se sastajahu u dvornicu Senata sa onim komitetom sedmorice i koji se trugjahu da u zavijenim, skromnim, snishodljivim frazama ponove gotovo svaki dan tek jedan neznatan dio onoga što u tajnosti srca svojega mišljahu, taj dubrovački Senat ne bješe još na kraju svojijeh muka. Po nekakvom čudnom i neshvatljivom programu, Francuska gašaše autonomni život Dubrovačke Države progre-

[1] Driault, 280.

[2] Travnik, 25. Decembra 1807, Gavrilović, Ispisi, br. 237. Ranije David pisaše Champagnyu da je bosanski paša odrekao bio Dubrovčanima traženijeh 20.000 kvintala žita, ali da je na Marmontovu molbu poslao 10.000 kvintala Francuzima. „Vi vidite, monseigneur", nadodaje konsuo „da ne možemo imati boljega prijatelja ni boljega susjeda od Mehmet Paše i da činjenice utvrgjuju njegove riječi." 23. Aprila 1807. Ispisi, passim.

sivno, na doze, ne rješavajući se da joj zada smrtni udarac što je tako lako bilo, da je već bilo i djetinjasto. Dakle : najprije rekrutovanje mrnara, pak pomorske isprave sa francuskim žigom, pak Patente sa : „Regno d'Italia" i talijanske zastave na brodovima i najzad zastava Svetoga Vlaha kao državni emblem. Ova suverena uvrjeda bî nanešena vladi dvadeset šestoga Decembra. Pukovnik Godart, šef 79. linijskoga puka, zapovjednik par interim vojnoga dubrovačkoga okruga, sprovede „Gospodi Senatorima članovima Maloga Vijeća". Lauristonov proglas od 26. koji je glasio :[1]

„Po zapovjedi Prisvijetloga Gospara Generala Glavnoga Marmont, zabranjeno je svakomu brodu Dubrovačkomu koji se dijeli iz Dubrovnika, brodit s drugom bandjerom, nego li s Italijanskom. Kogod bi se suprotivio ovoj zapovijedi biće uhićen i stavjen u tamnicu do odregjenja gjenerala zapovjednika od Divizioni i svi oni koji budu navješteni i spoznani da davaju rgjavijeh svjeta, i da su ponukovali Pomorce, na kojimudrago način, na neposluh, biće uhićeni i to će bit dano na znanje Prisvijetlomu Gosparu gjeneralu glavnome za od njega pitat osudu. Komisar od Policije i kapetan od Porta držaće pomnjivo oko više ovijeh podbunitelja i mutioca i opovigjeće ih zapovjedniku od Dubrovnika".[2]

---

[1] Donosimo tekst srpsko-hrvacki izmijenjenom ortografijom. Francuski je tekst u Dodatku br. II.

[2] Podpisan : Gjenero od Divizioni Zapovjednik Alessandro Lauriston. Za podpis priličan : Colonello Godar Zapovjednik namješten, od okoliša Dubrovačkoga.

Ali u istom pismu pukovnik Godart produžavaše ovako : „Čast mi je ujedno izvijestiti Vas, da je izdata naredba gospodinu zapovjedniku oružja da spriječi da se od sad unaprijeda zastava Svetoga Vlaha istakne na Placi i da je u tom smislu data parola zapovjedniku straže".[1]

Istoga dana Senat, po već uobičajenoj praksi, odgovori Godartu u pogledu zastave na brodovima da ne može da izda odnosnu naredbu (di non esser in istato di aderire alle sue ricerche) s razloga izloženijeh gjeneralu Lauristonu, a odnosno zastave na Placi, da će pisati Marmontu. U pismu na ovoga gjenerala, koji se bavljaše u Zadru,[2] Senat se pozivlje na proklamaciju od 28. Maja 1806, na običaj, na duševnost i na velikodušnost, sve stvari koje van sumnje imahu u budućemu dubrovačkome hercegu da izazovu posmjeh sažaljenja. Kako Senat bješe obazriv da ne bi uvrijedio sujetnoga vojnika, pokazuje nam koncept pisma. Govoreći o onom decembarskom jutru kada Dubrovčani ugledaše Placu bez bijele zastave Svetoga Vlaha, riječi: „sorpresa" (iznenagjenje) i „meraviglia"

[1] „J'ai l'honneur de Vous prévenir également que l'ordre est donné à Mr. le Commandant des Armes d'empêcher que le pavillon de Saint-Blaise soit hissé dorénavant à compter d'aujourd'hui sur la place ; et que la consigne en a été donnée au Commandant du Poste." Lett. di Lev. e Pon.

85 godina nakon ovoga dogagjaja dubrovački načelnik Frano Gondola izmoli od austrijske vlade dozvolu da se na Orlandu vije zastava Svetoga Vlaha — državna — kao uspomena na prošlost, kako se žuto-crvena državna zastava Svetoga Marka vije o praznicima na crkvi Sv. Marka u Mlecima.

[2] Lettere di Levante e Ponente.

(začugjenje) zamijeniše se riječima : „dispiacere" (negodovanje) i „rammarico" (žalost) koje im se činjahu najveći stepen dozvoljene indignacije. Istovremeno Senat tajno naredi svojim stražama da noću Lauristonovu proklamaciju razderu. Ali Lauriston na sam dan proglasa bješe ostavio Dubrovnik za vazda. Od neslavnoga zauzeća Republike njemu ostade uvijek samo gorčina i odium kinjenja i mučenja jedne slabe vlade, pljačkanja jednog nedužnog naroda. Sve koristi i udobnosti dubrovačke okupacije žnjeće gjeneral Marmont, od herceške titule i maršalske palice pa sve do posmrtnoga zadovoljstva da gjeneralu Lauristonu odreče sve sposobnosti vojskovogje i organizatora.

Placa ostade prazna. Na njoj se ne vijaše nijedna zastava, ni dubrovačka, ni talijanska, ni francuska. Nastade trenutna tišina. „Senatori su shrvani od bola piše Timoni nemoćnome Stadionu,[1] pa i oni s kojim ne bijah u prijateljstvu, dolaze mi u kuću govoreći : „Konsule, ili Dubrovčani, ili Austrijanci."

Od cijele Timonijeve prepiske, ovu će samu riječ zadržati i dobro upamtiti austrijska kancelarija.

---

[1] 28. Decembra loc. cit.

GLAVA DRUGA.

FINIS REIPUBLICAE.

(31. Januara 1808.)

Glava druga.

I.

Rano u jutro na Vodokršte, 6. Januara 1808, dubrovačke gragjane probudi grmljava topova. Dubrovnik se bješe priučio od godine dana na topovski rik. Po bombardovanju, topovi francuske vojske redovno počeše da pozdravljaju sa dubrovačkijeh utvrgjenja sve Napoleonove pobjede, i Jenu i Eylau i Friedland i tilsitski ugovor, a da i ne govorimo o Napoleonovom rogjendanu — 15. Avgusta — o dolasku i odlasku glavnokomandujućega gjenerala u Dalmaciji. Ali u jutro toga dana topovi ne pozdravljahu jednu pobjedu Napoleonovijeh vojnika, dajbudi ne pobjedu protiv ravnoga neprijatelja. Gjeneral Clausel, Lauristonov nasljednik, prisustvovaše na „Placi" istaknuću zastave kraljevine Italije na onome istome „Orlandu" gdje se nekoliko stotina godina bijaše vijala nanarodna, bijela, zastava Republike Svetoga Vlaha. Dva sahata docnije, šezdeset i tri godišnji knez Republike Sâbo Giorgi — Savinus Michaelis de Georgiis — izabran 28. Decembra protiv konkurenata Miha Giorgi, Sabovog brata, i Vlaha Menze, uputi se — „en grand costume" piše austrijski zastupnik[1] t. j. uobičajenim ceremonijalom za najveće svečanosti: vlasulja à la Louis XIV., crvena toga i crni čip o lijevom

[1] Timoni.

ramenu, — da prisustvuje u „Gospi" sa Malim Vijećem pontifikalnoj misi. Akt hladnog samopregorjevanja i vlasteoske indiferencije koji se ispoljavaše u tom kontrastu, nije izbjegao dobroćudnome Ivanu Timoniju koji je, uz put, bio i vrlo fini promatralac. Nakon crkvene ceremonije Knez se povrati u Dvor. On i njegovi savjetnici mogahu da vide tugje boje gdje lepršaju nad drevnom Placom pred tugjom stražom, ali kako da ništa nije bilo, državna makina produži onoga dana da radi. Izuzetkom koji i suviše bijaše opravdan izuzetnim prilikama, Senat se odma sastade da vijeća i produži rad sa Malim Vijećem kroz cijeli onaj dan. U oči blagdana, gjeneral Clausel i vlada bijahu izmijenuli prvu prepisku. Marmont se bješe povratio na popis mrnara za flotu kraljevine Italije od kojega bješe prvom odustao. Vlada republike imala je u roku od 15 dana da pribavi francuskoj floti 300 mrnara. Gjeneral Launay imao je da pazi na hitno izvršenje ove naredbe. Senat bješe odbio Clauselov zahtjev i to, za čudo, energičnije nego li prošle godine. U svom pismu na gjenerala vlada, bez uvijanja, govoraše da ona nije rada „commettere apertamente un' ostilità contro gl' Inglesi, compromettendo la neutralità della nostra Republica la quale pur sussiste in grazia della generosità Imperiale, e che vien riconosciuta e trattata con discrezione dagl' Inglesi medesimi".[1]

[1] „Učiniti otvoren akt neprijateljstva protiv Engleza, izloživši neutralnost ove Republike, koja ipak blagodareći carskoj velikodušnosti postoji i koja je priznata od samijeh Engleza, koji s njom smotreno postupaju."

Clausel, razumije se, ostade nepomičan. „Ovaj popis, pa da je i mnogo veći, ne će ništa promijeniti u položaju Dubrovačke Oblasti i njezinijeh stanovnika prema Englezima koji krstare oko obala".[1] Dvosmislena fraza, kojoj možebit ni sam Clausel ne davaše odregjen smisao. Lauristonov nasljednik bijaše nov i nesiguran ; ne razumijevaše dobro sasuštastvovanje republikanske vlade u Dvoru, talijanske zastave na Placi i popisa mrnara za francusku flotu. Piše : „Monsieur le Recteur du Sénat", i trudi se da bude učtiv : „Ja se sa zadovoljstvom koristim ovom prvom prilikom da Vas, gospodine Kneže, uvjerim o osjećajima visokog poštovanja sa kojim mi je čast biti Vaš najponizniji sluga." Ovako Lauriston nije nikad bio pisao vladi ! Senat sutradan, a to bješe 6. Januara, riješi[2] da replikuje Clauselu, da mu podnese Marmontovo pismo i glasoviti manifest od 28. Maja, ali da mu i učini jednu opštu žalbu na sve povrjede dubrovačke nezavisnosti od prvoga dana francuske okupacije do onoga 6. Januara. Nakon toga odluči da se

[1] Koliko je Napoleon neumoljivo držao do popisa mrnara za flotu, dokazuje ovo njegovo pismo od 11. Avgusta 1805 upućeno velikome ministru finansija (archi-trésorier) Lebrunu odnosno popisa mrnara u Gjenovi: „Gjenovu sam prisajedinio, piše Car, samo da dobijem mrnara. Jeste li se Vi nadali da ćete moći vladati narodima, a da ih u početku ne ozlovoljite? Vi dobro znate da u području vladanja, pravica znači i sila i vrlina. Zar sam već tako prestario da me gjenoveški puk može zastrašiti? Moj je odgovor ovoj depeši: Mrnara, mrnara!" Corr. Nap. Možemo po tome lako zamisliti da gjeneralima Marmontu i Clauselu nije u ovom pitanju bilo do šale ! A odakle je Napoleon mogao dobaviti boljijeh mrnara nego li iz Italije, iz Istre, Dalmacije i Dubrovnika?

[2] Sa 27 glasova protiv 3. Cons. Rog. 1808.

još jedan Senator pošalje u Pariz kao poslanik. On je imao da se udruži sa Sorgom i da zajedno učine kod Napoleona potrebne korake za održanje Republike. Novo izabrani „Senatore Inviato" imao je da krene kroz tri dana, na jednoj lagji pod austrijskom zastavom. Plata mu je imala bit ista kao Sorgova, 400 mletačkijeh cekina za trošak odijela, livreja, kola i t. d. a davaše mu se 1000 cekina[1] na račun poslanstva. Kako bješe običaj, izboru poslanika pristupi se tek pri svršetku sjednice. Dva glasanja progju bez rezultata. Najzad dobiše jednake brojeve glasova Senatori Brnja i Dživo Kaboga i Miho L. Bona. Po propisu zakona od god. 1776 ždrijebanjem bi izvučeno ime Brnje Kaboge, ali kod konačnog glasanja (Riballotazione) glasovi se rasporede ovako :

Miho Luka Bone za 10 proti 14.

Brnja B. Kaboge za 9 proti 14

Dživo B. Kaboge za 19 proti. 6 I z a b r a n

I Dživo Kaboga odma položi zakletvu u ruke Kneza.

Sad se rasprede debata o kojoj su nam se sačuvali samo neki fragmenti. Senator Miho Zamanja preporuči da se Kabogi dadu potrebna sredstva kako bi se poslužio vanrednim kuririma iz Pariza ili iz ma kojega drugoga mjesta ; Niko Pozza predloži da poslanik progje kroz Italiju, Luco Pozza da progje kroz Beč. I jedno se i drugo mišljenje mogaše odobriti. Senat se riješi za Beč, ali kroz Bosnu. Put bijaše mnogo duži, ali sigurniji, a Kaboga imaše da izvrši

[1] Od prilike 12.000 franaka. Po tome se vidi, da je država još imala novaca sakrivenijeh od francuske grabežljivosti.

neke operacije kod bečke banke S. S. Schuller et Comp. Zamanja predloži da se Kaboga svrati najprije u Zadar, da tamo vidi Marmonta, da ga udobrovolji, da ga dirne (che lo intenerisca). Luco Pozza da se ukine zakon po kome rogjaci poslanika nemahu prava da glasaju, a ni da vijećaju, u predmetima koji se odnošahu na njihova poslanstva. Nema bilježaka iz kojijeh bismo saznali odluke Senata odnosno ta dva predloga. Ali se jednoglasno odobri odgovor Maloga Vijeća gjeneralu Clauselu, i odluči da se konzulu u Livornu saopšti da vlada jednako postoji i da mu povlagjuje što nije predao arhiv konsulata bez pismene vladine naredbe, a da bi dobro bio učinio da nije dozvolio da se skine sa konsulata grb Republike. Najzad Senat riješi, da se od dana Kabožinog polaska ima da izloži Presveti Sakramenat 40 ura, a da Knez ima pri kraju da prisustvuje blagoslovu Sakramenta sa Malim Vijećem. Miho Gradi imao je još vremena da podnese predlog da se poruči iz Rima slika Svetoga Vlaha, po naročitom crtežu, i da se razda svim parocima po Državi.

Iz državne kancelarije biše upućena dva akta: pismo gjeneralu Clauselu i Kabožine instrukcije. U pismu na gjenerala Senat nabrajaše sve povrjede „naše nezavisnosti, naših zakona i naših običaja": francuski činovnici se miješaju u nadležnost naših gragjanskijeh i krivičnijeh sudova ; sanitetska vlast ili biva spriječena u svojim funkcijama ili je bez rada ; naše mrnare privatni preduzimači uzimlju na silu ; traži se popis mrnara za flotu kraljevine Italije ugroženjem naše neutralnosti ; diže se naša zastava sa

*

brodova ; nasilno se u našoj luci zamijenjuje dubrovačka sa talijanskom zastavom i najzad, sprječava se, na Placi istaknuće naše zastave, „koja se vijaše kao simbol nezavisnosti manifestom garantovane nam" i podiže se zastava kraljevine Italije. Senat misli da je sve to u protivurječju sa formalnim tekstom manifesta koji jednako ostaje u snazi jer ga nijednim drugim francuska vlada nije zamijenila, a manifest govori, da će francuska vojska napustiti Dubrovnik i povratiti ga u svoju pregjašnju potpunu nezavisnost čim Rusi očiste Jadransko More. Senatska teza je neosporiva. Posljedica tilsitskoga ugovora i predaje Boke mogaše za Dubrovnik da bude samo ova : evakuacija francuske vojske i povraćaj potpune nezavisnosti Republike. Senat istovremeno saopštavaše Clauselu Kabožin izbor, i tražaše dozvolu da smije novi poslanik da krene iz grada. Clausel ih uputi na Marmonta, a 7. Januara o tome izvještavaše svoga šefa :[1] „Moj gjenerale, otkad sam ovamo došao senatori se često sastaju. Primio sam dva njihova pisma. Čast mi je sprovestit Vam ih. Posljednje pismo sadržaje žalbe i tužbe i naliči dosta na mali manifest. Ja sam jutros rekao Malome Vijeću da se od sad unaprijed zabavlja administrativnim, unutrašnjim, municipalnim poslovima, a za sve ostalo, da čeka dogagjaje.

„Istina je, da je istaknuta talijanska zastava ; to sam ja naredio, o mom dolasku zastava se Svetoga Vlaha nije vijala više.

---

[1] Mém. Marmont, III, Correspondance et Documents 98—99.

„Senatori čine što mogu da trgovački brodovi ne istaknu talijansku zastavu. Ja činim što moram da je istaknu svi.

„Ostale su žalbe bez osnova i bez dokaza.

„Senat šalje gospodina Kabogu Njegovu Veličanstvu Caru. Ja ne mogu da dozvolim njegov odlazak dokle ga Vi ne dozvolite i ne dozvoljavam da se bez Vašega saizvoljenja Senat sastaje za ovakve deputacije. Imaju jednog poslanika u Parizu ; pa zašto se s njim ne posluže?

„Senatori se boje da ne izgube vlast ; imaju i razlog ; većina jeste i biće nesretna, jer se iznugjavanja, zaduživanja itd. itd. ne će moći da beskažnjeno vrše.

„Polazim sutra u Kotor da izvršim Vašu naredbu. Brodovi nezakonito zarobljeni pa i oni zarobljeni nakon tilsitskoga mira, biće povraćeni vlasnicima.

„Senat hoće da Vam pošalje izaslanika da Vas zamoli da Kabogi dozvolite put u Pariz. Izbor, kako vidite, mogao je da bude bolji, ali ne korisniji.

„Senat koji je cijelog dana razmišljao i vijećao, saopštio mi je da je ipak knezove upitao koliko bi mrnara mogli da stave vladi na raspoloženje."

Kabogi se, utoliko, davahu instrukcije mnogo preciznije nego li što bijahu one Antunu Sorgu.[1] Ovaj starac — bješe mu 65 godina — bješe patriota. Jedini od Kabožine porodice u onijem burnijem dogagjajima dosljedno i uporno podržavaše ideju d u b r o-

[1] Istruzione all' Inviato Gio. Biagio di Caboga Gennajo, 1808 D. D. A.

v a č k e vlade, ali prožete optimatskim duhom ; u sedamdesetijem godinama biće u oštrom kontrastu sa rogjakom, zlokobnim provizornim guvernerom Vlahom. Kaboga imaše da radi kod Cara „per la nostra indipendenza e per la nostra attuale e futura tranquillità" (za našu nezavisnost i za sadašnje i buduće naše spokojstvo). Sve je ostalo sporedna stvar. Ako je Sorgo tamo, neka radi sa Sorgom, ako nije, neka preda Napoleonu sam kreditive. Predvigjaše se slučaj da bi Republika bila megjutijem ukinuta, pa i u tom slučaju imaše Kaboga da radi „o javnom i privatnom dobru". U tom smislu izdavahu mu se kreditivna pisma koja nošahu datum od 13. Januara.[1] Ali Dživo Kaboga nikada ne pogje u Pariz. Marmont mu na svoju odgovornost ne dozvoli da odstupi iz Dubrovnika, kreditivna pisma ostadoše zapečaćena velikim državnim pečatom u kancelariji Republike gdje se jednako nalaze, a Napoleon, koji 10. F e b r u a r a još nije znao da je Marmont ukinuo r e p u b l i k a n s k u vladu, Napoleon koji ne samo da to nije znao, nego li nije bio ni riješio još o sudbini Republike, saznavši za Kabožinu misiju, piše princu Eugenu :[2]

„Izvijesnog mi Ivana Kabogu (Jean Caboga) šalju kao izaslanika Dubrovačke Republike. Ako je taj čovjek, kako uvjeravaju, jedan od naših naj-

[1] Credenziali per Caboga.

[2] Iz Pariza 10. Februara 1808, L é o n L e c e s t r e : Lettres inédites de Napoléon I-er, Paris, 1897, Tome I-er Nro 219. — Prof. Erber donio je talijanski prijevod ovoga pisma iz Memoara Princa Eugena.

većijeh neprijatelja, auktor pisama Bosanskome Paši i drugijeh protiv nas, Ti ćeš narediti da ga uapse, oduzećeš mu hartije što nosi i zatvorićeš ga u jednu tvrgjavu. Ako tvoja obavještenja nijesu ravnoobrazna sa onima koja imam ja, ti ćeš ga ispitati o prirodi njegove misije, o zahtjevima Dubrovačkoga Senata i ne ćeš mu dozvoliti da izagje iz Milana bez moje naredbe".

Ima li se iz ovoga pisma zaključiti da je Napoleon Februara mjeseca riješio ukinuće Republike? Mi naginjemo protivnome mišljenju. I u ovome nas podržava drugo pismo i s t o g a d a n a upućeno gjeneralu Marmontu, koji, uz prkos svojoj brutalnoj žestini i baš te žestine radi, izdaje nerješiteljnost Careve misli. Pismo glasi :[1] „Gospodine gjenerale Marmonte, ponašanje Dubrovčana je neponjatno. Moj konsuo David pisao Vam je da je tako zvani Dubrovački Senat (le prétendu Sénat de Raguse) pisao Bosanskome Paši i poslao mu darova. Ovo mi isto pišu iz Carigrada. Uapsite tri glavna člana i konfiskujte zapisnike Senata. Saopštite im da će prvi koji bude dopisivao sa inostranstvom biti kao izdajnik ustrijeljen".[2]

Megjutijem mala dubrovačka oligarhija uporno produžavaše vršenje suverenskijeh prava, uporno i reg'bi prkosno svaki dan obnavljaše svoje državne funkcije. Može se misliti što se hoće o pokojnome patricijatu i o aristokratskom principu vladanja, ali

[1] Mém. Marm. III, 101.

[2] „Faites- leur bien connaître que le premier qui tiendra une correspondance avec l'étranger sera considéré comme traître et passé par les armes."

sada što je definitivno i za vazda sašao da počiva amo tamo po dubrovačkoj zemlji, promislimo da su to posljednji ogranci porodica koje na maloj pozornici, neke od njih do hiljadu godina, razviše intenzivni politički i intelektualni rad i da još ovako iznureni, sa vidljivim porocima svijeh dekadentnijeh koljena, poplavljeni od novijeh klasa i struja, izgubljeni pred demokratskim zvucima Marsiljeze, ili isto tako nerazumljive carske pjesme, opljačkani i vrijegjani, predstavljaju do posljednjeg trenutka državničku, rimsku koncepciju autonomije. Pored ogromnijeh slabosti ovo im paše aureolom značajne mnogim vjekovima iznurene glave. Otvorimo za čas, prije definitivnog rastanka s ovom formom vlade, posljednji tom zaključaka Maloga Vijeća (Consilium Minus) koji se na strani 210 naprasno prekida kao nijemo svjedočanstvo jednog potresa ili irupcije varvara u romanski grad. Nova godina 1808 otvara se ovako: „In Christi Nomine Amen. Anno ab ejus Salutifera Nativitate Millesimo Octingentesimo Octavo, Indictione Romana XI. Quod felix, faustum fortunatumque sit."

Ništa nije ostavljeno, ni zaboravljeno. Sve su formule tu, prožete mehaničkom vjerom u trajanje stare Republike, a promislimo da su još naši gjedovi i babe živjeli pod familijarnom ovom oligarhijom! „Captum fuit" produžava stara knjiga „da se obični milodari razdadu Dumnama, Dominikancima, crkvi Sv. Vlaha, Gospi itd. et de providendo da se svake nedjelje po dvije pjevane mise odsluže,

u Svetom Vlahu, u subotu u „Gospi" ad honorem et gloriam individuae Trinitatis et, — ovo je opet vjera u državni kontinuitet — ut consulta nostra dirigantur ad conservationem et ampliationem Republicae Nostrae, quam Deus optimus maximus fortunet, perpetuoque conservet incolumem et felicem. Pošto je ovaj ritualni akt svršen, dolaze „terminacijoni" o tvrgjavi „Lovrjencu", o kapetanima noći, o predlozima Maloga Vijeća. Dolaze za tijem izbori onijeh maloviječnika koji će se imati da staraju o propovjedanju adventa za godinu — 1810! i za korizmu godine 1811! onijeh koji će imati da pišu pisma vladaocima (le lettere ai Principi) i velikim ljudima, koji će primati darove gradu, koji će vršiti nadzor nad apotekama, „pro visitando collegio Budislavo Orthodoxo", nadzor nad vinima itd. 7. Januara spremaju se akti za platu „J. B. de Caboga Senatori Ablegato Parisiis" 1000 zlatnijeh dukata i 17. Januara naregjuje se da svi „zduri"[1] i četrnaest vojnika straže danju i noću u dvoru (debeant manere in Publico Palatio et die et nocte); odregjuje im se plata i 22. Januara naregjuje se da će tri Senatora i četiri velikoviječnika i jedan sekretar vazda biti u dvoru sa Knezom „ad prandium et coenam"; 28. Januara ima da se sastane Senat „non exceptis septuagenariis" pod prijetnjom globe koja će se upotrebiti za bônicu „Domus Christi". 31. Januara, na

[1] Lat. Rivieri, kao dvorski huissiers, u crljenoj livreji.

sam dan smrti Republike, „captum fuit" da se odredi izvijesna suma za razdavanje siromasima.

Osvrnimo se sad na Senat. „Le gouvernement républicain, piše Timoni 10. Januara, donnant toujours l'expédition aux Navires, les Capitaines et Patrons se refusent de changer de pavillon". I priča dirljiv slučaj : kapetan po imenu Ivo Skobelj imaše da na svom brodu preveze vojnike u Ston. Dogovor bješe da brod ne će nositi nikakve zastave. Na izlasku iz luke, zapovjednik onog odreda istaknu iznenada talijansku zastavu. Skobelj skoči u more i plivajući se uhvati luke, ne hoteći ploviti sa tugjom zastavom.[1] 14. Januara, Senat izglasa čitav niz naredaba : naredbu za uskrsnu ispovijed pod prijetnjama, za vlastelu, lišenja vlasteostva, za činovnike, službe i plate ko ne bi o Uskrsenju pristupio Svetoj Trpezi, očevidno napereno protiv framasunske lože ; naredbu o tačnom vršenju dužnosti činovnika gragjanskoga reda, naredbu o radu u sudovima gdje se malo po malo bjehu uvukle velike neurednosti itd. itd. 17. gjeneral Launay zamoli Malo Vijeće da se gjeneralu Marmontu odredi stan u kneževskom Dvoru. Po dogovoru u Senatu, Malo Vijeće odgovori da Dvor nije dosta velik, da bi za Marmonta udobnije bilo da odsjede u Sorgovu polaču. Gjeneral ostade pri svom zahtjevu. Na posljetku vijeće riješi, da će Marmonta pričekati jedna deputacija i da će ga upitati gdje bi htio da stanuje; ako li se riješi za Dvor, „Republika će snositi troškove".

„Dok Senat na taj način dovogjahu u tjesnac svakojakim lukavstvima kako bi se svojevoljno odrekao,

[1] Timoni Stadionu, 10. Januara ibid.

njegov kurir iz Pariza donese mu sa strane ministra gospodina Sorga vrlo utješljivijeh vijesti o uzdržanju Republike[1], van ako glavno komandujući gjeneral Marmont nema protivnijeh instrukcija da izvrši pri svom dolazku koji se očekuje od časa do časa. Senatori i njihova stranka vesele se i govore da ih zaštićuje Sveti Vlaho."

II.

Dvadeset i četvrtoga Januara Marmont dogje opet u Dubrovnik. Ni onaj dan ni sutradan ne htjede primiti deputaciju Senata. Mjesto u Dvor, odsjede u dom Gozze. Progje smotru nad trupama, večera kod gjenerala Launaya, sutradan, na ponovno pitanje Senata o polasku Kaboge za Pariz, odgovori da će se na povratku sa Senatom dogovoriti o svemu.[2] 25., o podne, produži put za Kotor. Sutradan Republika mu uputi u Kotor poziv na veliki državni bal u Dvoru. „Da pokažemo Vašoj Preuzvišenosti, glasilo je pismo, koliko poštujemo i cijenimo Vašu predostojnu osobu, mi smo slobodni pozvati Vas na jedan državni bal, koji će na sam dan Vašeg povratka dati u ovoj državnoj Polači gospodin Knez i sva naša Vlastela. Mi se nadamo da ćete primiti ovu izjavu Naše uslužnosti prema Vama i da ćete počastiti ovu javnu svečanost koja će u toliko više zadobiti sjaja kroz pri-

[1] Ova su se Sorgova pisma žalibog izgubila ili zametla. Iz ove Timonijeve depeše opet se vidi, da Napoleon nije izdao naredbu, da se ukine dubrovačka vlada.

[2] Timoni Stadionu 1. Februara ; Senat Nataliju 29. Januara ib.

sutnost tako odlične ličnosti kako što je Vaša".[1] 28., sastade se, po ustavu, Veliko Vijeće da bira Kneza za mjesec Februar. Bješe prisutno 30 Velevijećnika. Na ovaj se broj progresivno svela bješe gorda skupština, koja nekada brojaše do 300 članova i još u početku XVIII vijeka mogaše da odobri zakone sa preko 100 vlastele ! Tri su kandidata bila za to jednomjesečno predsjedništvo : Antun Vlaho Sorgo, Marojica Sorgo i Mato Ghetaldi. Na prvom glasanju Antun Sorgo dobi ravni broj glasova z a i p r o t i. Po zakonu o izboru Kneza i svijeh državnijeh činovnika ime kandidata se imalo da izvuče na sreću izmegju ona dva druga. Sreća pade na Mata Ghetaldi (Mattheus Nicolaus de Ghetaldis).[2] Još se izabraše dva nadzornika Bonice : Jero Natali i Niko Pozza i knjiga Velikoga Vijeća ispisana tek do stranice 42. ne otvori se nikad više. 29., Senat uputi poslaniku Natali u Carigrad hitnu depešu. Saopštavaše mu dogagjaje u Livornu i u Napulju gdje francuske vlasti, na silu i prijevarom, šćahu da ukinu dubrovačke konsulate. Saopštavaše mu da su neki zlomislenici poslali kurira dragomanu Radelji čije sumnjivo ponašanje odavna zadavaše brigu vladi. Saopštavaše mu najzad, da vlada sumnja da njemu, Natali, ne dolaze pisma Republike i neka ne uzimlje za posrednika bosanskog Pašu koji ih izdaje.[3] Evo što se sa poslanikom bješe dogodilo : stigavši u Jedrene, nagje Velikoga Vezira, koji ga odvrati od puta u Carigrad, uvjeravajući ga da je

[1] Lettere di Levante e Ponente.

[2] Djed po majci pok. g. Mata Natali.

[3] Lett. di Lev. e Pon. Ovo je posljednja depeša Republike.

stvar Republike u dobrijem rukama, da se za nju naročito interesuje turski poslanik u Parizu i, na posljetku, nagovori ga da se vrati u Dubrovnik. Sve to Veliki Vezir uradi dogovorno sa gjeneralom Sebastiani čiji bješe čovjek. Jadni Natali, pred polazak, uputi potanki izvještaj svojoj vladi i preda ga tatarskome kuriru koji, stigavši u Dubrovnik, nagje u Dvoru francuskoga gjenerala, a ne više Kneza.[1]

U nedjelju, 31. Januara, Marmont stigne iz Kotora. Na podne primi deputaciju Senata koja mu ponovi poziv na državni bal. Marmont odgovori nekoliko indiferentnijeh riječi i zamoli ih da sazovu sjednicu Senata, jer ima da mu učini neko saopštenje. Senat se sastade „u manje od ure vremena" („en moins d' une heure de temps". Timoni). Bješe oko dva sahata poslije podne. Pukovnik Delort, pod-šef glavnoga štaba, ugje u Dvor u pratnji Chargé d'affaires-a i generalnog konsula Bruèra, ratnog komesara, zapovjednika tvrdinje, dragomana za istočne jezike Vernace i nekoliko štabskijeh oficira. Na tvrgjavama stajahu topovi u poziciji. Ušavši u dvornicu, Delort sjede uz Kneza, izvadi iz džepa jedan spis i sred opšte tišine pročita sljedeći govor :[2]

„Gospodo, Njegova Preuzvišenost Glavnokomandujući gjeneral obznanio Vas je o tragu šest mjeseca,

[1] Timoni Stadionu 20. Marta. Ibid. Bona, Memorie sull' insurrezione del 1813 izd. Gjelčić, Beč, 1882.

[2] Discours de M-r l'Adjudant-Commandant Delort, souschef de l'Etat-Major Général, prononcé au Sénat de Raguse, le 31. Janvier 1808, Pariski Archives Nationales A F, IV, 1713. Francuski izvornik u prilogu br. III.

da se sudbina Vaše Republike izmijenila ; da će je prilike, izazvate od neopozivijeh rješenja Usuda, uskoro sliti sa kraljevinom Italijom : on je već tada imao pravo da bez odlaganja postavi jednu upravu ; ali Vam ostavi sve funkcije koje vršaste, ne hoteći da progjete kroz neprilike, ni da Vas podloži trvenjima provizorne vlade prije nego li budete u stanju da uživate blagodati definitivne vlade. Njegovo staranje za Vas, za gragjane, za sve stanovnike Dubrovnika pogje i još dalje ; on je znao da u Državi u kojoj je odavna mali broj imao svu vlast i izvijesne privilegije, a većina samo dužnosti i obaveze, znao je, rekoh, da u takvoj državi ima dosta strasti da se zatome, dosta nepravda da se isprave, dosta poniženja da se zaboravom izglade, dosta srdaca da se osvoje. Tumač očinskijeh osjećaja Cara Napoleona, on Vam htjede dati vremena da sve to ispunite. Njegova je Preuzvišenost mislila, da ćete Vi razumjeti njegove poglede i da ćete mu Vi u tome biti na ruku.

„Ali, Gospodo, Vi ste više povjeravali maglovitim glasovima koje pronošaše ludilo, a možebit i zloba koja se igraše sa Vašom lakovjernošću, nego li onim saopštenjima ; Vi ste posumnjali da Vam se stavljaju zamke tamo gdje nije bilo nego nježne pažnje prema Vami.

„Sad što sam Vas podsjetio na ponašanje glavno komandujućega gjenerala prema Vama, predočiću Vam ponašanje Vaše.

„Od onoga trenutka kad saznaste za Vašu sudbinu, Vaše ponašanje, koje do tada bješe obazrivo i pasivno, postade neuredno i smutljivo. Sjetite se

proskripcionijeh spisaka u kojima su zabilježena bila imena lica za koja držaste da su pristaše francuskoga režima; Vašega neumjesnog otpora da se u Vašijem zidovima ne bi istakla zastava Vašega novoga vladaoca; javnijeh ili tajnijeh prijetnja trgovačkoj klasi ako bi se drznula da izvjesi zastavu Cara Napoleona; gotovo zločinačkijeh koraka Senata kod bosanskoga Paše, koraka propraćenijeh, da bi uspješniji bili, novcem i pismima tajanstvene sadržine, ali ne za to manje uvrjedljive za francuski narod.

„Ako, Gospodo, ovim teškim grijesima nadodam još i to, da ste iskali da raspalite fanatizam naroda kroz ono što je čovjeku najsvetije, kroz vjeru, naregjujući javne ophode, podignuće otara, svete pohode za spas Republike i Dubrovačkoga vladara, za kojeg u povjerenju znadijaste da više ne postoji, Vi ćete, Gospodo, saći u Vašu savijest i priznaćete da je mjera prevršila i da je skrajno vrijeme da svršimo.

„Usljed svijeh ovijeh razloga i da bi predupredio velike nesreće, koje bi Vam mogle lično da budu udesne, Glavnokomandujući gjeneral naredio mi je da Vam saopštim sljedeći dekret:

Glavnokomandujući Gjeneral Armije u Dalmaciji naregjuje:

Čl. 1.

Dubrovačka Vlada i Senat se raspuštaju.[1]

Čl. 2.

Sadašnji se gragjanski i krivični sudovi raspuštaju.

[1] Le Gouvernement et le Sénat de Raguse sont dissous. (Art. I-er.)

Čl. 3.

Uprava zemlje povjerava se za sada i provizorno gospodinu Bruèru, francuskome konsulu.

Čl. 4.

Upravne vlasti raznijeh dijelova Dubrovačke Države ostaju za sada kako su.

Čl. 5.

Gragjanske će sporove rješavati sud sastavljen od gospode : Nika N. Pozze, Jakova Natali, Petra Stulli i Antuna Cherse, a u ime Njegova Veličanstva Cara Francuza, kralja Italije, ali na temelju zakona i običaja dubrovačkijeh.

Krivičnu će pravdu dijeliti ovaj isti sud koji će sebi pridružiti tri člana uzeta izmegju graduiranijeh lica.

Sa glavnog stana, u Dubrovniku, 31. Januara 1808

Glavnokomandujući gjeneral :
Marmont."

„Usljed toga, Gospodo, produži Delort, Dubrovačka Republika i njezina vlada su raspušteni i nova je uprava postavljena.

„Prije Vašega rastanka, Gospodo, ostaviću Vam još jedan dokaz pažnje koju Glavnokomandujući gjeneral goji prema Vama, podnoseći Vam neke razmišljaje koji bi Vam mogli biti od koristi.

„Vi ćete odsad unaprijed da živite pod zakonima jednog vladaoca koji ne pozna više takmaca ; koga

najhitrija surevnjivost ne smije više ni s kim da uporedi ; koji, postavljen izmegju minulijeh i nastajnijeh vjekova, biće za sve generacije prošlosti i budućnosti čovjek prema kome će se odmjerivati i genij i sve vrsti slave. Sred njegovijeh mnogobrojnijeh država, sred najprostranijih koncepcija, u najozbiljnijem trenutku izrade najsmjelijega i najzamršenijega projekta, njegovo oko pregleda sve njegove provincije i zadržava se na svakoga podanika ; njegovo aktivno staranje ispituje i prosugjuje njihove interese ; a u zamjenu toga, u zamjenu sreće koju svakome daje, on traži bezuslovnu ali plemenitu, vjernost, bezograničenu odanost, ali bez razmetanja.

„Vi ste dugo vladali. Blagodareći auktoritetu osvećenom mnogim vjekovima, Vi ćete još za dugo imati na ljude uticaja. Upotrebite taj Vaš uticaj na to, da svakome objasnite blagotvorno djejstvo nove vlade, da srce i osjećaje sviju privežete za Vašeg novog vladaoca ; na posljetku, Gospodo, budite i Vi sami dobri, lojalni, vjerni podanici Njegova Veličanstva Cara i kralja Napoleona i članovi jedne velike i slavne obitelji. Od sad unaprijed ne ćete imati za sebi ravne ili za Vaše poglavice nego one koji su se po visokoj svojoj sudbi u toj slavnoj obitelji rodili."

Potreseni od iznenagjenja,[1] Senatori ćutahu. Na posljetku, Senator Dživo Kaboga ustade i reče Delortu da ni ovaj čas, ni ova prilika ne dozvoljavaju poduže opravdanje, da je njegova savijest čista, da smije odgovarati za lojalnost svojijeh sadrugova, da se Senat

[1] Timoni Stadionu id. passim.

savija pred voljom božjom naviještenom kroz Velikoga Cara. Zatraži zatijem od Delorta pismeno saopštenje govora i dekreta. Delort se izvini da ih nema, jer da je ono što je čitao koncept, ali im obeća prijepis. Senat ostade sakupljen da primi obećane prijepise, ali ne primi nego kopiju dekreta, a ne govora. U tom istom trenutku vojska ugje u Dvor. Zauze vrata, državnu kancelariju, riznicu, pa carinarnicu i sve ostale kancelarije i stavi na nje pečate.

Bruère onoga istoga dana pisaše Champagnyu ove riječi : „Monseigneur, nemam nego jedan trenutak pred polazak pošte da javim Vašoj Preuzvišenosti, da gjeneral Marmont, vrativši se iz Boke Kotorske, a vidjevši rgjavu upravu dubrovačkoga Senata i da se narod žali što je tajnim spletkama spriječio vojnu službu (sic !) i što je imao prepisku sa bosanskim pašom da izmoli Sultanovu zaštitu protiv atentata kome je izložena njegova zemlja, smatrao potrebnim da obori iscrvotočeni hrek i da naimenuje privremenu komisiju kojoj sam ja šef." A u pismu od 5. Februara Bruère veli : „Na promjenu su ljuta samo vlastela. Pučani su, naprotiv, vrlo zadovoljni, pa i za to što su postali podanici prvoga i najsilnijega vladara na svijetu. Oni su dali vidljiva izraza svome zadovoljstvu divnim balom na čast Glavnokomandujućem gjeneralu kad se ovaj vratio iz Kotora, dosjetljivim alegorijama u čast vladaoca i svakakijem znacima prijateljstva prema njemu".[1]

[1] Gavrilović, Ispisi, br. 245, 248 i 249. Timoni piše 1. Februara Stadionu : „Les cittadins antirépublicains qui s'étoient conduits avec toute l'indécence possible envers leur Gouvernement, donnent ce soir un bal à M-r le Général Marmont.

Bruère ne može da se savlada od radosti. Njegova je pridušena ambicija u starijem godinama najzad zadovoljena. Čekao je 17 godina, što govorimo, od vremena Luja XV da zaigra nekakvu ulogu, pa baš ako i u malome Dubrovniku. Deklasovanom malom plemiću Bruère des Rivauxu[1] bješe sugjeno da za Luja XV i XVI, za Konvencije, za Direktorija i za Napoleona Konsula i Cara održi slatko-kisele odnose sa najoholijom aristokracijom u Evropi. Pod Direktorijom Bruère des Rivaux, koji bješe postao :

---

[1] René Charles Bruère des Rivaux bijaše francuski zastupnik u Dubrovniku od 2. Marta 1772 najprije kao konsuo, pak od god. 1776 kao generalni konsuo i chargé d'affaires. Francuska bijaše u Dubrovniku zastupljena od polovice XVI vijeka i to kroz naročite Agents du Roi. Prvi poznati nam agent jeste baron Cochart (1554), pa dolaze Iversen (1557), Pierre Pomarre (1560), Anthoyne Bert (1564), de Gaucherye (1586 nakon pauze od 11 godina) Bourdin (1602), Pollalion (1625) i Gelée (1636). Nakon Gelée-a Francuska dugo vremena nije zastupana u Dubrovniku nego kroz Dubrovčane, od kojijeh je najznamenitiji konsuo Skapić (Scapich). Tek god. 1757, za vlade Luja XV. Francuska obnovi diplomatske veze. sa Dubrovnikom, poslavši konsula Le Maira, koga god. 1764 naslijedi Prevost Conseilleur du Roi, Ecuyer, kao generalni konsuo sa diplomatskim harakterom. Prevost umrije u Dubrovniku. Njegov nasljednik bî Bruère. Pozniji francuski konsuli u austrijskom Dubrovniku biše : Marc Bruère (1814) i de la Roche St. André (1816—1822). Od god. 1822 do god. 1869 konsulat ostade upražnjen. Od ove godine ovi su konsuli : Champoiseau (1862 do 1876), Comte de Jouffroy d' Abbans (1876—1877) i Pricot de St. Marie (1877—1880). Dekretom od 13. Jula 1880 bî ukinut samostalni konsulat i provrže se u vice-konsulat, čiji su šefovi sekretari francuskoga poslanstva na Cetinju.

*

„le citoyen Bruère", predade se zadovoljstvu da za Dubrovnik, koji mu bijaše kriv što ga njegove vlade bijahu tamo zaboravile, izlije svu pritajenu žuć koja sačinjavaše samu suštinu njegova haraktera. U ono vrijeme naš je grad za njega bio „un trou obscur gouverné par d' odieux aristocrates"[1] . . . „une bicoque qui n' a nulle communication avec les Puissances de l' Europe"[2] bez književnika, bez industrije — u njemu „ne može da se nagje ni jedne metle !" — bez trgovine — a bješe potpisao trgovački ugovor u ime Ljudevita XVI i slao trgovinske izvještaje Vergennesu i Montmorinu ! Ova zemlja „zaražena aristokracijom" (cette terre infecteé d'aristocratie),[3] sada se za imperijalistu des Rivauxa, kavaljera Počasne Legije, preporodila. On se kočoperi kao šef pregjašnje Dubrovačke Države, slavi Cezarovu pobjedu nad tom vlastelom koja mu toliko bjehu zadala dosade i poniženja.

U prvom trenutku bjehu ga istisli mlagji diplomati, vaspitani u atmosferi Talleyrandove škole. Ali sada, blagodareći Marmontovoj nerješljivosti, evo ga gdje se vraća kao šef francuskoga Dubrovnika, evo ga gdje sjedi na prijestolu onijeh ponosnijeh malijeh Knezova kojima bješe podnio kreditive toliko puta koliko se u Francuskoj bješe izmijenilo vlada, a sa kreditivama uvjerenja blagovoljenja odnosnijeh vlada prema Republici. Neočekivane, slatke li osvete !

[1] „Tamna rupa kojom vladaju omraženi aristokrati." Bruère ministru inostranijeh djela Delacroixu 14. Februara god. 4 (1. Avgusta 1796). Starine, 1882.

[2] „Daščara koja nema nikakovijeh veza sa Evropskim silama." Komesaru inostr. djela Miotu, Germinal an III (Marta 1795) ibid.

[3] Ministru Delacroixu ibid. pass.

Prvoga Februara Marmont uputi Napoleonu slijedeći izvještaj :[1]

„Sire, ja sam do ovog časa držao da ne ću trebati da Vašemu Veličanstvu progovorim o vrsti bunila u kom se od nekoga vremena nalazi Dubrovački Senat ; ali je on toliko prekoračio bio granice, da sam prinugjen bio da ga raspustim i čast mi je o tome položiti račun Vašemu Veličanstvu.

„Kako u svim aristokracijama, tako i ovdje postoji duboka omraza izmegju vlastele i pučana. Vlastela se predavahu nadanju da će zadržati svoje suverenstvo. Bijahu se preporučili u više prilika svim Velikim Silama, pa malo vremena pred tilsitski ugovor bijahu primili od Bečkoga Dvora povoljne odgovore, tako da, po zaključenju mira, oni ne posumnjaše da je u njemu uglavljena i njihova nezavisnost. Tada poče da kruži, na najskandalozniji način, jedan proskripcioni spisak s imenima od pedeset i četiri porodice najodanije Francuzima koje imahu da budu ili smaknute ili prognate.[2] Ovaj spisak bješe sastavila glavna stranka u Senatu i on bješe bacio strah i trepet u redove gragjana. Za mog prolaska kroz Dubrovnik da uzmem u posjed Boku Kotorsku, ja izjavih svoju indignaciju izaslanicima Senata, spisak bi dezavuisan nestade ga i sve se povrati u red.

---

[1] Archives Nationales AF, IV, 1713. Francuski izvornik u prilogu br. IV.

[2] U Timonijevom spisku francuskijeh pristalica u Dubrovniku, koji izgleda vrlo tačan, nabrojeno je samo 60 lica, koja sačinjavaju 39 gragjanskijeh porodica. O tome na drugome mjestu.

„Biće od prilike dva mjeseca i po da mi je gjeneral Caffarelli, ministar Vašega Veličanstva, pisao da je Vaša namjera da dubrovački brodovi plove pod talijanskom zastavom. U tu mi svrhu posla i odnosne patente. Ja naredih gjeneralu Lauristonu da ih razda dubrovačkim kapetanima.

„Senat bješe od nekoga vremena saznao da je gjeneral Sebastiani izmijenio zastavu na dubrovačkijem brodovima u Carigradu. Ova se naregjenja očevidno saglašavahu sa izričnom Vašom voljom. Ali Senat koji u promjeni zastave nazre neposredni gubitak svoga suverenstva, naredi da se noću rastrgnu proklamacije gjenerala Lauristona i poruči dubrovačkijem kapetanima da će nezavisnost biti očuvana i da će oni koji prime patente prije oli poslije bit obješeni. Dubrovački kapetani tako se prestraše od ove prijetnje, da niko ne htjede da primi ni jedne same patente, a kako, z druge strane, nijedan dubrovački brod nije smio da izagje bez talijanske zastave, svi ostadoše u luci, ma da je more slobodno, a da oni imaju brodariti da bi se prehranili.[1]

---

[1] Ovdje Marmont miješa cinizam sa najdrskijim izvrtanjem istine. On je osjetio, koliko je besprimjerna okrutnost bila zbog zastave izvrći dubrovačke brodove sekvestraciji na moru, dočim su do onog časa ovi isti brodovi pod n e u t r a l n o m zastavom spokojno brodarili respektovani od Engleza. Pa za to što je Marmont uvidio, da bi gornja fraza izgledala više kao nevaljala šala i samome Caru, nadodaje da je „m o r e s l o b o d n o“, znajući, da je to argumentum ad hominem u prilog oktroisanoj zastavi. Megjutijem to nije bilo istina. More n i j e bilo slobodno. Englezi hvatahu bez milosrgja svaki brod pod francuskom ili talijanskom zastavom, naročito od dana milanskoga dekreta. G. Pisani, čije su antipatije

„Malo za tijem Senat uputi jedno pismo Bosanskome Paši u kom ga zaklinjaše da se zauzme kod Visoke Porte za oslobogjenje Dubrovačke Države. Ovo pismo, protkano uvjerenjima o vjernosti prema Turcima, sadržavaše najpogrdnije izraze proti Francuzima. Uz pismo bješe i darova. Bosanski Paša primi darove Senata, izruga se njegovim žalbama i kako su moji prijateljski odnosi s njim jednako dobri, pohita da mi saopšti pismo.

„Od to doba, Senat upotrebi sva moguća sredstva, sve što je kadro bilo da dirne narod i da ga zainteresuje za sebe. Tako prosu posvuda glas da se ne traži uništenje dubrovačke vlade nego za to da se uzmu vojnici,[1] da je gubitak dubrovačke zastave uništenje

za republikansku vladu, a simpatije za francuske okupatore i suviše dobro poznate, potvrgjuje to govoreći: „La flotte anglaise avait paru sur le littoral dalmate dès le départ des Russes, en 1807, et avait commencé à faire la chasse aux bâtiments de commerce". Tek u proljeću god. 1808 ugje u Jadransko more flota francuskoga admirala Gantheaumea i tada, veli Pisani, Englezi za jedan čas „durent laisser les communications libres" ali se francuska flota brzo povrati u Sredozemno More i Englezi „reprirent bientot leurs courses". Op. cit. 305. U ostalome zna se, da je Engleska flota poslije Trafalgara postala na moru svemoguća, što bî jedan od presudnijeh razloga Napoleonovoga konačnog poraza. Pa ni to nije isključeno, da je Marmont s onim „slobodnim morem" htio svome gospodaru malo da polaska.

[1] Na ovome mjestu mimogredce ćemo napomenuti, kako Marmont bar ne ponavlja Bruèrovu glupost o „dubrovačkom narodu, koji se ljuti na vlastelu što ga sprječava da pogje u vojsku" fraza kojom imaše da pokadi Caru, dok se vrlo dobro zna, da dubrovačkomu puku ništa nije bilo odvratnije od vojne službe, zbog česa i sama Austrija god. 1815 oslobodi Dubrovčane od vojne obaveze, privilegija, koja ostade u snazi do god. 1880.

cijeloga pomorstva u budućnosti, pak zapovjedi da se drže javne molitve, svečani ophodi Svetome Vlahu, zaštitniku ove zemlje, u kratko sve moguće manifestacije pobožnosti da bi se od neba izmolilo oslobogjenje ove zemlje, kako da stupanje u podaničku Vašu vezu nije blagodat Provigjenja! Ovo ponašanje urodi sablažnjivim prizorima, agitacijom i neredima, neki Francuzi prvom biše vrijegjani, ispale se nekoliko hitaca iz puške na njih, a megju ostalim na gjenerala Tirleta, koji putovaše mirno i tada promislih da stavim svemu tome kraj.

„Usljed toga, naredivši jučer Senatu da se sastane, poslah mu jednog oficira koji, izloživši mu moje tužbe, izjavi da je vlada raspuštena. Usljed vanredne razdraženosti izmegju vlastele i gragjana stavio sam na upravu zemlje jednog tugjinca i za sada sam naimenovao konsula Vašeg Veličanstva, gospodina Bruera, poštovanoga starca koji živi ovdje već 35 godina. Kako je jako star, pozvao sam iz Dalmacije za upravitelja, do definitivne organizacije, gospodina Garagninija, brata dalmatinskoga poslanika koji je imao čast da bude predstavljen Vašemu Veličanstvu, i čija mi je revnost za službu Vašega Veličanstva dobro poznata, kao što su mi poznati njegovo poštenje i njegov talenat.

„Kako su do sada samo Senatori mogli da budu sudije,[1] usljed česa ima godina dana da nijedan gragjanin nije pristupio sudu da traži svoja prava jer zna, da mu se ne će krojiti pravda,[2] sastavio sam sud

[1] Ne Senatori nego Vlastela.

[2] Knjige sudova dokazuju protivno, pa zašto su gragjani do 1807 dolazili u sudove?

pola od vlastele pola od gragjana izbranijeh megju najpoštenijim i prosvjetljenijim ljudima.

„Ja se nadam da će Vaše Veličanstvo blagovoljeti odobriti ove mjere, koje su prilike diktovale.

„Ja molim Vaše Veličanstvo da blagoizvoli primiti uvjerenje dubokoga poštovanja i bezograničene odanosti najvjernijega od njegovijeh podanika".[1]

Godinu dana iza ovijeh dogagjaja, Timoni pisaše Stadionu o uzrocima Marmontovog rješenja i o ponašanju „incroyablement scandaleuse" (sc. conduite) francuskijeh pristaša u Dubrovniku ovo :[2] „Ovi Dubrovčani francuski pristaše koji iz ličnijeh razloga njegovahu neutoljivu mržnju prema svojoj republikanskoj vladi, bjehu osnovali jedan klub u kome ragjahu na propast Republike. Osvojivši simpatije Francuza, ako su ih uopće i uživali, koji bjehu upotrebili sva moguća sredstva da podignu jednu pučku revoluciju, dovedoše do krajnosti gjenerala Marmonta, izmišljenim pokoljem izmegju dvije stranke. Marmont pade u zamku, uskori uništenje Republike zbog česa ih je on sam docnije prekorio (comme il leur en fit après le reproche). Stvari bjehu do toga stepena dovedene, da su vlastela grgjena i progonjena od tijeh nitkova (misèrables) bez mogućnosti da dobiju zadovoljštinu. Poreze, vojni konaci, sva tegotna plaćanja, sve pada isključivo na vlastelu.

---

[1] Dubrovnik, 1. Februara 1808 potpisan : Marmont.

[2] Fiume, 18. Mai 1809. Ovo je posljednja Timonijeva depeša o dubrovačkijem stvarima. Usljed ratnog stanja izmegju Francuske i Austrije, Timoni bi prinugjen u Aprilu ove iste godine da ostavi Dubrovnik.

U isto vrijeme pomorstvo je propalo i Dubrovačka Država srće u propast."

Ona dva Marmontova akta : govor Senatu i izvještaj Caru, osim što Marmonta prikazuju kao odličnoga pisca, jesu i dvije vješte optužnice udešene da učine na Napoleona sigurno djejstvo. Čitajući izvještaj, Car mogaše se sjetiti onoga dalekoga vremena kad je gjeneral Bonaparte ovakim istim izgovorima objavio rat Dubrovačkoj starijoj sestri, Republici Sv. Marka. Marmont se možebit inspirisao iz glasovite deklaracije 1. Maja 1797 ili je, u najmanju ruku, crescendo svoje optužbe udesio prema onome besmrtnome modelu, kako jaki može prema slabome da uzme vid sudije i osvetnika. I u Bonapartovoj deklaraciji mogu se naći proskripcione liste francuskijeh pristalica, uvrjede i napadi na francuske ljude i vojnike, neredi i nepravde zbog kojijeh Bonaparte bješe od mletačke vlade zatražio najprije predaju nevinijeh državnijeh inkvizitora, pak postepeno samoubistvo Republike.[1] U kratko teza bješe ova : braniti svoju političku egzistenciju od Francuza veliki je, neoprostivi grijeh. Ono što je za Francuze same, kaošto i za cijeli civilizovani svijet, veleizdajstvo kad se otadžbina predaje tugjemu gospodaru, ono je, udobnom

[1] „Bonaparte naredi plaćenome agentu Salvadoriju da napiše manifest kojim mletačka vlada pozivaše narod da goni Francuze. Uz prkos protestacijama Mletačkoga Senata, on naredi da se taj lažni manifest obilno razda po narodu. Bonaparte se služaše onim dobro poznatim postupkom, da se oblažu zavjerom ljudi koje treba opljačkati i zadaviti." Vast u Lavisse-Rambaud, Histoire Générale, VIII, 438.

inversijom, u Mlecima, u Gjenovi, u Dubrovniku, u Rimu, u Španiji itd. — kako bješe u onom prototipu svijeh otimačina u diobi kraljevine Poljske — veleizdajstvo kada domaći gospodar odbija blagodati invazije, izvršila se ona kroz vrata ili kroz prozor. Za Napoleona svi su ljudi, svi narodi jednaki, sve ustanove ekvivalentne i nevaljale. Nalijetanje je Carskijeh orlova blagodat. Riječi: Sloboda, Rat Praznovjerju, Uništenje Plemstva imaju da svojim čarobnim zvukom utole žalost za porušenim ognjištem. A ko se usprotivi i buni, bio Španjolac ili Misirac, Dubrovčanin ili stanovnik lijeve obale Rajne, taj je „fanatičar", „buntovnik" i postupaće se s njim prema tome: strogošću, kontribucijom, pogubljenjem.[1] I to je rimska koncepcija, kaošto cijelo Napoleonovo Carstvo. Vladaoci, klase, narodi koji se protivljahu blagodati rimske uprave, bijahu „hostes populi Romani", protivnici Usuda i Provigjenja koji šćahu da usreće narode gubitkom samouprave pod rimskim žezlom. Napoleonovi maršali i rimski prokonsuli govorahu istim jezikom. S ove tačke gledišta prava jačega, koje sačinjava potpuno odregjeni corpus juris imajući svoj sopstveni život, mimo teorijskoga prava megjunarodne jednakosti država, odnosno njihove nezavisnosti, mimo njega i nad njime, Marmontova je optužnica i u obliku i u suštini remek-djelo. Ali upravo toga radi, mi je ne ćemo da pobijamo, jer ako je Dubrovački Senat radio da održi vlast protiv Francuza, koje niko nije bio zvao u jednu zemlju malo manje od 1000 godina

[1] Cf. što o tome piše A. Sorel, op. cit. 221—222.

slobodnu, ako je radio kod Bosanskoga Paše protiv nezvanijeh gostiju,[1] ako je svim svojim silama sprječavao istaknuće ne svoje zastave, ako je apelovao na religioznost dubrovačkoga puka — pregjima dandanašnjih žakobinaca dakako neshvatljiva i smiješna — kao jedno od sredstava održanja prava samoopredjeljenja, on tim nije ni manje ni više — a prije manje nego li više — radio nego li što je svaka vlada u Evropi bila dužna da učini, osim ako nije htjela, kao mletačka, da sama sebi kidiše.

---

[1] I radio je i radiće sve do god. 1815, dok bude tračka nade u uspostavljenje Republike. Poslanstvo Karla Natali nam je poznato. Osim toga vlastela nastojahu, da pokrenu u Bosni i u Hercegovini pokret u korist Dubrovnika i prije i poslije ukinuća vlade. O radu u god. 1809 govorićemo na svome mjestu. Ovdje samo spominjemo depeše konsula u Travniku, Davida, ministru inostranijeh djela Champagnyu od 20. i 25. Januara ove godine. U prvoj javlja David, da su prošli dubrovački ulaci Travnikom. Pašin kajmakan odreče im pratnju, ali u Sarajevu „espèce de république oligarchique qui affecte de contrarier en toutes choses le visir" dadoše im dvanaest spahoglana (konjanika) i krenuše put Carigrada. U drugoj depeši David piše: „Dubrovčani Monseigneur, podržavaju intrige protiv nas. Poslaše tri izaslanika Mostarskome Agi sa darovima. Drugi je stigao u Travnik i donio u potaji darova i jedno pismo pisano turski, zapečaćeno pečatom Republike ... Dubrovčanin rekao je jednome Bošnjaku ovdje, da Turci imaju puno razloga da sumnjaju u Francuze; da smo mi skinuli državni grb Svetoga Vlaha i konfiskovali dubrovačku riznicu; ... da su vlastela začugjena, da Turci sve to mirno podnose, jer su Dubrovčani turski štićenici i hoće takovi da ostanu ... Ove česte deputacije, ova pisma, govori, darovi, sve ovo, Monseigneur, rgjavo djejstvuje protiv nas u Bosni. Hitam da izvjestim o svemu gjenerala Marmonta." Gavrilović, Ispisi, br. 243, 244.

Samoobrana je pravo i dužnost svake vlade dostojne toga imena. Oligarhična dubrovačka vlada mogla je još i mirnije duše ne htjeti da kapitulira pred pedesetericom pristaša tugje vlade, znajući da ih na stotine ima koji radije podnošahu svoje blage Gospare, u nadi da će nova vremena sama sobom donijeti promjenu u srazmjeru faktora pozvanijeh na političku upravu zemlje, nego li vladu, koja bješe naprosto proglasila jednakost bratimstvo, i slobodu i za ostale narode pred pljačkom, rekvizicijom i kontribucijom.[1]

Ali se sa dubrovačko-žakobinske i francuske strane reklo, da su Gospari branili ne s l o b o d u nego svoja i m a n j a na suhu i na moru. Da i ne pomenemo, kako je žakobinska ekspediciona vojska najmanje pozvata bila da formuliše ovu optužbu, ona koja bezbrojnim kontribucijama i rekvizicijama bješe pokazala da joj nijesu zemaljska dobra na odmet, ekonomsko blagostanje i jedne države i svakoga pojedinca u državi nerazdvojni je preduslov za slobodu i napredak jedne države. Ali bogatstvo i blagostanje ne bijahu apanaža vlastele. I sami Francuzi priznadoše da

[1] Cf. masu činjenica za Gornju Italiju u K o v a l e v s k o g a, La chute d'une Aristocratie, i bezbrojne njemačke publikacije o stanju Pruske, Hamburga, Frankfurta itd. pod francuskom upravom. Vittorio Barzoni priča god. 1797 o sebi ovu anegdotu: „U Veroni francuska me žandarmerija odvede policiji jer nemah pasporta. J dva me nekako oslobodiše, i ja da ću na put. Demokracija, iz poštovanja prema principu bratimstva, ote mi oružje, sahat i novac; a ja, iz osjećaja jednakosti, predadoh joj sve što još imah na sebi.“ K o v a l e v s k y, 245.

su mnoga vlastela bila siromašna.[1] Velika gragjanska i pomorska klasa imaše najznatnije kapitale na moru. Sve to otpuhnu od god. 1808 do god. 1813 pred engleskim korsarima, pa i ta okolnost ne bješe najmanja u gragjanskom pokretu protiv Francuza god. 1813 kad su „omražena" vlastela oko sebe skupila bila veći dio svojijeh nekada opojenijeh i zavedenijeh neprijatelja godine osme.

Ostaje, dakle, pitanje proskripcionijeh spiskova koje je, bez najmanje sumnje, prikazano Caru u lažnoj svjetlosti. Marmont napisa roman da omrazom vlastele i gragjana, proskripcijama i gragjanskim ratom opravda ukinuće Republike kao unutrašnje dobro, kako je sa gledišta inostrane politike istakao prepisku Senata sa Turskom i pitanje zastave.

Da i nemamo Timonijevog gore navedenog svjedočanstva, mi bismo priču o proskripcijama — i suviše načinjenu po poznatijem clichéima revolucionarne istorije — isto bacili u arhiv onijeh legenda sa kojima su Francuzi obašli svijet, prikrivajući sva svoja svirepstva i opravdavajući sva svoja nasilja.

---

[1] Cf. I Glavu I. knjige ovoga djela. Pučko mišljenje da je vlasteostvo bilo u svakom slučaju nerazdvojno od moći i od bogatstva sasvijem je neispravno. U aristokratskim republikama bilo je bogate i siromašne vlastele. Ovi potonji bijahu isključeni od velikijeh državnijeh funkcija koje tražahu od odnosnoga lica i privatna bića, kako se u dandanašnji traži n. pr. za diplomaciju. U Mlecima je velik broj bio ovake siromašne vlastele koji sačinjavahu skrajnju i bučnu ljevicu u Velikome Vijeću. Zvahu se Barnabotti od ulice sv. Barnabe u kojoj najviše nastavahu. Cf. Romanin, Storia documentata di Venezia, IX, 6 sqq. i Musatti, Storia d'un lembo di terra, 1429.

Marmont je očevidno računao i na efektivnu udaljenost i na Napoleonovo prirodno nepoznavanje mjesta, prilika, društva, temperamenta, istorije one skrajne slobodne općine rimsko-grčke Evrope. Predstaviti razdvojene i plašljive potomke Marojicâ i Nikolicâ u odori aristokratskijeh terorista ili članova Svete Inkvizicije, pretpostaviti i samu mogućnost da bi Senat mogao da se sveti velikom ako i ne najznatnijemu broju moćnijeh gragjanskijeh porodica nemajući ni materijalne sile potrebne za takvu vrstu egzekucija, a ni moralnog raspoloženja, to bješe žalosna privilegija one epohe u kojoj se neprekidno hodaše nad podzemnijem pričama, komplotima, intrigama, najvećim dijelom izmišljenim od carske policije da bi opravdala časovita bunila i nasilja Napoleonove misli. Mnogo i mnogo godina poslije ovijeh dogagjaja Marmont u svojijem memoarima ponavlja razloge, koji su ga rukovodili da ukine Republiku, ali mirnije i kao da se izvinjava. Mimo poznatijeh nam stvari, on sam, posmrtno i kao da se ruga Stullima, Androvićima, Chersima i ostalijem fanatičnijem pristašama francuskoga režima, priznaje, da nije bilo sretnijega naroda od dubrovačkoga za domaće vlade i preko groba kliče: „C'est cette heureuse population à laquelle n o u s sommes venus enlever brusquement la paix et la prospérité".[1]

Poslije onakoga izvještaja, nije nikakvo čudo da je Napoleon odobrio Marmontovo djelo, ako ga i nije

[1] „To je ono sretno stanovništvo kome mi dogjosmo naprasno da otmemo mir i blagostanje." Mém. Marm. III, 72. Marmontovi memoari ugledaše vidjelo tek po Maršalovoj smrti.

ranije izrično naredio bio. Car uputi 18. Februara Marmontu sljedeće pismo :[1] „Gospodine gjenerale Marmonte, primio sam Vaše pismo od 1. Februara. Odobravam što ste učinili sa Dubrovačkim Senatom (J'approuve ce que vous avez fait relativement au Sénat de Raguse). Ali bi bolje bilo da pošaljete pod policajnom pažnjom desetak njegovijeh članova u Mletke i u Milan, da se ti nesretnici sačuvaju od pretjeranosti koje bi ih mogle dovesti do stratišta (afin de préserver ces malheureux d'excès qui pourroient les conduire à l'èchafaud)." Marmont, mudro inspirisan, ne učini što mu je Car ab irato naregjivao, a u ostalome nije imao ni razloga da to učini. Kolektivna dubrovačka duša počimaše da se, nakon tijeh potresnijeh dogagjaja, raspada bez cilja i bez programa. Iz neispitanijeh dubina čovječjega egoizma začuše se glasovi resignacije, pa i zadovoljstva pred svršenim nepopravljivim činom. Prvom u istoriji, a ovaj put definitivno, rascijepi se duh potomaka epidavrijskih bjegunaca : jedni mirno i stoično, drugi, uzbugjeno, treći cinički prime definitivno rješenje svemogućega Cara prema kojem se evropski vladaoci najstarijih koljena nadmetahu u Erfurtu u što bržoj i odanijoj službi, za kojega Aleksander postajaše liričan, Poljaci mahnitahu, a svi narodi staroga O r b i s t e r r a r u m vojevahu na skrajnim granicama Carstva kao rimski legijonari. „Služiti, piše talijanski istorik Botta, izgledaše manje sramotno kad se služaše za-

[1] Mém. Marm. III, 101. Ovo pismo nije publikovano u prvoj Carevoj prepisci, ali ga je publikovao Lecestre u zbirci „Lettres inédites de Napoléon".

jedno sa polovicom Evrope.“ Ne bez zadnjih misli, a to ćemo naskoro vidjeti, ali se i Dubrovnik u zaglušnom koncertu metanisanja pokloni idolu i možda toliko dublje koliko bješe duže otezao bio da to učini.

Dekretom od 1. Marta Napoleon dade Marmontu nasljednu titulu hercega Dubrovačkog (duc de Raguse). Sa Montebellom, Rivolijem, Elchingenom, Auerstaedtom, pa docnije sa Wagramom, Esslingom i Moskvom, sa Dalmacijom, Istrom, Friulom, Mlecima, Padovom, Rovigom i Trevisom Dubrovnik dijeljaše čast da resi svojim zvučnim imenom jednog Napoleonovog maršala.[1] Ime „Raguse“ vućiće se za kolima triumfatora, biće uklesano u mramor Arc de Triompha, ali Napoleonu i njegovu gjeneralu ne će donijeti sreće. Le maréchal Duc de Raguse

[1] „Kraglski Dalmatin“ u svom broju 16 od 15. Aprila 1808 donosi Marmontovo naimenovanje ovim riječima: „G V.. Czesar i Kragl podaoje veliçanstvo (la dignità) od herczega od Dubrovnika G. Izvarstnosti Gospodinu Generalu Glavaru Vojske Franaske u Dalmaczii Marmont, kojemu G. Viscina czesarska Miestokragl (il Vicerè) poslaje prinositeglia czesarske diplome jednoga svoga pomochnika od kampa. Sue oblazti i izabrani gliudi gnemususe prikazale za svidocitimu svoje veseglie, videchi da s takim dostojnim naçinom nadarene bihu sluxbe i dostojanstva ovoga prisvitloha çiovicha“. Uporedite identičnost činovničke frazeologije u razmaku od sto godina sa pohvalama Marmontovijeh nasljednika na dalmatinskom namjesništvu! Nije se izmijenio nego jezik, stil i duh ostali su isti. Taj duh, sa sarkasti čkom finoćom, obilježio je u šezdesetijem godinama predsjednik dalmatinskoga Sabora Dr. Petrovich saopštujući poslanicima naroda naimenovanje Mamulinoga nasljednika Filipovića ovim riječima: „A ottimo Governatore succede ottimo Governatore!“ Marmont, razumije se, gigantično odvaja od njegovijeh nasljednika, baš koliko Napoleonovo vrijeme od našega.

izdaće svoga gospodara i dobročinioca na očigled savezničkijeh armija i riješiće donekle svojim izdajstvom Napoleonovu sudbinu. Pod prvom Restauracijom izdajstvo će se u Parizu — nezasluženo za sam Dubrovnik — zvati : une ragusade ; jednu četu (6) tjelesne straže Luja XVIII, kojom će zapovjedati maršal Marmont, zvaće narod : „la compagnie Judas" ; Napoleonu vijerni vojnici zvaće šefa te čete : „le maréchal Judas" ; dubrovačka herceginja, posramljena da nosi osramoćeno ime, tražiće razvod braka, a djeca u Mlecima sretajući staroga poznatoga maršala vikaće : „questo xe quelo che ga tradio Napoleon".[1] Ali oko toga gjenerala, jednoga od najboljih a u ovo doba još najomiljelijih, Napoleonovijeh vojnika, za sada je samo koncert pohvala, dvorenja, klanjanja što laska njegovoj beskrajnoj taštini. On opčarava svakoga, zadobiva prijatelja megju najistaknutijim Senatorima, koji će s njim još dvadeset godina poslije ovijeh dogagjaja održavati prijateljsku prepisku.[2] Na glas o naimeno-

---

[1] Henri Houssaye — „1814" — Paris, 1894 str. 625 i djelo istoga pisca : „1815" str. 59, 79.

[2] Evo jednog Marmontovog pisma prijatelju Niku Pozza-Sorgo. Datovano je iz Pariza 24. Novembra bez oznake godine, ali bez sumnje, po kontekstu, oko 1820 ili 1822 kad je Marmont prilično povučen živio za vlade Luja XVIII. Spominje u pismu konsula la Roche Saint André, koji je, kako nam je poznato, vršio dužnosti francuskoga konsula od god. 1816 do 1822. U pismu Marmont moli Pozzu da mu pošalje nekoliko bakroreza Dubrovnika, njegove okoline, Boke i Dalmacije da poruči slike na ulju tijeh mjesta. „A présent que les années viennent", produžava Maršal „et que l'avenir se rétrécit, je voudrois vivre dans mes

vanju Marmonta za dubrovačkoga hercega rasvijetle se mnogi domovi. Naročita deputacija pogje u Zadar da ga pozdravi. On dogje malo za tijem u Dubrovnik. Bi sjajan, udvori se gospogjama, dade balova vlasteli da zaborave tvrde poruke kojim ih kinjaše dok bijahu na vladi.[1]

26. Juna, dubrovački herceg dade u Dvoru „priuzoviti i gosposki tanacz".[2] Osamdeset gospogja „raskoscno obuçenih" i više od 300 gospara bjehu se odazvali pozivu. Izvezeni frakovi vlastele, a jednošarni pučana, ispremiješaše se sa sjajnim uniformama oficira de la Grande Armée po dvornicama pozlaćenijeh tavana, ukrašenijem slikama Bordonâ, Palmâ, Ticijanâ, a u kojima knezovi bijahu razvili skromni, ali gospodski jednomjesečni sjaj. Nakon veseloga bala popraćenog „izabranim skladnoudaranjem" i „obilatim nepristajnim pokripgliegném" (non interrotti rinfreschi) sjedoše zvanice za gospodski sobet „na deset plemenitih (squisite) tarpezaa". Marmont vraćaše tako vlasteli bal na koji ga oni prvi bjehu pozvali kao vladaoci, a u onome istome Dvoru iz kojega ih u oči bala bješe manu militari rašćerao. Svakoga

souvenirs. Vous devziez faire un voyage et venir passer quelque temps avec nous. Vous me trouveriez, mon cher Pozza, aussi occupé d'agriculture et passionné pour la vie champéire que Vous m'avez trouvé autrefois ambitieux de gloire militaire. Je vous embrasse, mon cher ami, et vous renouvelle, l'assurance de tous mes sentimens." Autograf kod pisca.

[1] „Je donnais beaucoup de fetes aux dames de Raguse; on s'habitua à ce nouvel ordre des choses comme on s'habitue à tout." Mém. III 74.

[2] Kraglski Dalmatin od 15. Jula 1808 br. 29.

*

večera, bilježi službeni glasnik, dolazi Njegovoj Preuzvišenosti „jedna vellebrojna druxba". Sabo Giorgi, „najzadgni vladaocz pod proscjastim vladagnem", sada je zamjenik dubrovačkoga Maira. Vlastelin rallié pozivlje Marmonta za sutradan na „jedno nasladjegne od ribagna" (un divertimento pescherecio) u Rijeci — gdje će šest godina docnije vlastela okajati trenutne i tako razumljive slabosti — a po tome na sjajni sobet u svojoj Gruškoj kući, remekdjelu dvorca Cinquecenta, u kojem će nakon sto godina posljednji njegov potomak primati poruke djakovačkoga vladike za narodno ujedinjenje. Društvo, opčinjeno lijepim Napoleonovim gjeneralom, koga okružavaše aureola Piramidâ i Marenga, sada uživaše legitimnost zabave sa francuskim vojnicima. Ovi bjehu za dvije pune godine bili sinonim nezakonite, brutalne okupacije. Skrajno vrijeme bješe da dubrovačko društvo ispije, kao i sva ostala po Evropi, čašu zamamljivosti nosilaca francuske galanterije i novoga carskoga evangjelja. Čemu više dvornica Velikoga Vijeća? Marmont je provrže u pozorište! Pregjašnji senatori, priča jedan savremenik, pred ovom se potonjom uvrjedom ukočiše. „Sa tvrdoćom značaja koja do tada bijaše reg' bi isključna apanaža španjolskijeh hidalga, ne ukazaše se nikada u novome pozorištu, ne hoteći se pokazivati kao gledaoci tamo gdje bijahu prikazivali kao glumci".[1]

[1] Doktor Alberto Muzzarelli jednome prijatelju u Bresci, Dubrovnik, 24. Avgusta 1818. G. Giandomenico Illich u Spljetu, unuk po majci ovoga talijanskoga ljekara koji prisustvova boju kod Waterloo-a, stavio nam je ljubazno na raspoloženje ovo pismo.

Omladina počimlje prvom u istoriji da uči kako će da uzvisuje bespravne okupatore svoje zemlje. Do sada su vesele družine smatrale za čast da pred domaćijem Knezom pod „voltima" Dvora ili u Akademijama ili u školama pjevaju himne blagodarnosti „lijepoj, slavnoj, slatkoj Slobodi". A sada Skolopi davaju akademije na čast francuskome vojvodi kome je Napoleon dao titulu kneževskoga grada. Zanimljivo je čitati vježbe ovijeh mladijeh ljudi:[1] Petar Sorgo deklamuje latinsku elegiju Napoleonu Velikome zbog promaknuća Nj. Pr. Augusta Marmonta na dubrovačko herceštvo; Vlaho i Vice Vodopići čitaju „un poemetto in versi sciolti" o pohvalama Dubrovnika, Miho Martellini u jedanaestercima slavi „moralne krjeposti" gospodina hercega, Luka Rocci latinskom elegijom pjeva vojvodine zasluge za javne škole u Dubrovniku, Giacomo Lindi ide čak u Holandiju sa toskanskom himnom i pjeva o jednoj piramidi koju je Nj. Pr. podigla Napoleonu Velikome. U „ribarskoj latinskoj Eglogi" pop Niko Gjurjan, pak Niko Sorgo i Pavo Prlender izvještavaju o svečanostima datijem u Dubrovniku prigodom hercegovog dolaska. Vojničke vrline Nj. Pr. slavi Niko Dender toskanskom odom, Niko Balbi, Jozo Chersa, Mato Katičić razgovaraju se o putovima koje je Marmont učinio po Dalmaciji. U Anakreontici Marijana Borianija hvale se i zavide dubrovački pjesnici što su u raznijem jezicima pro-

[1] Program štampan talijanski u Antuna Martecchinija nalazi se u Bibl. Male Braće Rkp. br. 1881.

slavili gospodina hercega. Ali tim Akademija još nije svršila. Još ima Mato Radinković da pročita „Pjesan ossia Canzone Illirica" kojom blagodari hercegu što je primio posvetu njegove gramatike i rječnika ilirskoga jezika, Ivo Milković talijansku parafrazu u polimetrima te iste pjesni. Pop Stijepo Milovčić u latinskijem jedanaestercima slavi privrženost gospodina hercega k Dubrovniku, Antun Ćerva, Simo Novaković i Damjan Zembrović talijanskom eglogom „in terzine sdruciole" pozivlju ostale svoje drugove da zajedno zapjevaju o ljubavi Dubrovčana ka gospodinu hercegu i o krjepostima njegovijem, pa evo nove rijeke pjesničkijeh proizvoda, evo pjesme Mata Gjurašića, talijanske elegije Antuna Antunovića, latinske idile popa Petra Bone, kvartine Nikše Sarake, madrigala Miha Ljubisaljavića, ditiramba Iva Guske i Stijepa Lupinija, stihova „Martelijanskijeh" Karla Pozze, Mata Braila i Stijepa Radmillija. Slava ovijeh izvrsnijeh mladića ne daje drugima da praznoruci ostave tu genijalnu Akademiju, pak eto Luke Zamanje i Angjela Descarneaux s jednom kantatom! U njoj se „Genij gospodina hercega" razgovara sa Gradom Dubrovnikom o „njegovoj sreći, a kantatu prati muzika koju je napisao gospar Tomo Resti „Capitano in seconda delle Truppe Ragusee". Propast dubrovačke nezavisnosti i zastave Svetoga Vlaha nije se ni ljepše, ni dostojnije mogla da proslavi! Škola servilnosti je za rana inaugurisana i dok se jedan po jedan grobovi budu napunjali polomljenim

harakterima, ona će jednako cvasti i ragjati bez prekida nove generacije. Sad je Marmont mogao da potrči u Erfurt gdje je Car Napoleon držao kongres evropskijeh vladalaca (28. Septembra g. 1808), da mu zablagodari na dubrovačkoj tituli. „U okviru heraldične Evrope očerupanijeh cimera, potamnjelijeh emalja, nemoćnijeh u hodu, položenijeh i uspravljenijeh lavova, novo unapregjenje gospodara zemaljskijeh posvjedočavaše samom nesaglasnošću egzotičnijeh imena od Rivoli do Auerstaedta, od Valmy do Dubrovnika univerzalnu pobjedu Republike i univerzalnu vlast francuske Imperije."[1] Marmont je mogao da bude potpuno sretan što je i njemu pala u dio sreća da bude sred partera kraljeva jedno zrnce dokaza te ponovljene rimske Imperije. Njegov locumtenens u Dubrovniku, Garagnin, 15. Marta već bješe uzeo u ruke upravu bivše Republike. I on započe svoju novu dužnost sa jednom molitvom Napoleonu „il Massimo". „Pod auspicijima, govoraše Garagninova proklamacija[2], Junaka koga slave sadašnji i kog će slaviti idući vjekovi, gragjanske i vojne krjeposti vrlijeh Dubrovčana još će jače cvasti. Na nje će izliti sve one blagodati koje samo može da izlije jedan Monarh učitelj kraljeva, mudri zakonodavac, duboki političar, nepobjedivi vojnik, zaštitnik lijepijeh vještina i znanosti, prvi otac domovine, pobožni i sretni obnovilac morala i religije."

[1] Sorel op. cit. VII, 312.

[2] Bibl. Mal. Braće.

III.

Čudnim sticajem istorijskijeh prilika, Dubrovnik, to avansovano utvrgjenje Rima prema Istoku, propada iste godine kad i njegova matica, pod udarcima istoga osvajača. Pontifikalnoga vječnoga grada, koji kroz mnogo stotina godina bi najjača ili dajbudi najstalnija politička obrana Republike na Zapadu, nestade kao d r ž a v e u istom trenutku kad i njim zaštićena jadranska državica.

Upravo tako isto Porta, mnogovjekovna zaštitnica Dubrovnika na Istoku, raspadaše se u unutrašnjim i spoljnim krizama baš u trenutku kad Republika imaše od nje najviše potrebe.

Nedjelju dana pred Marmontov dekret, Napoleon pisaše Princu Eugenu : „Moje će trupe ući u Rim 2. Februara. Gjeneral Miollis zauzeće Castel Sant' Angelo i staviće papske trupe pod svoje zapovjedništvo. Uzeće titulu zapovjednika opservacione divizije Jadranskoga Mora." Taktikom Napoleonovom prema Rimu jasnije se objašnjava njegova taktika u Dubrovniku. „Careva je namjera, piše Champagny francuskome poslaniku Alquieru, da se rimski puk i francuske trupe naviknu da zajedno žive, kako bi Rim, ako produži u svom ludilu kao do sada, neprimjetno prestao da živi kao svjetovna sila, a da to niko ne primjeti". Napoleon nije drukčije postupao u Dubrovniku. Od 27. Maja 1806 do 31. Januara 1808 puk dubrovački i francuske trupe bjehu se tako dobro navikle da zajedno žive, da propast Dubrovnika kao politički autonomnoga tijela bi neprimjetna, progresivna

i niko se ne sjeti da je tog i tog dana prestao da kuca jedan nezavisan organizam. Analogija ne prestaje ovdje. Francuske trupe ugjoše u Rim u odregjeni dan. Svome poslaniku u Petrogradu, Caulaincourtu, Napoleon piše : „Izlišno je da o tom dogagjaju govorite, — Talleyrand isto tako bješe pisao Sebastianiju u Carigrad[1] — ali ako Vam progovore, kazaćete ovo : Papa je šef crkve moje zemlje ; pristojno je, dakle, da uzmem ja upravu duhovnijeh stvari. To nije teritorijalno osvajanje, nego obazrivost".[2] Iz iste obazrivosti god. šeste bješe zauzeo Dubrovnik, uvjeravajući manifestom da on ne traži „teritorijalno osvajanje". U Evropi niko ne reče ništa. Osvojenje samoga Rima bijaše bagatela za Evropu, pa i kad izagje u Maju 1809 lakonički Schönbrunski dekret : „Papinska se Država prisajedinjuje Francuskome Carstvu" ne začu se ni glas protestacije, i „bula ekskomunikacije" progje neprimjećena. Evropa je imala drugijeh briga. U pitanju bijahu državni sistemi svijeta. Radilo se o tome, ko će, nakon Tilsita, koga nadmudriti : Aleksandar Napoleona ili ovaj Aleksandra; hoće li Austrija, koju Stadion i Metternich bacahu u četvrti rat sa Francuskom, uspjeti da slomi Napoleona ili da mu moć još jače utvrdi. Od rješenja ovijeh pitanja zavisila je ravnoteža civilizovanoga svijeta. U ovako konstantnoj zabrinutosti Evrope ukinuće Dubrovačke Republike, čije je zauzeće 1806 godine, bilo izazvalo sa strane Rusije i Engleske toliko nezadovoljstvo,

[1] V. Glavu III ovog djela.

[2] A. Sorel, Op. cit. 244.

progje potpuno neprimjećeno.[1] Sred naoružane ili resignirane Evrope nije bilo, u ostalome, više ni traga kakvome aktivnome javnome pravu, ni koncertu ma koje vrste koji bi vodio računa o megjunarodnim nepravdama. Jedina Austrija, čiji zastupnik sam predstavljaše svu evropsku diplomaciju u Dubrovniku, zabilježi u svoje kartone budućnosti pad Republike i ne bez intimnoga zadovoljstva.

Ona sama teško bi se bila ikad riješila da stavi ruku na Republiku s kojom je vezivahu toliki zaštitni ugovori, pa i najnovije svečane izjave prijateljstva i poštovanja njezine nezavisnosti. Ali ako ona nije ništa bila skrivila Dubrovniku, mogla se nadati, da će Napoleonski nasilni akt kad tad opet njoj i nikome drugome donijeti pozitivnijeh koristi.

Savjesni Timoni nije bio zaboravio da se, pri polasku, u depeši na Stadiona, osvrne na stanje partija u Dubrovniku. Njihovo mišljenje o Austriji naročito ga je, dabome, interesovalo. On najprije konstatuje da su francuski pristaše ne samo neprijatelji Republike, nego suviše i ljuti dušmani Austrijske Carevine.

---

[1] Vanredno je čudnovat fakt, da službeni list „Il Regio Dalmata" (Kraglski Dalmatin) niti jednom ciglom riječi ne pominje jedan dogagjaj za jadranske zemlje tako presudna značaja! Mjera li obazrivosti Marmontovog kabineta? Ili prećutni znak da se ukinuće Republike ima upisati u red prostijeh administrativnijeh mjera bez osobita značaja? Ali se ćutanje službenoga lista može ovim razlozima samo donekle objasniti i ono jednako ostaje zagonetno. „Kraglski Dalmatin" poče da izlazi 12. Jula 1806, dakle nakom okupacije Dubrovnika. Ima li se uzeti nedostajanje vijesti o padu Republike kao conspiration du silence vlastodržaca? Ovo bi dosta odgovaralo taktici Napoleonske administracije.

„Imaju, veli, pravi acharnement (razdraženost) protiv Austrije jer znaju: 1. da je Austrijski Car i niko drugi kadar da izvede nekakvu promjenu na ovijem stranama, 2. kad bi se ta promjena dogodila, da bi oni bili bačeni u zakutak gdje bi utažili svoj gnjev na vlastelu, a ne bi više mogli da rade svoje prljave i sitne poslove. U ostalome produžava austrijski zastupnik, u Dubrovniku postoje tri stranke, francuski pristaše, Republikanci koji su privrženi Austriji i indiferentiste koji se prilagogjuju prilikama".[1]

Timoni bješe rekao istinu.

Patriotska republikanska stranka, koja će godine Trinaeste ući u odsudni boj za nezavisnost Dubrovnika, bijaše sa svojim simpatijama za Austriju vjerna mnogovjekovnim tradicijama Republike. Iz nje govorahu glasovi mrtvijeh XIV, XVII i XVIII vijeka. Dubrovnik je Ćesarov grad u ovome smislu, što je on svoju nezavisnost, svoju potpunu autonomiju, nazrijevao samo u zaštitnoj vezi sa Austrijskim Domom koji, u stvari, bješe postao Dom krune Svetoga Stjepana. Republikanci, dakle, ne razdvajahu te dvije ideje o nezavisnosti Dubrovnika i o privrženosti Ugarskoj kruni odnosno Njemačkome, poznije Austrijskome Ćesaru. Oni se samo od njega nadahu (a dok Austrijski Dom držaše i Španiju ovaj osjećaj sigurnosti i nadanja bijaše udvojen) da će Republika biti povraćena ako ne baš in integrum, ako bi bile prilike tako jake da Dubrovnik ne bi mogao više da održi svoj potpuno odvojeni život u državo pravnome sistemu

[1] 18. Maja 1809 B. D. A.

Evrope, da će barem svoju autonomiju zadržati — odvojenu od bivše mletačke Dalmacije pod suverenstvom Habsburškoga Doma. I baš što su ovako mislili stari Republikanci, u njima je gorjela još jačim plamenom mržnja protiv Francuske koja, pošto ih je dobro opljačkala bila, bijaše naprosto izbrisala ime Dubrovnika kao autonomnoga tijela, istorijskom evolucijom nadarenoga sopstvenim životom i koje nemaše ni od koga potrebe da produži svoj skromni, slobodni tok. Napoleonove velike osnove o Dubrovniku bijahu sakrivene i obožavateljima i protivnicima. Ali o ovim osjećajima mogaše onada republikanska stranka reći: „reposita est haec spes mea in sinu meo". Trebalo je, megjutijem, živjeti, zadovoljiti se, podnositi realne prilike onoga časa. Vrlo je malo ljudi u Evropi bilo koji su Napoleonovo Carstvo smatrali kao provizorium sile. U Dubrovniku se nije mogao tražiti ni jedan Gentz, ni jedan Metternich. Ali je bilo dalekovidnijeh patriotâ — Ivo Natali, Miho i Frano Bona, Dživo Kaboga i dr. — koji se sasvijem povukoše sa male pozornice, vjerujući da je „svaka sila za vremena" i da će ovo novo Rimsko Carstvo tresnuti kad tad o zemlju. Produžavahu, megjutijem, u tajnosti, diplomatsku gverilju protiv novoga stanja stvari.[1]

Druga stranka, čiji je tipični predstavnik glavom prvi „Maire" Antun Sorgo, možda sa manjom zaljubljenosti u samu sebe, bijaše riješena ne samo da se koristi nego da se sasvijem slije sa novim stanjem, da zbaci melankoliju kao nedostojnu novijeh podanika

[1] O ovom radu vlastele Cf. glavu III ove knjige.

jednoga tako silnoga Cara. Ovi se bijahu sporazumjeli sa pučanima frankofilima koji, još za sada, ne gledahu u prisajedinjenje Francuskome Carstvu nego doktrinarno zadovoljstvo da je jedna aristokracija propala kao vladajuća klasa i da im je otvoren pristup u Sancta Sanctorum gragjanske i sudske uprave. Ovaj osjećaj bijaše još dosta jak u prvoj godini francuskoga režima da utoli nemirna pitanja patriotizma. Vojni režim nije bio ideal francuske partije, ni pučana ni vlastele. Prožeti duhom „besmrtnijeh načela" 89 god. oni već nalažahu da režim gjeneralâ nije baš ono što snijevahu u klubskim sastancima. Dubrovnik bijaše i suviše smatran sa tačke gledišta „strategije" i „opservacije", pa se i suviše često grabilo u njihovu kesu, što se nije saglašavalo sa ljubaznim načinima i sa sjajnim balovima dubrovačkoga hercega.[1]

Ali takva bješe priroda Velikoga Carstva. „Francuska ostaje kao osvajačka vojska, utaborena nad Evropom ; Evropa ostaje pod osvojenjem, zauzeta, razdijeljena u vojna zapovjedništva. Veliko Carstvo nije ništa drugo nego li kolosalan pokušaj da se ovom ogromnom orugju vlasti dâ definitivan i pravilan oblik, da se Evropska karta utvrdi, kao što mi, u mrtvoj istoriji, utvrgjujemo kartu Rimskoga Carstva, p a x

[1] God. 1809 opet sve klase uzajmiše francuskoj vladi pedeset i sedam hiljada franaka koje još god. 1812 tražahu, ali uzaludno, da im se povrate. Odnosni se spisi nalaze u Ljubljani i u Dubrovniku. Na aktu, kojim se Rouen des Malets, auditor Državnog Savjeta, bješe opunomoćio da traži kod vlade povratak zajma, potpisano je 26 vlastele, 63 gragjana (pučana), 4 sveštenika i 27 Jevreja. Originalni akt kod pisca. Megju ostalijem nalaze se potpisi Gjona Resti, Brnje Zamanje, Gjura Hidže i Antuna Sorga.

romana".[1] U tu Pax resignacija republikanaca i pristajanje galofila slijevahu se kao u prirodni završetak nekadašnjega jadranskoga slobodnoga mira.

Pak i obazrivo Marmontovo postupanje u odnosima izmegju kmeta i gospodara znatno doprinese mirnoj resignaciji vlastele. Gospodari zemlje ne mogahu biti ravnodušni u stvari koja se jednako ticala i ekonomije starijeh domova i simbolizma vlasti koji se u držanju zemlje krio. Seljaci, naročito jogunasti Konavljani, pod uticajem pučke propagande podrazumijevahu pad Republike kao istovjetno sa razrješenjem drevnijeh ugovora. Ali ih Marmont brzo razuvjeri. Namjesnik jednoga čovjeka kome ništa zazornijega na svijetu nije bilo od demagoških doktrina i koji konfiskovane slobode ne mišljaše predavati rastrojstvu ulice, Marmont od prvog dana shvati da je preduslov primirenju stare Republike poštovanje koloničkijeh zakona. Službeni list pohita, dakle, da, u obliku dopisa iz Dubrovnika, saopšti kako je Marmont „ukrotio zloçesto smionstvo od seglianaa koji biahu stavili u glavu da buduchi svar scilo staaro vladagne, svarsciluse joscte i gnihove duxnosti prama gospodarim. On je naredio da budu obsluxene kako i parvo, staare pogodbe".[2]

Tek tri godine po aneksiji, Napoleon, dekretom iz Anverse (30. Septembra 1811) proglasi ukinuće fideikomisa koje god. 1806 iz Saint-Clouda bješe ukinuo za Dalmaciju i Boku Kotorsku, u koliko ih

[1] Sorel, 462.

[2] Kraglski Dalmatin od 15. Jula br. 29.

je tamo bilo.[1] I tako mnoga vlastela, ona naročito te pod pregjašnjom vladom bijahu predati vječnoj ekonomskoj tjeskobi, razgrabiše nasljedstva otaca i potrošiše ih u vrtoglavne zabave, na putovanja u Italiju i u Pariz da se nagledaju siti Napoleonove slave. Svi ovi kadeti postadoše francuski pristaše. Pa tako i na ovom polju patriotska i galofilska vlastela imahu jakijeh razloga oni da se primire, ovi da se sa novim režimom izmire i sliju.[2]

Dubrovački klir bijaše isto tako razdvojen usljed tugjinske najezde. Na arhiepiskopskoj stolici Sarakâ, Trivulzijâ, Beccatellijâ, sjedaše Nikola Ban ili Bani, 80. po redu dubrovački arhipastir, o kome se može ustvrditi da je bio prototip neotesanosti i servilizma. Dvije njegove službene izjave, govor prilikom po-

---

[1] Čl. 44 Anversijskoga dekreta glasio je ovako: „Substitucije kakve su zabranjene u Napoleonovom zakoniku prestaće da važe od 1. Januara 1812. Ali one učinjene prije publikacije pomenutoga zakonika, važiće u korist prvoga pozvanoga rogjenoga prije one epoke". Na osnovu čl. 250 organskoga dekreta od 15. Aprila 1811, Code Napoléon (21. Marta 1804) imao je da stane na snagu u Dubrovniku, kao što i u svoj Iliriji, upravo 1. Januara 1812. Fideikomisalne institucije učinjene, dakle, poslije ovoga datuma nijesu više imale da važe. Ali kako je većina fideikomisa bila vrlo stara, svi su ovi prestajali da postoje, osim u korist p r v o g a pozvanoga koji bi se bio rodio prije 1. Januara 1812.

[2] Austrija uspostavi fideikomise, ali samo za Dubrovnik, Carskom rezolucijom od 17. Jula 1817. Mnogi se zaduženi Gospari tako riješiše dosadnijeh kreditora. Niko Lucov Pozza-Sorgo, koga ćemo još sresti u ovoj priči, ne htjede se koristiti povraćajem fideikomisa, ostavi svoje biće kreditorima i umrije u Beču, u siromaštvu. Fideikomisi, kako, djelomično, i kolonisko zakonodavstvo Republike, ostali su u Dubrovačkoj Oblasti jednako na snazi.

laganja zakletve vjernosti Caru Napoleonu i cirkular parosima za novačenje jesu spomenici ropske beznačajnosti. Onaj isti čovjek koji godine Osme još pjevaše u „Gospi" : „Domine, salvam fac Rempublicam et Principem nostrum", godine Desete u Dvoru svojijeh vladalaca ne postidi se da izreče pred upravnikom Garagninom sljedeću besjedu :[1] „Nema ništa prijatnijega i radosnijega za mene i za moje sveštenstvo, nego li svečano izjaviti najvećemu od vladalaca Napoleonu Velikome dužnu mu vjernost i posluh. To su dužnosti p r a v o g a podanika prema svome Monarhu, čije mudre, bogoljubne i hrišćanske uredbe svakoga imaju da pokrenu na posluh. Ujedno, dakle, sa mojim sveštenstvom evo me da položim zakletvu posluha i vjernosti našemu preslavnome Vladaocu u ponovni znak pravog podanstva koje će da nas veže kao nježnu djecu uz tako miloga Cara, Napoleona Velikoga." Ne zaboravimo da je Papa Pio VII, Chiaramonti, Bulom „ Quam memorandam" od 10. Juna 1810 indirekte izopćio bio iz Crkve „mudroga, bogoljubnoga i hrišćanskoga" Cara Napoleona. U buli odista sâm Car ne bijaše poimenično označen za to da ne bi postao v i t a n d u s, biva da ga kršćani ne bi imali da izbjegavaju. Ali za to ipak bješe naperena protiv njega, kao što i protiv svijeh onijeh koji bijahu izvršili nasilje na Oblast Rimske Crkve. Arhiepiskop Ban, dakle, ovom zakletvom izdavaše Republiku, a vrijegjaše Crkvu. On sam nije nikad posumnjao u plemenitost i opravdanost svoga akta. Godine Četr-

[1] Tekst talijanski publikovan u „Srgju" od 30. Aprila 1905. Tako isto i cirkular parosima.

naeste sa istom će enfazom položiti zakletvu vjernosti Caru Franu u ruke gjenerala Milutinovića. Ali se Ban bješe zatrčao angažujući cijelo svoje sveštenstvo pomenutom zakletvom. Trinaest svešteniјeh lica odrekoše zakletvu Napoleonu. To bijahu sekularni sveštenici: dum Miho Karaman, dum Ivo Mitrović, dum Gjuro i dum Pero braća Lalići, pak fratri crni Toma iz Slanoga, Vikentije iz Râta, Lujo iz Kučišta, Silvestar Ilići fra Antun Agić, koji još mnogo godina iza toga na samrtnoj postelji izricaše svoje tvrdo nadanje u vaskrs Republike; pak fratri bijeli: Vikentije Ćukić, Vikentije Giaime (vikar) Ivan B. Rozaver i klerik Fra Augustin.[1] Malobraćani, Dominikanci Ćukić i fra Augustin, pak pop Karaman ne ustrajaše u svom erojskom aktu. Sutradan podniješe retraktaciju generalnom guverneru Bertrandu, Marmontovom nasljedniku, moleći da ih primi na zakletvu. Bertrand ih oslobodi iz zatvora i oni polože zakletvu, koju Karaman okaja 1813 sa patriotskim zauzimanjem i pjevanjem u republikanskome ustanku. Fratri Giaime i Rozaver, popovi Mitrović i dva Lalića ostadoše nepokolebivi. Kroz 4 dana moradoše ostaviti Dubrovnik, a kroz 15 Ilirske Provincije. Nezakletnici zakloniše se u Hercegovinu,

[1] Diario Stulli, g. 1810, Gelcich — Ein Gedenkbuch der Erhebung Ragusas, Wien, 1882 i Pisani op. cit. 372. Bili bismo blagodarni kojemu od naših učenijeh Malobraćana ili Dominikanaca, da nam ispriča na temelju dokumenata, ako ih ima, tu vrlo značajnu epizodu, sa kojom se mi nijesmo mogli poduže da zabavimo.

osim glasovitoga Rozavera koji pogje u Italiju. U turskome Popovu fra Giaime i umrije.

Uopće bijaše u sveštenstvu neznatan broj iskrenijeh pristalica francuskoga režima. Osim poznatoga Dominikanca fra Angjela Maslača, učenog teologa i elegantnoga govornika, koji bješe u naročitoj milosti kod francuske vlade, Timoni ne pominje nego još tri sveštenika galofila: dum Florija Tvrdisku, dum Nikolu Ivića i dum Balda Čipre. Inače sveštenstvo, i ono koje se bješe zaklelo vjernost Caru Napoleonu, bijaše neprijateljski raspoloženo prema Francuskoj. Drukčije ne mogaše ni biti. Na koga se u prvom redu bješe svalila sva mrzost francuske zapreme? Na Crkvu. Ukinuti mnogobrojni manastiri, savršeno opljačkane crkve, konfiskovani religiozni fondovi, osiromašeni parosi, izrugana vjera na hiljadu načina. Šta više i sami bezbrojni Te Deumi i Blagodarenja držahu u nervoznom stanju sveštenstvo obiknuto na mir, na stalne ako i skromne prihode, na poštovanje vjerskijeh manifestacija pod narodnom vladom. I ovako duboko uvrjegjenome kliru Arhiepiskop poručivaše, da sa otara vrbuju koliko više uzmognu vojnika za Napoleona i „na najslagji način" predstave vjernicima „dužnosti prema svome Vladaocu" i koristi koje sobom donosi služba pod „Franačkim Orlovima!" [1]

Jevrejima, koji bijahu moćni i bogati, ali kojima Republika, po primjeru svih predrevolucionijeh država, ne davaše gragjanskijeh sloboda, Pravoslavnima,

[1] Cirkular cit. 29. Septembra 1811.

koji bijahu malobrojni, ali od Rusije zaštićeni i koji imahu dosta razloga da se žale na intoleranciju dekadentne Republike, pad dubrovačke vlade mogaše samo prijatan da bude kao vijesnik boljih vremena. Ovaj fenomen, ne bijaše, dabome, specifično dubrovački, nego opšti onoga vremena. Caru Napoleonu dugovahu mnogo Jevreji posvuda, a Pravoslavni na jadranskoj obali. Jevreje bješe podigao iz bespravnoga života i dekretom od 17. Marta 1808 bješe ih organizovao kao priznatu konfesiju gotovo na istom stepenu slobode i nezavisnosti sa katoličkom crkvom, ako izuzmemo „Articles additionnels" koji vrijegjahu katoličku hierarhiju. Pošto se odgovorima Velikoga Sanhedrina iz cijeloga Carstva (10. Decembra 1806) bješe uvjerio da se Mojsijev zakon u svojim nedogmatičnim dijelovima ne samo ne kosi sa francuskim zakonom nego da ih je spreman i recipirati, Napoleon skroji organizaciju jevrejskoga kulta za cijelo Carstvo. Na svako 2000 duša Mojsijevaca dolažaše jedna sinagoga i konsistorija. Sloboda potpuna bješe data vršenju bogoštovja i upravi fondova. Napoleon tražaše samo da Jevreji budu dobri gragjani, a naročito dobrovoljni vojnici.

Ova se organizacija raskrili i na dubrovačke jevreje. Sa ovima vlastela ne življahu u omrazi, ako ih je republikanska vlada i držala u ghettu sa svim restrikcijama onoga vremena.

Kako bijahu ekonomski korisni starome režimu, tako biše i novome.

Ali razumljivo je, da su Valencini, Pardi, Terni, Tolentini i t. d. obožavali Cara, nemilo se sjećajući

*

Jezurunovoga procesa[1] i policajnijeh kinjenja Republičine vlade.

Car bješe i Pravoslavnima, a ovima možda još više, učinio dobra, prekinuvši mletačku — pa i dubrovačku — tradiciju koja službeno ne priznavaše grčko-istočni kult. Dekretom iz Saint-Clouda od 8. Septembra 1808 osnova eparhiju za Dalmaciju. U Arhimandriti Zeliću Car bijaše zadobio gorljivoga pristašu, upravo obožavaoca, koji na dvorskom objedu u Tuilerijama, nagnat atavističkom potrebom govora, htjede da izreče „zdravicu" Caru pred sablažnjenim Velikim Maršalom Durocom. Ali ni St-Cloudski dekret, ni naimenovanje prvog episkopa, Kraljevića (1810) ni razdavanje katoličkijeh crkava i kapela novo priznatoj pravoslavnoj Crkvi, ništa ne bijaše kadro da uguši simpatije pravoslavnijeh za Rusiju i za Crnu Goru. U Dubrovniku te simpatije nijesu smjele da izbiju na površinu. U ostalome, tamo Pravoslavni bijahu više i pretrpjeli u posljednje vrijeme neosnovanijeh restrikcija i mogahu se slobodnije i prirodnije priznavati vjernim podanicima Francuskoga Cara.

---

[1] God. 1622 Izaka Jesuruna optuže da je ritualno umorio jednu djevojčicu. Uz prkos mučenjima kojima bi podložen, Jesurun se ne priznade krivim. Senat ga osudi na 20 godina tamnice, ali ga pomilova nakon 3 godine. Divna postojanost Jesurunova probudi opšte udivljenje, a himna se jednako pjeva u jevrejskoj bogomolji u Dubrovniku svakog Januara na čast mučeniku Izaku. Cf. G. A. Kaznačić: Processo di Isac Jesurum israelita di Ragusa nel 1612, Ragusa 1882.

Dok je dubrovačko društvo bačeno izvan svojih istorijskih puteva počimalo tako da luta, i da crta početak svog individualnog propadanja, svoje amorfije, osvanu god. 1809 a s njom rat s Austrijom. Ovaj novi, četvrti, megdan sa Napoleonom bješe odavna predvidjen. Izdajnička igra Beneventskoga kneza u Erfurtu uskori konflikt. Najprije potajno sokoleći Austriju da oruža, za tijem potajno nagovorivši Aleksandra da ne traži od Austrije razoružanje kako ga Napoleon bješe zamolio da učini, Talleyrand izdade svoga gospodara, a s njim i samu Francusku. Frano I i njegov ministar Stadion oružavahu grozničavo sve austrijske narode. Ali nakon šest mjeseca, uvidješe da nijesu više u stanju da podnose vojne terete. Stadion i Metternich uobražavahu da je čas podesan da se Napoleon prinudi na odstupanje iz Njemačke, uobražavahu da je Napoleon mnogo više zauzet u Španiji nego li u istini bješe, i da će najzad dvolični Aleksandar definitivno prekinuti tilsitskom politikom i vezati svoju i Evrope sreću za brod Austrijske Monarhije. Austrija ugje prva u odsudni rat. 6. Aprila nadvojvoda Karlo stavi se na čelo glavne armije, Napoleon tek 18., jednako se nadajući u intervenciju Rusije. Marmont bi pozvat da oštrom diverzijom u Hrvackoj kooperiše sa radom glavne vojske. Pošto 23. Aprila iz Ostrovice izda proklamaciju svojim vojnicima,[1] uputi Dubrovčanima i Bokeljima sljedeći manifest :[2]

---

[1] Tekst u Pisanija op. cit. 309.

[2] Opć. Arhiv. Manifest je u tri jezika. Mi, po običaju, navodimo ovdje integralni srpsko-hrvacki tekst.

„Puci od Dubrovnika i od Kotora!

„Austrija je hotjela boj; ona ga je navijestila. Ćesarske čete jesu u krenuću odasvuda i Evropa će naći svoj mir.

„Puci Dubrovnika i Kotora, ja Vam ostavljam dostojne poglavare i vrle vojnike za branit vas. Vi imate svijesnijeh nastojnika koji će bdjet na Vašu korist. Vi ćete opravdati slavno ime podložnika Najvećega svih Ćesara s Vašom vjernosti prema njemu, i s vašijem ljubežlivijem prignućem na njegova dobića. Zanesenje s kojijem pospješili ste se na oružja meni jest potvrgjenje Vašega načina od djelovanja (de votre conduite)."

„Puci od Dubrovnika i Kotora, milo će mi biti jedan dan odnjeti prid pristolje nove uzroke koje vi hrlite za steći (que vous allez acquerir) vrhu dobro hotjenstva najvećega i najpravednijega svijeh Ćesara."

Iz općenoga bojnostavništva (de mon Quartier Général).

Od Ostrovice na 23. Travara 1809

Načelni vojvoda Ban Dubrovnika.[1]

Marmont uz prkos nekoliko sjajnijeh uspjeha u Lici, nije mogao da spriječi invaziju austrijske vojske u Dalmaciju. Gjeneral Knežević pritisnu Francuze sa samim Dandolom u Zadru, ukaza se sa prethodnicama do Neretve, praćen usklicima ogromnoga dijela dalmatinskoga puka koji se, naročito pod uticajem Malobraćana, izjavljivaše za katoličke ćesarevce protiv žakobinskijeh Francuza. Ali preko Neretve se ne ukaza

[1] Le Général en Chef, Duc de Raguse.

neprijatelj. Dubrovnik kroz svu ovu vojnu ostade nepovrijegjen, zaboravljen, ne nadajući se ni sa čije strane pomoći. Nakon vrlo krvave kampanje, koja kod Asperna i Esslinga za trenutak nagne u korist Austrije, 6. Jula Napoleon izvojšti veliku pobjedu kod Wagrama. Ali se ta pobjeda ne mogaše uporediti sa Austerlitzom, a još manje sa Jenom. Austrija bijaše potučena, ali ne prinugjena na kapitulaciju. Uz prkos glasovima koji tražahu produženje rata, jer čile stajahu austrijske armije u Češkoj, Frano I, ne nadajući se više u kooperaciju Rusije, zatraži 11. Jula primirje, koje bi i sklopljeno u Znaimu. I Napoleon iščekivaše odsudnu riječ svoga tilsitskoga saveznika. Ova riječ zaista dogje 10. Avgusta, ali ne kakvu željaše Napoleon. Aleksandar skidaše obrazinu i kategorično tražaše od Napoleona da se izmiri s Austrijom. U Altenburgu se otvore pregovori izmegju Metternicha, Nugenta i Champagnya. Metternich uvjeravaše svoga gospodara da se Trst i Rijeka ne će ustupiti Napoleonu. „To bi bila naša propast" govoraše Česar. Ali Napoleon tražaše upravo ta dva grada, kao prvi i najbitniji uslov mira. Austrijskome izaslaniku grafu Bubni otvoreno govoraše : „Meni je Ilirija potrebna da preko nje vežem Italiju sa Dalmacijom kako bi moje vojske mogle maršovati na Istok." U Carevoj misli ovaj ugovor imaše da bude prosto produženje i zaokruženje požunskoga ugovora. U Schönbrunnu 14. Oktobra bude potpisan t. zv. bečki ugovor po kome Austrija gubljaše 110.000 kvadratnijeh kilometara i 3,500.000 duša : sve primorske provincije : Trst, Rijeka, Austrijska Istra, pa Kranjska, jedan dio

Koruške i provincialne Hrvatske, Lička, Ogulinska, Otočka i Slunjska regimenta i najzad Glinska i Petrinjska banska regimenta padoše u dio Francuskoj.[1]

Ove teritorije, zajedno sa francuskom Istrom sa Dalmacijom i sa Dubrovačkom Državom sačinjavaće s e d a m p r o v i n c i j a „du gouvernement d' Illyrie". Napoleonova Velika Carevina siže sada do Balkana. Frano I priznaje suviše : osvojenje Portugalske, kraljevsko dostojanstvo Jozefa Bonaparta i Murata, prisajedinjenje Rima i sve što se izmijenilo i što će još da se izmijeni u Italiji. Za prisajedinjenje Dubrovačke Republike Napoleon ne traži Franovo priznanje. Njezino definitivno slijevanje u m a r e i l l y r i c u m Ćesar prećutno prihvaća. Nema sumnje, u Schönbrunnu god. 1809 riješila je austrijska diplomacija da do prve zgode sa povraćajem „Ilirskijeh Provincija" traži od Napoleona, uključno a ne nominatim, i Dubrovnik.

27. Oktobra stigne u gradsku luku jedna lagja iz Jakina sa manifestima tamošnjega prefekta Casatija i gjenerala Ponchina o zaključku mira izmegju Francuske i Austrije. One iste večeri vojna muzika obigje grad. Sa Brsalja ispališe se 30 topovskijeh metaka. Bješe mnogo naroda u oktobarskoj noći. Ulicama čujahu se usklici : „Viva l' Imperatore !" a i „Živio Imperatur !". 29. zapjeva se u „Gospi" Te Deum u prisustvu gjenerala Devieaua. Stulli ne zaboravlja da zabilježi vrlo važan fakt, da se „onog jutra nijesu

[1] Cf. B o u r g e o i s, S o r e l, FML. V o i n o v i c h — Die Kämpfe in der Lika, in Kroatien und Dalmatien 1809 — Wien — 1906.

ispalili topovski metci, nego 15 hitaca „iz „maškulâ" zbog — štednje. U večer nije moglo da bude rasvjete zbog velikog vjetra". Na ovo djetinjasto blebetanje bješe spàla buržoazija opčinjena vidicima birokratskoga raja!

Opet se jedna etapa ispunjavaše na Napoleonovome putu k Istoku, ma da se put sve to više zastiraše enigmatičnom maglom sa sjevera, zabrinutošću o raspoloženju tilsitskoga saveznika. Napoleon mogaše sada da pristupi organizaciji zemalja uzetijeh našoj etničkoj grupi od godine 06 do 09 On je prilično dugo kolebao, ne znajući kakav bi oblik dao „ilirskim" provincijama. Ali glavna koncepcija bijaše uvijek ona Karla Velikoga ili Rimskijeh Careva — kojijeh se nasljednik on javno i svečano nazivaše — da se ovim zemljama povjeri funkcija pa i oblik jedne pogranične provincije za najezdu i za obranu, jedne staro-franačke Marke. Za to u razgovorima sa Marmontom, koga bješe proizveo na maršala, riječ: Marka često se povraćaše i jednom, smješeći se, reče Marmontu: „A vi ćete biti Markgraf".[1]

Ali se na tome Napoleon ne zadrža. Ne zadrža se ni na Garagninovom projektu o departmanima (9) kojim taj Trogiranin šćaše uništiti sve individualnosti pojedinijeh oblasti. Na posljetku, 14. Oktobra, dan u kom se bješe potpisao i bečki ugovor, Napoleon izda prvi svoj dekret o „Ilirskijem Provincijama" (Les Provinces Illyriennes) kako će se od sad unaprijed zvati

[1] „Il voulait créer ainsi une frontière toute militaire, comme l'étaient dans le moyen âge les Margraviats ; et il me dit en riant : „Et vous serez Margrave." Marm. Mém. III, 171.

ta gomila zemalja koje gotovo ništa nemahu zajedničkoga, a najmanje istorijsku evoluciju.

Ali tek dvije godine docnije, dekretom od 15. Aprila 1811 Ilirija bi potpuno organizovana, sasvim u centralističnome smislu. „Centralizatorni i autokratski Napoleonov duh bješe sveo Iliriju na prostu grupu departamenata ; generalni guverner bijaše jedva nešto više od prefekta; prost činovnik, zavišaše od ministara, imaše uza sebe savjetnike i ne potpisivaše ništa što mu ne bi ovaj ili onaj potčinjeni predložio. Uz guvernera dizaše se zauzimljiv lik generalnog intendanta, dualizam koji Dalmaciji bješe kroz četiri godine nanio toliko štete".[1]

U toj Iliriji Dubrovnik bijaše chef-lieu jedne provincije, kojoj potpadaše, osim cijele teritorije bivše Republike, još i ostrvo Korčula i cijela Boka Kotorska, plodonosna i državnička misao koja činjaše od Dubrovnika opet centar jedne uprave, jednoga kulturnoga i ekonomskoga života.[2]

15. Avgusta 1810 Napoleon primi u Tuilerijama deputaciju ilirskijeh provincija. Dubrovnik zastupahu Sabo Giorgi, bivši knez Republike i Rado Andrović, najoduševljeniji zastupnik slobodnozidarske frakcije dubrovačke buržoazije. Za više poniženje, predsjednik deputacije nije bio Giorgi nego jedan Istranin, Ca-

[1] Pisani, op. cit. 339.

[2] Dubrovačka Provincija imaše deset kantona i trideset i pet općina. Kantoni bijahu ovi : Dubrovnik, Cavtat, Mljet, Slano, Pelješac, Lastovo, Kotor, Novi, Budva i Korčula, sa ukupno 69.054 duše. Cf. Pisani, koji je vrlo savijesno analizovao dekret od 15. Aprila 1811. Op. cit. Troisième Partie.

lafati. U novom Rimskom Carstvu sve razlike iščezavahu; Gundulićevi stihovi o kolu sreće ispunjavahu se sada prvom na dubrovačkoj vlasteli. Na pozdrav ilirskijeh poslanika Car odgovori: „Gospodo poslanici ilirskijeh provincija, ja primam izjavu Vašijeh osjećaja. Ja želim da se upoznam sa potrebama Vašijeh zemljaka i da im osiguram blagostanje.

„Ja polažem mnogo na to, da Vas znadbudem zadovoljne, a biću sretan kad čujem, da su rane tolikijeh ratova zacijeljene i da su svi Vaši gubitci nadoknagjeni.

„Uvjerite moje ilirske podanike o mojoj carskoj zaštiti".[1]

Mi žalibog nemamo pisma ni Saba Giorgi, ni Rada Androvića koja se čitahu godine Desete u Dubrovniku.[2] I tako ne možemo znati ono što nas samo interesuje biva koji li je razgovor tekao na cerclu izmegju Napoleona i onoga vlastelina koga on bješe zbacio sa dubrovačke kneževske stolice i protjerao iz Onofrijevoga i Michelozzijevoga Dvora. Ma koliko bio rallié, a on bi jedan od onijeh te najviše metanisaše Caru, Giorgi, koga naročitom ironijom Marmont bješe designirao da se pokloni Napoleonu kao posljednji predsjednik republikanskoga Dubrovnika za-

[1] Corr. Nap. XXI, 16799.

[2] Tako nam govori servilni, suhoparni Stulli, koji nije znao iz njih ništa zanimljiva da zabilježi. Za harakteristiku toga, u svakom pogledu, beznačajnoga dnevnika, kome se vještački dala nekakva važnost, pomenućemo samo to, da Stulli govori o objedima kod Lauristona, o Kalafatijevoj nezgodi kod Schwarzenberga, o ordenima razdatijem ilirskim deputacijama, ali o audienciji kod Cara — niti riječi!

jedno sa najljućim dušmaninom republikanske vlade, mogaše i da otkloni taj izbor. Ali pad neke vlastele bi vrtoglavan. Dok sjedahu u Dvoru, sredina ih držaše i prinugjivaše, kao nekom mehaničkom silom, da vrše funkcije predate im u nasljedstvo od prošlijeh pasova. Ali tek ih poćeraše iz Dvora, unutrašnji se ponos polomi i počine bezbroj beskorisnijeh, neizrecivijeh prezrivosti, kao da im se cijela optimatska priroda iz osnova preobrazila. Mleci, Gjenova, Dubrovnik, Njemački najgordiji i najstariji vladari svi progjoše ovako bez toalete, savijeni u dvoje pred Imperatorskom maskom koja baš u ovoj godini slavljaše svoju apoteozu.

Mi koji smo od toliko generacija naviknuti na anonimnu birokraciju bez ideala i bez inicijative, kao i na ogromne državne mašine bez interesa, a sa samim ciljem eksploatisanja podanika, jako bi se prevarili misleći da Car Napoleon nije volio da sazna tančine i sitnice pojedinijeh dijelova Velike Imperije. Nama u dan današnji izgleda gotovo smiješno da je Car mogao imati i vremena i volje da misli i o Dubrovniku, pa bi kogod mogao biti sklon da nagje naše prikazivanje dogagjaja nesrazmjerno sa efektivnom težinom maloga Dubrovnika na kantaru interesa ogromne Carevine. Ali tim baš Napoleon odvajaše od savremenika i od običnijeh ljudi. Njemu se pregji imahu tražiti u vremena svemogućijeh i gotovo bismo rekli sveznajućijeh Imperatora. Karakteristika je njegova genija da sve vidi, da se o svemu stara, da umije da izdvoji i nagje sve veličine koje valovi istorije iznošahu na žale. „Vi koji poznajete istoriju

jednom reče Narbonnu[1], zar Vas nije zadivila sličnost koja postoji izmegju moje vladavine i one Cara Dioklecijana ; gusta mreža koju ja posvuda razapinjem, ove carske oči koje su posvuda, ova gragjanska vlast koju sam ja svemoćnu održao u ovoj sasvim ratničkoj Carevini?" Sa tim očima, dakle, koje se možda za posljednji put tako pronicave i tako univerzalne rodiše na zemnom šaru, Napoleon gledaše i na Dubrovnik. On ga smatraše važnim gradom u trostrukom pogledu njegova divnog položaja na vratima Istoka, njegove vojne, naročito pomorske, cijene, i njegove civilizacije u čemu se ne dade zavesti izvještajima žakobinca Bruèra, ako ih je ikad čitao. On smatraše Lauristonovu misiju kao vanredno važnu. „Sile su mi Vašega muža, pisaše gospogji Lauriston 5. Aprila 1807, korisnije u Dubrovniku nego li u ma kojemu drugome mjestu. Stavivši ga na tako važno mjesto, dao sam mu naročiti dokaz moga povjerenja".[2] Marmont, zanesen ljepotama grada i njegove nenadmašne okolice, tvrdi u Memoarima, da je Car imao najprostranije poglede na Dubrovnik : „Taj je grad imao da postane naša velika pomorska stacija na istočnijem vodama. Imalo ga se tako utvrditi, da zadovolji potrebama jedne velike eskadre, koja bi stalno prebivala u njegovijem vodama".[3] U godinama 1810 i 1811 Napoleon u Fontainebleau-u misli o njemu. I ma da Car nije

[1] Sorel, op. cit. 463.

[2] Corr. Nap. XV, 12299.

[3] Mém. III, 13.

ispunio riječ zadanu preko princa Eugena i ponovljenu prećutno u besjedi ilirskim poslanicima, a vidjeli smo donekle i zašto, opet je Dubrovnik za njega jedan od skrajnijeh stožera novoga carskoga zdanja koje se jednim krilom širi nad balkanskijem poluostrvom. Istorijski i geografski, Dubrovnik se nameće, kao i u prošlim vjekovima, svakome onome koji dirne u istočno pitanje. „Zbog važnosti dubrovačkoga pristaništa, piše Car vojnome ministru gjeneralu Clarkeu[1], ja sam se riješio da učinim od toga grada veliko utvrgjeno mjesto. Ja želim da mi pošljete projekt za utvrgjenje grada računajuć tu pristanište i otvorene zatone (les rades) kako bi moje skadre bile zaštićene od svakoga slučaja. Ove ću godine na to potrošiti pò milijona franaka . . .“ A gjeneralu Bertrandu, novo postavljenome generalnome guverneru ilirskijeh provincija : „Vama su poznati moji planovi o Dubrovniku“.[2] On nam ih sam iznosi u jednoj „Note sur Raguse“, koju šalje vojnome ministru u Pariz, 8. Aprila 1811, sa pismom u kome naregjuje, da se što prije okonča tvrgjava „Fort Impérial“ na Srgju. Mi od te važne isprave zadržavamo samo pristup : „Važnost Dubrovnika govori Car, proizlazi najprije od valjanosti stanovništva ; to su civilizovani ljudi sred varvarskijeh zemalja.[3] T r e b a i h b r a n i t i b a š i p r i j e n e g o

[1] Pariz, 16. Marta 1811. Corr. Nap. XXI, 17476.

[2] Trianon, 15. Jula 1811. Corr. Nap. XXII, 17923.

[3] Marmont (mnogo godina docnije) : „Oasis de civilisation an milieu de la barbarie.“ Mém. II, 228. Uporedite sa G i b b o n o m M ü l l e r o m, C a n t ú o m i dr.

li promislimo da od njih dobijemo ma kakve koristi (Il faut les défendre, même avant de penser à en tirer aucun avantage). U Dubrovniku ima crkava, lijepijeh zgrada, što je rezultat velikog napretka; stari pojas bedema od velike je vrijednosti, najzad rada izmegju Lokruma i Dubrovnika, mala trgovačka luka i naročito krasne luke riječka i gruška (Val d' Ombla et Val de Gravosa)." Car hoće da učini od Dubrovnika jedan od bedema Francuskoga Carstva. Lapad, Zaton, Koločep, Mokošica, Daksa, Bosanka, Lokrum, Cavtat, Ston redaju se u carskom pismu izmegju jednog pisma Aleksandru I, pristup udesnoj ruskoj vojni, i jedne naredbe o svečanostima za krštenje maloga Rimskoga kralja.

Žalibog godine 1810 i 1811 kao san progjoše u vrtoglavoj trci Imperatora. Ono bijahu godine kad se bješe primirio, kad življaše u Francuskoj, kad obasjavaše i svoju zemlju i sve ostale sijanjem svoje moćne inicijatorske i organizatorske glave, kad se Usud bješe zadržao kao da gleda dobrotu onoga što je Njegov čovjek stvorio mimo tolikijeh prećeranosti i zala.[1] I zaista su prostrane osnove njegove bile za Dubrovnik, ali Car trebaše vremena, a vrijeme ga izdavaše. Dubrovnik ne osjećaše još blagodati koje mu spremaše. On nije za sada nego jedna gostionica. Invazija tu-

[1] I sam bespristrasni austrijski istorik, sa časnom slobodom duha, primjećuje: „Überall, wo der Franzosenkaiser gesiegt hatte, erblicken wir den Anlauf zu einer höheren sozialen Ordnung . . ." (Gdje je god Car Francuza pobjedio, vidimo polet k višemu društvenome uregjenju). Fournier, Op. cit. III, 75.

gjijeh činovnika,[1] odlasci i dolasci bataljona, rušenja vjekonijeh institucija,[2] novačenja koja se nikad ne

[1] I ovome zlu Napoleon šćaše da doskoči. Gjeneralu Clarkeu, vojnome ministru, pisaše 17. Jula 1810 iz Rambouilleta: „Ima suviše auditora u ilirskim provincijama. Pišite dubrovačkomu hercegu, da polovicu njih pošalje natrag. Upravni poslovi zemlje mogu se povjeriti domaćijem ljudima." L. de Brotonne, Lettres inèdires de Napoleon, II, br. 1387.

[2] Još četiri mjeseca po ukinuću Republike, „Il Governatore delle Armi" produžavaše svoje izlišne funkcije kako da se ništa nije izmijenulo. Starome Bruèru morade ministar inostranijeh djela Champagny iz grada Bayonna pisati 15. Aprila 1808: „Njegovo je Veličanstvo riješilo da ona zemlja ne smije više podržavati veze koje imaše kao nezavisna država, sada što se sa njezinim prisajedinjenjem iz osnova promijenula njezina politička egzistencija, pa, usljed toga, da imaju prestati funkcije napuljskoga „Governatore delle Armi". Ja sam ovo rješenje saopštio ministru inostranijeh djela Nj. V. Napuljskoga Kralja... izjavio sam mu da je želja Nj. V. Cara da onaj oficir ne stanuje više u zemlji u kojoj ne vrši više nikakve dužnosti i u kojoj ne smije postojati više ni traga običaju ukinutome usljed političke promjene u stanju Dubrovnika." Ispisi, br. 270. Il Governatore delle Armi bijaše vrhovni inspektor dubrovačke vojske i dubrovačkijeh utvrgjenja koga Napuljski Dvor poče, na naročitu molbu Republike, da šilje god. 1678 u Dubrovnik, kad se Republika bojala napada Kara Mustafinoga. Ma da je Il Governatore delle Armi bio inspektor vojske, ipak je zavisio od Proveditores Armorum biva od vojnih ministara, vlastele, izbrane u Velikom Vijeću i zavisne od Senata kome sve bijaše podregjeno. Od 1678 do 1808 ovi su Governatori delle Armi u Dubrovniku: Don Francesco de Torres (1678) Don Juan Regitano (1690) Don Juan Baptista Regitano (1700), sin pregjašnjega, ne zna se do koje godine, Don Pietro della Guardia (1753) Don Alvaro de Campos (1754) Cav. Baldassare Michele de Serlok (1761) Dionisio O' Dea (1769) Don Antonio di Giovanni e Medina (1775)

bijahu vidjela na toj zemlji „francha ab antiquo" mješanje i kompenetracije klasa, vlastela do skrajnosti ponižena, pučani tek napola zadovoljeni, bučna monotonija prekinuta grmljavinom topova ili svečanim Blagodarenjima za Carev dan ili za porogjaj Prestolonasljednika. Ali se za to ipak spremahu osnove u carskoj misli i ma da je francuska uprava još živjela u domovima i na kapitalima nagomilanijem od prezrene vlastele, svak osjećaše da Dubrovnik ne će za dugo u Velikom Carstvu biti, a da ga u drugom obliku Imperatorova mudrost ne upotrebi za polugu, za aktivnoga faktora u svojijem političkijem osnovama.[1]

Pasquale Boracina (1784) Maresca (1806). Republika je nekoliko puta tražila krajem XVIII vijeka da se riješi ovoga tugjinca vojnoga inspektora čije se šiljanje bješe neprimjetno provrglo u nekakvo proizvoljno pravo Kralja obiju Sicilija, ma da je Napulj imao svoga naročitoga diplomatskoga predstavnika u Dubrovniku. God. 1783 bukne žestok sukob izmegju Napulja i Dubrovnika, jer Republika, sa punim pravom, ne šćaše priznati Napuljskome Dvoru ovaj servitut, ni da se jedna usluga provrgne u kontrolu. Napuljska vlada udari sekvestar na dubrovačke brodove u cijeloj napuljskoj državi. Uz prkos zauzimanju Austrijskoga i Francuskoga Dvora, Republika morade popustiti i produži da prima Guvernera Oružja dokle ga tek, sa svojom slobodom, ne izgubi. Cf. zanimljivi članak prof. Gjelčića u Giornale degli Eruditi e dei Curiosi, Padova, Vol. IV, 1884. — Il Governatore delle armi della Corte di Napoli a Ragusa.

[1] Zato ipak Sorel, zaveden Pisanijem, sasvim nekritički govori o cijeloj Iliriji bez razlike „da je Francuska pozvala na nov život narode, koji nemahu istorije nego da se sjete gospodara te ih eksploatovahu bez inteligencije i bez pravde". Op. cit. 480—481. To se o Dubrovniku zaista ne može reći, ali ni mletačka vlada u Dalmaciji nije bila „sans intelligence et sans justice". Žalibog mi smo najviše krivi ovako netačnim sudovima najdubljijeh modernijeh istorika.

Dakako, sve to i još više ne mogaše da otkupi slobodu. Ona je takve vrste, da se, izgubljena, ne da ni nadoknaditi, ni platiti. To će se godine Trinaeste vidjeti svuda po Evropi koja će tražiti: „Carstvo bez Cara" i narodi će, kao što i dubrovački, ustati protiv strašnoga dobročinitelja ispunjajući jednu drugu njegovu riječ: „Il n'y a qu' à attendre pour les peuples quand ils tombent sous le joug d' une grande servitude; leur instinct les avertit des circonstances qui peuvent les délivrer".[1]

Ali će velike i prostrane osnove imati uvijek pobjedu nad pustoši i samotnim robovanjem, nad onom „solitudo" o kojoj govori Tacit. Tako se i objašnjavaju klanjanja velikoga dijela Dubrovčana pred onim koga je Canova potomstvu predao u liku Božanstva. Mnogi i mnogi Dubrovčani onoga vremena bili bi ponovili Goetheove riječi Eckermannu kad se sjećaše Erfurtovijeh dana: „Napoleon, to ti je čovjek . . . mlad, dok je rasla njegova sila, imaše neku postojanu unutrašnju svjetlost u sebi: božja zaštita reg'bi bdijaše nad njime . . . Uvijek jasan, uvijek svijetao, rješiteljan. Ja ne mržah Francuze, ma da blagodarim Bogu što nas je od njih oslobodio. Kako bih ja, za koga su civilizacija i varvarstvo stvari vrlo važne, bio mogao mrziti jedan od najcivilizovanijih naroda na svijetu kome dugujem tako znatan dio moga sopstvenoga razvića?" Zato isto je iz Boškovićeve i Gundulićeve

[1] Kad narodi padnu pod jaram velikoga ropstva neka čekaju ; njihov će im sam instinkt reći, kad mogu da se oslobode. „Pensées de Napoléon". Révolution de Hollande. Corr. Nap., XXX 217.

otadžbine docnije, mnogo docnije, nakon polomljenoga leta Slobode, sjetna blagodarnost hitala k neumoljivome, velikome osvajaču.

Iz ulica, bedema, luka, dvorova plemenitoga i mrtvoga Grada, zanemarenoga za pune tri četvrti vijeka nakon šetnje Napoleonovijeh vojnika, pretvorenoga u prostu tranzitnu i provijantsku stanicu, omaštenoga svake godine novim uljenim šarama, podigla se i jednako se podiže ogromna prećutna molitva i pošta prema čovjeku stvoritelju, koji obaraše i ponizivaše, ali i podizaše i gragjaše, živo upućenje Energije i Života na zemnome šaru. I sam ustanak protiv njega, o kome ćemo da progovorimo, bi stvoriteljni akt koji se dugovao njemu. Napoleon je i to čudo učinio, da su dubrovačka vlastela u krštenju vatre otkupila svoje ogromne slabosti i sa male pozornice časno sašla u hlad čempresa.

*

GLAVA TREĆA.

POSLJEDNJI LET SLOBODE.

(1813—1814).

„Il n'y a qu'à attendre pour les peuples, quand ils tombent sous le joug d'une grande servitude; leur instinct les avertit des circonstances qui peuvent les délivrer".

Napoléon,
Pensées, Corr. XXX 217.

„Der Zweck des Krieges und Friedens sei die Rechte, die Freiheit, die Unabhängigkeit aller Nationen sicher zu stellen. Diese Versprechen aber, in der Gefahr gegeben, wurden mit dem Erfolge gebrochen". Gervinus.
Gesch. d. XIX Jahrh.

Glava treća.[1]

I.

Grmljava topova sa tek dovršene tvrgjave na Srgju — Fort Impérial — na kojoj se od 15. Avgusta[2]

---

[1] Izvori: I. Memorie riguardanti l'insurrezione seguita a Ragusa nel 1813 e 1814 del Marchese Francesco Bona izd. prof. Gelcich u Archivu für österreichische Geschichte, Bd. LXIV, 1882.

II. Relazione della rivoluzione fattavi dai Ragusei contro li Francesi l'anno 1813 per ricuperare la patria libertà, scritta dal Colonnello Conte Natali, Patrizio Raguseo. Ovaj rukopisni izvještaj jednoga od glavnijeh vogja dubrovačkoga ustanka, Dživa Natalija, stavila nam je na raspoloženje plemenita gospogja Mirošević, rodom Natali, na čemu joj najtoplija fala.

Natali je ove svoje memoare, kako sam govori u kratkome pristupu, napisao kao izvještaj za englesku vladu od koje se Dubrovčani, kako ćemo vidjeti, još godine 1815 nadahu pomoći. „Ali, veli Natali, docnije pridogjoše nove misli, pa da ih ne bih zaboravio, umetnuh ih redom kako mi se prikazivahu i tako postade ovaj memoar suviše podroban da bude izvještaj, a po gotovo nedovoljan za istoriju, pa ga sada tako ostavljam da s vremenom u njemu potražim kakvo obavještenje". Natalijevi memoari, napisani, razumije se, talijanski, imaju tu neprocjenjivu zaslugu da popunjaju Bonine memoare, a ujedno ih gotovo u svim sitnicama potvrgjuju, tako da ta dva poštena čovjeka jedan drugome služe za svjedoka pred istorijom. Pričanje se, žalibog, prekida

[2] Rogjendan Cara Napoleona.

one godine vijaše francuska trobojnica, glas zvona svijeh crkava u gradu i van gradskijeh bedema oglasiše 15. Oktobra god. 1812 Dubrovčanima toržestveni ulaz Cara Napoleona u Moskvu, koji se bješe dogodio taman mjesec dana prije. Ispunjavahu se kao neke proročanske vizije. Ono što niko ne mogaše ni zamišljati u doba najsilnijih evropskijeh vladalaca : jednoga Karla Petoga, jednoga Luja XIV, jednoga Fridriha II, to sad bješe Korzikanac, pregjašnji artiljerijski poručnik, sada nasljednik Augusta i Karla Velikoga, izvršio sa vojskom u kojoj vojevahu za njegovu slavu svi narodi staroga svijeta.

Moskva ne bijaše megjutijem nego jedna etapa Velike Armije. Svi se spremahu na basnoviti pohod u Indiju vogjeni zvijezdom Imperatorovom. „Što ćete da Vam donesem iz Indije?" govoraše Francuz Poljakinji. „Iz Moskve ili iz Petrograda?" odvratiće

---

u drugoj polovici Januara 1814 sa pregovorima za kapitulaciju izmegju Milutinovića i Montricharda. Po nekim znakovima izgleda, da Natali nije više nikada produžio pričanje. I možda ne ćemo biti daleko od istine, ako ovo prekinuće upišemo u račun Natalijevoj zabuni da objasni prevaru kojoj baš on pade žrtva 28. Januara 1814 kad Milutinović, tajeći od ustanikâ pregovore sa Montrichardom, ugje u grad kroz vrata od Pilâ, dok Natali stajaše na Pločama, čekajući da mu se, po dogovoru, otvore vrata i da ugje sa dubrovačkim ustanicima u grad. Ova erojska, starovjekovna duša poželi u onom trenutku smrt, jer nije vjerovala tolikoj nelojalnosti „savezničke" vojske. Ovo je, sva je prilika, razlog zašto je Natali prekinuo pričanje na onome mjestu.

III. Correspondance du duc de Sorgo avec le Comte N. L. Pozza-Sorgo, 1810—1813 Arhiv Natali.

Ostali će se izvori napomenuti u toku pričanja, a za opće upućujemo čitaoce na predgovor.

ona. „Ah, vrlo je moguće da progjemo onuda, ali ja mislim da Vi volite skupocjeniji plijen. Mi smo pozdravili Piramide, sada bi bilo u redu da pogjemo malo da vidimo što rade naši prekomorski suparnici!" Sva ova ekspedicija imaše od legendarnoga značaja ovoga razgovora. Narodi više ne disahu. Artiljerije svijeh tvrgjava u Evropi, na svim evropskim morima od Cherbourga do Cadixa i do Dubrovnika, pa još niže niz Jonsko More put Grčke pozdravljahu istorijski pohod koji imaše da Rusiju baci u Aziju, da utvrdi vječni mir Carstva kome hrljahu vapaji naroda, da proglasi Napoleona, po zaključenju, kako mišljaše, slavodobitnoga mira, „Carem Okcidenta, šefom evropske konfederacije, braničem hrišćanske vjere".[1]

I u maloj dubrovačkoj katedrali, kao i u Notre-Dame i u rajnskim gotičkim crkvama zapjeva se po stoti put Te Deum, „in rendimento di grazie, piše Stulli, per le vittorie riportate dalle armi francesi in Russia".

Onog istog dana kad se u „Gospi" organ i tamjan udružavahu da slave Velikoga Čovjeka, Napoleon, pred sagorjelom Moskvom, pred ćutljivim dušmaninom koji ne odgovaraše više na njegova pisma, pred predznacima ruske zime ostavljaše Moskvu i započimaše usudno odstupanje. Valovi francuske revolucije bjehu sa Carem zapljuskali zidove ruskoga Kremla, ali se tamo i bjehu razbili. Odstupanje bi ogromna, u istoriji nezapamćena nedaća. Od 400.000 ljudi, koji 24. Juna bjehu prešli Njemen, izmegju kojijeh bijaše osim

[1] Toga radi Napoleon ponese sa sobom u Rusiju carski plašt i vijenac. Cf. Alfred Sudre, Le secret de 1812, Paris, 1887.

Njemaca, Talijanaca, Belgijanaca, Holandeza, Švicaraca, Španjolaca i Portugiza, još i Hrvata, Slovenaca, Srba iz cijele Ilirije pa i Dubrovčana, krajem Decembra stiže u Vilnu „umirući vâl"[1] od 40.000 ljudi „neka vrsta gomile nalik na legijon prokletnika" (Sorel). Jedan oficir, koji bješe ostao u Vilni, na pogledu te strahote, pade mrtav. Mnogi oficiri i vojnici polugješe. „Masa se podržavaše više samom unutrašnjom egzaltacijom, animalnom voljom života... Odstupanje se produži put Njemačke kao ono jedne nestalne rijeke, vijugaste prema nizbrdicama koje diraše, crtajući svoj tok rêsom krvave pjene, užasnim nanosom lješeva".[2] Zima i taktika Kutuzovljeva bjehu pobjedile Napoleona. Nevoljni ostanci Velike Armije uhvatiše se Berlina 21. Februara 1813. ali sami, gotovo bez vogje. U noći od 18. na 19. Decembra Napoleon već bijaše u Tuilerijama, pošto bješe predao zapovjedništvo Joakimu Muratu, a ovaj Princu Eugenu. „Car ostavljaše za sobom očajanje, sijaše nemir pod svojim koracima, donošaše u Pariz preneraženje i klonulost duha".[3]

Austrija i Pruska, koje on uzalud zaklinjaše da ispune ugovore i da mu priteku u pomoć protiv Rusije, ostaviše ga na cjedilu. Dosada se Napoleon bijaše mjerio sa ovjenčanijem glavama. Ali je sedma koalicija već ustanak narodâ. Kutuzov ugje u Prusku, osokoli kralja, potpisa sa Hardenbergom u Kališu ugovor mira, prijateljstva i saveza (28. Februara

[1] „Un flot mourant" (S o r e l).

[2] S o r e l, VIII, 5.

[3] S o r e l, ib. 3.

1813) protiv Francuza, a proklamacijom iz istoga mjesta, od 25. Marta, oduševi njemački narod navještajući mu „povraćaj slobode i nezavisnosti".[1] Za sada se bijaše boj samo s Pruskom i Rusijom. Metternich zadržavaše još prelazno stanje izmegju alijanse sa Francuskom i rata. Nemajući povjerenja u Rusiju, prvi ministar Ćesara Frana strahovaše da Austrija ne bi nametnula sebi mjesto Francuske — Rusiju. Metternich držaše da još nije ni spreman da ugje u odsudnu borbu s Napoleonom i tako će Austrija za nekoliko mjeseca igrati ulogu oružanoga posrednika naginjući na stranu pobjeditelja dok ne zbaci obrazinu vezavši se konačno za sreću ruskopruskijeh saveznika.

Petnaestoga Aprila Napoleon krene iz Pariza za Mainz da se stavi na čelo obnovljenoj, mladoj vojsci. „Car je, kako ćeš znati, piše Sorgo Pozzi iz Trsta 25. Aprila, otputovao 15. iz Pariza. Bilo je i vrijeme. Rusi i njihovi frenetični pristaše u Njemačkoj bivahu besprimjerno smjeli i drski. Stupahu ne gledajući preda se, kompromitujući mnoge narode koji će skupo platiti ovu ludu pobunu. To je zaista velika nesreća. Treba se nadati da će probugjeni Lav povratiti mir narodima i spokojstvo trijeznim ljudima. Austrija jednako oruža i jednako se zaduživa. Ona bi se imala otvoreno izjasniti za nas i uputiti se pravo na neprijatelja kojega bi svojom silom smrvila. To se mnogo želi, a baš malo i nada. Ali ova Austrija, je li ikada

[1] Angeberg, I, 7.

znala da se za nešto iskreno riješi?[1] U Beču je, usljed toga, sve u žalosti: svi su upropašćeni, skupoća je nevjerovatna. Čuo sam u posljednje vrijeme da je neizbježiv bankrot najjačijeh bečkijeh kuća. Bože, Bože u kojem vijeku živimo ! Ima li zar cijela Evropa da bude naseljena Heraklitima?" Kod Lützena (2. Maja) mlade, na brzu ruku skrpljene Napoleonove trupe potukoše rusko-prusku vojsku, zadržaše saveznike, zauzeše opet Sasku. „Na posljetku je Lav zaklao Ovnove" piše 18. Maja Sorgo kome se očevidno dopadala ova La Fontaineska alegorija: „Ovnovi Rusi i Prusi su, Bogu fala, u odstupanju. Ali ne vjerujem da je mir blizu. Sve iz nova počinje." Nakon Bautzena (19. Maja) pregjašnji poslanik Republike biva diti-rambičan. „Jednu riječcu trkom, piše Pozzi 29. Maja, da ti saopštim sinoćnji dolazak glasonoše guverneru sa vijesti o velikoj bitci 19. ovoga mjeseca kod Bautzena, izmegju Dražgjana i Berlina. Rusi su u potpunom odstupanju. Car je opravdao „le réveil du Lion", ali je taj Lav strašniji nego ikada, a Psetanca više izlupana no što su igda bila. A ti ne bi vjerovao da se u broj psetanaca stavlja i onaj mali danski kralj kome je otežala kruna kao i pruskome

[1] „Il faut espérer que le réveil du Lion rendra un peu de paix aux peuples, et la tranquillité aux personnes sages. L'Autriche arme toujours et continue ses empr nts. Elle devroit se declarer ouvertement pour nous et marcher droit à l ennemi qu elle écraseroit de ses forces. On le désire beaucoup et on l'espère un peu. Mais cette Autriche a-t-elle jamais su prendre franchement un bon parti?" Au Comte Pozza-Sorgo, Trieste, 25 avril 1813 Arh. Natali.

kralju.[1] Podkralj (Eugen) je postavljen za generalissimusa u Italiji, Pjemontu, Toskani, Gjenovi, Rimu, suviše u Iliriji. Vele da je sada u Mlecima. Proroci, koji ne znaju ništa, tvrde da će Ilirija biti pridružena kraljevini Italiji. Sve to sad više nije na Jupitrovim nego na Napoleonovim koljenima."

Te Deumi i Blagodarenja opet se izredaše pod kupolom „Gospe": jedan za Lützen, drugi za Bautzen (Wurschen) 27. Juna kojeg se dana izloži i Presveti Sakramenat,[2] ali se do skora Sorgovo oduševljenje provrže u tešku, dvojaku brigu. Napoleonova sreća bješe kod Bautzena proslavila svoj posljednji veliki triumf. Dozvolivši nakon Bautzena saveznicima da se okrijepe Plesvičkim primirjem (4. Juna) Napoleon počini usudnu pogrješku. Dade vremena Austriji da iluzornim pregovorima pregje sa oružanoga posredništva u otvoreno neprijateljstvo, a slab, bolestan, izdavan ili rgjavo pomožen od svojijeh gjenerala, koji biše redom potučeni Avgusta i Septembra, salomi najzad krila u krvavoj trodnevnoj „bitci narodâ" kod Lipskoga (16—19. Oktobra) koja izbaci Francuze iz Njemačke. Odričući sve do posljednjega trenutka Ilirske provincije Austriji — koja u nekoliko puta bješe postavila ovu odreku kao conditio sine qua non svoje neutralnosti — Napoleon izjalovi mir svijeta i svoju sopstvenu bezbjednost. U toliko se narodi ne

[1] Što je Sorgo tim htio da reče? Izgledalo bi da on bijedi kralja Fridrika VI s nevjere, ali tada se vara. „Mali Danski Kralj" sklopi naprotiv ponovni savez sa Napoleonom (29. Maja) i objavi u Septembru rat Švedskoj i Rusiji.

[2] Diarii Stulli.

počimahu dizati, nego se već u velike podizavahu protiv konskripcija, poreza, kontribucija. Carstvo srtaše u propast usljed izdajstava, intriga, neposluha nadarenijeh sluga, usljed umora i zakonitijeh rivendikacija narodâ koje Napoleon ne razumije ili ne htjede da razumije, kako ih ne razumijevahu ni mnogi predstavnici Staroga Režima ; od Metternicha, koga ovaj narodnosni ustanak plašaše ništa manje od imperijalizma Napoleonovoga, pa sve do našega Antuna Sorga koji ne mogaše ni da zamisli da bi se narodi, pa i sami njegovi sugragjani, mogli da bune proti Velikome Caru. I ovo bijaše nov uzrok uprepašćenju za Antuna Sorga. S Jadranskoga Mora dolažahu čudne vijesti koje obespokojavahu frankofilskoga dubrovačkoga diplomatu. Pošto se Englezi bijahu već udomili na Visu, operacionoj tački svijeh pomorskijeh zavojevača protiv dalmatinske obale,[1] engleska eskadra, pod komandom kontr-admirala Freemantla, bješe zauzela ostrva Lastovo i Korčulu. Bješe malo za tijem prinudila na kapitulaciju slabe francuske posade na Mljetu, Šipanu, Lopudu i Kalamoti. Na ostrvima se bješe organizovala nova dubrovačka vlada pod en-

[1] U pomorskom boju kod Visa, 11. Marta 1811, engleski komodor Hoste potuče francuskoga komodora Dubourdieua, po tom zauze Vis, organizova vladu pod guvernerom Sir Duncan Robertsonom i uspostavi mletačke zakone. Zauzeće Visa omogući tako Englezima operacije protiv cijeloga primorja.

Da je drugi pomorski boj kod Visa, 18. Jula 1866, ispao povoljno po talijansku flotu, cijelo bi dalmatinsko primorje isto tako bilo palo u ruke Italije.

Za engleske pomorske operacije u Jadranskome Moru Cf. P i s a n i, Op. cit. Les Anglais et la Dalmatie, 405—426.

gleskom zaštitom. Što više, u oči boja kod Lipskoga, 18. Oktobra, Konavljani bjehu zbacili francusku vladu, bjehu se pridružili ustaničkom pokretu sa vlastelom na čelu i sve se iznenada bješe zaputilo povraćaju one Republike za koju Sorgo, sred čudesa Carstva, mišljaše da je sasvijem izbrisana iz srdaca njegovijeh zemljaka.[1] Ali samo oni Dubrovčani koji življahu životom emigranata mogahu se čuditi ovoj pojavi. Ustanak ne bijaše produkt tugje propagande. Engleski zapovjednici bijahu dali samo pripomoć, znak okupljanja, bijahu kanalizovali i ohrabrili jedan pokret koji tinjaše neprekidno od dana pada Republike u dušama svijeh dubrovačkijeh patriota pa i onijeh koji se sa novim stanjem stvari bijahu spoljno potpuno izmirili.

Još u početku god. 1809 francuski konsuo u Travniku, David, pisaše Champagnyu, da Dubrovčani

[1] Sorgo bješe postao u inostranstvu ne samo Napoleonov obožavalac, nego i lojalista prvoga reda u prisajedinjenijem provincijama. Kad je god. 1812 na glas o prvim francuskim nedaćama Boka bila počela opet da se buni Vladičinim sadjejstvom i kad je gjeneral Pacthod morao da silom oružja u Junu primiri Bokelje (cf. Pisani, 404—405) Sorgo piše Pozzi iz Padove, 27. Jula: „Je suis charmé de l'expédition vigoureuse du Général Pacthod. Les boquois n'auront plus l' envie de remuer. Quant aux montenegrins, je ne les crains pas : Vous avez beaucoup de troupes et ils ne peuvent se flatter de l'aide des Serviens. Les malheureux auront trop à faire chez eux. D'ailleurs, il faut se flatter que cette, guerre finira bientôt. Les Russes attaqués à la fois par la France, l Autriche et la Turquie, doivent être mis en pièces. Ils en ont déjà perdu la tête". Arh. Nat. Ovo je pisano tri mjeseca prije katastrofe u Rusiji.

produžavaju „tajne spletke" sa Bošnjacima.[1] David jednog dana posjeti Vezira i ovaj ga zapita koje li su to nove nesuglasice Dubrovčana sa Marmontom. „Ja nijesam znao što hoće tim da reče, jer nijesam ni o čemu bio čuo da se govori ; ali primjetih kod njega jedno veliko pismo sa vrlo velikim pečatima, a potpisom u talijanskijem slovima, na ilirskom jeziku. I ne posumnjah da je to pismo od pregjašnjijeh štićenika Sv. Vlaha i Sultana,[2] što bješe povod Vezirovom pitanju."

U Martu, David izvještavaše Champagnya o raspoloženju Bošnjaka prema Francuskoj koji ne bijahu nimalo prijateljski, ma da je Vezir lično bio Marmontov prijatelj i za pare izdavao Dubrovčane Francuzima. Onaj mnogovjekovni „komšiluk", ona zajednica ekonomska i familijarna izmegju Dubrovnika i Bosne izbija vrlo jasnim koloritom iz Davidove depeše. „Bošnjaci, piše konsuo,[3] uživali bi da nas proćeraju iz Dalmacije, ali naročito iz Dubrovnika. Oni bijahu naučeni da primaju godišnje darove. Imahu jeftino sô. Dubrovnik bijaše njihova pomorska luka, izlaz njihove trgovine, mjesto sastanka njihovijeh putnika. Najskromniji Turčin bijaše tamo primljen kako jedan knez, izdržavahu ga za izvijesno vrijeme. Našom okupacijom oni su sve te koristi izgubili. Oni smatraju tu okupaciju kao uvrjedu svome vladaocu, kao stvar koju slabi Selim od nevolje trpi. Dubrovačka jadikovanja, poduprta svake godine isto

[1] Travnik, 8. Januara 1809, Gavrilović, br. 331.

[2] „des anciens protégés de Saint-Blaise et du Grand-Seigneur."

[3] Travnik, 4. Marta Gavrilović, br. 354).

tako tajnim darovima, podržavaju ovo nezadovoljstvo Bošnjaka. I za to se ne bih začudio da pripomognu Austrijancima da nam ovi otmu onaj posjed : ali tamo će se i zaustaviti. Bosna je od svijeh otomanskijeh provincija ona koja najmanje ima udijela u opštim interesima ovoga Carstva".

Nakon Wagrama, Vezir otvori svoje srce francuskome konsulu, iznoseći svoje zasluge za održanje Dubrovnika pod francuskom vlasti. Sada kad je Napoleonova moć ponovno bila utvrgjena novim raskomadanjem Austrije, hitri Turčin ispriča Davidu prvu dubrovačku zavjeru protiv Francuza:[1] „Istina je, reče Davidu, mnogo se spletkarilo da Vam se oduzme Dubrovnik, i ja mogu da se pohvalim da sam Vam ga održao. O tragu nekoliko vremena neki dubrovački poslanici dogjoše potajno ovamo. Ispričaše mi da nije ostalo nego pedeset Francuza u gradu ; da tako slaba posada ne mogaše više da ih zaštiti i da je, u ostalome, došao zgodan čas da se uspostavi Republika i da se ponovno stavi pod zaštitu Otomanske Imperije. Oni me samo pitahu da dozvolim mostarskome ajanu[2] da podigne 5000 ljudi pod izgovorom da ide na Crnogorce i da zatvorim oči. Ja im odbih molbu i otpremih poslanike natrag kući. Ali mostarski ajan, koji im je odan, izmisli lažnu naredbu s moje strane da smije da diže vojsku. Ja mu poslah protivnu naredbu i obnarodovah je, da ne bi prijevara imala posljedica. On mi poruči da će krenuti i protiv moje naredbe. Ja naredih svim janjičarima da budu spremni da opustoše ajanova

[1] Travnik, 12. Avgusta 1809 Gavrilović, br. 397).

[2] Od prilike: „Gospodar" nešto kao okružni načelnik.

dobra, ako bi se samo maknuo i zaprijetih mu pismom. On se prepade i zatvori u svoju kulu. Poručio sam nekoliko topova da mu imponujem, jer je to jedino sredstvo da se buntovnici ušutkaju. I tako su osnove na Dubrovnik propale, a milo mi je da sam tako pretekao naredbe moje vlade, jer mi jednim firmanom naregjuje da povratim Cetin Austrijancima, a naročito da spriječim provale na francusku teritoriju."

Mostarski ajan bijaše samo tumač raspoloženja duhova i s ove i s one strane Srgja i Ivanice. I David i Bruère i francuski otpravnik poslova u Carigradu, Latour-Maubourg, prilažahu neprekidno vijesti o „intrigama" dubrovačke vlastele, o vrlo sumnjivom držanju hercegovačkijeh Turaka, o tajnome radu austrijskijeh konsula, Timonija u Dubrovniku, Mittessera u Travniku, i najzad o nastojanju samoga engleskoga poslanika Adaira, da obnovi tamošnji dubrovački konsulat pomoću samijeh Dubrovčana, što mu, megjutijem, ne uspije usljed opozicije bivšega konsula Kirika oduševljenoga pristaše Francuza.[1]

Krajem god. 1809 Bruère otkrivaše Champagnyu „rgjav duh" dubrovačke vlastele. „Ako i nemaju oružja u ruci, možemo ih smatrati za prave ustanike, piše stari šef provizorne vlade, oni su nastojali da pogranične Turke podignu u svoju korist, imaju svoje emisare čak u Carigradu . . . Vlada je mislila da će dobro učiniti ako neku vlastelu postavi na sudijska mjesta. Ali izgleda da se prevarila. Ukočenost (la morgue) i ponos vlasteoski ne gube se nikad, a često

[1] Depeša Latour-Maubourga Champagnyu, od 23. Avgusta Gavrilović, 405.

su u protivnosti sa razumom i sa pravdom. Dva Senatora i dva obična vlastelina uapšena su, po vladinoj naredbi, jer se rgjavo vladahu i držahu raspaljive govore . . .“[1]

Po bečkome miru pokret se pritaji. Francusko se Carstvo bješe novim mirom osnažilo, uveličalo. Ko je mogao — naročito god. 1810 — i zamišljati vratolomne pothvate? Ali dogju opet godine nedaće i iskušenja. Dogje ruski slom, sedma koalicija i nakon trenutnijeh i nepotpunijeh pobjeda katastrofa kod Lipskoga. Englezi počeše da u velikom stilu izvode operacije u Jadranskome Moru, gdje, govoraše jedna francuska depeša od god. 1812, računahu da će naći pristaša[2] i ne prevariše se.

U jeseni god. 13 bukne dubrovački ustanak, posljednji let staroga republikanskoga genija, čije dramatske peripetije imaju da budu završetak ovoga djela.

---

[1] Gavrilović, br. 406. U ostalome sam Car računaše sa eventualnošću ustanka u našim zemljama. U jednom rješenju iz Fontainebleaua od 28. Oktobra 1810 naregjivaše direktoru vojne administracije, de Cessacu, da gleda kako bi Dubrovnik, Kotor i Zadar obilno bili snabdjeveni hranom za slučaj ustanka ili iskrcavanja Engleza. L. de Brotonne, Lettres inédites de Napoléon I-er, No. 1166. Evo takve jedne navale, kako je nalazimo zabilježene u Gazette de France od 10. Marta 1811 br. 69: „5. Januara u 4½ sahata u jutro jedan brik i jedan chebec engleski ugjoše u luku Vallegrande kod Blata (Korčula), pa otisnuvši čamce, izvršiše iskrcavanje. Ali se stanovnici mjesta u trenuću oka sakupiše, nahrupiše na neprijatelja uz viku : Vive l'Empereur ! i prinudiše neprijatelja na sramotni bijeg, ma da je bio zaštićen vatrom brika i chebeca.“

[2] Clairambault, francuski konsuo u Solunu, Davidu, a ovaj Champagnyu, 21. Avgusta 1812 Gavrilović br. 643.

*

Na pragu nastajnijeh dogagjaja dižu se dva vlasteoska lika, dva zastupnika i dvije sinteze dubrovačkijeh istorijskijeh struja: Vlaho Kaboga i Dživo Natali.

Onaj prvi, sa Dživom Bozdarijem, sa Antunom Sorgom, sa Pâlom Gozzom i dr., predstavlja nam ideje jednoga dijela Dubrovčana XVII i XVIII vijeka kojima je najglavniji ugled sin pjesnika Gundulića, Frano, „čambelan zlatnoga ključa", muž jedne dvorske gospogje Carice Eleonore, Ćesarov pukovnik, vlastela koja smatrahu Dubrovnik kao nekakvo republikansko predsoblje ovjenčanijeh glava, plemići u neprekidnom porogjaju komorničkoga ključa.

Dživo Natali, a s njime još dva člana njegove porodice, pak tri Bone, Miho, Frano i Pijerko, vode naprotiv porijeklo od Nikolice Bone, od Jakete Palmote i još ranije od oca pjesnika „Osmana", opet jednoga Frana, koji imahu vjeru u Dubrovnik i ludilo za njega, koji ljubljahu skromnu slobodu, na valovima rimskoga svijeta donesenu i ostavljenu zajedno sa pržinom na strmijem hridima našega mora, ne pitajući same sebe nikada ne bi li ljepše bilo, ne bi li više comforta imala odreka odgovornosti i slijevanje maloga teatra u harmoniju i prostranost lijepoga, bogatoga, tugjega zdanja.

Ova dva predstavna tipa bore se od Oktobra 1813 do Januara 1814 u oblicima uzakonjenim vjekovnom tradicijom učtivosti i gospodskoga tona i ova borba daje dubrovačkome ustanku odregjeni harakter jedne drame. Posljednja stranica dubrovačke istorije sprema nam još i drugo iznenagjenje. Mi ćemo vidjeti jedno stanovništvo odgojeno kroz punijeh pet

vjekova u obožavanju Mira, i trgovinske politike kojoj je mir preduslov, za prvi i posljednji put u istoriji laćati se oružja, pravoga oružja, ne onoga kojim se držahu beskrvne smotre o Sv. Vlahu, i htjeti ginuti za onu Slobodu koju sve pregjašnje generacije poznavahu samo nerazdvojnu od diplomacije i klanjanja jačemu. U toj teškoj odluci vidjećemo zajednički pomješanu krv vlastele kojijeh se pregji penjahu u krstaškijem ratovima na bedeme saracenskijeh gradova i pučana i seljaka koji toj vlasteli vjekovima služahu, ali ne kao robovi, sa nešto ponosa i sa puno familjarnosti, potomaka starijeh hercegovačkijeh porodica „della partition de Canali". A vidjećemo, najzad, sve te elemente i odmetanje i rodoljublje, i afektaciju, i bezazlenost i junaštvo, upotrebljene kao igračku od dvije velike, moćne države. Dubrovnik propada u isto vrijeme i zajedno sa Gjenovom, tom njegovom davnom saveznicom protiv tiranije Mletaka, jedna i druga slobodna općina žrtve prostijeh političkijeh računa. Jedna i druga ostavljene od Engleske koja, pozvavši ih da ne očajavaju, osokolivši ih, pomogavši ih i, šta više, zakrilivši ih svojom vladom, svojom zastavom, svojim prestižom, predsjedova njihovoj likvidaciji, predade ih kao brojni materijal zaokruženja drugijem državama i to pod onom istom devizom pod kojom Engleska bješe zagazila u petnaestogodišnju borbu s Napoleonom. Ova lekcija dogagjaja ne će biti ni u dandanašnji sasvim beskorisna ljudima kojima je u dio pala nezavidna odgovornost da upravljaju političkom evolucijom naše rase.

Dom Natali pokrenu ustanak. Jero, Dživov brat,[1] bijaše prikupio oko sebe na ostrvu Šipanu (Tauris) nekoliko vlastele odlučnijeh neprijatelja Francuza. Bijaše razvio, uz prkos maloj francuskoj posadi (80 ljudi) zastavu Svetoga Vlaha i pozvao patriote da se pridruže njemu na Šipanu da zajednički pripreme oslobogjenje teritorije. U Gradu bjehu ostala Jerova braća, Dživo i Karlo. Vanredno podozrivi novome zapovjedniku gjeneralu Montrichardu, koji bješe u Martu zamijenio gjenerala Pacthoda,[2] jedne noći budu u posteljama zatečeni od žandarmerije pretražena im kuća i konfiskovane sve hartije, a oni

[1] Za bolje razumijevanje evo pregleda onadašnjega vlasteoskoga doma Natali: Petar (Petrus Jacobus Hieronymi de Natalis) i Marojica (Marinus Antonius Hieronymi de Natalis) bijahu dva brata. Prvi, rogjen u Dubrovniku godine 1729 i u Dubrovniku umr'o godine 1801, rodi četiri sina: Antuna Karla (1768) Jakova (1772) Dživa (1775) i Jera (1778). Od ovijeh jedini Jakov bi francuski pristaša i sudija za francuske vladavine; Karlo bi posljednji poslanik Republike u Turskoj, Jero bi guverner ostrva Lopuda, Šipana i Kalamote u ime ponovno proglašene provizorne vlade pod engleskom zaštitom, a o Dživu pravniku, pokretaču ustanka, diplomati, naročito govorimo u ovoj glavi. Petrov brat, Marojica, umre mlad god. 1775 bez muškoga poroda. Posljednji muški potomak ove istorijske porodice jest g. Jero Natali, unuk istoimenoga Jera, Dživovoga brata.

[2] Napoleon gjeneralu Clarku, vojnome ministru, Pariz 6. Marta 1813: „J'approuve que le général Montrichard remplace le général Pacthod et se rende sur-le-champ à Raguse." Brotonne, Lettres inédites, II, br. 1899. Montrichard bijaše čovjek nečistijeh ruku, a pokaza se docnije i kukavica. (Pisani, 446) Ali Car nemaše više valjanijeh gjenerala da šilje na skrajne granice Imperije; sve što je boljega bilo trebaše oko sebe za vojnu protiv koalicije.

uapšeni. Policija ne nagje ništa sumnjiva. Otpusti ih docnije, ali ih stavi pod strogu policajnu pažnju, koja, u ostalome, malo potraja. Dživo se mogaše slobodno kretati i najnoviji engleski napadaji zatekoše ga van Dubrovnika. Osamnaestoga Juna, Harper, zapovjednik engleskoga bricka „Saracen" prinudi francusku posadu na Šipanu na kapitulaciju. Jera Natalija Harper postavi za guvernera ostrva i povrati u život dubrovačke zakone.[1] Harper produži svoj raid. Gdjegod bijaše u posadama Hrvata uspjeh njegov bijaše siguran. Na sam glas da je Česar u neprijateljstvu sa Napoleonom, sve hrvacke trupe otpadoše i pregjoše neprijatelju Francuza. Car to dobro znadijaše. Imamo mnogo njegovijeh pisama od godine 13 u kojima, kao o prirodnoj pojavi, preduzima mjere da se defekcija Hrvata dajbudi prikrije, kad nije mogla da se spriječi.[2] Hrvati pomogoše Harperu

[1] Stulli govori da je Jero Natali postavljen za guvernera tek pošto neki Šipanjani: Masdini, Tomašić i dr. ne htjedoše primiti, vjerni francuskoj vladi, upravnu vlast iz engleskijeh ruku. To nije vjerovatno. Jero Natali bijaše već faktični šef ostrva i najistaknutija ličnost i sasvim je prirodno da je Harper, kako piše Dživo, tako poznatome čovjeku, a suviše vlastelinu, povjerio od prve upravu ostrva.

[2] Evo n. pr. jedne takve naredbe: Saint-Cloud, 10. Novembra 1813 gjeneralu Clarku: „Kad hrvacki puk dogje u Lijon, javite mi da li su konji i sedla ovoga puka u dobrom stanju. Možda bi dobro bilo da se i konji i sedla predadu jednome francuskome puku, jer je moguće da svi ovi Hrvati ostave zastavu (car il est possible que ces Croates désertent tous). L. de Brotonne I, 1261. Gjeneral Marbot u svojijem Memoarima (III, 376) konstatuje da su Dalmatinci, nakon Plesvičkoga primirja, svi prešli na stranu Austrije.

da zauzme Ston i da istakne na tvrgjavu englesku zastavu. Najzad, u društvu sa kapetanom Blakeom, Harper 22. Jula zauze Lopud i stavi ga pod Natalijevu upravu. Jero Natali premjesti na Lopud svoju rezidenciju i tamo, kako ćemo vidjeti, ostade do godine 1815. Lopud, zbog svoje istaknute prošlosti i zbog blizine Gružu bješe zaslužio ovu čast. Za vrijeme Republike, Comes Insulae Mediae bijaše najstariji izmegju guvernera elafitskijeh ostrva, imaše Koločep, a nekada i Šipan, pod svojom jurisdikcijom.

„Harperovo lojalno i energično ponašanje, piše Natali, uli poštovanje i povjerenje prema engleskome imenu. Francuzi, koji već sedam godina ugnjetavahu Državu i Republiku Dubrovačku, pred jednim odvažnim neprijateljem osjetiše se poniženi, a srce Dubrovčana ljubitelja slobode uzdrhta od veselja na pogled jednoga slavodobitnog naroda za kojega govorahu da je naoružan za slobodu potištenijeh i za istrijebljenje tirjanina Evrope."

Harper pregje u Boku Kotorsku, zauze Hercegnovi i prosu po svijem okolnijem oblastima poklič za oslobogjenje. U toliko stupe na poprište borbe dva nova engleska zapovjednika: komodor Hoste i kapetan Lowen. Hoste bijaše starešina i Harperov i Lowenov. Vijaše zastavu na „Bacchant"-u. On uze vojnu i gragjansku upravu cijeloga pokreta. Lowen, opunomoćen od zapovjednika u Jadranskome Moru, kontradmirala Sir John Gorea, iskrcavši se na Lopud 10. Oktobra, izdade narodu manifest u kome se nalažahu i ove riječi: „Evo se zastave engleska i austrijska primiču da Vam povrate narodnu slobodu i nezavisnost.

Sjedinite se s nama da Vašu otadžbinu oslobodimo od francuske tiranije. Dubrovčani! Sjetite se Vašega slavnoga imena i borite se, kako su učinili Španjolci i Rusi, za slobodu Vašu i Vaše domovine."[1]

Monarhije trebahu narode, jer same ne mogahu da se riješe Napoleona. Engleska proklamacija Dubrovčanima od god. 13 bijaše, u suštini, identična sa Aleksandrovim instrukcijama admiralu Čičagovu od god. 12. I Aleksandar obećavaše opet slobodu, samo da bi svi narodi ustali protiv Bonaparta. „Vi ćete, pisaše Car svojom sopstvenom rukom, obećati narodima Srbije, Bosne, Dalmacije, Crne Gore, Hrvatske i Ilirije n e z a v i s n o s t i ustanovljenje jedne slavenske kraljevine (l' érection d' un Royaume slave)".[2] Lowenov manifest bijaše supotpisan i od jednog austrijskog emisara koji se nalažaše kao dvorski povjerenik na engleskoj eskadri, od nekoga abbate Brunazzi. „Na riječ: n e z a v i s n o s t, koja tako slavno treperi u svim narodima koji žive sopstvenijem životom, a

---

[1] Žalibog nijesmo nigdje mogli da nagjemo potpuni tekst ove proklamacije.

[2] Pokret sa kojim je Aleksandar tako lakomisleno opet raspaljivao južne Slavene, imao je da bude naperen i protiv Francuske i protiv Austrije. Ali malo docnije, sam se Aleksandar, vodeći opet računa o isključnom interesu Rusije, nagje prinugjen da saopšti Čičagovu da je našao korisno da poštedi Austriju, koja Aleksandru bješe obećala da će svoj Napoleonu dužni kontingent ograničiti na minimum od 30.000 momaka. Cf. S c h i l d e r, Op. cit. III, 28—29 i 365—366 koji megjutijem, prećutuje ogromno zlo naneseno južnoslovenskim dušama sa ovim zagrijavanjem i trčanjem za, kako ih on sam zove, nezrelim političkim kombinacijama.

koja je Dubrovčanima još i tako potrebna zbog neplodnosti zemljišta i njihova primorskoga položaja, srca im obuze gnjev protiv proždrljivog osvajača, a ljubav k ruci osloboditeljici, oduševljenje za onu narodnu slobodu, koje se, uz prkos prijetnjama i obmanama neprijatelja, nikada ne bijahu odrekli."

Frano Bona uspije da prenese ustanak na suho i da predobije veliki dio Konavljana za stvar Republike. To ne bijaše ni lak, ni prost posao. Podizati seljački narod za političku slobodu, a još u doba kad sjeme narodnosnijeh i revolucionijeh ideja nije posijano, nesravnjivo je teže nego li podići običnu agrarnu bunu. To nam i stara i najnovija istorija na pretek dokazuju. Revolucije, kakva bijaše dubrovačka, vazda polaze odozgo. Ako uspiju, narod ih ratifikuje, a do onoga časa zemljoradnička klasa voli neutralnost i naginje onoj strani koja drži vlast. Da je pokret bio moguć u Gradu, teško bi se kolovogje bili riješili da se služe Konavljanima, Župljanima, Brgaćanima, a naročito onima prvima koji u dubrovačkoj istoriji igrahu često ulogu frondeura protiv vlasteoskoga režima zemlje. Ali nije bilo mjesta nerješljivosti. Pokret imaše da započme na svim ekscentričnim tačkama Republike, kako bi se jedan željezni obruč salio oko grada i prinudio ga na kapitulaciju. Z druge strane bješe od presudne važnosti odma dokazati Englezima i Austrijcima, koji se još skromno držahu i iz daleka, u hladu engleske zastave, da je dubrovački puk saglasan sa v astelom u volji da se uspostavi republikanska vlada. Vlastela se ne prevariše. Konavljani i svi istočni stanovnici Dubrovačke Države osta-

doše do kraja vjerni. Ostrva isto tako. Râćani se odvojiše prvog dana od opštega pokreta i za to ih Natali šćaše god. 1815 odvojiti u projektovanome ustavu i staviti pod izuzetni režim. Konavoski prvaci Mrgudi, Paljetci, Tvrtkovići, Bani, Taraši i dr. stajahu u neprekidnim dogovorima u Grudi sa Franom Bonom. Ali ništa ne bi bilo pomoglo, da nije Harper dogovorno sa Bonom prosuo glas o ofenzivnom povratku Crnogoraca u Konavle. Na Lučin-dan u Bačev-dolu i u Radovčićima kod Grude sakupi se naroda mnogo. Narod bijaše veseo i vinom razdragan. Puče najednom glas: „Na oružje, Konavljani, Crnogorci su na Debelom Brijegu!" Nastade veliko komešanje, vika, mnogi se upućuju k Debelom Brijegu, iznenagjuju francuske straže, ali Crnogoraca nema. Uzbugjenom narodu započeše sad upućeni glavari da govore kako treba da se zbaci francuski jaram, a s njim i svi nameti i dáće mnogo teže nego li u patriarhalno vrijeme Republike.[1] Engleska sama može, govorahu, da oslobodi narod i da mu povrati slobodu. U malo časa Konavljani od rata na Crnogorce pregju na rat protiv Francuza. Odma se sastavi izaslanstvo od 24 glavara koji će da ponesu u Boku komodoru Hosteu želje konavoskoga puka. Hoste primi deputaciju osokoli Konavljane i predade im pismenu deklaraciju, koju potpisa i Lowen, u kojoj engleske pomorske vlasti

[1] Nameti se bjehu stavili god. 1811. Napoleon gjeneralu Bertrandu, generalnom guverneru Ilirskijeh Provincija (Trianon 22. Jula 1811) „Faites mettre des impositions à Raguse comme dans le reste de votre gouvernement." Lecestre, Lettres inédites de Napoléon, II, 839. I ova mjera uskori pokret.

priznavahu Konavljane s a v e z n i c i m a pod g a r a n c i j o m veliko-britanske vlade. Suviše upućivahu se u spisu da imaju neodložno da blokiraju neprijatelja i da saopšte njegove kretnje svome P r o t e k t o r u. Francuzi ne mogahu dozvoliti da se, tako reći, pred vratima glavnoga grada organizuje druga vlada i da bez opozicije priznadu svršen čin. Ali francuska posada i glavno komandujući gjeneral nemahu više vjere u produženje francuske vlade u ilirskim provincijama. Montrichardove operacije svedoše se na mlitavu akciju za čast zastave. Francuska žandarmerija povrati, ali samo trenutno, pregjašnje stanje u konavosku oblast. Opet se u Grudi sastadoše konavoski glavari i ma da se Bona sam ne šćaše izložiti do kraja, zbog opasnosti koja prijećaše njegovoj porodici u Dubrovniku, Konavljani upute engleskome komodoru memorandum, u kome tražahu protekciju saveznika, uspostavljenje Republike i starijeh dubrovačkijeh zakona. U ovom trenutku izagje Vlaho Kaboga iz dosadašnje tajne prepiske sa Harperom i sa Hosteom i istaknu se u Cavtatu kao vogj pokreta.

Tjesnogrudan, tašt, samoživ,[1] nepristupan ni za jedan trenutak oduševljenju, ali vješt u zastupanju i u praktičnom vogjenju poslova, Vlahu Brnje Kaboge bijaše tek 34 godine kad ga ostala vlastela priznadoše za šefa. Natali ga u početku fali. Priznaje mu da se on prvi tajno prepisivao sa Harperom

[1] „Lo spirito di egoismo . . . lo teneva in continua gelosia verso di ognuno che spiegava dello zelo e del talento.“ B o n a, Memoire, 18.

i iznosio mu nade i želje dubrovačke gospode. On življaše u Cavtatu, sa starim ocem Brnjom koji uživaše u Dubrovniku opšte poštovanje. Ali činjenica da je od kralja Joakima Murata dobio bio titulu napuljskoga konsula, pokazivaše već jasno u Vlahu taštinu i sitničarstvo jednako nedostojno njegova imena. Dubrovački vlastelin konsuo stranoga vladaoca bijaše očevidna abdikacija, ali k tome i konsuo uzurpatora Napuljske krune i Napoleonovoga zeta to dodirivaše veleizdajstvo prema zarobljenoj otadžbini.

Kad francuska žandarmerija dogje u Cavtat da uapsi Kabogu, ovaj se konačno riješi, pobjegne u Boku, predstavi se komodoru Hosteu koji ga primi na svoj brod i s njim se zajedno uputi k Cavtatu. Kaboga poče odma na svoju ruku tajno da radi sa engleskim zapovjednikom. Francuzi bijahu evakuirali Cavtat. 28. Oktobra Englezi se iskrcaše na obalu drevnoga Epidaura i razviše „Union Jack" nakon dogovora sa Kabogom koji bi, na opšte začudjenje dobrijeh patriota, piše Frano Bona, postavljen za provizornoga guvernera, kako Jero Natali za ostrva, pod engleskom zaštitom. Dvije engleske topovnjače, pod komandom poručnika Macdonalda, ostadoše u Cavtatskim vodama za veću sigurnost.

Ustanak postade opšti na suhozemnoj teritoriji Republike. Pomoću Pijerka Bone, koga ćemo u skoro sresti na drugome, opasnijemu mjestu, izvrši se promjena na Stonu i na cijelome Râtu. Antuna Kabogu[1] postave Englezi za guvernera Stona. I Primorje ustade i proćera Francuze. Hoste postavi Luka Bonu za

[1] Antonius Franciscus Ig. Marini de Caboga.

guvernera i uspostavi i tamo dubrovačke zakone. Obruč se, dakle, oko Dubrovnika i Gruža sve više suzavaše. Ali ne vigjaše se nigdje još dubrovačke zastave, ni republikanske vlade. Frano Bona i Dživo Natali jednakim nepovjerenjem gledahu u razvijanje dogagjaja. Ali Natali sam sebe šćaše da osokoli, hvataše se grčevito engleskijeh uvjeravanja, ali uporno tražeći da dubrovačka zastava zamijeni englesku. „Ma koliko je ova zastava prijatna bila, piše Natali, kao oslonac i tačka oko koje bi se sve otadžbeničke sile okupljale, opet bijaše sila koja zamijenjivaše silu, pa ma koliko se ta nova sila mogla smatrati kao zaštitna, a ne neprijateljska, sam fakt da se na narodnome zemljištu nije odma razvio i narodni barjak, paralizova za jedan trenutak sve dušmanske osjećaje protiv Francuza. Deputacija bješe zatražila da se bori za svoju nezavisnost, a dolažahu joj sa tugjim znacima. To je značilo udaljavati se od cilja. Niko se ne mače".[1]

Englezi uvidješe u skoro da sa silama kojima raspolagahu ne mogahu da postignu ništa bez dubrovačke saradnje, a da je ovoj preduslov formalno priznanje dubrovačke stare zastave. Instrukcije engleskijeh zapovjednika ne bijahu jasne. Glavno komandujući admiral u Jadranskome Moru, Sir John Gore, podregjen bijaše diplomatima koji se redom sastajahu u Pragu, Frankfurtu, u Teplicu, sutra već na francuskome teritoriju u Chaumontu, u Châtillonu, ali koji imahu prečega posla nego li da regulišu državno-

[1] Relazione, fol. 4.

pravna pitanja manje važnosti.[1] Englezi se, dakle, držahu na terenu činjenica i vojnijeh pravila. Austrija ne bijaše još ušla u teritoriju Republike. Što su Englezi mogli da navedu protiv želje dubrovačkijeh patriota koje oni sami bijahu osokolili? Nije li za Englesku časnije bilo povratiti pregjašnje stanje na onoj obali koja se otimaše Francuzima, nego li reći sinovima one zemlje: maknite se, da ja sjedem tamo? Ona se u pola riješi za ono prvo. U početku ustanka ovo je engleska politika.

Frano Bona pogje u Trst da pregovara sa Sir John Gorom, da sondira zemljište i da preporuči admiralu dubrovačku stvar, a vlastela navale na komodora Hostea, u ime cijeloga naroda, da prizna dubrovačku zastavu kao zastavu ratujuće sile. „Ne, piše Natali, kao da je narod držao da mu treba tugje dozvole u upotrebi svoga prava ili da se pod svojom zastavom naoruža da bi istjerao ugnjetače svoje otadžbine: ali kako je, zbog svoje malenkosti, trebao zaštitu jedne Velike Sile, kako Englezi bijahu prvi te nam pružiše bratsku ruku, kako je njihova jača sila mogla da nas odbrani protiv svakoga, htjede se ovim aktom poštovanja i blagodarnosti udobrovoljiti cijeli taj narod. Sjećasmo se da su velikodušna srca radije sklona da zaštite kao svoju djecu one za čiju su se sreću već bili založili." Hoste odgovori engleski: njegove instrukcije ne naregjuju mu ni da radi za uspostavljenje Republike ni protiv nje, ali će on dubrovačku zastavu pozdraviti iz topova svojijeh lagja i narediće manifestom da se na moru poštuje kao

[1] O diplomatskoj situaciji Cf. idući razdio ove Glave.

zastava sile prijateljice Engleskoj, a Francuzima neprijateljske.

Ceremonija se izvrši 15. Novembra po dogovoru. Na taj dan, u Cavtatu, u staroj Civitas Epidaurensis,[1] koljevci Dubrovnika, za jedan trenutak, vraćajući se svome početku, opet se rodi Grad, kako u nezapamćenijem srednjevjekovnijem trzavicama. Zastava Svetoga Vlaha zalepršа u vazduhu, sred radosnog podvikivanja naroda, pucnjave pušaka i samokresa. S ovim lokalnim zvucima miješaše se religiozno-ozbiljna grmljava topova sa engleske fregate „Bacchant" koja ispali 21 hitac na pozdrav staroj zastavi koju Karlo I i Cromwell, Jakob I i II i tri Gjorgja zaštitiše i obasuše privilegijama po svima morima svijeta. U parohijalnoj crkvi zapjeva se Te Deum,[2] a istoga dana Vlaho Kaboga, pristankom vlastele u Cavtatu sakupljene i naroda, pa komodora Hostea u ime engleske pomorske sile, bi postavljen za „Privremenoga Gubernatora Dubrovačke Republike", primi u svoje ruke državni pečat, uspostavi zakone Republike, i protiv svoje unutrašnje sklonosti, bi prinugjen da se stavi na čelo aktivnim operacijama za zauzeće Grada.[3]

---

[1] Riječ Cavtat ili Captat, kako ga stari zvahu, a pisahu „Zaptat", izvodi korijen od lat. riječi „Civitas", dakle grad par excellence.

[2] N a t a l i, Relazione, fol. 7.

[3] Da je Kaboga već tada započimao da igra dvoličnu igru, to nam Bona izrično govori u svojim memoarima (18) a Natali će to priznati docnije, on, koji u oduševljenju za narodnu stvar ne šćaše u početku ni u koga da posumnja. I Bona i Natali se saglašavaju u tome, da Kaboga n i j e h t i o ustanak, ali da, na-

Konavljani se iskreno, ali obazrivo zauzeše za organizovani ustanak. Oni od Pridvorja i okoline ne pristajahu uz Republiku. Ostali pristadoše, ali izaslaše jednoga od svakoga doma i pod uslovom da će njihovi glavari Bogelj, Milić i dr. voditi čete zajedno sa vlastelom, a sa dubrovačkom i ni s kojom drugom zastavom. Kaboga im predloži za šefa Natalija, ali ovaj kao poznatiji i od višega uticaja u Župi, stavi se na čelo Župskoga i Brgaćanskoga kontingenta. Sa tom originalnom vojskom igjaše i engleski zastupnik, poručnik Macdonald, lojalan, umješan, odan, čovjek kome savremeni pisci odaju najiskreniju poštu.[1]

tjeran od okoline i od puka, koji razbugjen ne šćaše više da se primiri, primi upravu operacija u nadi da će se pokretom lično okoristiti. „Il governatore Caboga, piše docnije Natali, che non avea voluto l'insurrezione e non volea esporsi, vedendola avvanzata e che andrebbe a nome del Natali, si mosse per prendere il comando lui ed allontanare possibilmente il Natali."

A Frano Bona: „Non si era presa antecedentemente alcuna previdenza necessaria a simili intraprese. Ciò fece conoscere abbastanza che il Caboga non desiderava l'insurrezione, ma che avesse dato quell' ordine per non essere più stimolato dagl' Inglesi, persuaso che il popolo di Canali, il quale mai si era esposto al pericolo della guerra, non avrebbe certamente ubbidito. I Canalesi però avvamparono sull' istante di fuoco marziale accorsero sotto le bandiere nazionali e domandarono di marciare all' espugnazione delle patrie mura."

[1] „Sotto apparenze mediocri, sviluppò assai prudenza, molta attività, intrepido coraggio. Fù il primo a piantarsi, con porzione di gente, nel villaggio di Bossanca... Si portò con qualc' uno degli eletti ogni prima notte sotto le mura del forte tentare la diserzione degl' Italiani; tanto si fece amare colle sue solide maniere, che oltre la riconoscenza e l'amicizia de' Capitani, gli primi fra i paesani faceano a gara chi gli starebbe attorno ogni qualvolta si andava incontro a qualche pericolo." Natali, Relazione, fol. 9.

Seljaci bijahu vanredni, kao da su preobraženi. Englezi im davahu municije, a oni se hranjahu o svom trošku. Fondova nije bilo za ustanak. Svu ljetinu Konavljani, Župljani, Brgaćani potrošiše u logoru, na visovima oko grada, sakupljeni oko bijele zastave sa Svetiteljem: bješe kao jedan veliki praznik oko vijenca starijeh, čagjavijeh bedema. Oduševljenje bijaše veliko. Očevidci pričaju, da su u blaženome neznanju momci pucali plotunskom vatrom na Fort Impérial, a da je mnogijeh bilo koji nogom udarahu u zidove koje puščana vatra mogaše samo da dodirne. 23. Novembra ustanici natakoše na Fort Delgorgue (Žarkovica) dubrovačku zastavu, zauzeše Bosanku i nemoćni, bez topova, da prinude Carsku tvrgjavu na predaju, junački održaše vatru baterija s Grada i s Lokruma, pripremiše plan za zauzeće neposredne okoline Dubrovnika. Sad se opet odvoje dva vlasteoska tipa na dnu ove čudne slike: Jedan je Miho Gjorgji, frenetički Francuz, zapovjednik dubrovačke narodne garde. Njega posla u Gruž gjeneral Montrichard da prisilno dovede jedan dio vlastele i njihovijeh žena u grad. Gjorgjijeva majka zasramljena takovijem sinom, udari mu ćušku na obraz. Sa gospogjama Miho afektovaše da govori francuski. Ulazeći u portantine, dovikivahu mu naški: „Ne prdi, Miho!" Ova Cambronneska riječ[1] dubrovačkijeh

[1] Kad Englezi zatražiše kod Waterlooa od gjenerala Cambronne, šefa Napoleonove garde, da se preda, gjeneral odgovori jednom jedinom riječi: „M . . de!" „Le mot de Cambronne" ostao je u trajnom sjećanju u francuskoj istoriji. Cf. što o tome piše V. Hugo u „Les Misérables" i najnoviji istoričar Waterlooa Henri Houssaye u svom djelu: „1815" i „Waterloo".

gospogja, u tako dramatskijem časovima, svjedoči za nesavladljivu moć narodnoga duha i dubrovačke individualnosti koja će, poslije ovijeh dogagjaja, počimati da propada.

Pijerko Bona je drugi junak onijeh dana, ali iz osnova različit. Na njegovu licu treperi sveti plâm velikoga Nikolice. 26. Novembra ustanici se tisnuše do Pilâ. Pijerko doprije do samijeh vrata od grada i tu „barjak narodni zabode baš u brke Francuzima, koji se od toga dana ne usugjahu izvesti noge iz Grada".[1] Uz prkos topovskoj paljbi, Pijerko ostade kao Orlandov stub pred vratima svoga grada, dok oko njega prosti zemljoradnici koji ništa ne znadijahu o topovima, sa divotnom nepokolebljivošću, pucahu kao da su u lovu. Nekome Župljaninu, po imenu Pošve Ljevojica, mitralja odnese tri prsta. Neustrašivo zavije sam sebi ruku i reče susjedu: „sakri onu krv da se ne bi drugovi uplašili" i produži da puca. U večer istoga dana, u krugu svojijeh drugova, ukaza osakaćenu ruku: „Odvažno, prijatelji, reče im, nema rata bez rana; kad ne mogu više da nosim pušku, a ja ću Vam nositi barjak." Svi primjetiše da nije nikada bio veseo kako tada. Lice mu bješe obasjano od radosti.[2]

---

[1] Nikša Gradi (pod pseudonimom: Presličić) Pijerko markiz Bona u „Dubrovniku" za god. 1867. Bona, Memorie, 19; Natali, Relazione, 11.

[2] „Fù osservato da chi lo conosceva che non si vide si ilare come allora. Sembrava dall' espressione del volto che l' animo ne era esuberante di giubilo." Natali, Relazione, fol. 11.

*

Kaboga, megjutijem, prenese glavni stan u Gruž, u kuću Antuna Sorga. Otmena gragja XVI vijeka, sa velikim gotičkim balkonima, kapelicom i škropionicom u stilu Renaissance, s taracom koja se pružaše daleko u more i s koje se mogaše pregledati cijeli Gruž.[1] Premještaj glavnoga ustaničkoga stana u Gruž, bješe opasna, ali mudra dispozicija. Preko Gruža mogaše se imati tajne veze sa Gradom, a ujedno i sa zapadnim krajevima koji, u ostalome, većim dijelom pod upravom Jera Natalija, šiljahu danomice glavnoj vojsci pomoći u borcima. Natali, nakon dva dana konferencije sa Kabogom, uze upravu blokade istočne strane. Komodor Hoste stajaše u konalu od Kalamote sa svojim lagjama, a kapetan Lowen i poručnik Macdonald bijahu u ustaničkoj vojsci. Situacija dosta slična opsadi Dubrovnika god. Šeste Francuzi su opet zatvoreni u gradu, mjesto Rusa Englezi zapovjedaju u okolini, naročito na moru, ali mjesto Crnogoraca sami se Dubrovčani bore za zauzeće svoga mjesta. Kaboga, saglasno sa Lowenom, uze sada definitivno dvije nove titule : „Generalni Gubernator suhozemne oblasti Dubrovačke Republike" i „Vrhovni Zapovjednik ustanka kod opsade Dubrovnika". Kako Bone, Natali, Milići — junačka braća koja zapovjedahu Cavtatskim kontingentom — i cijeli zbor ustanika slijepo predadoše Kabogi vr-

[1] Ova Sorgova kuća pregje docnije u vlaštinu Pozzâ a sada je Gradi. U njoj nastavahu po nekoliko mjeseca u godini Orsat Pozza i brat mu Niko Veliki. Na njoj se odigrava treći dio „Dubrovačke Trilogije": „Na Taraci" V. tamo njezin tačni opis.

hovnu komandu, o tome izvori ćute i stvar jednako stoji neobjašnjena.

Lowenov dogovor s Kabogom rodi, megjutijem, prvom teškom nesuglasicom. U njoj se opet ogledaju nesuglasice opsadne vojske god. 1806. Hoste, kao starješina i kao prvi i glavni upravljač pokreta, Hoste koji bješe priznao dubrovačku zastavu u Cavtatu, koji bješe Kabogu prvom postavio za gubernatora u Konavlima i u Cavtatu, uvrijegjen Kabožinim sansgênom, ohladi se prema ustanku, podozrijevajući Lowena kao intriganta i interesovanoga čovjeka. I Lowen, koji nije bio ni jedno ni drugo, stupi zaista u intimnu vezu sa Kabogom, poče s njim da radi sa isključenjem svijeh ostalijeh vogja, a naročito Dživa Natalija. Prvi konflikt nastade usljed Lowenovoga predloga da se napusti opasna pozicija Gruža, koju mogahu Francuzi napasti iz Grada i s boka sa Fort Impériala, a ujedno i presjeći zbog Rijeke koja bijaše za legjima. Lowen predlagaše da se stan prenese u Rijeku. Sred sastanka, Natali ugje u dvornicu glavnoga stana. Lowen htjede isključiti Natalića od sjednice ; ali mu ovaj odgovori da on ima prava da prisustvuje tamo gdje se vijeća o oslobogjenju svoje domovine. U ostalome, Natalić se saglašavaše sa engleskim predlogom. Glavni stan se privremeno premjesti u Rijeku gdje vogje podigoše i tamošnji narod. Nekoliko francuskijeh ispada biše megjutijem odbijeno. U jednom okršaju kod Bosanke 27 ustanika prinudiše 80 Francuza da odstupe. Ali, uz prkos malim zadovoljstvima i uspjesima, situacija bijaše, kao godine Šeste, gotovo bezizlazna. Posada suviše

slaba i demoralisana da probije blokadu, ova suviše slaba, uz gotovo platoničku pripomoć Engleza, da probije sebi put u grad. Na posljetku, u noći od 8. na 9. Decembra dogje do boja u Gružu kud se Kaboga bješe vratio. Gruški boj bi i ostade kulminantna tačka ustanka sa nepomućenim dubrovačkim obilježjem, dokaz volje onoga maloga naroda da se Dubrovniku preda opet upravljanje svojom sudbinom. Posada izvrši 8. Decembra ispad u nadi da će u malo časa staviti kraj ustanku. Glavni cilj bijaše, da se glavni stan ustanika zauzme i Kaboga živ ili mrtav predade u ruke francuskome gjeneralu. Neprijatelj brojaše oko 400 ljudi. Prevalivši put obronkom Srgja, gdje ustanici već bijahu prekinuli vodovod — opet kao nekada Rusi i Crnogorci — dok ih naprotiv Kaboga iščekivaše sa strane puta od Gruža, glavna kolona neprijateljska, pritajivši se o praskozorju 9. Decembra, poče silaziti sa gornjega Konala kako bi sa legja jurišala na Sorgovu kuću. U glavnom stanu sve spavaše, osim Pijerka Bone koji obilažaše straže. Dva bjegunca Hrvata jave Boni primicanje neprijatelja. U trenuću oka Bona probudi Kabogu i glavne vogje. Narodne se trupe uhvatiše oružja. Sorgovu kuću branjaše odred od 60 ljudi. Boj se svede na jednu epizodu. Napadaj na jednu zamku. Tijeh šezdeset ljudi, plemića i gragjana, na taraci jedne vile Renesanse, do koljena pokrivenijeh niskim „pižulom",[1] gdje se brane protiv dvije stotine napadača sa zauze-

[1] Pižuo-la od ital. riječi Poggiuolo, zove se u Dubrovniku nisko sjedalo od kamena, koje može i pasati cijelu jednu taracu, kako je na svim taracama dubrovačkim.

tijeh okolnijeh kuća, predstavljahu kao jednu stranicu florentinske ili pizanske istorije zabludjele u Napoleonovo vrijeme. Ta šaka ljudi imaše četiri glavara : Kabogu, Pijerka Bonu i dva brata Milića, Mata i Miha, iz Cavtata. Četiri sahata potraja boj. Pijerka Bonu pogodi zrno ispod desne sise i on pade vas ogreznut u krvi. Uz njega pade mrtav jedan Konavljanin, a pogibe i jedan engleski tobdžija. Na strani neprijatelja pade 8 mrtvijeh i 20 ranjenijeh. Desetoricu zarobiše. Šefovi kolonâ, Korsikanac Paccioni i Hrvat major Grgurić, uzmakoše kad vidješe Riječane nad Gružom, ostavivši na polju mrtvoga, trećega, zapovjednika, Francuza Thaureaua. Kroz sve to vrijeme Natali stajaše bezradan na Srgju usljed naredbe iz glavnoga stana da se ne krene, jer da Francuzi spremaju napad na Bosanku ili na Brgat. Natali imaše 200 ljudi pod sobom. Njegova namjera bijaše da presječe Francuzima uzmak. Prve kretnje koje bješe povjerio hrabrom pučaninu Petru Politici ispadoše povoljno, ali vatra baterija uplaši jedan odred i kombinacija da francuske trupe budu uhvaćene izmegju Bosanke i Brgata izjalovi se. Natali pohrli u Gruž. Tamo samo konstatova sretan završetak obrane Kabožine družine.

Sutradan Guverner izda sljedeći manifest :[1]

„Dubrovčani,

Božje se Provigjenje očevidno izjasnilo u našu korist, ovjenčavši sa potpunim uspjehom oružje brani-

[1] Proclama dal Quartier Generale di Gravosa, li 10 Decembre 1813. B. D. A. Varia Ragusa B 2 Fasc. 3.

laca otadžbine i narodne časti. Jedna šaka Vašijeh zemljaka izvojštila je potpunu pobjedu nad cjelokupnim franačkim silama Grada, Lokruma i Carske tvrgjave. Talijanci, Hrvati, Žandari, Dobrovoljci, Narodna garda, svi se bjehu naoružali da nas u noći od 8. na 9. napadnu. Zapovjednici triju kolona: Grgurić Paccioni i Thaureau bijahu obećali francuskome gjeneralu da će potući mene i sve moje junačke drugove, da će opljačkati a po tome zapaliti Gruž. Napad započe u 5 sahata u jutro. Neprijatelj raspolagaše sa 300 do 400 ljudi, bješe zauzeo sve kuće oko našega glavnoga stana i sve putove koji k njemu vode. Mi bijasmo tako sasvijem okruženi. Naše sile srazmjerno vrlo slabe ne dopuštahu nam da izvršimo ispad. Naša mala vojska smještena na taraci, izložena bezbrojnim pušćanim zrnima, junački održa napad. Nakon tri sahata neprekidnoga boja, neprijatelj bi naćeran u bijeg i progonjen. Plodovi pobjede su 8 mrtvijeh, megju kojima komandant Thaureau, deset zarobljenika, osim dvadeset ranjenijeh koje neprijatelj prenese u grad. Naši se gubitci svode na dva mrtva i na mladoga markiza Bonu, teško ranjenoga.[1]

Pozivlju se svi dobri Dubrovčani da se iduće Nedjelje sakupe po hramovima da zablagodare Svemogućemu i Našemu Svetome Parcu.

Generalni Gubernator
Pukovnik gl. komandujući
Zapovjednik Narodne Vojske
Potpisan: Kaboga."

[1] Pijerko ozdravi od rane i nakon propasti ustanka pogje u inostranstvo kako ćemo docnije vidjeti. O Gruškom boju pišu Natali fol. 13—14, Bona, 20—22, Stulli passim.

Dubrovnik bijaše sada potpuno blokiran, ali u ustanku sve to jače i dublje se otvarahu pukotine. Narod bijaše nezadovoljan sa Kabogom koji, bez kontrole ranjenoga Pijerka Bone, usljed prirodne indolencije, a, govori jedan savremenik, „ne bez podozrenja o kakvom grješnom interesu"[1] dopuštaše nerede i pljačkanja neobuzdanijeh i neregularnijeh četa. Natali ragjaše iz petnijeh žila da se ustanku održi život i jaka idealnost, ali nedostajaše svačemu. Megjutijem komodor Hoste ostavi Dubrovačke vode ponovnom proklamacijom, u kojoj poštovanje prema dubrovačkoj z a s t a v i bijaše jednakom silom izrečeno, ali sa naročitom rezervom u državo-pravnom pitanju. Z druge strane naši brodovi, koji bijahu opet stakli zastavu Sv. Vlaha, patentama Republike izdanijem od Kaboge, na Senjskoj Rijeci u početku bijahu priznati, ali poslije, po novoj naredbi lučkijeh vlasti, biše prinugjeni da istaknu zastavu — austrijsku. U Stonu, austrijski Gjeneral Danesi, po Tomašićevim uputstvima, bješe predstavio stanovništvu stvar Republike kao propalu i pozvao narod da „provizorno" položi zakletvu vjernosti Caru Franu. Stanovnici Stona i mnogi Pelješani polože zakletvu. Primorci je odrekoše i krenuše put Gruža da se sjedine sa ustanicima. Ovaj prvi efektivni korak Austrije da, ne priznavajući više egzistenciju Republike koju svečano priznavaše još godine 1807, (uz prkos francuskome nasilju), Natali crta u svojoj „Relazione" zanimljivim detaljima : „U mjesecu Oktobru, dok još Harper sa svojim brikom „Saracen" činjaše toliko čudesnijeh

[1] B o n a, 22.

stvari, megju ostalijem bjegstvo Hrvata, jedan od njegovijeh poručnika na čelu otpadenijeh Hrvata i nekoliko Dubrovčana, uzevši ostrva Šipan i Lopud, napadoše Ston veliki i Ston mali, zauzeše ga i natakoše dvije savezničke zastave, Englesku i Austrijsku. U ono doba ne bijaše još dubrovačke zastave, jer ne bijaše još konavoskoga ustanka. Francuzi vladahu cijelom Državom Dubrovačkom, samo ostrva bijahu zauzeta i stavljena pod zaštitu britanske zastave. Uzevši Ston, cijeli Pelješac (Rât) pade u ruke kapetana Harpera i njegovijeh valjanijeh i umnijeh oficira i to sa samim neprijateljskim trupama t. j. sa pribjeglim Hrvatima koje ostavi u Stonu kao posadu i na straži dviju zastava.

Malo vremena iza toga, gjeneral Danesi, Austrijanac, koji bijaše osvojio dalmatinske krajeve, pogranične Dubrovačkoj Državi, prokrijomčari jednu cirkularu kojom pozivaše vlasti Dubrovačke Države da polože zakletvu Njegovu Austrijskom Veličanstvu i suviše ih pozivaše da se ništa ne izmijeni u stanju koje tada postojaše. Ovaj poziv dogje prije ustanka, u trenutku kada duhovi Dubrovčana bijahu paralizovani : biva kad u Cavtatu bijaše istaknuta engleska, a ne dubrovačka zastava, u trenutku kada sve bijaše klonulo i nemaše nikoga da poleti s Cavtata u Ston da spriječi ovo zavogjenje. U ostalome ovaj cirkular ne dospije nego do Stona i do Slanoga gotovo pograničnijem (mjestima) Dalmaciji. Ne bijaše još centralne vlasti da vodi računa o dogagjajima u raznijem okruzima. U Cavtatu ne znadijaše se ništa o cirkularu, a u Stonu ništa o ustanku.

U ostalome grad Ston zove se grad jer nekada to bijaše, jer je utvrgjen i jer zatvara zemljouz i vlada cijelim poluostrvom ; ali u stvari nema nego 100 duša, pa i ta šaka stanovnika obamrla od močvarnijeh isparivanja i iznurena od groznica, što im se vidi iz zelenkaste boje lica i iščiljelosti duha. Ovi, dakle, ne znajući što se sprema u Cavtatu, a videći austrijske vojnike u gradu uz englesku zastavu, slušajući one koji govorahu u prilog Austrijancima, da je grad zauzet u ime saveznika, da će se po ratu riješiti njihova sudbina, ali da je sada pametno da se položi zakletva vjernosti onome koji drži posadu, privolješe, položiše zakletvu i privukoše cijeli Rât da to učini.

Nakon toga, Austrijanci, pod izgovorom da je engleska zastava poderana, istaknuše samo svoju zastavu i tako izgledaše kako da u svoje ime drže onu zemlju. Ali Stonjani odrekoše posluh cirkularu i udružiše se sa ustanicima.

Dubrovčani odavna poznavahu duh Austrijanaca: kad prvom zapremiše Dalmaciju i mletačku Albaniju bijahu pobunili Konavljane da otpadnu od domaće vlade i da se njima predadu. Ali se ustanak uguši. Sada ih ovi isti Konavljani ne voljahu.

Ali kad začuše na Pelješcu da je buknuo ustanak po dubrovačkoj zemlji, i oni htjedoše da se sa ostalima zajednički bore, ali htjedoše da ih pozovu pod narodnu zastavu, od straha pred kakvim nasiljem. Z druge strane, guverner Kaboga bijaše prodro u austrijske osnove, ali poznavajući prilike i sile u Državi, pretpostavi da privremeno ćuti, jer držaše da su sporovi opasni u ovakvijem prilikama. Znadijaše,

u ostalome, da će, po zauzeću Dubrovnika, sva ostala Država dijeliti s njim sudbinu. Učini se, dakle, nevješt, kao o dogagjaju bez opasna značaja."[1]

Godina 1813, koja se za patriote bješe otvorila sa tako prijatnim pogledima u budućnost, zatvaraše se, uz prkos gruškom uspjehu, vrlo tmasto. Božićni pastirski list arhiepiskopa Bana sa naredbom parocima da narodu propovijedaju poslušnost vladi i prijetnje za neposluh crkvenim cenzurama, nije mogao da potrese naše patriote.[2]

Ali već kretahu trupe sa crno-žutom zastavom iz osvojene Dalmacije k Dubrovniku. Zadar se baš spremaše na kapitulaciju, kad 3. Januara 1814 osvanu u Gružu austrijski gjeneral Milutinović sa dva bataljona Hrvata.

Dubrovčani, uz prkos njihovoj predanosti i rješiteljnosti, materijalno u nedostajanju svačesa, bez topova, sa sumnjivom potporom Engleza, sa možda još besvijesnim izdajstvom na domu, ne mogoše, dakle, zauzeti grad prije dolaska — austrijskijeh četa i ne mogoše na taj način staviti austrijskoga gjenerala pred svršen čin uspostavljenja domaće vlade. To bijaše predznak konačnoga neuspjeha.

„Njegov (Milutinovićev) dolazak, piše Natali,[3] bi Dubrovčanima vanredno neprijatan. Oni se u same sebe uzdahu : vigjahu da mogu na mnogo načina da

---

[1] Natali, Relazione, fol. 24—25.

[2] Zadržaše ga vogje ustanka i spriječiše da se razda parocima, Natali, Appunti.

[3] Relazione, fol. 26.

pobijede Francuze : dostajaše zauzeće grada, ili dajbudi tvrgjave na Srgju ili Lokruma i tada bi bilo i topova i bombâ i sve bi se ostalo, bez velike muke, zauzelo. Posade, osim nešto malo žandarmerije, bijahu voljne da se predadu, u njima bijaše i Dubrovčana, na silu uzetijeh, sa kojima bijaše lako stupiti u pregovore ; u Gradu stanovnici svakim danom bivahu poduzetniji i najzad bi bili ustali na oružje, kako i učiniše. Tako bismo bili zauzeli našu Državu bez suparnika i bez pogovora. U ostalome, Dubrovčani znadijahu da jedan silni saveznik oružjem u ruci nije daleko od toga da bude i Gospodar . . . Ali, na posljetku, bijaše saveznik Engleza ; njegovi zastupnici zajedno sa engleskima bijahu proturali manifest kojim se pozivahu Dubrovčani na oružje da povrate svoju n a r o d n u n e z a v i s n o s t pomoću austro-engleskoga oružja. Budu, dakle, primljeni kao saveznici. Nemahu ni topova, ni municija, ni hrane. Englezi ih snabdješe municijom. Guverner Kaboga dade im mukte hrane, Gjeneral Milutinović saglasi se sa Kabogom odnosno operacija : da ojača blokadu grada i da mu presječe dolazak hrane postavi sve straže naokolo. Na jedan istočni vis kod grada stavi stražu od 20 ljudi pod pukovnikom Natalijem koji zapovjedaše blokadom Srgja i cijele istočne strane. Ustanici i austrijske trupe odvojeno služahu. Oni prvi primahu zapovjedi samo od svojijeh oficira. Austrijske čete bijahu sastavljene od samijeh Hrvata, kojima se pridružiše svi Hrvati u francuskoj službi. Ali ne bijahu ni okretni, ni obazrivi. Francuzi im zarobiše u dva puta 30 ljudi. Ova nezgoda udvoji pažnju ustanika.

Bojahu se da se Francuzi ne bi okoristili ovim uspjehom i zadobili opet izgubljeno samopouzdanje. Ali ne bi od svega toga nikakvijeh posljedica."

Da je Natali mogao zaviriti u Milutinovićeve izvještaje Tomašiću iz Gruža, bio bi našao obilne potvrde svojoj oštrovidnosti i svojim slutnjama. Onog istog dana kad se austrijski gjeneral iskrca u Gruž, pisaše svome šefu :[1] „Englezi su nerado istakli ovdje svoju i republikansku zastavu. Iz politike, jer bijahu sami, obećaše iz daleka uspostavljenje Republike . . . Ja nekim uglednim Dubrovčanima rekoh, da je prvi zadatak proćeranje neprijatelja ; kad se zauzme Dubrovnik organizovaće se provizorna uprava do zaključenja mira . . . Primili su nas i susreli ljubazno. Dok se tvrgjava ne preda, ja ću se učiniti nevješt ovoj igri sa zastavama, a potom ću gledati da je izmijenim".[2]

Milutinović krene, megjutijem, put Boke da zauzme Kotor. Ne bijaše došlo vrijeme da skine obrazinu. Bijaše slab na municijama, ustanici jaki i riješeni na samostalan rad. Ali malo potraja ovo stanje stvari. Lowen, posvagjen sa Kabogom, ostavi dubrovačke vode i uputi se k Visu, ostavivši samoga Macdonalda sa malo vojnika. Kaboga ostade sâm, „ali ne više kao Dubrovčanin, ne više kao pristaša uspostavljenja Republike. Usljed tajnoga dogovora sa Milutinovićem, on od sada izdavaše naredbe : na osnovu

[1] Gravosa bei Ragusa, am 3. Jänner 1814 B. K. A. 1814 No. 988 fasc. I No. 7.

[2] Bis die Feste fällt, werde ich das Spiel mit den Flaggen nicht zu bemerken scheinen, dann aber abzuändern trachten."

ovlašćenja austrijskoga gjenerala. A nikad se ne opravda, nikad ne reče da li se protivio takovoj zapovjedi dok jednako nošaše titulu Gubernatora Dubrovačke Republike i dok sam Milutinović bijaše predao opsadu Dubrovnika samijem Dubrovčanima".[1]

Sad se svetio Kabožin izbor i neproračunivo sljepilo patriota koji, poznavajući niske instinkte ovoga potomka Marojice Kaboge, bjehu ga priznali i podržali kao šefa cijeloga pokreta. Dok se Milutinović bavljaše u Boci, Frano Bona se vrati sa svoje misije u Trstu. O njegovim pregovorima i nastojanjima kod Sir John Gora nije nam se samo sačuvalo što nam on sam priča zbijenim crtama u svojim memoarima. Mi imamo jedno pismo Kabožinoga bratića, Vlaha Filipa Dživa Kaboge, koji u početku Januara 1814 izvještavaše iz Zatona (Malfi) svoga i Sorgovoga prijatelja Nika Lucova Pozzu-Sorga, koji se bavljaše na drugome mjestu dubrovačke teritorije.[2]

„Mislim, Gospodine, pisaše Kaboga[3], da Vam ne će biti neprijatno ako Vam saopštim vijesti koje se odnose na interese naše zajedničke otadžbine koje nam jučer donese gospodin Frano Bona iz Trsta.[4] Vi već znate da je on bio otputovao iz Cavtata da

[1] Bona, 25.

[2] Na Orašcu ili na Šipanu gdje imaše znatnijeh imanja. Vjerovatnije na Šipanu, jer je Orašac samo nešto više od po ure udaljen od Zatona i nije tada trebalo da mu Kaboga piše; mogao mu je sve lično ispričati.

[3] Arhiv Natali.

[4] Pismo nema oznake dana nego: Malfi, Gennajo 1813 (pogrješno za 1814). Ali iz B. memoara znamo da se B. vratio „verso la metà di gennajo" dakle izmegju 10. i 15.

izradi uspostavljenje naše Republike posredovanjem engleskoga vice-admirala. Došavši u Trst, onaj ga zapovjednik vrlo ljubazno primi, ali mu odgovori da se on ne miješa u političke stvari ; nu ako sami Dubrovčani to izvrše, da se engleske sile ne samo ne će protiviti, nego da će ih u tom i pripomoći ; da nas on sa svoje strane savjetuje da ove prve korake izvršimo sa energijom i postojanstvom, da se ma kojim sredstvom poslužimo za tako pravednu stvar, jer je on ubjegjen da nam Dvorovi ne mogu odreći naše zahtjeve, kad su do sada jednako postupali — sa ostalim Republikama i državama u Njemačkoj koje nemahu više prava od nas. Vice-admiral bijaše, u ostalome, upućen o svemu od naših dobrijeh Dubrovčana u Trstu, naročito usljed izvještaja podnesenog mu od gospodina Antuna Sorga koji se tamo nalazio.[1] I zaista memorandum gospodina Sorga i izvještaj gospodina Bone admiral odma sprovede svome ministru gospodinu Johnsonu u Frankfurt u glavni stan Saveznika zajedno sa svojim preporukama. Ovaj ministar poznavaše od prije naše pitanje kroz gospodina Miha Bonu koji ga lično pozna i koji s njim po toj stvari prepisuje da bi se došlo do povoljnoga rješenja.

Naš poštovani Ajala otresao se dokolice, pa i on radi oko iste stvari kao najodaniji Dubrovčanin, osokolio je patriotizam Božčovića u Carigradu, koji kao nekadašnji dubrovački dragoman, a sadašnji ministar

[1] Napoleonolatrija Sorgova bješe se nakon Lipskoga potpuno ohladila.

Prusije — jednog od glavnijeh saveznika — može nam biti od velike koristi. Gospodin nas Bona uvjerava da su položeni temelji i da nema ni jednog čeljadeta zdrava razuma koji bi posumnjao u povratak naše slobode. Moj rogjak Kaboga i gospodin Bona imahu danas da pogju u Cavtat da sve ovo saopšte gospodinu Ranjini,[1] njegovome poštovanome tastu, mome stricu Brnji, gg. Nataliju, Ghetaldiju i drugoj gospodi koji se tamo nalaze. Oni će se brzo otuda vratiti i tada ćete vi po svoj prilici svi zajedno biti zvati k jednoj svečanoj provizornoj republikanskoj skupštini.

Nadodaću Vam još i to, da se naš pregjašnji konsuo u Trstu, u društvu turskoga konsula, predstavio tamošnjemu Guverneru koji ga je vrlo lijepo primio i poželio mu dobar uspjeh. Znajte i to da je g. Miho Bona odavna preko gospodina Johnsona radio kod londonskoga kabineta i da jednako kod njega radi za našu stvar."[2]

Bješe zaista skrajno vrijeme da se vlastela sastanu i da se saglase o jednom zajedničkom političkom i vojnom planu. Dogagjaji bijahu dokazali da nedosta-

[1] Orsatus Aloysius Savini de Ragnina, osamdesetgodišnji vrlo uvaženi Senator. S njim i s bratom Orsatus Savinus, koji umriješe istog mjeseca iste godine 1818 istraži se istorijski dom Ranjina.

[2] Kaboga daje najzad vijesti o kretnjama saveznika, o prelazu kneza Schwarzenberga preko Rajne itd. i završuje molbom da Niko Lucov sve to saopšti gospodi Restiju i Gozzi s kojim ga vežu prijateljstvo i jednaka načela. Bona priča (op. cit. 26) da je on nosilac bio admiralovijeh pisama za Lowena, ali ovoga više nije bilo u Gružu. Megjutim iz razgovora sa Kabogom i sa Macdonaldom, on se mogao brzo uvjeriti, da „Kabožino postupanje prema otadžbini nije bilo iskreno".

jaše i sloge, i plana u operacijama. Cijelu godinu dana vlastela bijahu zanemarila glavni zadatak, jedinstvenu diplomatsku akciju kod Saveznika. Nedostajaše novaca za potrebe ustanka. Na posljetku, Vlaho Kaboga bez formalnoga mandata, a, što je glavno, bez kontrole, davaše pokretu svoje lično obilježje koje se mijenjaše prema prilikama. Ali upravo toga radi, Kaboga ne šćaše da sazove skupštinu vlastele na dogovor. Utaman ga Frano Bona uvjeravaše da je taj dogovor neophodimo nuždan, ako ništa za to, što nedostajahu finansijska sredstva, a već Milutinović bijaše od vlastele zatražio novaca u zajam, jer bješe došao ubjegjen da će osvojenje Dubrovnika i Boke biti samo jedna vojna šetnja. Gjeneral Theodor Freiherr Milutinović von Weichselburg[1] bijaše u petnaest godina osmi tugjinac koji dogje da muze Republičinu kesu. Dva Austrijanca (Cavalcabò i on) dva Rusa (Sankovsky i Ivelić) četiri Francuza (Comeyras, Molitor, Lauriston i Marmont) bijahu iz poštovanja k nezavisnosti male države, za interese svojijeh vlada a dubrovačkim novcem, pokretali akcije od kojijeh se za samu rusku donekle može reći da je nezainteresovana bila. Pred ovom galerijom, iz koje se časno odvajaju Englezi, blijede u istoriji danak i darovi Turčinu koji je u zamjenu za pare barem davao povlastice i trgovinske koristi Dubrovniku. Ova sistematska muzenja kršćanskijeh sila a posteriori najsjajnije pravdaju Republiku što se, do svoga posljednjega uzdaha, hvatala za saruk da obezbjedi svoj skromni kršćanski život.

[1] Rogjen u Surduku u Banatu 1766, umro u Temešvaru 1836.

Kaboga odgagjaše rješenje o sazivu skupštine. Po Milutinovićevom povratku iz Boke Kotorske,[1] sretavši Frana reče mu žalosnim glasom : „Vidim q u' i l f a u t s e b a t t r e o u p l i e r."[2] Tada se Frano riješi da iz svoje inicijative sazove vlastelu na dogovor. Uz prkos Kabožinoj opoziciji, Boni uspije da zadobije za tu misao svu ostalu vlastelu u glavnom stanu, pak i engleske oficire. Sa Pâlom (Gozzom) proputova cijelu Državu, osim samoga glavnoga grada, i pozove sve što je bilo vlastele na zbor. Odazvaše se 44 člana pregjašnjega Velikoga Vijeća, za one vanredne prilike znatan broj.

U slikovitom seocu Mokošici, u Rijeci,[3] diže se malo sa strane, dvorac koji u početku pregjašnjega vijeka pripadaše vlastelinu Matu Gjorgji. Zgrada je, kako sve najljepše dubrovačke gragje u okolini, iz

---

[1] Evo kako crta Tomašiću stanje koje na povratku zateče: „Nagjoh ovdje posvuda republikansku zastavu, uz našu, dakako, i englesku. Cio svijet nosi narodne kokarde. Prosti ljudi služe dobrovoljno, bez ikakve novčane odštete i izgleda da ih vlastela vode i ispunjaju oduševljenjem. Ja bih mogao i bez te narodne vojske da budem, jer sam dosta jak, ali bih tim stvorio krajno nezadovoljstvo. Na moje neke primjedbe odgovoriše mi, da bi bila sramota ne ustrajati kad je do sada već toliko žrtava podneseno. U ostalome, jednako su odani i uslužni, ali ih ipak upotrebiti ne ću osim za popravljanje putova." (14. Januara, br. 38). Ovo dragocjeno svjedočanstvo austrijskoga gjenerala potvrgjuje pričanje Bone i Natalija, a ujedno je za njegovo poznije postupanje najoštrija osuda.

[2] „da se treba biti ili saviti" (sc. pred austrijskim gjeneralom). Ove je riječi izgovorio Kaboga francuski kako u tekstu. B o n a, op. cit. 26.

[3] Prvo selo na lijevo suproć Batahovini.

*

početka XVI vijeka. Raspored je nalik na sve ostale dubrovačke dvorce : velika taraca pred kućom, s koje pogled zadovoljno bludi prema sjeveru i istoku po mirnijem humskijem vodama, prema jugu i istoku po malom rukavu mora koje se od ostrvca Dakse sužuje prema Gružu. Sve mirne, duboke slike, kao Provigjenjem — koje po riječi jednog istorika spravlja narodima koljevke[1] — naročito spravljene i raspore-dane za trajni, intimni život jedne intelektualne, stare rase. U dvorcu su dvije velike „saloče", jedna odma pri ulazu, druga na gornjemu boju, a naokolo sobe, po četiri, namještene u ono doba[2] pokućstvom à la Louis XVI i Empire, strogom i prostom otme-nošću kuće u kojoj zadovoljni gospari kad i kad samo dolažahu na ljetnikovanje. Tamo se, u onaj dvorac, kao naročito sagragjen za tajne ljubavne ili državne sastanke, sakupe vlastela na krajnji do-govor. Svi domovi bijahu zastupani, oni koji bijahu tako nesretni te nadživješe propast Republike. Na pro-zivanju nemaše nikoga da odgovori za imena Tudizi, Palmota, Gondola koji se u muškoj lozi, vjerom u trajnost gospodske zgrade, istražiše. Bassegli i Bucchia, doživješi ulaz Francuza, bjehu i oni posljednji od svojijeh domova sašli u grob!

---

[1] Ernest Lavisse.

[2] I kako smo ih mi toliko puta gledali za naših mladijeh godina.

[3] Tomo Bassegli, dva mjeseca po Lauristonovoj najezdi. Senatus Consultom od 26. Jula 1806. Pâlu Gozzi bi dozvoljeno da svome prezimenu pristavi prezime Bassegli. Otuda sadašnji dom Bassegli-Gozze.

Članovi skupštine bijahu po domovima ovi :

Bassegli-Gozze : Pâlo ;

Bona : Frano, Vlaho, Marojica ;[1]

Caboga (Kaboga) : Dživo, Vlaho Filipa, Vlaho Brnje i Brnja stari ;

Ćerva : Orsat ;

Ghetaldi : Dživo Lujo, Dživo Benedikt, Dživo Vlaho, Sigizmund (Šiško), Božidar (Natale), Mato i Šiškov sin Vlaho ;

Giorgi : Mato i Niko ;[2]

Gozze (Gučetić) : Lukša, Pâlo, Vladislav (Vlagj) i Frano ;

Gradi : Sigizmund (Šiško) i Mato ;

Menze (Menčetić) : Vlaho i Dživo ;

Natali : Karlo, Dživo i Jero ;

Pozza (Pucić) : Luco ;

Pozza-Sorgo : Niko Lucov ;

Ragnina : Orsat ;

Resti : Džono ;[3]

Saraca : Božidar i Nikša ;

Sorgo (Sorgočević) : Nikša, Lukša, Petar, Mato i Vlagj ;[4]

---

[1] Pijerko ležaše od rane u postelji, a Miho, Franov otac, koji će od sada da bude posljednji diplomatski agent Republike, nalažaše se od god. 1811 u Beču. Luko, guverner Primorja, ne bijaše prisutan, možda jer tajno simpatizovaše sa Austrijom čiji oficir i postade docnije.

[2] Sabo i Miho bijahu u gradu, prvi Maire, drugi zapovjednik narodne garde, obojica vladine kreature.

[3] Poznati satirički pjesnik.

[4] Antun se nalažaše, kako smo vidjeli, u Trstu.

Sorgo-Červa: Petar;
Zamanja: Frano, Mato i Lukša.

U ovoj skupštini nije, kako bi mogli promisliti, vladao po godinama elemenat stari, pred-revolucioni. Ova se skupština može, naprotiv, nazvati skupština mladijeh. Od najmlagja dva člana: Vlagja P. Gozze, i Vlaha Šiška Ghetaldi, kojima bješe 25 godina, do osamdesetgodišnjih staraca Orsata Ranjine i Brnje Kaboge, dvije trećine članova (upravo 28) ne bijahu navršili 50 godina; stara generacija bijaše zastupana sa devetericom izmegju 50 i 60 godina i sa samom petericom izmegju 60 i 80.[1] Žalibog nad tom skupštinom lebdio je one noći zloduh Vlaha Kaboge koji, za nesreću, po samom priznanju jednoga od najodrješitijih republikanaca, Frana Bone, bijaše moćan i popularan u masi ustanika koji ga slijepo slušahu.[2] Kaboga osujeti glavne i najpresudnije zadatke skupštine.

Frano Bona otvori sjednicu exposéom o diplomatskom stanju Republičine stvari. Izloži ono što mi znamo iz pisma Vlaha Filipa Kaboge. Pročita pisma oca mu Miha iz Beča, koji neprekidno stajaše u prepisci sa engleskim kabinetom i koji bijaše već saopštio od lani svim Saveznicima „da je Republika bila osvojena silom ali da se svojijeh prava nije nikada odrekla." Izvijesti skupštinu o stanju stvari u Carigradu i o prepisci istoga Miha sa Božovićem.

---

[1] Specchio dell' Ecc. Maggior Consiglio. D. D. A.

[2] „Non conveniva urtare il Caboga, a cui solo era avvezza di ubbidire ciecamente la massa degli insorgenti." Bona, 28.

Poslije njega, Kaboga uze riječ da izvijesti o stanju unutrašnjijeh poslova. Konstatova dobro raspoloženje naroda prema ustanku i Republici, ali obrati pažnju skupštini na „ideje" austrijskoga gjenerala koji otvoreno radi protiv Republike i traži da zavede narod. Najzad, otkrivši se sa priličnim cinizmom, izjavi, da je i on dužan Milutinoviću saopštiti sve što skupština one noći bude riješila.

Nakon ova dva govora, pristupi se raspravljanju o glavnom i presudnom pitanju koji bijaše u svačijoj glavi : hoće li ova skupština da kao Assemblée Constituante proglasi uspostavljenje Republike i povrati stari ustav ili ne. Bona u svojim memoarima koji su nam, u nedostajanju izgubljenijeh pisama i bilježaka pojedinijeh članova, u ovom trenutku najdragocjeniji, jer se u njima ogleda rezonovanje partije koju ćemo nazvati republikanskom, Bona priča, da je skupština odbila radikalno prvo rješenje zbog ovijeh razloga : p r v o, Austrijanci bijahu odsudno protivni ; d r u g o, Milutinović i Kaboga bijahu veliki prijatelji, pa ovoga, kao popularnoga čovjeka, nije se smjelo otvoreno vrijegjati ; t r e ć e, nije se znalo hoće li komodor Hoste pristati uz proklamaciju i reintegraciju republikanske vlade. Jedna frakcija skupštine bijaše, bez sumnje, protivna ovim oportunističkim razlozima. To se razumije iz nekijeh Natalijevijeh bilježaka koje imamo pred očima ; ali se nije došlo do glasanja. Vjerna evangjelju svijeh slabijeh organizama, skupština htjede da obigje teškoće i da nagje nekakvu formulu koja će zadovoljiti svakoga, a Austro-Engleze ne će vrijegjati. Generacije jakijeh

zaključaka ne bijaše više. Služeći se zanimljivom frazeologijom pravnika Frana Bone, skupština riješi da „se konstituiše u zakonitom harakteru da bi mogla djejstvovati u političkim odnosima, a do zgode se i umiješati u upravne poslove domaće vlade."[1] Usljed toga, vlastela sakupljena 18. Januara u Rijeci, svečano izjaviše „da su se sastali na osnovu domaćega ustava" (a forma delle patrie Constituzioni) formula koja nije bila bez veličanstva, jer davaše aktu od 18. Januara vid prostoga produženja aktivnosti Senata nasilno prekinute 31. Januara 1808. Po tome skupština jednoglasno usvoji sljedeće rezolucije :[2] da se pozove Miho Bona da u naše ime i u ime otadžbine zatraži kod Saveznijeh Dvorova uspostavljenje (reintegrazione) naše Republike ; da Vlaho Brnje Kaboge produži vršenje dužnosti provizornoga generalnoga gubernatora našega naroda ; da se piše Mihu Božöviću da se zauzme oko uspostavljenja Republike ; da se Bonina misija saopšti gjeneralu Milutinoviću i engleskim zapovjednicima ; da se postavi jedan O d b o r za izvršenje gornjijeh zaključaka i za primanje dobrovoljnijeh prinosa za potrebne državne izdatke ; i da se Karlo Natali pošalje u Dalmaciju da gjeneralu Tomašiću (kako nekada Generalnome Provedituru Mletačke Republike) „isporuči naše poštovanje". Skupština odma pristupi izboru odbora peterice i biše izabrani : Dživo Kaboga, Niko Lucov Pozza-Sorgo, Lukša Gozze, Nikša Giorgi i Frano

[1] B o n a, 28.

[2] Izvorni tekst Deklaracije, u B. D. A., donosimo u prilog pod br. V.

Bona. Prva dvojica bijahu god. 1808 Senatori, a druga trojica samo Veleviječnici i kao takovi se i potpisivahu (Consiglieri). Jedan vrlo podesan Natalijev predlog, da se Mihu Boni pridruže još 4 vlastelina zabaci skupština. U stvari Vlaho Kaboga bijaše iz sastanka izašao kao pobjedilac. Njegova dvolična politika bješe nadvladala politiku republikanske partije Bona-Natali. U odboru peterice sjedahu samo dva prava republikanca : Frano Bona i Dživo Kaboga. Skupština se razigje u praskozorje 19. Januara, pošto jedan član, tako glasi tradicija, izgovori ove riječi : „Kako ne možemo nekolicini odrubiti glave, protestujmo i savijmo se !"

Sutradan se odbor predstavi Milutinoviću i saopšti mu rezolucije skupštine. U toku razgovora odbor zamoli Milutinovića da jedan odred ustaničke vojske uzme pod svoju komandu i da prizna Republičinu zastavu. Zamoli ga, da po zauzeću Dubrovnika svi činovnici od francuske vlade postavljeni, i koji se istakoše mržnjom prema vlasteli i rgjavim vladanjem, budu maknuti i da na njihova mjesta budu stavljeni ljudi narodnoga povjerenja i Kaboga kao šef uprave ! Odnosno zastave, Milutinović odgovori da će je on „trpjeti do više naredbe" pošto ju je on ovdje pri dolasku našao ; naglasi da mu je Car naredio da sve ostane u provizoriumu do konačnoga mira, ali da će on grad i tvrgjave sam uzeti u posjed. Gjeneral se pritajivaše. Odobri u glavnome sve. Obeća pismo za Karla Natalija. Bez instrukcija u glavnim političkim pitanjima, kontrolisan od Engleza, koji su, piše Tomašiću, sve Dubrovčanima obećali što su ovi htjeli,

kontrolisan od Dubrovčana, kontrolisan od njemu podozrivoga emisara Brunazzija, Milutinović pisaše 20. Januara Tomašiću : „Naredite mi šta da radim, kako imam da postupam sa ovom zemljom u gragjanskom pogledu, imam li da tražim zakletvu, imam li da toleriram republikansku zastavu, što imam da učinim u slučaju otpora! Dok ne osvojim tvrgjave, ja sam riješio da se uklonim i najmanjemu nesporazumljenju, toliko više da su svi poslušni, voljni i umješni do ovoga časa."[1] Brunazzi se onog istog dana vrati iz Boke. Sutradan se Milutinović Tomašiću žaljaše na ovoga dvorskoga čovjeka koji njemu sa negodovanjem primjećavaše da Dubrovčani traže Republiku, da se republikanska zastava jednako vije, a z druge strane uvjeravaše vlastelu da s pravom traže uspostavljenje Repubike, da je sad zgodan čas za tu stvar, da im Republiku niko ne može oduzeti itd.[2]

Hoste, na pismeno odborovo saopštenje, ne odgovori ništa.

Karlo Natali se uputi put Zadra sa pismom odbora na gjenerala Tomašića. Natali se u pismu akreditovaše kao Senator koji će ne samo gjeneralu To-

[1] Milutinović Tomašiću iz Gruža, 20. Januara B. K. A., god. 1814 No. 988 fasc. I br. 61.

[2] Tomašiću, 21. Januara. Milutinović primjećuje još da se ni Englezi nijesu mogli da snose sa Brunazzijem „bei einem solchen zweydeutigen Betragen". „Ich bin daher recht froh, produžava, dass er von hier fort ist und hoffe dass E. H. vielleicht möglichen Verleumdungen dieses Männes, den ich auf die Art alles fähig halte, kein Gehör geben werden, als er solches auch höheren Orts nicht finden sollte, wenn er sich vielleicht intrigirte."

mašiću podnijeti uvjerenje poštovanja „Vlastele koji sačinjava u vladu naše Republike" nego će još i zastupati kod austrijskoga glavno komandujućega gjenerala u Dalmaciji „sve ono što našu Republiku zanima".[1]

Dvadeset i drugoga Januara Odbor uputi Mihu Boni u Beč uputstva i kreditivna pisma.[2] „Slavni uspjesi vojsaka Saveznijeh Vladalaca protiv Francuske, glasio je pristup, novine i Vaši mudri savjeti koje nam Vaš Frano donese i Vaša patriotska naprezanja dostojna tolikoga republikanca, pravednost naše stvari koju mora Božje Provigjenje da štiti, sve nas zajedno sokoli nadom da ćemo natrag zadobiti našu slobodu i tako povratiti sreću našu, naših potomaka, cijeloga naroda. Za taj cilj sva ona vlastela koja mogoše da u sadanjim prilikama izbjegnu francuskome nasilju, sastadoše se u dovoljnome broju i jednodušno se sporazumješe o mnogim stvarima koje se odnose na uspostavljenje naše Republike i koje držahu u ovom trenutku i za moguće i za potrebne."

Daje mu se, dakle, punomoć da u ma kojem diplomatskom svojstvu pogje tamo gdje se nagje glavni stan savezničke vojske i da uzradi svim mogućim sredstvima oko stvari Republike, ali naročito — i to je pravni osnov svega poslanstva — da uznastoji „da jedan zastupnik naše Republike, sa najuzvišenijom i najpodesnijom titulom, bude prepušten kon-

[1] Potpisani članovi odbora: „I Patrizj componenti la Commissione del Corpo della Nobiltà della repubblica di Ragusa." Original u B. K. A. ibid. br. 65. Milutinović izda toplu preporuku za Natalića ibid.

[2] B. D. A.

gresu za opšti mir, u kom će imati da se utvrdi politička egzistencija svakoga naroda." Ovo je glavna Bonina misija i mi se na tome naročito zadržavamo, jer koliko je mudro, diplomatski i državnički glasila instrukcija peterice, toliko je Miho Bona neuputno radio i, kako ćemo vidjeti, baš u toj presudnoj tački pokvario cijeli vrlo vješto smišljeni plan provizorne njegove vlade.

U instrukcijama pominjahu se Ajala i Božčović, izvinjavaše se odbor da nijesu ni instrukcije, ni kreditive, zbog teških prilika, diplomatski savršeno redigovane, ali se ostavljaše Boninom patriotizmu i zauzimanju cijeli tok pregovora. Pravna osnova pregovora imao je biti prvi Lauristonov manifest, pa i u tome se vigjala državnička i pravnička ruka. Odbor se preko svijeh nasilja, koja ne mogahu „tractu temporis convalescere", povraćaše na prvi, osnovni harakter trenutne okupacije i na obećanje Napoleonovo da će Republiku, pod poznatim uslovima, napustiti i povratiti u pregjašnje stanje.

Za troškove Bona privremeno primaše 500 „pezze colonnarie" „ne kao nagradu, nego kao veći dokaz naše blagodarnosti". S vremenom Republika ne će dozvoliti da se zbog svoga rada poslanik nagje na šteti.

Kreditivna pisma[1] bijahu izdana u ime „Vlastele Senatora i Vijećnika Dubrovačke Republike sakupljenijeh u jedno tijelo na osnovi i silom otadžbeničkoga ustava" i akreditovahu Bonu kod svijeh Saveznika kao Senatora i Poslanika Dubrovačke Republike. Crveni

[1] Originalni tekst u prilogu br. VI.

pečat Republike sa „S. B. Protector Reipublicae Ragusinae" pomaljaše se opet nakon šest godina zaborava.

Vlastela bijahu puna samopouzdanja i ne mišljahu da je katastrofa tako blizu. Ali to se mogaše predvidjeti. I da nije bilo austrijskijeh bataljona u Gružu, cijeli pokret imaše jednu osnovnu grješku koja će do malo dana da se sveti organizatorima ustanka. Najprostija bi obazrivost bila zahtijevala, da su ustanici, prije svega ostaloga, pokušali da uspostave veze sa maticom, sa Gradom. U Gradu bijaše ostao jedan dio vlastele sa Sabom Gjorgjijem i Dživom Bosdarijem ; u gradu bijahu pučani od kojijeh je u istini zavisilo cijelo uspostavljenje domaće vlade. Mjesto jednoga pozitivnoga, tajnoga dogovora koji je u svako doba bio moguć, što vidimo? Nikakve veze, ni dogovora izmegju jedne i druge strane. Gragjani ne znaju gotovo ništa što se zbiva na polju. Oni u Gružu ne znaju što se misli i radi u Gradu i drže da su skupštinom od 18. Januara sve učinili i da će oni u Gradu bez pogovora otvoriti vrata ustanicima, bez garancija, bez utvrgjenijeh uslova. Ustanici se ljuto prevariše.

Odma po skupštini u Mokošici, započe, pomoću engleskijeh topova, drugo bombardovanje Dubrovnika.[1] Englezi bijahu predali rukovanje svojijeh baterija Dubrovčanima. Natali, Vlaho Bona, Nikša Saraka, Mato

[1] Taman 20. Januara Hoste dade Milutinoviću 1 šestfuntovni top i 2 merzera (Tomašiću, br. 60). I tako engleski topovi, a dubrovački ustanak i novac otvore Milutinoviću gradska vrata!

Milić, Antun Dordelli, Petar Peričević, Božidar Ghetaldi, Marojica Bona, pa i sam Vlaho Kaboga upravljahu vatrom i svim vojnim poslima. 26. Januara, Montrichard posla Milutinoviću pregovarače. Ovaj zataji od Kaboge pregovore, uz prkos njihovu prijateljstvu. On mu ne mogaše oprostiti da je supotpisao riječku rezoluciju. Tada Natali predloži da se komodoru Hosteu povjeri glavna komanda narodnoga ustanka. Odbor, da ne bi prešao u otvoren konflikt sa Kabogom, odbije predlog. Hoste se spremaše da ostavi definitivno dubrovačke vode. Dogje, u toliko, da ga zamijeni kapetan Gower sa fregatom „Elisabeth" koji o ustanicima ne vogjaše više nikakva računa. Videći tajne dogovore austro-engleskijeh zapovjednika, a da se na dubrovačke vogje niko ne osvrće, ustaničke se čete u Gružu pobuniše. Milutinović i engleski oficiri se jedva od navale oslobode. Onaj pozove Odbor. Požali mu se i, najzad, otkopča se i saopšti vlasteli da on ima naredbu da zauzme Dubrovnik i njegovu teritoriju u ime Austrijskoga Cara, a dok se ne sazna definitivno sudbina Dubrovnika, da će se naći nekakav modus vivendi. Odbor sa „republikanskom čvrstoćom" (con fermezza republicana) odgovori da ne će i da ne može da zadrži narod koji je do sada prolijevao svoju krv za stvar priznatu i pomoženu Austrijom i Engleskom. Milutinović, nervozan pred jednako neosvojenim gradom, vjeran svom dvoličnom programu, promijeni taktiku. Stupi u pregovore sa odborom i uglavi : da će 200 izabranijeh ustanika ući naoružani u Dubrovnik sa narodnom zastavom zajedno sa savezničkim trupama ; da će se

dubrovačka zastava istaći na grad i na sve tvrgjave uz savezničke zastave ; da će narodna garda vršiti službu u gradu i po tvrgjavama zajednički sa austrijskom i najzad da će odbor sa Guvernerom Kabogom vršiti i dalje svoje gragjanske funkcije u Dubrovačkoj Državi.[1]

Ništa se prijatnijega nije moglo zamisliti za narodnu stvar, ali ovoj konvenciji, koja vezaše Milutinovića i odbor, nedostajaše sankcija zatvorenijeh Dubrovčana u gradu koji, ne znajući za to ništa, ne mogahu udešavati svoj rad prema gruškome kompromisu.

Narod, megjutijem, u gradu ustade na oružje. Tvrdi se, i sam je Bona ovoga mišljenja, da je ta buna s početka buknula kao u sporazumu sa Montrichardom koji ne tražaše nego jedan ovakav slučaj da opravda kapitulaciju. Ali Montrichard željaše bunicu, ono što njegovi zemljaci nazivlju „une douce violence". Mjesto toga, oduševljenje usplamti do nenaslućenijeh visina. Neki gragjani, megju kojima Marko Marinović, sa dva kovača i sa tri dubrovačka „sôdata" prikova topove po tvrgjavama, zauze Revelin, Gjuro Selak zauze vrata od Pila i razoruža glavnu stražu, drugi uzeše ključe od grada i, na posljetku, istakoše na Orlandu dubrovačku zastavu. Kad je jedan stari vojnik vidje, puče mu srce od radosti i stropošta se na tle mrtav.

Sad Natali, koji stajaše poviše Ploča sa svojim kontingentom Brgaćana i Župljana, doleti na Ploče da ugje prvi u grad. Ali se vrata ne otvore, nego Sabo

[1] Bona, 31.

Gjorgji i Dživo Bozdari izagju da pregovaraju s njim, jer se grad poboja tolikoga naroda koji u Gružu i u okolini, kao sve neredovne trupe, bješe počinio dosta nereda i pljačkanja. Sad se ispostavi druga još teža stvar : Nataliju Kaboga i odbor ne bijahu saopštili gruški kompromis sklopljen sa Milutinovićem. Natali za to i bješe pohrlio sâm i za to se trugjaše kao pokrenut unutrašnjom slutnjom, da ubijedi Gjorgjija i Bozdarija da ga puste u grad, pričajući im o velikim nesuglasicama izmegju saveznika i ustanika. O kompromisu, dakle, ne znadijahu ništa ni Natali, ni oni u gradu. I tada gragjani pomisle da je došao drugi rasap Dubrovnika, da će ustaničke čete, pa austrijske i engleske trupe sve zajedno, izabrati grad za poprište nove borbe i da će Dubrovnik izmegju pljačke i boja doživjeti drugu strašnu godinu. Gjorgji i Bozdari zamole, dakle, Natalija da pošlje kurira u Gruž Kabogi. U Gružu Odbor, koji ništa ne znadijaše o dogagjajima u gradu, a naročito ništa o dolasku Natalija sa svojim četama, saopšti Milutinoviću da je ustanak buknuo u gradu ! Austrijski gjeneral poboja se posljedica i uskori kapitulaciju sa Montrichardom. U Gradu buna bješe, megjutijem, uništila svaki trag francuskoga gospodstva. I u tom trenutku, Dubrovčani neupućeni, plašljivi, zbunjeni protivurječnim glasovima, imajući donekle svoju sudbinu u rukama, ne umiješe se okoristiti prilikama, pa i ako možda ne zaslužiše pretvrdu Natalijevu riječ : „I Ragusei ci tradiscono",[1] posljedice njihove

[1] Idee da sviluppare ; passim.

pogrješke biše ipak ravne izdajstvu. Predlog da se potpiše kapitulacija izmegju Montricharda i vlastele u gradu bi zabačen. Mnogi gragjani tražiše da se odma proglasi demokratsko-aristokratski ustav dok je Montrichard još u gradu. Ništa u onom trenutku ne bješe od Republike popularnije. Mješoviti sistem vlade bijaše u svačijoj misli, jedini koji bi bio iznio Dubrovnik na kraj, kao državicu sposobnu za život, kao sretnu pomorsku republiku. Svi ti razmišljaji ustupiše mjesto jednoj jedinoj misli i riječi: kapitulacija. I tako, jer ne šćahu da Natali ugje u grad bez saveznika, kako Vlaho Martin Kaboga i Mato Pozza saopšte ustanicima na Pločam, saveznici će ući u grad bez Natalija, ugovorivši u čl. XI. kapitulacije da se nijednome Dubrovčaninu ne će dozvoliti ulaz u dubrovačku tvrdinju dok sav francuski garnizon ne bude ukrcan na odregjene brodove i ne bude sasvim ostavio grad." Vlaho M. Kaboga i Mato Pozza pogjoše u Gruž. Tražiše da se uspostavi Republika i dubrovačka zastava u gradu. Milutinović odgovori da on pregovara sa francuskim gjeneralom, a ne sa Dubrovčanima i da će on protiv jednoga ili drugoga silom zauzeti grad da održi čast svoga suverena. Istovremeno Englezi prevrnuše vjerom. Onog istog dana Milutinović sazna da je kapetan Gower, kome se Odbor šćaše predstaviti kao „provizorna vlada Dubrovačke Države saveznice Engleske" odgovorio da on ne pozna druge vlade do austrijske![1]

[1] Milutinović Tomašiću, 31. Januara B. K. A. ib. br. 87.

27. Januara bî u Gružu potpisana kapitulacija izmegju izaslanika gjenerala Montricharda Le Terriera, austrijskoga poručnika Woltera i engleskoga kapetana Angela i odma ratifikovana od Milutinovića, Montricharda i Hostea. Montrichard obećavaše da će 29. Januara u 10 sahata u jutro predati Austrijancima i Englezima grad Dubrovnik sa Lokrumom i Lovrjencem, a saveznici pristajahu da zarobljeni garnizon izagje iz Dubrovnika sa vojnim počastima, pak da bude bez oružja prenesen u Italiju. Zasebnim člankom (13-im) odregjivaše se : „Stanovnici grada Dubrovnika, ma kakva položaja i zvanja, biće neprikosnoveni u licu i u imanju, oni koji bijahu činovnici francuske vlade ne će imati nikakvijeh smetnja niti će se s njima rgjavo postupati, niti će biti zvati na odgovornost za njihovo pregjašnje držanje ili za njihovo političko mišljenje".[1]

Dok Natali na Pločama čekaše da mu se otvore vrata,[2] dok Dubrovčani u Gradu iščekivahu ustanike z a j e d n o sa saveznicima, a Kaboga, prešavši otvoreno na austrijsku stranu, otpuštaše konavoske čete,[3] Ćesarevci sa Englezima, pod zapovjedništvom gjenerala Milutinovića, probivši vrata od Pilâ, ugjoše u grad. Narodna garda bi odma razoružana. Nataliju se poruči da odstupi. „Nemoguće je, piše Bona, za-

[1] Tekst kapitulacije iz Bečkog Vojnog Arhiva Feldakten. 1814 Krieg mit Frankreich in Kroatien und Dalmatien I ad 87. Vigji u Dodatku br. VII.

[2] Milutinović tvrdi da je Natali imao pod sobom hiljadu i nekoliko stotina ustanika.

[3] Milutinović ga puno fali i preporučuje „der Allerhöchsten Gnade". Tomašiću ibid.

misliti gnjev i uprepašćenje Brgaćana i Župljana. Najbjesniji ščahu žrtvovati Natalija i on bi sve bio dragovoljno primio samo da ne nadživi slavu otadžbine.[1] Ali najbolji obraniše i sačuvaše život tako svijetloga rodoljuba." „Ime Dživa Natalića, pisaće dva decenija docnije Antun Sorgo u Parizu, ostaće nerazdvojno od uspomene na ovo doba zbog junaštva, odanosti i plemenitosti njegova vladanja".[2] A i zbog idealizma, reći ćemo, koji ga u odsudnijem trenutcima izdade, ne umijući se brzo i praktično poslužiti izuzetnim prilikama u Gradu.

Sutradan, 30. Januara, Milutinović, pogazivši i posljednji spomen gruškoga dogovora, naredi Mairu Sabu Gjorgjiju da se zastava Republike skine s Orlanda. To bješe suviše i za Sâbovu beznačajnost. Le Comte de l'Empire, kavaljer Počasne Legije i francuski Maire iščeznuše, a probudi se vlastelin posljednji Knez. Vezavši postanje aristokracije za pristanak naroda „ne mogu" odgovori „pripeo ju je puk." Tada Milutinović naredi svojim vojnicima da skinu bijelu zastavu Svetoga Vlaha. Spusti se po dogovoru i engleski Union Jack i sama crno-žuta zastava zalepršа na Orlandu, na tvrgjavama, na bedemima staroga, izmučenoga grada.

Saveznici u Francuskoj bijahu, megjutim, još daleko od Pariza. Car bješe u oči onog istog dana, 29.

---

[1] „Der Pöbel, piše Milutinović, misshandelte den Johann Conte Natali vor Ploče." Ibid.

[2] „Le nom du Comte Jean de Natali restera attaché au souvenir de cette époque pour le courage, le dévouement et la noblesse de sa conduite." Op. cit.

*

potukao Blüchera kod Brienna. Još imaše da zasja Napoleonov genij kod Champauberta i Montmiraila, a već pojedini saveznici dijeljahu i uzimahu zemlje koje on bijaše zauzeo i za „nezavisnost" kojijeh Kutuzov, Schwarzenberg i Blücher bijahu objavili Caru Francuzâ „rat narodâ".

II.

Na glas o ulazu austro-engleskijeh trupa u Dubrovnik, bosanski vezir, taj nekadašnji prisni prijatelj Francuza, pohita da pošalje svoga silihdar-agu[1] u Grad da ga povrati otomanskoj zaštiti. Mjesto Dubrovačkijeh Gospara i Kneza, pašin izaslanik nagje austrijske i engleske vojne zapovjednike koji mu odgovore da njihove vlade ne priznavaju Porti nikakva prava na Dubrovnik. I zaista dosta bijaše saznati sve što se u one dane bješe dogodilo : Osam dana nakon ulaza saveznika, na dan Sv. Vlaha, gjeneral Milutinović bješe se sa svojim štabom uputio u „Gospu" i zauzeo pozlaćenu kneževu stolicu.[2] Duplijerom u ruci, ispratio bješe, kako nekada Knez, svečanu litiju po gradu. Bješe dao ručak onijem gosparima koji su nekoliko dana prije vršili dužnosti u ime Cara Napoleona.[3] Jedinstvenim primjerom u Evropi, koja dajbudi sa formalne strane jednako poštovaše stare slobode, mnogo

[1] Zapovjednika konjice.

[2] Ona jednako postoji i služi sada biskupu. Tako mrtve stvari nadživljuju najstarije institucije !

[3] Svi su ovi detalji pomenuti u bilješkama dum Ivana Stojanovića i u Stullija.

različit od lorda Bentincka, koji u Gjenovi bješe bar privremeno povratio domaću vladu, Milutinović, održavši francusko zakonodavstvo, postavio bješe pregjašnjega generalnoga gubernatora Dubrovačke Republike za austrijskoga Intendanta sa Leopoldovim krstom na prsima, a 15. Februara bješe prinudio činovnike i sveštenstvo da polože zakletvu vjernosti Caru Franu I, kome nijednim aktom Saveznici ne bijahu još dosudili teritoriju Dubrovačke Republike. Arhiepiskop Ban bješe tako položio svoju treću zakletvu sa istim, ako ne sa još višim, oduševljenjem. Onom istom rukom koja bješe pokadila Napoleona Velikoga i njegove Orlove, sad Ban uputi sveštenstvu cirkularu o dužnosti zakletve, vjernosti i ljubavi „Imperatori ac Regi Apostolico" koji megjutijem baš u one dane, nakon Champauberta (10. Februara) i Montmiraila (14. Februara) ne znadijaše hoće li naprijed put Pariza, ili natrag preko Rajne. I opet Te Deumi u „Gospi" : „za oslobogjenje grada od Francuza", „za oslobogjenje Pia VII iz zarobljeništva" itd. a naš silihdar-aga odstupi iz Dubrovnika i pogje u Travnik da izvijesti Pašu o svijem ovijem dogagjajima. „Pričajući mi o rgjavom uspjehu ove misije, piše konsuo David ministru inostranijeh djela Caulaincourtu, Paša bijaše veoma ljutit na naše dušmane".[1] Bosanski Namjesnik bio bi imao prvo i prvo prekoriti sama sebe, pa svoje gospodare u Stambulu, koji nakon Sebastianijevoga polaska ne umiješe se ni za jedan čas zauzeti za sudbinu vjerne im i stare štićenice.

[1] Travnik, 4. Marta 1814. Gavrilović, Ispisi, br. 759.

Na posljetku, Napoleonov genij ne bi kadar da savlada trojnu nadmoć neprijatelja, ali naročito izdajstvo samijeh svojijeh maršala. Saveznici ugjoše 31. Marta u Pariz. Nakon Marmontovoga izdajstva u Essonnu,[1] Car, od svakoga ostavljen, potpisa 6. Aprila svoju abdikaciju „jer nema lične žrtve, pa ni žrtve samoga života, koju ne bi spreman bio da doprinese interesu Francuske". Ovaj se dogagjaj proslavi u Dubrovniku 24. Aprila „mužikom" na Placi i po Gradu. U ovo doba vojna okupacija Dubrovnika bijaše savršena. Ostrva sama, pod upravom Jera Natalija, ostajahu još kao posljednja barikada Republike. Tamo se stekoše nepomirljivi rodoljubi. Tamo se jednako vijaše i vijaće se više od godine dana engleski Union Jack sa dubrovačkom zastavom, ulijevajući patriotima tvrdoglavo nadanje u konačno uspostavljenje Republike. Natali izradi projekt ustava za ostrva i posla ga engleskome admiralu na odobrenje. „Čast mi je, odgovori Sir John Gore 24. Aprila iz

[1] Saveznici, a osobito Aleksandar, bijahu vrlo raspoloženi da Caricu Mariju Luizu postave za Regentkinju u ime maloga Napoleona II, jer mišljahu da je vojska ostala Napoleonu vjerna. Ali u Essonnu Marmont, koga bješe Napoleon naimenovao za jednog od svojijeh punomoćnika, potajno obreče Saveznicima da će prethodnicu vojske (8-i kor) dovesti u neprijateljski logor. I tako i učini. Saveznici se tad uvjeriše da Napoleon ne može više ni vojskom da raspolaže (ma da u stvari 8-i kor ne znadijaše kud ga Marmont vodi) i projekt regencije pade. „Ja bih dao jednu ruku, r če dubrovački herceg vidjevši užasne posljedice svoga izdajstva, da se to nije dogodilo." „Ruku ! odgovori mu maršal Macdonald, recite glavu, pa i to ne bi bilo dosta !" Cf. definitivno i detaljno djelo H. H o u s s a y e a — 1814.

Mletaka[1], potvrditi prijem isprava koje se odnose na ostrva Lopud, Šipan i Kalamotu, ali kako moj mi predšasnik odnosno ovog pitanja nije predao nikakvijeh naputaka, ja sam o tom izvijestio ambasadora Njegova Veličanstva kod Austrijskoga Dvora . . . Vrlo bi mi prijatno bilo, produžavaše admiral, da Vam mogu dati Ustav nalik na onaj što uživaju podanici moga Vladaoca, ali kako Lopud, Šipan i Koločep (Calamotta) ne će po svoj prilici (may not) u mirno doba ostati pod upravom britanske vlade, ja Vam samo mogu preporučiti da sastavite za sada provizornu vladu prema prilikama vremena i prema željama dobroga naroda onijeh ostrva, za čije ću blagostanje vazda učiniti sve što mi bude moguće, zbog privrženosti koju je pokazao prema Velikoj Britaniji. Da sad više učinim, moglo bi biti štetno njegovim interesima u budućnosti." Sir John, vrlo korektno, ne šćaše da prejudicira rješenjima idućega kongresa, a do tada šćaše da se provizorium sasvim jasno obilježi. Natali, admiralovijem odobrenjem, odreče Milutinoviću predaju ostrva. Pitanje kroz ta vratašca ostajaše, dakle, kao pritvoreno.

Vrijeme je sada da vidimo što su mislili Saveznici, što li Austrija i kroz koje li je faze pošla Bonina misija.

Nije dosta reći, kako su neki istorici kazali, da se Bečki Kongres nije naročito bavio Dubrovnikom. On se sa mnogo drugijeh, za Evropu sporednijeh, pitanja nije bavio ex professo i mnoge su stvari u

[1] S admiralskoga broda „Revenge". Original pisma kod pisca. V. prilog br. VIII.

Beču prećutno ili u konverzacijama uregjene kojima nema traga u raspravama i u odnosnim zapisnicima. Ali baš sam ovaj fakt, da je Dubrovačka Republika prećutno žrtvovana, a da je u acte-finalu ipak pomenuta, vrlo je zanimljiv i značajan. On otkriva neke stranice politike Saveznikâ izmegju 30. Maja god. 1814 i 9. Juna 1815. koje su se u labirintima i dvosmislenostima napisale i koje upravo najznačajniji žig udaraju na Evropu kakva se prikazivaše p r i j e pobjede nad Napoleonom i kakva u istini bješe p o s l i j e. Tajno pogubljenje Dubrovnika nije ništa manje zanimljivo, a možebit u nekom pogledu zanimljivije i značajnije od javnog straćenja Gjenove. Za nas je pak od intenzivnog i aktuelnog interesa, dajbudi za one koji vole čitati kolebljivu i tajanstvenu knjigu državne politike.

Treba, megjutijem, izdvojiti jednu značajnu okolnost, upravo ključ cijeloga pitanja, bez kojega ne ćemo nikada potpuno razumjeti cijelu dubinu dvosmislenosti vlade kojoj Metternich bijaše šef i inspirator. Sa besprimjernom smjelošću, dok se Saveznici tek organizovahu za presudnu borbu protiv Napoleona, dočim se trugjahu, bar s polja, da podrže u narodima i u najsitnijim političkim organizmima u Evropi osjećaj probugjene individualnosti i legitimnosti, jedini motor ustanka protiv Napoleona, Austrija, po nagovoru svoga prvoga ministra, bješe usvojila i priznala i l i r s k u koncepciju Cara Napoleona kako jedan jedinstveni politički blok. Taj plod njegova organizatorskoga talenta nagje se da odgovara tajnim smjerovima bečkoga kabineta i ovaj primi naziv :

„Ilirske Provincije" sa zadovoljstvom, kao pravno svršen čin, kao zaokruženi predmet kompenzacije. Da su te „Provinces Illyriennes" bile konglomerat najraznovrsnijih političkih jedinica, koje sama Napoleonova željezna ruka bješe slila u jednolično tijelo, a koje gotovo ništa zajedničkoga nemahu, a najmanje istorijsku evoluciju, za to Metternich najmanje razbijaše glavu. Tvrdo riješen da zauzme cijelo Jadransko More, da Mletke zadrži podjarmljene kao sastavni dio Monarhije bez sopstvene prošlosti, uz prkos svojim antipatijama za Sardinskoga Kralja, Metternich prema-potpisa egzekuciju Gjenove da se ne bi Mleci probudili, gledajući na drugome moru slobodnu Republiku Svetoga Gjorgja. Na istočnoj obali Jadranskoga Mora, druga trgovačka, ako i mala, Republika, prekidaše kontinuitet zemalja, pravljaše žestoku pomorsku konkurenciju, dozvoljavaše, svojom neutralnošću, svakoj evropskoj državi da se u njezinim prostranim lukama odomaći i slobodno kreće i nju je trebalo izbrisati iz reda slobodnijeh općina. Za taj cilj, naziv : Provinces Illyriennes bijaše kao poručen. Blok prikrivaše od pregoleme svjetlosti istorijsku personalnost jednoga svoga dijela. Blok osujećivaše isprazne, ali opasne konverzacije u bečkim salonima. I tako kadgod izmegju Napoleona i Austrije bijaše govora o uslovima mira, kompenzacija bijaše uvijek simbolizovana jednim imenom : „Ilirske Provincije". Dok one još ne postojahu, Stadion, kako vidjesmo, tražaše „Dalmaciju" biva m l e t a č k u provinciju toga imena, i skromno, vrlo skromno i kao preko volje, Boku Kotorsku. Dubrovačka Republika bijaše po Colloredovijem rije-

čima : „intangible". Ali od dana kad je Napoleonov rimski genij, žedan uprošćenja, jedinstva i jasnoće, stvorio I l i r i j u, Austrija odma zatraži cijelu Iliriju dakle — i Dubrovačku Republiku, sastavni dio Napoleonove koncepcije. Ali Austriji to još ne bijaše dosta. Ona imaše za svaki slučaj da uzme mjere obazrivosti, da je promjenljiva volja i sentimentalizam Cara Aleksandra ne bi nespremnu zatekli. Predaju, dakle, „Ilirskijeh Provincija" sa strane Saveznika trebalo je blagovremeno osveštati vojnom okupacijom, svršenim činom. Otuda Milutinovićeva ekspedicija, otuda igra sa dubrovačkim ustankom i upotreba engleske pomorske sile i engleskoga slobodnjačkoga prestiža koji, pod lordom Castlereaghom a još više pod njegovim šefom lordom Liverpoolom, posluži u Evropi ojačanju Austrije i likvidaciji starijeh Republika. Na ovoj dvosmislenosti osnivaju se svi pregovori koji se tiču Dubrovnika, a da Dubrovnik nije za dugo vremena ni pomenut.

Ilirske provincije od iskona sačinjavahu jedan od stožernijeh uslova mira za bečki kabinet. A opet Napoleonu, kome do posljednjega trenutka treperaše pred očima vizija Istoka, ništa ne bi tako teško kako odricanje od jedinoga puta koji vogjaše tome velikome snu. God. 1810, pet godina nakon požunskoga mira, on jednako ne vidi u Iliriji nego li put u Carigrad. Ministra Champagnya sokoljaše te godine da mu što prije predloži najpodesniji način da se Ilirija veže sa Bosforom.[1] Pred pohod u Rusiju on odista stavi

[1] 14. Juna 1810, de B r o t o n n e, II, br. 1069.

Austriji u izgled povratak Ilirije,[1] kao cijenu za njezinu kooperaciju protiv Rusije. Po čl. V ugovora od 14. Marta 1812 Car Napoleon, za slučaj da bi se uspostavila kraljevina Poljska, garantovaše Austriji posjed Galicije, osim ako bi ona našla podesnije da je promjeni za ilirske provincije.[2] Ali se Napoleon tvrdo nadaše da će pobjediti u megdanu sa Aleksandrom, a mi znamo da se nije ustezavao prekršiti ugovore koji ga ometahu.

Nekome koji ga nakon ugovora savjetovaše da ustupi Austriji Iliriju ne poslije nego mjesto Šleske, odgovori: „Vidim da nemate ni pojma o važnosti onijeh provincija. Zar ne vidite da sam, imajući njih za bazu, sa jednom nogom u Rimu, a sa drugom u Carigradu?[3]"

Ono što Austriji obećavaše na zenitu svoje moći, sa milijonom ljudi pod oružjem, on uporno odreče na povratku iz Rusije. Grafu Bubni u Dražgjanima (31. Decembra) stavi odista opet u izgled Iliriju, ali pod cijenu posredovanja Austrije kod nepomirljive Engleske.

Napoleon pravljaše jednu važnu distinkciju odnosno zemalja koje bijaše prisajedinio i koje mogahu da budu objekt kompenzacije u pregovorima sa

[1] Mi se služimo riječju: „Ilirija" mjesto riječi „Ilirske Provincije" da budemo kraći, ma da je ona prva kad i kad služila za oznaku samo slovenačkijeh i hrvatskijeh zemalja bez Dalmacije, Dubrovnika i Boke. Ali A. nije tražila samo ovu užu Iliriju, nego širu Iliriju službeno zvatu „Ilirske Provincije".

[2] Angeberg — Le Congrès de Vienne, I, IV.

[3] Pasquier, Mémoires, II, 76 citovan u Fourniera, III, 68.

Evropom. On razlikovaše zemlje koje su prisajedinjene francuskoj Carevini na osnovu jednog Senatus-Consultusa, biva jednoga državnoga osnovnog zakona, i zemlje koje nijesu ustavno (constitutionnellement) prisajedinjene Francuskoj. U red prvijeh ubrajaše Parmu, ostrvo Elbu, Pjemont, Toskanu, Pjačencu, Rim sa cijelom pregjašnjom Državom, Holandiju, gradove Njemačke Hanse, Oldenburg i Lauenburg. „Odvojiti se od ovijeh zemalja, govoraše, značilo bi prosto rastvoriti Carstvo. Trebalo bi da po milijona vojnika opkoli prijestonicu i da se utabori na visove Montmartra, pa da ja pristanem na to."[1] Zemlje neustavno prisajedinjene jesu: Ilirske Provincije, Krf, jedan dio Španije. Ove prve mogahu, dakle, „sačinjavati objekt kompenzacije za koncesije koje bi engleska vlada učinila". Zadržimo i ovu okolnost koja ide na teret bečkoga kabineta. Po samom Napoleonovom priznanju, Ilirske Provincije (a u njima je i Dubrovnik) nijesu nego vojno, prostim dekretom prisajedinjene. Trebalo bi, dakle, vjerovati da se oslobogjenjem od te vojne inkorporacije, sva prava Republike kao od sebe povraćahu u život.

Nakon boja kod Lützena, kad Austrija na sebe primi mandat da oružanim posredovanjem (médiation armée) iznudi od Napoleona maximum koncesija, a Saveznike i sebe pripravi za maximum vojnoga napora, onaj isti Stadion, koji god. 1806 drhtaše za Kotor, a god. 1809 bješe uvalio Česara u nesrećan rat, ponese Aleksandru predloge koje će zajednički da postave Napoleonu. U redu tih predloga, pominjahu

[1] Sorel, VIII, 44.

se za Austriju onaj dio Italije koji držaše pred Lunévilleskim mirom, Tirol, Ilirija, Dalmacija i sve zemlje oduzete joj ugovorom od god. 1809. Bubna imaše Napoleonu da saopšti minimum austrijskijeh zahtjeva, kako bi se Car Francuza zaveo na pregovaranje pred umjerenim ultimatumom Cara Frana. U taj minimum padaše i povratak Ilirije Austriji „sa dobrom granicom sa talijanske strane".[1] Ovaj put dakle, Austrija već traži ilirske provincije en bloc. Ali nakon Lützena i Bautzena Napoleon se vratio svome gordome tvrdoglavstvu. Pogrješno misleći da je Ćesaru stalo do rimskoga kralja i njegove majke, opojen pobjedama mladijeh svojijeh trupa nad veteranima Saveznika, on više ni od šta ne odstupa, ne odriče se ni od česa, a Metternichovoj dvoličnosti protivstavlja upornost Genija na samrti. 16. Maja Napoleon primi Bubnu koji mu preda Franovo pismo. Sva uvijanja, sve argumentacije austrijskoga poslanika biše izlišne. Napoleon odbijaše Iliriju definitivno, bez pogovora: „Ja sam Iliriju platio životom polovine milijona ljudi; vi je ne ćete uzeti nego isto tolikom žrtvom. Vi u mutnoj vodi ribate. Pokrajine se ne osvajaju ružinom vodicom; na taj način zavesti se daju samo žene. Počinjete s Ilirijom, pak ćete od mene tražiti Mletačku, pak Milan i Toskanu i najzad ćete me prinuditi da se bijem s vama; ne, bolje je da sad odma započnemo. Ako hoćete da svojatate pokrajine, treba da poteče krv."[2] Uz prkos ovim deklaracijama, Napoleon se nadaše još miru.

[1] Sorel, ib. 115.

[2] Sorel, ib. 120.

Toga radi potpisa plesvičko primirje i zatraži kongres. Metternich mu ga dade. Aleksandru objasni svoju igru : „Ako Napoleon odbije naše posredovanje, nema više primirja i Vi ćete me naći u redu Vašijeh saveznika ; ako ga prihvati, pregovori će dokazati da Napoleon ne će da bude ni mudar, ni pravedan i rezultat će da bude isti." Ćesar potpisa u Reichenbachu 27. Juna, sa Rusijom i sa Pruskom ugovor, usljed kojega Austrija imaše da ponudi mir Napoleonu na osnovu četiri uslova sine qua non. Uslovi bijahu : ukinuće Varšavske vojvodine, uvećanje Pruske sa Gdanskom teritorijom, povratak ilirskijeh provincija Austriji i uspostavljenje njemačke Hanse. Dakle : „povratak provincijâ". U tim provincijama bijaše i Dubrovnik. Povratiti se ne može nego ono što je ko prije držao. Austrija nije nikada držala Dubrovačku Republiku, dakle joj se nije mogla povraćati. Ali pod ilirskom zastavom svakakva se roba krije. A što nedostaje u pravnom naslovu, zaokružiće se i uzeće se u posjed.

Metternich pogje u Dražgjane da Napoleonu stavi konačni ultimatum, da vidi da li razmišljanje imaše djejstva na Cara. Napoleon, u početku, ponudi Iliriju, pak je odreče istim ponositim riječima. Nadaše se da će Metternich otkriti svoju igru, ali se austrijski diplomata ne izda. Nakon burnoga razgovora, Metternich, potpuno ubjegjen u nesavladljivost Napoleonovijeh nadanja da će odvojiti Austriju od koalicije i da će izaći iz sukoba bez snishodljivijeh ustupaka, otvori u Pragu kongres, organizovanu komediju[1] koja imaše

[1] „Un solennel trompe — l' oeil" zove ga Sorel.

za jedini zadatak, da utvrdi nemogućnost za Austriju da održi mir s Napoleonom. Tu se riješi, ako ne Napoleonova sudbina, ali bez sumnje sudbina koalicije. Jer da je Napoleonov punomoćnik Caulaincourt smio kongresu da navijesti Carev pristanak na Reichenbaške punktacije, Austrija bi bila pala u svoju sopstvenu stupicu. Ali Napoleon do posljednjega trenutka odreče Ilirske Provincije. Kad, najzad, 13. Avgusta bolno popusti dio svoje duše, opunomoćivši Caulaincourta da pristane na predaju Ilirije osim Istre i Trsta bijaše kasno. Dan prije Austrija bješe objavila Napoleonu rat. Ako je igra Saveznika bila besmrtni spomenik dvoličnosti, i Napoleon bijaše mnogo kriv. „Nemoćan da se raskrsti sa svojim snom, on za Iliriju izjalovi mir", i Carstvo svojim rukama razvali pripremivši katastrofu kod Lipskoga. Pred samu ovu bitku, sastadoše se u Teplicu vladari Austrije, Pruske i Rusije da još jače utvrde svoj savez. Tom prilikom Metternich izloži načela koja rukovogjahu Austriju u diplomatskoj akciji i uslove sine qua non pod kojima se ona trajno vezivaše za Evropu u borbi protiv Napoleona. Ova načela i ovi uslovi dobiše vidljiva izraza u ugovoru potpisanome 9. Septembra u Teplicu. Ali za naš zadatak važnije je da saznamo od samoga Metternicha kakve bijahu „die unverbrüchlichen Normen" (neprikosnovena pravila) kojijeh se Austrija šćaše držati i za najdalju budućnost. „Cilj koji nam lebgjaše pred očima piše austrijski ministar[1] ispoljava se u uspostavljenju stanja mira

[1] Aus Metternich's Nachgelassene Papieren, Wien, 1880, I, 164—165.

osnovana na poretku (eines Zustandes auf Ordnung gegründeter Ruhe) ; kako sredstvo koje vogjaše tome cilju, ja označih Česaru :

1. Da se pojam osvajanja sasvim odstrani iz ciljeva saveza i to tako, da Francuska, Austrija i Pruska ostanu u obimu njihove pregjašnje teritorijalne moći ;

2. Da se uzme u prizrenje megjunarodno-pravna razlika izmegju konsumiranijeh osvajanja (consumirte Eroberungen) i via facti inkorporacija teritorija bez formalne odreke pregjašnjijeh držalaca u korist osvajača, usljed česa se ove potonje imahu bez odlaganja i bezuslovno da vrate pregjašnjim držaocima, dok naprotiv one prve zemlje imahu se smatrati kao ponovno oslobogjene od francuskoga gospodstva, kako, dakle, zajedničko dobro, koje stoji na raspoloženju savezničkih sila.

Zemlje koje potpadahu u kategoriju via facti inkorporacija bijahu ove :

a) posjedi hanoveranske kuće ;

b) oni dijelovi papske države koje ne bješe pomenuo tolentinski ugovor ;

c) kontinentalni posjedi Sardinskoga Kralja ;

d) posjedi Oranške kuće u Njemačkoj ; i

e) posjedi izborne kneževine Hessen.

3. Odgoda svijeh rasprava, odnosno raspolaganja zemalja koje će sačinjavati zajedničko dobro saveznika, sve do po zaključenju mira i konačno rješavanje o istima na jednom evropskom kongresu koji će imati da se sastane po miru."

Suptilna i proizvoljna Metternichova distinkcija

ne odgovaraše u ovakom obliku nikakvom opšte priznatom članku megjunarodnoga zakonika. Ona bijaše samo pravna zavjesa koja prikrivaše svojatanja, neodržljiva pred potanjom analizom. Cijela gornja Italija sa Mlecima, cijela Dalmacija sa Dubrovnikom, potpadahu za Austriju u kategoriju konsumiranijeh osvajanja stavljenijeh na slobodno raspolaganje kongresa za Austriju. Gjenova sa cijelom Ligurijom padaše u istu kategoriju, a na Pjemont n. pr. i na Hanover primjenjivaše se ona druga teorija o via facti inkorporaciji! U čemu je moglo biti razlike izmegju jednijeh i drugijeh zemalja? Jedino u tome, da se suveren jednijeh bijaše odrekao u korist osvajača, a drugijeh ne. U prvom slučaju mogaše se govoriti o cesiji, više manje prisilnoga haraktera, u drugom o uzurpaciji protiv volje zakonitoga suverena. Ova, ovako jasna distinkcija ne mogaše biti po ćudi Metternichu. Jer zemlje osvojene, ugovorom ili bez njega, mogahu se natrag tražiti en bloc, ali neustupljene, bilo osvojenje „konsumirano" ili ne, ne mogahu se tražiti. Onom prvom definicijom stavljaše se u kategoriju zemalja slobodno raspoloživijeh jedna Republika (a sa Jonskom i dvije) za koju se prosto iznošaše fikcija, da su njezini suvereni iščezli, i da su se prelili u konsumirano osvajanje, fikcija, kako rekosmo, savršeno proizvoljna, jer suveren Dubrovačke Republike — a kao takav mogaše se samo smatrati suvereni patricijat zastupan u Velikome Vijeću — nikad nikakvim aktom ne bješe se odrekao svoga suverenstva, kao što to bjehu učinili, ako i ne potpuno slobodni, Gjenova i nekada Mleci.

Pa da i usvojimo Metternichovo gledište, ni u kom slučaju se postupanje sa Dubrovnikom ne mogaše pravdati na osnovu samijeh Metternichovijeh normâ. Ako je Dubrovnik i uvršten bio u kategoriju konsumiranijeh osvajanja, njegova se sudbina nije smjela jednostrano riješiti, nego, po samom Metternichovom planu, tek saglasno sa ostalim saveznicima i u dva vremena : prvom po zaključenju mira, drugom na evropskom kongresu. Austrija bijaše, naprotiv, raspolagala Dubrovnikom još u Januaru god. 1814 bez sazvoljenja Saveznika, prije zaključenja mira i prije sastanka kongresa.

S ovim Metternichovim aktom u ruci Frano učini kampanju sa Saveznicima. Nakon Napoleonovoga poraza i pošto Saveznici ugjoše u Francusku, u Châtillonu, pa u Chaumontu (1. Marta 1814) ponovi se vazda ista baza za pregovore mira sa Francuskom.[1] Ona imaše da svede svoje granice na one kakve bijahu god. 1792, a Saveznici, zajedno sa Engleskom, koja podnošaše cio finansijski teret borbe, sastave definitivni koncert četverice, pravu diktaturu koja u stvari potraja do 1848 god. i o koju se razbiše najlegitimniji, najsvetiji zahtjevi naroda.

Da je Napoleon Bonaparte bio samo predstavnik svoje lične ambicije, svoga gigantičnoga Ja, svoje

---

[1] Sjednica 15. Marta 1814 kongresa u Chatillonu. Projekt francuskoga punomoćnika Caulaincourta čl. III. Nj. V. Car Francuza odriče se za sebe i za svoje nasljednike na sva prava suverenstva i posjeda na ilirske provincije itd. Angeberg, I, 131.

žegje da zavlada ne samo Francuskom nego još i cijelim starim svijetom, upornost koju ispolji u odbijanju ove t. zv. frankfurtske baze pregovora bila bi nam potpuno neshvatljiva ili bi se dajbudi objasnila prostim motivima jednoga bolesnoga iz ravnoteže izvedenoga velikoga duha. Ali tome nije tako i moderni istorici, ne mareći za mnoge neprohodne zavjese kojima se htjela da pomrči nenadmašna Careva personalnost, prozreli su pravi razlog Napoleonovoga držanja. Istina je ova, da su Napoleon i Saveznici predstavljali dva nesaglašiva principa. Onaj prvi bješe posljednji veliki predstavnik Revolucije koja, ako i bješe našla svoga Gospodara, pronošaše ipak pod Carskim Orlovima svoja načela o miješanju i izjednačenju klasa i državnijeh granica i stvaraše gdje bi se god ugnjezdila veliki liberalni pokret koji je, dabome, nesaglašiv bio sa starim pojmom narodnosti.[1]

Saveznici predstavljahu naprotiv ovaj potonji princip, kome se i iznurena Francuska postepeno povraćaše, ali princip koji sa idejom narodnosti, kao etničko-istorijski odregjene cjeline, miješaše predrevoluciono stanje duše, uspostavljenje staroga reda nejednakosti klasa i privilegija i diobu država po dinastičkom receptu Staroga Režima. Amerikanski istorik sa razlogom, dakle, primjećavaše[2] u Napoleonu višu uvigjavnost koja mu došaptavaše da će ojačanje narodnosnoga načela i dinastičke moći osporiti liberalne uticaje Revolucije. I tako se od riječi do riječi ispu-

[1] Fournier III, 279.

[2] Sloane, IV, 50.

*

njavaše Aleksandrova dilema: ili će on ubiti nas ili mi njega. Tek sedma koalicija razračuna Evropu sa Revolucijom i dade odgovor na ovu riječ Napoleonovim padom. A evo kako će iz ovoga svjetsko-istorijskoga konflikta i mali Dubrovnik izvući dilemu: ili s Napoleonom ili slobodom, na što će mu koalicija odgovoriti: bez Napoleona, ali i bez slobode.

30. Maja 1814 saveznici sklopiše sa uspostavljenim kraljem Lujom XVIII poznati prvi pariski ugovor.[1] Po ovom aktu, a naročito po člancima „séparés et secrets", jedan naročiti kongres, koji se po čl. XXXII glavnoga ugovora imaše u roku od 2 mjeseca sastati u Beču i na kome imahu biti zastupane s v e države s jedne ili z druge strane angažovane u ratu, imao je da raspolaže sa svim onim zemljama koje Francuska van svojijeh granica držaše, a kojijeh se bijaše kolektivno odrekla (čl. III). Tim se naregjenjem imalo podrazumijevati, da ni Austrija, ni nijedna druga država ne smije da preduzme ni ma koji akt suverenstva u „raspoloživim" zemljama sve do idućega kongresa. A da je i Dubrovnik (odnosno i Dalmacija i Boka) bio sadržan u ovom naregjenju, izvija se iz tajnoga čl. II pomenutoga ugovora u kome se unaprijed taksativno regulišu dvije stvari : sudbina Lombardije i Mletačke i sudbina Gjenove. Za prve je rečeno da „će se posjedi Nj. C. Kr. Ap. Veličanstva držati u granicama rijeka Pada i Tičina i jezera zvanoga Lago Maggiore" a Gjenova se žrtvovaše Sardinskome

[1] Glavni je ugovor sklopljen izmegju Francuske i same Austrije u ime svijeh ostalijeh saveznika. Cf. A n g e b e r g, I, 161 199.

Kralju (il recevra un accroissement de territoire par l'Etat de Gênes) ali pod uslovima da će Gjenova ostati slobodna luka i da će se naročiti uslovi o njoj uglaviti izmegju sila i Sardinskoga Kralja. A ipak se pjementoški vojnici u Gjenovi ne vidješe sve do Januara 1815 i to po naročitom odobrenju kongresa! Iz gornjega članka bijahu, dakle, Ilirske Provincije isključene i Dubrovnik prećutno predat u ostavu ne Austriji nego li Savezničkim Silama.

Saveznici odstupiše iz Pariza 4. Juna. Rat bijaše prividno svršen. Započimaše djelo evropske diplomacije, dioba plijena — spoliae opimae! — oduzetoga palome heroju, kome ostajaše ostrvce Elba da razmišlja o trošnosti Univerzalnijeh Imperija. Francuska se bješe odrekla suverenstva ili protekcija nad 32 milijona ljudi.[1] „Na saveznike padaše zadatak da razdijele izmegju sebe ovo mnoštvo naroda kao ljudsku stoku. To bi djelo bečkoga kongresa."[2]

U vremenu što proteče izmegju odstupa Saveznika sa francuske teritorije i prvijeh septembarskijeh sjednica u Beču, ne sjednica k o n g r e s a, koji se otvori mnogo docnije, nego sjednica u kojima Areopag, četvero velikijeh sila raspravi, bez Francuske, mnoštvo

---

[1] Tačno 31,751,639 podijeljenijeh ovako :

Departmani belgijski, holandski, švicarski, njemački i talijanski: 13,690.880; Lucca i Piombino: 179.000; kraljevina Italija: 6,703.200; Ilirske Provincije i Jonska Ostrva 1,943.418; Frankfurt, Berg, Erfurt, Neuchâtel, Švedska Pomeranska itd. 1,290.805; Westfalska: 1,928.799; Varšavsko herceštvo: 3,929.626; Saska: 2,085.911.

[2] H. H o u s s a y e — 1815 — Paris, 1894, 122.

prethodnijeh pitanja, Austrija maknu jedan predmet sa dnevnoga reda, izbrisavši Dubrovnik kao autonomno tijelo. Pregjašnju Republiku spriječi da se obnovi, da se razabere i da izdjejstvuje udaljeno i skromno mjestance u onoj povorci zastupnika kod kongresa koji se bjehu stekli iz najzabitnijih krajeva Evrope i iz najništavnijih političkih centara. To je unutrašnja i spoljna povijest Dubrovnika — jer Dubrovnik, uz prkos auličkoj frazi jednog austrijskog istorika, još imaše izvjesnu povijest[1] — od Jula do prve polovice Septembra 1814.

U ostalome bečki kabinet nije imao samo sili da zablagodari na rješenju ovoga maloga ali dosadnoga diplomatskoga pitanja. Nesloga u Gradu bijaše moćan atout u rukama novoga režima, ali više nego li nesloga, postupanje izaslanika vlastele, Miha Bone, zaglavi s polja ono što Austrija već bješe unutra svršila. Dubrovačka Republika, koja je izbacila na svoju malu pozornicu toliko vještijeh diplomata, ne bi nikada rgjavije služena nego li od ovoga poštenoga i dobromislenoga, ali neumješnoga i neupućenoga svoga zastupnika u Beču. Da je Bona imao sposobnosti jednoga

[1] Krones u svom djelu: Zur Geschichte Oesterreichs im Zeitalter der französischen Kriege und der Restauration — Gotha — 1886 na str. 279 piše: „Seit dem 27. Januar 1814 wird Ragusa eine österreichische Stadt, und die angeblichen (sic!) geheimen Unterhandlungen einer Patrizierfraktion (sic!) mit der Pforte zugunsten einer Verwirklichung jenes republikanischen Traumes konnten nicht Besorgniss erregend sein." Nije moguće napisati više stvari sa manje istorijskoga razumjevanja. Čini nam se da čitamo Bericht kakvoga c. kr. ministerijalnoga referenta!

Frana Gondole ili jednoga Marojice Kaboge bez sumnje bi ista sudbina bila zatekla Republiku, jer prilike, jače od genija, vojevahu sve zajedno protiv njenoga vaskrsa. Ali ako je Dubrovnik propao „u noćne valove" bez ratnijeh počasti koje se odadoše Gjenovi, to se dobrim dijelom ima pripisati Mihu Boni, koji udesi cio svoj rad u potpunoj protivurječnosti sa formalnim instrukcijama Peterice, od 22. Januara.

Instrukcije davahu odista veliku slobodu poslaniku, ali kako će se čitaoci sjećati, u ovim granicama : Bona imaše da pogje u glavni stan Saveznika gdje se god oni nalazili ; imaše da podnese kredencijale svim Saveznicima, a ne samo jednome ; imaše naročito da traži da se Dubrovniku zajamči jedno mjesto na kongresu, a da, megjutijem, on uzradi sve što bude moguće za uspostavljenje republikanske vlade. Ništa od svega ovoga ne učini Bona. Još od Decembra god. 1811 nastanjen u Beču, kako nekada Sorgo u Parizu, tačno izvješten o dogagjajima u Dubrovniku, upućen u diplomatsko i u javno pravo Republike, primivši instrukcije u prvijem dnevima Februara 1814, on se ni ne makne iz Beča, ne pogje da potraži Saveznike, kako mu se naregjivaše i kako, mnogo mudrije, bješe učinio jedan bokeški plemić, Petar Luković, koji 22. Februara potraži Ćesara Frana čak u Troyesu, u Francuskoj, izradivši pak u Chaumontu da Frano naročitim reskriptom uzme u zaštitu Bokelje.[1] Miho Bona se naprotiv ne mače iz Beča,

[1] Pisani, 467.

kako se Sorgo 1807 god. ne mače iz Pariza, čekajući zgodnu priliku da ispuni naredbe Gospara. Ali kako mogaše u Beču da ih izvrši kad Saveznici bijahu u Parizu? Tek 2. Jula, mjesec dana nakon pariskoga ugovora, a pet mjeseca nakon poslatijeh mu uputstava, on preda memorandum u ime Vlastele, a kome? Ne Saveznicima, čiji punomoćnici ne dogjoše u Beč nego prvijeh Septembra, ne ni austrijskome ministru inostranijeh djela, knezu Metternichu, nego jednome sasvim sporednome licu, državnome savjetniku Josipu von Hudelistu! Ovaj visoki činovnik (1759—1818) imaše za sobom časnu, ali sekundarnu karijeru. Otpravnik poslova u Petrogradu god. 1801, direktor državne kancelarije pod grafom Stadionom god. 1803, Hudelist postade god. 1813 državnim savjetnikom (Staatsrath), pridružen docnije kongresu kao punomoćnik za sasvim sporedna pitanja, naročito za uregjenje belgijsko-holandskoga državnoga duga.[1] Hudelistu, dakle, s kojim, sva je prilika, Bona od prije podržavaše veze, ovaj otvori svoje srce u naročitome memorandumu, u kome se opet dubrovački izaslanik ne držaše ni najmanje uputstava, ni cijeloga duha i tendencije odborove politike. U stvari, Bonin memorandum nije ni diplomatski, ni državo-pravni akt, nego je u prvome svome dijelu istorijski exposé

[1] U odnosnim pregovorima ne bijaše ni prvi, nego tek drugi punomoćnik. Prvi bijaše Baron Barbier. God. 1816 Hudelist bi pomoćnik ministarstva inostranijeh djela za regulisanje odnosa novo prisajedinjenijeh krajeva prema inostranstvu, a god. 1818 primi, za Metternichovoga odsustva, privremenu upravu ministarstva i one iste godine umrije.

ustanka, u drugome dijelu optužnica gjenerala Milutinovića. Tek pri zaglavu ovoga dosta dugačkoga dokumenta, Bona, kao iz prikrajka i u zagradama, napominje kako se vlastela nikad ne odrekoše svoga suverenstva i kako nikada ne htjedoše poslati ugnjetaču (all' oppressore) izaslanstva da traže prisajedinjenje Republike Carstvu. Bona, najzad, moljaše da Ćesar — ne S a v e z n i c i — obrati svoje milostivo oko na Dubrovčane i da im povrati slobodu i pregjašnju drevnu vladu kao što to bi obećano i dato Holangjanima, Švicarima, Hamburžanima i stanovnicima Bremena, Lübecka i Frankfurta.[1]

Bez deklamacija i kancelarijskijeh suza, Bona mogaše da prelista najnoviju diplomatsku istoriju svoje otadžbine, pak da na pretek nagje neoprovrgljivijeh argumenata za pravo Republike na državo-pravnu egzistenciju ; argumenata koji su ne samo mogli i imali da važe pred vijećem Saveznika, nego koji su suviše prinugjivali baš nikoga manjega od same Austrije da uzme u svoje ruke zaštitu slobode i neprikosnovenosti Dubrovačke Države. Ugovorom od 20. Avgusta 1684 Ćesar Leopold I bijaše obnovio sa Republikom višegradske pakcije od god. 1358. U njemu Ćesar, intervencijom španske krune, obećavaše i garantovaše Republici „inviolatam libertatem" šiljaše je nog ministra rezidenta u Dubrovnik, kome naročito stav-

[1] „Memoria presentata all' Illustrissimo Signor Giuseppe de Hudelist, Consigliere di Stato di S. M. I. & R. Officiale intimo di Stato, Cavaliere dell' ordine di S. Stefano ecc. ecc. dal Marchese Michele de Bona, Patrizio Raguseo, in nome e da parte dei Gentiluomini e Nazione Ragusea." B. D. A.

ljaše u dužnost da bdije nad slobodom Republike.[1] Ovaj ugovor bi ponovljen god. 1772 sa Caricom Marijom Terezijom, usljed povoljnoga izvještaja kneza Kaunitza, i Republici opet obećana zaštita i neprikosnovenost slobode i teritorije. Taj posljednji ugovor ne bijaše star. Metternich ne mogaše ga ne poznavati. Nijednim poznijim aktom ugovor od 1772 g. ne bi uništen. Trideset i tri godine nakon toga ugovora, pošto za nekoliko decenija diplomatsko zastupstvo ostade upražnjeno,[2] Austrija bješe uspostavila redovne diplomatske i trgovinske odnose sa Dubrovnikom, pa prije i poslije toga svi ministri inostranijeh djela Kaunitz (1753—1792), Cobenzl (1792—1793), Thugut (1793—1800), Colloredo

[1] „Wofern nun Iro Republic von einiger fremden Potenz oder auch einigen Particularn etwas wider gedachten Tractat zugemuthet werden sollte, so soll er sich deren so viel thunlich annehmen und demjenigen so etwas dergleichen zu machiniren vormeinte, zu erstens protestiren, dass die Republic sich in Unserem Schutz befindet und selbigen von solchen Vorhaben abmahnen, mithin auch derselben bewährte unsere Protection wider alle Iro etwa zufügenden Betraugnissen in Werk erzeugen . . .“ Iz „Instruction und Befehl was unser Obrister und g. lieber Dominico Corradini in Unserem Namben bei der Republic zu Ragusa in einem und anderem zu verrichten hat. Wien, 12. Jänner, 1687. B. D. A. Ragusana, Convolut C. A. 1687.

[2] Od 1687 do početka XVIII vijeka dva su Rezidenta zastupala Ćesara u Dubrovniku: pomenuti pukovnik Corradini i pukovnik barun Saponara. Po Saponarinome odlasku mjesto ostade upražnjeno i provrže se u konsulat. Od god. 1766 do 1793 zastupaše Ćesara Abbate Michele Miliscich (Milišić) čiji su izvještaji Kaunitzu takogjer sačuvani u B. D. A. ali osim pet, šest depeša malo zanimljivi. Na posljetku, dogje Timoni o kome smo na široko govorili u ovome djelu.

(1880—1805), Stadion (1805—1809) bijahu u više prilika uvjerili Republiku, u ime Bečkoga Dvora, o nepromjenljivim njegovim prijateljskim osjećajima, a njezinim poslanicima u Beču iskazivali sve one pažnje koje naročito vrlo velike Sile smatraju za čast da iskazuju zastupnicima malijeh Država. Poslije svega ovoga, izaslanik jedne Republike, koju Napoleon bješe izbrisao iz spiska suverenijeh država ni manje ni više nego li Rim ili Pjemont, mogaše se pozvati na sve one pravne argumente koje će krajem Septembra sam ministar izvršilac onoga nasilja, glavom knez Talleyrand, iznijeti u korist malijeh rascarenijeh organizama, i koje Bona nije umio da upotrebi u skrajnoj nevolji otadžbine. Natali će god. 1815, u svojoj nesugjenoj diplomatskoj misiji, dokazati sve dobre strane, svu silu argumentacije koje Boni nedostajahu. Glavni je argumenat bio u diktatima megjunarodnoga prava koji se odnose na oslobogjenje jedne zarobljene države i dosljedno povraćanje u pregjašnje stanje. Na ono pravo što stari zvahu jus postliminii i što su sa privatnoga rimskoga prava moderni primjenili na evropsko javno pravo.[1] Svi su stari dubrovački pravnici i diplomate imali u svojim bogatim bibliotekama, kojijeh se osakaćeni tragovi još gdje gdje nalaze, Vattelovo „megjunarodno

[1] Bluntschli tako obilježuje jus postliminii: „Uspostavljenje reda stvari ratom oborenoga." A Calvo ga tačnije objašnjava kao „juridičku fikciju usljed koje stvari ili lica koja su pala u ruke neprijatelja povraćaju se u pregjašnje stanje kad se vrate u vlast naroda te ih prije rata držaše, kao da nijesu nikada izgubljene bile za taj narod." (Le droit international. Paris, 1880 3-e édit. str. 384.)

pravo".[1] A Vattel pisaše ovo :[2] „Ako jedna podjarmljena država nije doprinijela svom novom podložništvu, ako se nije svojevoljno predala i ako je samo prestala, od nemoći, da se odupire ; ako li njezin osvajač nije položio mač osvajački i primio žezlo duševnoga i mirnoga suverena, ovaj narod nije upravo podložen nego je samo pobjegjen i ugnjeten ; pa kad ga oružje jednoga saveznika oslobodi, on se bez sumnje povraća u pregjašnje stanje. Njegov saveznik ne može postati njegovim osvajačem, on je osloboditelj koga je on dužan samo nagraditi. Ako se pak posljednji pobjedilac, pa i ne bio saveznik pomenute države, drzne da je podloži pod svoje zakone kao nagradu za pobjedu, on uzimlje mjesto prvoga osvajača i više nije prijatelj nego dušmanin oslobogjene države. Ova država može da mu se zakonito odupre i da se koristi zgodnom prilikom da se oslobodi. Oslobodilac, koji ga je riješio ugnjetačevoga jarma, dužan je da mu velikodušno povrati sva njegova prava." Ali ako

[1] Glasoviti učitelj megjunarodnoga prava Emer de Vattel Švajcarac, porijeklom Francuz, rogjen u Convetu (kneževina Neufchâtelska) 25. Aprila 1714 kao podanik pruskoga kralja, onadašnjega Neufchâtelskoga suverena, umro 28. Decembra 1767. Njegovo djelo: „Droit des Gens ou Principes de loi nat relle appliqués à la conduite et aux affaires des nations et des souverains" koje prvom ugleda svjetlo god. 1758 postade, zbog svoje jasnoće i izvrnijeh načela, vade-mecum svijeh diplomata XVIII, pa i prvijeh decenija XIX vijeka i još u dandanašnji čita se sa korišću i zadovoljstvom. Pradier-Fodéré priredio je moderno Vattelovo izdanje sa primjetbama Pinheiro-Ferreire i baruna Chambrier d' Olcires. Mi citujemo izdanje od god. 1863.

[2] Livre III, Chap. XIV, § 213.

Bona nije Vattela bio pročitao, Metternich ga bez sumnje znadijaše na pamet, samo što je dobro gledao da ga za sve vrijeme kongresa zaboravi i da ga i drugi zaborave.[1]

Pa, na posljetku, što je mogao činovnik Hudelist da učini sa Boninim memorandumom? „Službo-uljudno" sprovesti ga nadležnome šefu, koji mu, ne zainteresovan od dubrovačkoga vlastelina, a potpuno riješen da ne dozvoli da se dubrovačko pitanje iznese na dnevni red, izda naredbu ministru policije da dubrovačkoga vlastelina, Markiza Miha Bonu, iždene iz Beča kao opasnoga političkoga intriganta! U Nedjelju, 14. Avgusta, Bona primi poziv da se predstavi c. kr. savjetniku Hopfenu u njegovoj kancelariji. Sutradan ga Bona zatraži, ali ne nagje njega nego povjerenika de Franchija koji mu saopšti naredbu, sa potpisom ministra policije baruna Hagera, da odstupi iz Beča u roku od 8 dana, a najdulje u roku od 14. Iduće Subote, 20., pošto ga barun Hager ne htjede ni u audijenciju da primi, Bona uputi ministru protestaciju[2] plemenitu u suštini i u obliku, ali iz koje opet viri ona ista bezazlenost o kojoj bješe

[1] Moderni učitelji megjunarodnoga prava čine neke rezerve u gore pomenutome slučaju. I H e f f t e r i B l u n t s c h l i priznaju sili osloboditeljici pravo da se umiješa u regulisanje sudbine oslobogjene zemlje. „Ali, razumije se, kaže Bluntschli, oslobodilac ne će moći raspolagati definitivno odnosnom zemljom, b e z p r i z r e n j a n a v o l j u s t a n o v n i š t v a" Le droit international codifié, § 729. Vidjećemo kako se je engleski pravnik Mackintosh u engleskome donjem domu Parlamenta pozivao na gornje Vattelovo mjesto da osudi predaju Gjenove Sardiniji.

[2] B. D. A. Varia Ragusa Fasc. 3 1814.

dao jasna dokaza u memorandumu Hudelistu. Hageru, koga lično poznavaše, „priznaje" Bona da boravi u Beču, megju ostalijem, „jer čeka da mu barun Hudelist odgovori na kreditivna pisma koja mu bješe 2. Jula podnio[1] u ime dubrovačke vlastele i na koje do onoga dana ne bješe dobio odgovora!" Što se naročito ticaše izgona, Bona vrlo visoko protestovaše protiv brutalnog akta koji istorija treba da nadoda i onako vrlo dugom spisku pasivâ kneza Klementa Lotara Metternicha. „Mojom čašću" govoraše Bona parafrazujući nehotice glasovitu riječ Sv. Augustina[2] „nijesam ja pozvat da raspolažem, nego je imam da sačuvam čistu samom sebi, redu vlastele mojih sugragjana i kolega, redu koji u dugom slijedstvu od jedanaest vjekova ne podnese nikad poniženje da je neko od njih izagnat bio iz tugje države,[3] dužan sam

[1] Očevidno Hudelist upravljaše kancelarijom u odsustvu kneza Metternicha. Ali upravitelj državne kancelarije nemaše dužnosti, ni prerogative ministra; on imaše samo da rješava tekuće poslove. Ministar bijaše kod Ćesara i kod njegovijeh Saveznika.

[2] Honorem meum nemini dabo.

[3] Jeste. Lujo XIV izda naredbu god. 1679, ne zaista policiji nego dvorskome šefu protokola (introducteur des ambassadeurs) da Stijepo Gradi koga mu Republika bješe poslala da izmoli pomoć protiv Turaka neodložno odstupi iz Francuske. Ovim se aktom kralj osvećivaše Papi Inocentu XI, s kojim bijaše u oštrome sporu, čiji bibliotekar bijaše Gradi, ali malo i Republici koju podozrijevaše da potajno pomaže Španiju protiv Francuske. Ovaj dogagjaj, sasvim druge prirode, ni u kom slučaju nije mogao biti precedens, niti se mogao uporediti sa brutalnim aktom baruna Hagera. Cf. o Gradijevom izgonu naš članak: „Louis XIV et Raguse" u Januarskoj (1907) svesci pariske „Revue d'histoire

to svojoj kući kojoj sudbina dosudi da kao član jedne nezavisne Republike sklopi mnogo ugovora sa stranim vladarima, megju ostalim sa Lujom kraljem Ugarskim god. 1357,[1] sa Carem i Kraljem Sigizmundom god. 1386 kad ovaj vladalac nakon Nikopoljske pogibije uteče u Dubrovnik[2] otadžbinu moju, i sa besmrtnom Caricom Marijom Terezijom god. 1772." Bona, najzad, sa najvećom energijom tražaše da mu

---

diplomatique." Nastalo bi pitanje: je li Bonin izgon bio osnovan u pravu? Na ovo se pitanje u strogom pravu može odgovoriti afirmativno. Osim slučajeva, koji se u dandanašnjoj praksi više ne zbivaju, kad se i akreditovani poslanik može da iždene iz zemlje zbog krupna prekršaja protiv suverena kod kojega je akreditovan. [V. n. pr. izgon nuncija kardinala Acciajuolija iz Lisabona god. 1760, izgon francuskoga ministra de Basa iz Londona god. 1654 i dr. Ch. de Martens — Causes Célèbres du droit des Gens, Leipzig, 1858, I, 430 sqq.] izgon još neakreditovanijeh poslanika toliko se manje može jednoj državi osporiti. Tipičan je u ovom pogledu slučaj izgona francuskoga ministra markiza de la Chétardie iz Petrograda god. 1744, zbog tobožnjih intriga protiv carice Jelisavete. Kako de la Chétardie ne bješe predao kreditivna pisma, niti se predstavio kao ministar, kralj Lujo XV učini se nevješt njegovu izgonu i ne uze da je uvrijegjen (Martens, ib. 428-430). Bona nije bio predao kreditivna pisma knezu Metternichu, a suviše, vidjeli smo, da Austrija ne priznavaše više Republiku. Ali u ovom slučaju vrijedi ona rimska izreka: „summum jus summa injuria" jer ako je Metternich i mogao biti u pravu, on je ipak zloupotrebio moć jedne Velike Sile protiv bezopasnoga predstavnika male države ili, ako hoćemo, a to je otežavajuća okolnost, pregjašnje male države koja je imala neosporivo pravo da bude saslušana, a njezin predstavnik da bude učtivo primljen.

[1] Pogrješno, 1358 (27. Junija).

[2] Pogrješno, 1396. Vidi se da je Bona pisao na brzu ruku i nije čudo da se u godinama brkao.

se učini proces, ako je što skrivio i za to izjavljivaše da će ostati u Beču dok mu se ne dade zadovoljština. Ali Bona bi prinugjen da napusti Beč, možda direktna žrtva Milutinovićevijeh intriga, a možda, što bi nam bilo najbolnije vjerovati, bivšega generalnoga gubernatora dubrovačkoga ustanka, a sada ć. kr. intendanta Vlaha Kaboge! Na etape poslat u Trst, tamo i ostade do početka 1815 kad ga policija prisilno ukrca na jednu „braceru" kap. Ricchitellija za Dubrovnik kud stigne 25. Februara 1815 da nagje očinu gdje mu živi u prvoj tmastoj zabuni novoga režima.[1]

Dok se ovo zbivaše u Beču sa Bonom, u Dubrovniku hitahu dogagjaji konačnoj krizi. Sve do mjeseca Jula produži se talasanje ustanka. Vlastela iskahu da Kabogu predobiju za sebe. On im zaista za jedan čas ukaza povoljno raspoloženje. Predade im prepisku sa engleskim zapovjednicima i Lowenovu proklamaciju da se pošlje u London. Saglasno s njim spremahu jednu deputaciju da Tomašiću podnese protestaciju vlastele. Ali u skoro se izmijene stvari. Milutinović obnarodova jedno Tomašićevo saopštenje od 7. Jula u kojem se prvom službeno proklamovaše prisajedinjenje pregjašnje Republike Austriji. Tomašiću bješe stiglo iz državne kancelarije još 3. Januara,

[1] „Ce ministre, piše Sorgo (op. cit.), sans avoir été entendu sans ègards aux droits qui protègent les personnes diplomatiques dans les pays les moins civilisés, en présence de toute l' Europe assemblée pour discuter ses droits et pour rétablir l'ordre et la morale universelle, bouleversés par tant de convulsions politiques, fut renvoyé par étapes dans ses foyers . . ."

mjesec dana nakon frankfurtske deklaracije,[1] saopštenje da su „ilirske provincije" saveznici namijenili Austriji pa, „usljed toga" i Dubrovačku Državu! Ali u ono doba Saveznici bijahu još daleko od Pariza, a austrijske čete daleko i od Dubrovnika. Tomašić izvadi iz škrabice kancelarsku notu kad mišljaše da to može učiniti bez bojazni od iznenagjenja. Tomašićev proglas porazi vlastelu. Frano Bona javno i oštro protestova. Uapsiše ga i baciše u Lovrjenac. Megjutijem posvuda bješe obnarodovan i Schönbrunnski manifest Ćesara Frana, od 23. Jula. U njemu nije o Dubrovniku bilo više ni spomena. „Bog je blagoslovio, govoraše manifest, naše vojske upravljene od Pravde[2] i podložio je nami veći dio onizih Država koje pod Francuskim vladanjem svahu se Ilirijo: njihovo posjedovanje bilo je Nami utvrgjeno po pogodbam ustanovitjenim s uvjetnim kraljevinam (a noi assicurato dai Trattati stipulati con le Alleate Potenze);[3] ove pogodbe imaju za temelj povraćanje reda i pravomjerja (equilibrio) od Europe." Obećavajući i zaštitu vjere i pravdu i jednakost, poreze i opću sigurnost itd. Ćesar pozivaše „sve pribivaoce od Država koje se zvahu Ilirske pod vladanjem Francuskim" (Evo one postojane dvosmislenosti!) „da nam učine prisežbu od

[1] 1. Decembra 1813 „Sile" govoraše deklaracija još prožeta umjerenim i dostojanstvenim duhom „hoće stanje mira osnovano na mudroj podjeli sila, na pravičnoj ravnoteži koje da sačuvaju od sad unaprijed narode od bezbrojnijeh bijeda što more Evropu od dvadeset godina." Angeberg, I, 78—79.

[2] Ovako glasi originalni srpsko-hrvacki tekst.

[3] Tako iz teksta talijanskoga.

virnosti na način, koji će biti njimi zabilježen od Dvornoga Našega Komesara Podpunomogućega na ovo-odregjena" itd.

Ali do zakletve još bijaše hoda. Kaboga, koji se ponovno nalazio u redu bezuslovnijeh privrženika nove vlade, primi iz Zadra jednu Tomašićevu notu, od 17. Avgusta, u kojoj se pozivahu „provincije" Dalmacija, Dubrovnik i Albanija (Boka Kotorska) da pošalju jednu deputaciju Ćesaru — misao koju, tako govoraše nota, bjehu „neke općine" pokrenule — jedinim ciljem da mu podnesu uvjerenje podaničke vjernosti (colla sola mira però di umiliarle le assicurazioni della loro sudditanza).[1] Pozivahu se, dakle, pomenute provincije da izaberu izmegju „čestitijeh i dobromislenijeh lica" (fra persone probe e ben intenzionate) trojicu za Dalmaciju, jedno lice za Dubrovnik, a jedno za Albaniju, koji će zadobiti prethodno odobrenje Vladaočevo, i koji će, po tome, čestitati Ćesaru povratak u njegove zemlje ujedno sa uvjerenjima o svojem lojalnom podaništvu. Naročita se pažnja u reskriptu obraćaše na to, da deputacija nema nikakvijeh žalba da podnese prijestolu, jer to potpada u nadležnost auličnoga komesara za organizaciju pomenutijeh provincija. Kaboga, usljed toga, pozove 26. Avgusta Dživa Bosdarija, novopostavljenoga dubrovačkoga Maira, da neodložno skupi vijeće da sasluša (per far conoscere) vladinu naredbu i da pristupi izboru d v o j i c e predloženika od koja će vlada izbrati jednoga. Operacija, kako se vidi, bijaše

[1] Governo Provvisorio Austriaco, I 1692—2615, D. D. A. br. 1744.

komplikovana i okružena trostrukim mjerama obazrivosti. Dvadeset devetoga Avgusta sastade se, pod predsjedništvom Bozdarijevijem, vijeće u kome, razumije se, sve klase bijahu zastupane.[1]

Po pročitanju vladinoga otpisa, ustade graf Niko Lucov Pozza-Sorgo. „Mislim" reče jakim glasom (a voce alta)[2] „da bi se imalo u ime vijeća zamoliti gospodina Maira, da blagodari visokoj vladi u Zadru na uslužnosti i na dobrim savjetima odnosno deputacije, ali da vijeće nije u stanju da se njima okoristi, jer je cijeli narod, naoružan za uspostavljenje drevne nezavisnosti i osokoljen proklamacijama podmaršala Hillera, glavnokomandujućega gjenerala austrijske vojske u Italiji, već poslao, saznanjem austrijskijeh i engleskijeh zapovjednika pri opsadi Dubrovnika, gospodina Markiza Miha Bonu u glavni stan Savezničc-

[1] Ovoj sjednici prisustvovahu: Niko Lucov Pozza-Sorgo, Miho Gjorgji, Klement i Vlaho Menze i Sebastijan Gradi od vlastele; od pučana: Jakov Guska, Nikola Fačenda, Andrija Miletić, Ivo Luka Zuzzeri, Ivo Marija Pasarević, Nikola Šodrnja, Lujo Tromba, Ivo Stella. I najzad Jevreji: Domenico Amadio, Giuseppe L. L. Mandolfo Daniele di Jacob Terni. Sekretar bijaše doktor Luka Stulli. Ne će biti izlišno primjetiti da su svi gore pomenuti članovi, osim Nika Lucova i donekle Menza i Gradija bili, pred ulaz Austrijanaca, gorljivi pristaše, a neki i činovnici francuske vlade. Zuzzeri, poznati fanatički framasun, umrije god. 1826 na Brsečinama i narod naoružan htjede da spriječi njegov pogreb u kršćansko groblje. Vojska morade se umiješati i zaštititi tijelo koje bi ukopano u domaću kapelu Zuzzeri-Bizzarro. Cf. Diario Stulli, Epidauritano, 1907.

[2] Tako je zabilježeno u odnosnome zapisniku.

*

kijeh Vladalaca da im podnese naše poklonstvo i naše želje ; da je gospodin Bona sada u Beču gdje radi za stvar našega naroda ; da je, usljed toga, izlišno poslati sa strane provizornoga municipalnoga vijeća novu deputaciju koja bi i nezakonita i teretna bila za iznurene sile naroda."

Stulli odgovori Pozzi, da ne može biti rasprave o vladinome dekretu, nego da se ima samo da bira deputacija, jer je dekret imperativan. On samo naregjuje i drugo ništa.

Maire Bosdari, prevrtljiv i nestalan, nagje se u zabuni. Tek malo nedjelja prije ove sjednice naginjaše na stranu potpisnika riječke deklaracije. Pak se bješe predomislio i bješe stavio na prodaju gradsku artiljeriju.[1] Sad opet uze u ruke vladin dekret i primjeti Stulliju da u njemu nema riječi z a p o v j e d (ordine) nego d o z v o l a (permesso) da se pošalje deputacija Ćesaru. On misli, dakle, da je Vijeću prosto poslati ili ne poslati izaslanstvo i da o tome treba sada glasati. Pregje se na glasanje. D e s e t vijećnika glasaše da se pregje na izbor deputacije,[2] o s a m da se ne pregje. Maire odloži sjednicu na 31. Avgusta. Ali ovoga dana ona osmerica ne dogjoše i sjednica se, zbog nedostajanja zakonitoga broja, ne mogaše držati. Bosdari sprovede zapisnike Kabogi, a ovaj, koji imaše da izmoli od vlade oproštaj za onaj početak druge defekcije, uputi Bosdariju vrlo oštro pismo. „Kako !"

[1] N a t a l i, Appunti.

[2] Zuzzeri, Pasarević, Miletić, Stella, Tromba, Šodrnja, Stulli i tri jevrejina: Amadio, Mandolfo i Terni. Sva vlastela i pučani Guska i Faccenda glasaše proti.

pisaše pregjašnji generalni gubernator Republike „gradsko dubrovačko vijeće hoće da se usprotivi vladaočevoj volji? ! Ali kad visoka vlada javlja da bi dobro bilo da dubrovačka provincija pošalje deputaciju, kad ta vlada iskazuje čast gradskome vijeću pozivljući ga da bira izaslanike, vijeće nije imalo da vijeća, nego da neodložno pristupi izboru." Naprotiv, raspravljalo se. Neki su glasali protiv, na drugu sjednicu nijesu ni došli. Sutra se ima opet sastati vijeće, u jutro, u 10 sahata. Ko ne dogje na tu sjednicu, smatraće se kao nepokornik (refrattario al Governo) i prema tome će se s njim i postupati. Dakle sve : tamnica, konfiskacija dobara, izgon. Sva je frazeologija Mletačko-Austrijska već tu : „Eccelso Governo", „refrattario", „rispetto dovuto" itd. Ovako pisaše potomak Marojice Kaboge.

Prvoga septembra sastade se opet vijeće. Otsutni bijahu samo Miho Gjorgji koji dogje docnije i „prese posto giurando che per incrociatura di corriere non gli era stata notificata la seduta per tempo".[1] Drugi otsutni član bijaše Niko Lucov Pozza-Sorgo. On bješe pošao da prisustvuje skupštini vlastele, ali i da vidi svoje masline na Orašcu, kud ga zateče glasnik. Iz onoga dvorca, pritajenog u gustom gaju maslina, kroz koje viri talasanje i sluša se daleki šum mora, na osam ura u večer, uputi Mairu pismo koje se u sjednici pročita :[2] „Potpisnik pred

[1] „Sjede na svoje mjesto položivši zakletvu da mu sjednica nije bila blagovremeno saopštena zbog ukrštanja glasnika."

[2] Valdinoce, 31. Agosto 1814, 8 ore di sera. Priloženo zapisniku od 1. Septembra, ibid. br. 1780.

Bogom i nadležnim faktorima protestuje protiv saopštene mu naredbe gospodina Intendanta biva, ako ne dogjem sutra u vijeće, da ću biti držan za nepokornika vladinijem naredbama i da će se prema tome sa mnom postupati. Ne dopuštajući mi čast da prisustvujem sjednici Vijeća koje nepravedno sebi prisvaja pravo šiljanja izaslanika, a ne želeći se izložiti samovoljnim aktima koji mi predstoje, ja odlazim na ostrva Dubrovačke Države zapremljena britanskim oružjem. Protestujem i tvrdim da gradsko Vijeće nije nadležno da podnese Njegovu Veličanstvu Austrijskome Caru molbu, da mu izašlje deputaciju, jer zakon ne daje Vijeću to pravo. Na Šipanu sam posjednik kao i na Primorju. Pozivljem Vas Vašom čašću, da priložite ovaj moj protest zapisniku sjednice Vijeća čiji član danas prestajem biti. Ali Vas ujedno opominjem, da bi Vijeće imalo, ne da raspravlja o dekretu nego da pita Njegovo Veličanstvo da li je zaista to njegova v o l j a, jer, drukčije, vijeće uzimlje na sebe odgovornost za sva svoja rješenja, protiv kojijeh ja, sa svim svojim imenima, protestujem, pridržavajući sebi pravo da rečem u svoje vrijeme i na svome mjestu sve razloge koje sad, zbog svog današnjeg položaja, ne mogu da rečem. U toliko Vas molim da mi sprovedete sve zapisnike sjednica sa ovom protestacijom, a pod Vašom odgovornosti."

Potpisan : „graf Pozza-Sorgo."

Maire bješe, megjutijem, prevrnuo dekret i podložio ga svestranoj, ponovnoj analizi i ovaj put našao — služimo se tekstom zapisnika — „che il Consiglio Municipale non poteva permettersi di d e l i b e r a r e, ma di u b b i d i r e subitamente nominando i Deputati."[1]

Sad ustade Vlaho Menze i zatraži da se u zapisnik uvrsti da on u onome dekretu nije našao z a p o v j e d „Njegova Veličanstva Austrijskoga Cara" nego da se u njemu na prosto ostavlja Vijeću n a v o l j u da pošlje ili ne pošlje deputaciju, pa, usljed toga, da on, Menze, glasuje p r o t i, jer Vijeće nema i ne može imati vlast da šalje deputaciju. Po tom se pregje na izbor. Sa 10 protiv 8 glasova izabrani biše sam Maire Bosdari i Karlo Natali, ovaj potonji bez njegova saznanja i sazvoljenja, kako ćemo odma vidjeti. Bosdari se odma izvini da, zbog bolesti, ne može da pogje i Vijeće riješi da se Kabogi prepusti izbor.

Ali još ne bijaše iscrpljena dramatska strana ove sjednice. Neko predade Bosdariju zatvoreno pismo adresovano : „Gospodinu knezu Bosdariju Dubrovačkome Mairu i Njegovu Vijeću." Pismo bi otvoreno, ali, govori zapisnik, vidjevši Vijeće da to nije spis kakve oblasti koja bi imala prava da piše ili da protestuje protiv njegova rada, nego da je potpisan od nekojih lica koji sebe nazivlju : „Vlastela Dubrovačke Republike", Vijeće je riješilo da se taj spis stavi do znanja vladi.

[1] „da municipalno vijeće ne smije da v i j e ć a, nego da neodložno p o s l u š a, naimenujući izaslanike."

Taj spis bješe protestacija vlastele, datiran 30. Avgusta.[1]

„Vlastela Dubrovačke Republike, tako je akt glasio, kojima su Bog i Narod stavili u naročitu dužnost da bdiju nad održanjem i uspostavljenjem otadžbeničke nezavisnosti, ostadoše iznenagjeni, gospodine kneže Maire, da je Vaše gradsko vijeće 29. ov. mjes. prisvojilo sebi pravo da rješava o jednoj deputaciji Nj. V. Uzvišenome Austrijskome Caru i Ugarskome kralju kojom se ta deputacija odricaše prava nezavisnosti u ime Dubrovačke Države.

Rukovogjeni i strogom dužnošću da podrže protivni glas nezavisnosti koji je kroz narod tako odlučno progovorio, kad je ovaj odrekao da se bori protiv Francuza pod ma kojom drugom zastavom, oružavši se u ogromnom broju i nadmećući se pod dubrovačkom zastavom ; rukovogjeni poštovanjem i udivljenjem za kreposti naših dragijeh i junačkijeh sugragjana koji ih u onoj prilici tako energično objaviše ; prinugjeni takogjer, da zastupamo onaj položaj koji smo borbom protiv Francuza natrag zadobili usljed česa se sastadosmo Decembra 1813 u Suvereno Vijeće, sred cijeloga naroda naoružanoga pod domaćom zastavom, na pogledu austro-engleskijeh zapovjednika, koji nas smatrahu za saveznike, vijajući u našem glavnom stanu njihove zastave zajedno s našom, mi protestujemo, gospodine kneže Maire i izjavljujemo toliko u naše ime koliko u ime cijeloga naroda, da ne priznajemo ni u gradskijem vijećima cijele Države, a još manje

[1] U prijepisu priložen zapisniku sjednice od 1. Septembra ib. br. 1780.

u dubrovačkome, koji govori u ime sviju, pravo da vijeća u ime naroda.

Da jedno vijeće može da predstavlja narod, treba :

1-o da mu po domaćemu ustavu bude to pravo dato;

2-o da njegovi članovi budu od naroda slobodno izbrani ;

3-o da rješavaju u granicama mandata ;

4-o da njegova rješenja budu slobodno stvorena.

Ali ova gradska vijeća nijesu narodna ustanova, nego ostatak francuskoga zakonodavstva koji nam se jednako na silu nameće. Njihovi članovi nijesu slobodno izbrani od naroda, nego su većim dijelom postavljeni od Francuza da im budu orugje protiv pravijeh interesa naroda.

Ova vijeća niti imahu, niti mogahu imati od naroda mandat da rješavaju o njegovijem interesima, a toliko manje o najvećemu od sviju.

Najzad Vijeće nije u slobodi rješavalo, nego prestrašeno samovoljnim, neopravdanim uapšenjem vijećnika Markiza Frana Bone koji je samo toliko kriv što je priznat kao časan patriota, rješavalo je takogjer prepadeno prisustvom gospodina majora Witmanna, zapovjednika dubrovačke tvrdinje, koji je ono uapšenje naredio i koji je, protiv zakona, htio da prisustvuje sjednici pomenutoga Vijeća.

Izjavljujemo, usljed toga, u naše ime, kako i u ime cijeloga naroda, da sve dok nam savezničke Velike Sile, u ime kojijeh smo provizorno zapremljeni, ne povrate potpuno vršenje naše slobode, mi ne priznajemo drugijeh predstavnika Naroda, nego li onaj

Odbor koji je u pomenutoj sjednici 18. Januara 1814 jednoglasno od Suverenoga Vijeća izabran da na sve moguće načine obrani kod svijeh Evropskijeh Velikijeh Sila naša prava na nezavisnost.

Toga radi, mi otvoreno protestujemo, gospodine kneže Maire, protiv nezakonitoga i ništavnoga akta riješenoga u sjednici od 29. Avgusta i protiv svakog onog akta slične prirode koji bi se mogao stvoriti u buduće. Mi Vas molimo, gospodine kneže Maire, da ovu protestaciju saopštite Vašoj nadležnoj vlasti."[1]

U ovoj protestaciji, kojom se vlastela vrlo vješto stavljahu na plebiscitarno polje, zanimljivo je vidjeti u kojem li su srazmjeru ovo 40 potpisnika stajali sa ona 44 koji potpisaše riječku rezoluciju od 18. Januara. Protestaciju potpisaše 20 vlastele, kojima se pridružiše 16 novijeh koji riječku rezoluciju ne bijahu potpisali. Od onijeh ostalijeh 24 potpisnika rezolucije koji ne potpisaše protestaciju treba ubrojiti u red protestatara još ovu petericu: Vlaha Menzu i Nika Lucova Pozzu-Sorga od kojijeh, kako vidjesmo, prvi glasova u vijeću protiv deputacije, a drugi uputi s Orašca zasebnu protestaciju Mairu, zatim Jera Natalija, guvernera ostrva, Frana Bonu, koji čamaše u tamnici, i Miha Bonu, poslanika u Beču. Džono Resti, potpisnik rezolucije, bješe 30. Marta one godine umro. Ovima se imaju pridružiti još četiri vlastelina koji naknadno potpisaše akt, a to su: Antun Sorgo, Rafo Gozze, Bo-

[1] Slijede 40 potpisa za koje upućujemo čitaoce na prilog br. IX gdje se nalazi talijanski tekst protestacije.

židar P. Saraka i Božidar Ghetaldi.[1] Tako imamo 49 protestara protiv 19 koji ne potpisaše protestaciju, ali koje ne smijemo sve bezuslovno da ubrojimo u anti-protestatare, kao n. pr. Mata Gjorgjija, koji bješe prvu skupštinu primio u svoj dom, i Vlaha Filipa Kabogu, čiji su nam republikanski osjećaji dobro poznati. Treba još spomenuti da se megju potpisnicima protestacije nalažahu bivši Knez i pozniji francuski Maire Sabo Gjorgji Sigizmund (Šiško) Sorgo nekadašnji konavoski knez i pregovarač sa Sankovskijem, a pozniji francuski sudija u gradu[2] i, najzad, Karlo Natali koga vijeće bješe izabralo kao delegata Ćesaru.

Manifestacija bijaše, dakle, ogromna, jer nikada Veliko Vijeće Republike, u posljednjim svojim godinama, ne bijaše se sastalo, ni glasalo u većemu broju. Argumentacija bez pogovora. Ali argumentacija bez sile što važi ?

Sutradan se Milutinović vrati iz Boke, naredi da se potpisnici protestacije u njihovim domovima uapse i stavi svakome pred kuću dva naoružana vojnika. Osamnaesterica, megju kojima Dživo Natali, zakloniše se na ostrva pod zaštitu britanske zastave. Svima se saopšti da će biti prognati iz dubrovačke teritorije i sva im dobra konfiskovana. Svi vlasteoski dvorci van grada biše vojnički zapremljeni. U proklamaciji, gje-

[1] Kopija protestacije u francuskome ministarstvu inostranijeh djela, Raguse, II fol. 208 imp. fol. 238.

[2] Otac svima nama, od postarije generacije, dobro poznate „Gospogje Deše" koja je pjesniku „Trilogije" inspirisala „Suton".

neral, potpisnik gruškoga kompromisa, označavaše protestaciju od 30. Avgusta kao „nastup bjesnila" (un accesso di frenesia). Kaboga, sa svoje strane, upućivaše svim načelnicima suhozemne dubrovačke oblasti (ai Sindaci del Continente) cirkularu[1] sa Schönbrunnskim proglasom od 23. Jula i pozivaše ih da se pročita s ôtara i da se po dva lica od svake „kaznačine" izašlju austrijskome gjeneralu da mu izjave osjećaje zadovoljstva i odanosti za tako „srećni dogagjaj". Vlastela spremiše za Milutinovića pismo, u kojem sa taktom i gospodskim tonom objašnjavahu značaj protestacije, ali iz kojega već viraše tužna nemoćna resignacija. Žestoki biše samo u apostrofi protiv žakobinaca koji, gorljivi pristaše Cara Napoleona i progonitelji vlastele u ime „besmrtnijeh načela" Revolucije, sada puzahu pred novim Monarhom dušmaninom Revolucije i produžavahu podmukle intrige protiv nekadašnjih svojih vladalaca.[2]

Karlo Natali prvi izmoli amnistiju od vlade. Za njime, drugi mnogi. Aristokracija bješe potrošila svoje posljednje municije. Mnoga se vlastela mogahu sjećati, da je mletačka drama još tmastija bila i da je posljednji mletački Dužd, Lodovico Manin, pošto položi u ruke mletačkoga Kaboge, c. kr. komesara M o r o s i n i j a, zakletvu vjernosti onome istome Ćesaru, pošao teturajući u svoj dom i nakon malo dana od srčane kapi stropoštao se mrtav na pod. Što se sedamnaest godina nakon ovoga dogagjaja, mogaše uči-

[1] D. D. A. loc. cit.

[2] V. prilog br. XI sa odnosnom opaskom.

niti pred Redom, Mirom, Spokojstvom, Ravnotežom Evrope?

Petnaestoga Septembra, sastadoše se u „Gospi" ne više „vlastela", ne više „pučani", ni Antunini, ni Lazarini, nego „i proprietarj" (imaonici)[1] da izaberu deputaciju koja će, u ime sviju, položiti zakletvu vjernosti u Zadru, 4. Oktobra. Biše izbrana dva vlastelina : Marojica Bonda i Luko Bona, koji od prvoga početka pristadoše na sve što je jedna i druga vlada tražila, ovaj potonji docnije i austrijski major, i četiri pučana : Jakov Guska, Petar Papi, Marin Kunica i Antun Milić. Ova šesterica predstavljahu novi Dubrovnik.

Milutinović zadrža u crkvi vlastelu, ne svu, jer mnogi jednako boravljahu na ostrvima, izgrdi ih, zaprijeti im najvećim kaznama i, kao refrain, u svetome mjestu ponavljaše : „Kukavice ! Ali je Vaša momčad kod Lajpciga ginula?"[2] Surovi, a podmukli banatski kaplar vrijegjaše nesreću. Bez srama, u svom blaženom soldačkom neznanju, diraše u nježne, sakrivene, ranjave niti jedne umiruće aristokracije čiji on bijaše nezvani gost. Kako 28. Januara, tako bi je isto bio prevario, pa poslije izgrdio, da je ta aristokracija i kod Lajpciga ginula ; isto bi je brutalizovao i izdao. Izlišna je, dakle, bila ova krvava ironička fraza koja nasilju nadodavaše uvrjedu.

Dok se tako na skrajnoj obali Jadranskoga Mora u formalnom pogledu brisala jedna stara državica bez

[1] Tako je u službenom Kabožinom dopisu od 15. Septembra D. D. A. loc. cit.

[2] Bilješke Stulijevom Žurnalu u „Epidauritanu" god. 1905.

sadjejstva megjunarodnoga koncerta, upravo sutradan po ovom prizoru, u Beču se sastajahu Metternich, Nesselrode, Hardenberg i Castlereagh na prvu sjednicu, da tek priprave program za idući kongres. Ali prije nego li pristupimo ovome posljednjemu aktu drame koja će se odigrati oko tradicijonalnoga „zelenoga stola" gdje se u istoriji izvedoše sve narodne vivisekcije, dužnost nam je da zabilježimo nastojanja Visoke Porte, kroz ove dvije godine ustanka, da prije kongresa uzme u zaštitu stvar dubrovačke nezavisnosti.

III.[1]

Još u Avgustu godine Trinaeste Porta poče da se žali na Austriju zbog Dubrovnika, a na Rusiju zbog sjevernijeh granica Carstva. Ona ne mogaše da preboli mir sklopljen u Bukureštu (28. Maja 1812) kojim se bješe dovršio dugogodišnji njen rat sa Rusijom. Ma da je, na brzu ruku i sa najvišim nezadovoljstvom admirala Čičagova, Rusija prekinula bila vojnu, zbog strahovanja od Napoleona, i zadobila koristi nesraz-

[1] Ovaj je razdio izragjen isključivo na depešama ćesarskoga internuncija u Carigradu, Stürmera, knezu Metternichu, koje u Bečkom Državnom Arhivu sačinjavaju sveske „Rapports politiques: Türkei 1813—1814." Depeše diplomatske sadržine napisane su francuski, a one te se odnose na unutrašnje stanje Turske Carevine pisane su njemački. Barun Ignaz von Stürmer zastupao je Ćesara kod Porte punijeh 15 godina, od 1802 do 1818 sa mnogo takta i obazrivosti. Ali je njegovo ime poznatije zbog misije na ostrvu Sv. Jeleni gdje je od god. 1818 do 1820 zastupao Austriju kao komesar kod Napoleona zajedno sa predstavnicima Francuske, Pruske i Rusije.

mjernijeh sa upornijem naprezanjima i velikim gubitcima, ona bješe ipak smanjila Sultanov ugled u Crnome Moru i razmaknula svoje granice.[1] Knez Morusi, turski pregovornik, onaj isti prvi dragoman Visoke Porte, koji bješe toliko bio uslužan Italinskome, plati glavom Bukureštske pregovore. Sultan Mahmud držaše da su mnoge zemlje od Rusije proizvoljno prisvojene. Tražaše izgovor da naruši nesnosne stipulacije, da osveti kapitulaciju kod Slobodžije (9. Decembra 1811). Svako i najmanje neispunjenje ugovora sa strane Rusije bijaše mu, dakle, dobro došlo.

Reis Efendi se naročito žaljaše austrijskome internunciju. Porta, govoraše onaj ministar, ugledaće se u Rusiju. Kao što ona ne ispunjava naregjenja bukureštskoga mira, tako će i Sultan smatrati ovaj mir ništavim. Što više, on će se vratiti na prošlost, na nepravednu uzurpaciju Georgije, na suzerenstvo oduzeto mu nad Dubrovnikom, na suzerenstvo Besarabije oduzete svom starom i zakonitom gospodaru! Internuncij se branjaše. Garantovanje neprikosnovenosti Turske Imperije u svim svojim dijelovima, povratak u pregjašnje stanje, nemogućne su stvari, govoraše Stürmer. U skrajnom slučaju mogu se zajamčiti Porti evropski posjedi, ali

[1] Rusija Bukureštskim mirom, dobivaše Besarabiju sa tvrgjavama Hotinom i Benderom do rijeke Pruta koja od sada imaše da bude granica izmegju oba Carstva. Vraćaše Porti sve osvojene azijske zemlje, osim Georgije i Mingrelije nad kojima Sultan svojataše suzerenska prava. Za Moldavsku, Vlašku i Srbiju uslovljavljahu se status quo za one, amnistija za Srbe sa Karagjorgjem i narodnom skupštinom.

bez retroaktivne sile, dakle ni Georgija, ni Dubrovnik ; suzerenstva koja su prethodila ugovoru mira i saveza izmegju Austrije i Francuske.[1]

Ali to bijahu samo čarkanja izvidnica. Razgovori izmegju dragomana Testa i Portinoga dragomana, teorijsko sondiranje zemljišta. Reis Efendi vrati se početkom Oktobra na pitanje o Dubrovniku sa udvojenom energijom i bez okolišanja.

Za Napoleona bijahu nastupili rgjavi dnevi. Njegovi gjenerali, gdje god ne bijaše sam Car prisutan, gomilahu poraze na poraze. Bernadotte bješe potukao Oudinota, Blücher Macdonalda, Ostermann-Tolstoj Vandamma. Spremaše se Napoleonova koncentracija kod Lipskoga. Gjeneral Andréossy[2] bješe primio od Latour-Maubourga upravu francuske ambasade u Carigradu, sa naregjenjem da na Bosforu korak za korakom izazove Austriji i Rusiji poteškoća i da Mahmuda prinudi na ponovni rat. Reis Efendi otvoreno prizna internunciju da je sa Andréossyem poveo dug razgovor o Dubrovniku. Francuski gjeneral rušaše sada sve što je drugi jedan gjeneral, njegov predšastnik, po Talleyrandovijem uputstvima, bio kod Porte sazdao i uporno toliko godina podržavao. Ako se skrajne granice Carevine ne mogu više da odbrane, a najzad njihova sudbina ima da se riješi na njemačkim poljanama, neka ih dajbudi vjerolomna

[1] Metternichu, 10. Avgusta 1813.

[2] Antoine-François Comte d'Andréossy, gjeneral i pisac, rogjen u Castenaudaryu 6. Marta 1771 umr'o u Montaubanu 10. Septembra 1828. Ambasador u Londonu (1802), u Beču (1812) u Carigradu (1813).

Austrija ne prisvoji. Tursku treba, dakle, galvanizovati, treba je zagrijavati za davno ukopana suzerenstva! Andréossy uvjeravaše Reis Efendiju, da će se Francuska prijateljski držati u dubrovačkom pitanju prema turskim zahtjevima. U ostalome, sa fenomenalnom prevrtljivošću, Andréossy govoraše turskome ministru da je Francuska uzela Dubrovnik u posjed samo kako bi ga „sačuvala od nečistijeh osvajačkijeh namjera drugijeh sila!" Još Andréossy uzimaše na sebe dužnost da piše u Pariz po tom predmetu i u smislu želja Visoke Porte. Kako se francuska trobojnica jednako vijala nad osvojenom teritorijom Republike, a tek se čujaše o namjerama Saveznikâ da prenesu i na Jadransko More operacije protiv Napoleona, Stürmer s razlogom poručivaše Metternichu, da je cijela Andréossyeva akcija naperena protiv Austrije i da je ta akcija jasno predskazanje gubitka onijeh zemalja za Francusku Carevinu.[1] Reis Efendi, osokoljen francuskim obećanjima, navaljivaše na internuncija s visoka. Nadaše se, poručivaše mu preko prvoga dragomana, da Visoka Porta ne će imati razloga da se žali na Ćesara, ni da izmijeni sa Bečkim Dvorom ma kakav neprijatan razgovor odnosno Dubrovnika. Stürmer, neupućen u planove Saveznikâ, odgovaraše neodregjeno, da se je Njegov Uzvišeni Gospodar uhvatio oružja da povrati mir i svojim narodima i Evropi i da ništa ne daje misliti da teži na povećanje svoje države na račun ma koje sile, a najmanje na račun Porte. Uskoravahu se, megjutijem, dogagjaji. Saveznici bijahu u Francuskoj. Naredba

[1] Metternichu, 10. Oktobra.

bijaše data iz Beča da se osvoji Dalmacija, a s njom i Dubrovnik. Spremaše se Milutinovićeva ekspedicija. Ustanak bješe buknuo i uvelike se razmahnuo u dubrovačkoj oblasti, sa otvorenom republikanskom šarom. Metternich skretaše internunciju pažnju na nastojanja dubrovačke vlastele da uspostave domaću vladu.[1] Stürmer bijaše na muci. Ni od kuda znaka, ni mogućnosti tačnijih informacija da zadovolji Metternicha i njegovu policiju. Pomoć mu dogje otkud se najmanje mogaše nadati.

Onaj isti Levantinac, te je kao konsuo već jednom bio izdao Republiku, Fridrik Chirico glavom, banu 24. Januara Stürmeru u sobu. Došao sam, reče mu, da Vam se bacim u naručje, da me obranite od eventualnijeh napadaja gjenerala Andréossya ako bi ovaj poslanik ikada saznao da sam ja u dobrim odnosima sa Muhib Efendijom, pregjašnjim turskim poslanikom u Parizu, i preko njega sa ministrima Porte! Ovaj izlijev čovjeka koji se s razlogom smatraše gorljivim francuskim pristašom, koji gjeneralu Sebastianiju bješe znatno olakšao predaju cijele dubrovačke levantinske trgovačke sile, ispuni Stürmera sa podozrenjem. Internuncij mu odgovori, da uzima živa udijela u njegovoj sudbini, ali da ne može da se za njega zauzme, jer je Bečki Dvor izviješten o intrigama jedne partije u Dubrovniku da uspostavi Republiku pomoću Porte čije je partije Chirico u Carigradu držan kao tajni agent. Ta je partija zadobila nekoliko zapovjednika na turskoj granici, nagnala ih je da se ispriječe vojnim

[1] Ova se Metternichova depeša, 17. Decembra 1813. izgubila. Za nju znamo iz Stürmerovoga izvještaja od 25. Januara 1814 br. 3.

i administrativnim mjerama austrijskoga Dvora nagnala ih je da zauzmu vojskom zemljište te dijeli Dalmaciju od Boke Kotorske tako, da je prekinut saobraćaj izmegju one dvije oblasti. Kako bi, nakon svega toga Internuncij mogao da uzme u zaštitu dubrovačkoga konsula? Ali Stürmer ne htjede oduzeti svako nadanje Kiriku. Bivši se konsuo bješe stavio na put priznanja. Trebalo ga je podržavati i sokoliti da bi Austrija saznala cijeli tok „intriga" dubrovačke vlastele na Bosforu. Položaj njezin ne bijaše nimalo jak. Borba sa Napoleonom nedovršena. Tolika pitanja neriješena! Turska i Engleska, pa i sama Rusija, neraspoložene prema teritorijalnim uvećavanjima Austrije. Partija se imala vrlo pažljivo igrati u Carigradu da se ne pokvari tamo što se u Dubrovniku već držalo u ruci. Stürmer, dakle, uputi Kirika na Portine ministre. „Ubjegjen, piše, da Porta ne će privoljeti na njegove želje" on će tako saznati što ministri misle, jer tamo bijaše čvor situacije. Kiriko pade u zamku. On ukaza Stürmeru dva pisma pregjašnjega turskoga poslanika Muhib Efendije „glavnoga saučesnika u cijelom pokretu i od iskona pravoga agenta Dubrovačke Republike." U jednom pismu Muhib sokoljaše Kirika i davaše mu najprostranija nadanja u ostvarenje njegovijeh želja ; u drugome pismu najživlje pozivaše Kirika da se sastane sa Reisom, Galib Efendijom, a u njegovu stanu, ali noću da bi izbjegao policajnome nadzoru. U jednom dodatku, Muhib primiruje Kirika odnosno jednog pitanja te ovome najviše ležaše na srcu, biva odnosno naimenovanja budućega dubrovačkoga konsula. Ko bi mogao biti taj vaš konku-

*

renat na koga Muhib cilja? zapita ga Stürmer. Kiriko prizna da bi mogao biti glavom Miho Božović, koji, ma da je otpravnik poslova Nj. V. Pruskoga Kralja, ipak nastojava na čelu jedne stranke da ga istisne. Zavjesa se, dakle, pridizaše. Ovo bijaše upravo polazna tačka i suština Kirikovoga prinemaganja za Republiku. Francuski porazi bijahu ohladili galomana Kirika. Na prelomu izmegju staroga gospodstva koje naginjaše zapadu i novijeh diplomatskijeh kombinacija Kiriko se, kao hitar Levantinac, spremaše za svaku eventualnost. A zašto najposlije ne bi Republika i vaskrsla? U toj eventualnosti, Kiriko ne mogaše prezreti vanredne materijalne koristi koje donošaše dubrovački konsulat u Carigradu. Kako mu pak savijest nije bila čista, on već sada bacaše podozrenje na Božovića, neokaljanoga i nesebeznaloga patriotu koji, kako vidjesmo, poznavaše sva Kirikova izdajstva, kome Republika bješe povjerila svoje zastupanje u Carigradu i izvigjaj Kirikove krivice.

Stürmera sve to više interesovahu Kirikova otkrića. Zapita ga, radi li u izvršenju naročitijeh uputstava svoje vlade? Kiriko mu prizna da već odavna nema glasa od svojijeh starešina — nije mario da Stürmer sazna da ga je Republika, zbog felonije, odbacila od sebe — ali da on radi iz čiste patriotske ljubavi, a na osnovu uputstava mjeseca Aprila pregjašnje godine (!), jednoga pisma grafa Ayale od 17. Decembra na — Miha Božovića, i najzad na osnovu informacija koje Vlaški Knez bijaše dao Porti o ustanku Dubrovčana, o istaknuću zastave Sv. Vlaha, o Boninoj misiji u Trst i u Beč. Kiriko davaše Stür-

meru prvu vijest o kapitulaciji francuskoga garnizona prevezenoga u Barletu na dubrovačkim brodovima, o poteškoćama engleskoga zapovjednika, da prizna zastavu Sv. Vlaha i najzad o njegovu pristanku na ponovne molbe Senata. Kiriko prikrivaše pravi uzrok nedostajanja instrukcija iz Dubrovnika i kićaše se pismima na Božovića kojega ipak šćaše da istisne iz prava na zastupanje dubrovačkijeh interesa! Što se tiče dogagjajâ na granici, on se zaklinjaše Stürmeru da o njima ništa ne zna. Što više, savjetovaše Porti da se zadovolji ponovnim uvjeravanjima francuske vlade da će Dubrovačka Republika zadobiti svoju staru političku egzistenciju. Tako dovrši Kirikov razgovor s Internuncijom. Pregjašnji se konsuo uputi na noćni sastanak sa Reis Efendijom, obećavši Stürmeru da će ga o svemu izvijestiti. I održa riječ. Evo kako, po konsulovom pričanju, bješe tekao njegov razgovor sa Portinijem ministrom. Reis Efendi odma se u početku ogradi protiv namisli Dubrovčana da se uteku zaštiti kakve druge sile. „Portina Vam je, reče, osigurana i Vama i Vašim sunarodnicima. A to neka Vam bude dosta. Bosanski je Paša dobio nalog da nas izvijesti o pravom stanju stvari i o dagagjajima u Dubrovniku. Depeše toga namjesnika ne mogu zadocniti. Megjutijem, poslaćemo mu hitnu naredbu da svim mogućim sredstvima potpomogne uspostavljenje političke egzistencije Republike." Galib Efendi zaključi tražeći od Kirika da mu ončas sastavi detaljiran memorandum o tom tako važnom dogagjaju, jer će ga odma sutradan podnijeti Njegovu Veličanstvu.

Stürmer zatraži od Kirika kopiju memoranduma, ali mu ga hitri Levantinac ne dade, jer da je redigovan na turskom jeziku, i one iste noći poslat Galib Efendiji. Ali mu, mjesto toga, obeća da će mu predati promemoriju o svom dotadašnjemu postupanju u toj stvari od samoga početka. Stürmer ponovno i naročito konstatova da je Kiriko održao riječ i Metternichu sprovodeći taj promemorija izreče nagagjanje da je englesko poslanstvo možda jedino na Bosforu upućeno u Kirikove spletke, jer je prvi engleski dragoman, Pisani, Kirikov pouzdanik. Memorandum pregjašnjega dubrovačkoga konsula[1] bijaše jedna apologija svoga postupanja, opšte uzvisivanje svoje ljubavi k onoj otadžbini koju u Carigradu bješe predao vezanu gjeneralu Sebastianiju. On se trudi da dokaže Stürmeru, što se ovoga nimalo nije ticalo, da je protiv Sebastianijevog nasilja otvoreno protestovao, ali letimice prelazi preko predaje konsulata francuskome gjeneralu i preko svoje sedmogodišnje službe francuskome uzurpatoru. Očevidno mu bješe stalo da se pred austrijskim zastupnikom opere od saučešća u politici sadašnjega Ćesarovoga neprijatelja. Ali je najinteresantnije što Kiriko priča o svojim odnosima sa Muhib Efendijom. Ovaj diplomata donese iz Pariza pismo francuskoga ministra inostranijeh djela u kome Francuska svečano priznavaše Porti sva suzerenska prava nad nekadašnjom Dubrovačkom Državom. Po Kirikovom uvjeravanju ovaj dokumenat rasplamti patriotizam pregjašnjega konsula koji od to doba, biva od god. 1812,

[1] Lettre de Mr. F. Chirico à S. E. l' Internonce de Stürmer — Constantinople, 25. jauvier. Ibid.

ustade svim svojim silama na obranu slobode Republike. U svojoj nehotičnoj bezazlenosti ovo je priznanje jedinstveno ! Drugim riječima, on se zagrijava za Dubrovnik otkada je nagnula sreća Francuske k zapadu i otkad se može, sa malo vjerovatnosti, držati, da vaskrs Dubrovnika nije šimerično nadanje ! Začuvši za praški kongres, Porta se riješi da iznese tamo pitanje o Dubrovniku. Ali praški kongres bi mrtvorogjeno dijete. Porta nije mogla više računati na sadjejstvo Evrope. I tada, u Avgustu one iste godine 1813, Sultan Mahmud uputi Hatišerif Porti naregjujući joj da službeno zatraži od Francuske Dubrovačku Oblast ili ovdje u Carigradu ili tamo u Parizu, kako bi se stvari povratile H e i e t A s l i e s i u z r e t. j. u pregjašnje stanje. Ali se pregovori vukoše do Novembra bez uspjeha. Muftija se živo interesovaše za Dubrovnik. Na njegov nagovor Veliki Vezir uputi Napoleonu pismo. Reis uvjeravaše Kirika da se iz Pariza iščekuje odgovor svakoga časa. Bijaše li Kiriko svijesan krivičnosti ovijeh otkrića? O tome, žalibog, ne možemo posumnjati. Drukčije bi imali držati, što je isključeno, da Kiriko nije ništa znao o svojatanjima Austrije i o ulazu njezinijeh trupa u Dubrovnik. Ali nas on sam rješava od griže savijesti braneći se od sumnje da bi on štogod znao za dogagjaje na dubrovačkoj granici i stavljajući sebe pod zaštitu, upravo se preporučujući Česarovoj milosti.[1]

[1] „Vos nobles sentiments personnels m'assurent d'avance que Votre Excellence me mettra aux pieds de Sa Majesté s o u s u n b o n a s p e c t, et que j'aurai le bonheur de jouir de Sa Haute protection et de Votre bienveuillance." Lettre de Mr. Chirico, passim.

Kiriko se s pravom mogao nadati i jednome i drugome. Njegovo izdajstvo započeto pod tako sjajnim auspicijama god. 1807, pod isto tako sjajnim auspicijima zaokružavaše se god. 1814. „Voltava di casacca" bio bi rekao seićentista Stijepo Gradi „da Francia ad Austria".

Sada je Metternich znao od prilike sve. Porta, Francuska, a možda i Engleska, smatrahu dubrovačko pitanje otvorenim. On sada mogaše da kod saveznika življe uznastoji da u Ilirske Provincije prećutno bude uključen i Dubrovnik. Zar da se za takve sitnice Saveznici u oči ulaza u Pariz posvade?

U prvijem februarskijem dnevima, izmegju Stürmera i Reis Efendije dogje do ozbiljnijeh objašnjenja odnosno Dubrovnika. „Moj predšastnik, Nazer Mustafa Efendi, reče ministar prvom austrijskom dragomanu Karlu Testi, mora da Vam je o tom predmetu već govorio. Dubrovčani su proćerali Francuze iz svoje zemlje, podigli su narodnu zastavu i sad opet ištu Portinu zaštitu koju uživahu od 500 godina. Ja Vas službeno molim da o tome izvijestite Internuncija da bi on stavio to do znanja svome Dvoru i ja ga ujedno molim da austrijskim gjeneralima u Dalmaciji izda naredbe u ovom smislu."[1] Testa priznade da mu je pregjašnji Reis govorio o tom predmetu, ali „zašto, zapita ministra, Porta nije tražila svoja suzerenska prava kad je još na vrijeme bilo t. j. kad su Francuzi držali teritoriju Republike? Ako se je u ono doba Porta sa svojim pasivnim držanjem odrekla svojijeh

[1] Stürmer Metternichu 10. Februara, br. 4 P. S. II.

suzerenskijeh prava, toliko manje ima to pravo sada, u ovom ratnom stanju izmegju nas i Francuske, kada mi neosporno pravo imamo da neprijatelja napadnemo gdje ga god nagjemo. Suviše, Porta bi se našla u očitoj protivurječnosti sama sobom i sa opštim zakonima neutraliteta, osporavajući nama sada vojne operacije, dok je prije sa najvećom indiferencijom i apatijom podnosila okupaciju onoga grada i njezine teritorije." Galib Efendi upade Testi u riječ da protestuje protiv supstantiva : „indiferencija". Ne, Porta nije ni u kom trenutku bila indiferentna prema sudbini Dubrovnika. Muhib Efendi u Parizu nekoliko je puta protestovao protiv okupacije Republike. Odgovaraše mu se da je ta okupacija samo t r e n u t n a i da će se po miru Porta povratiti u sva svoja prava. Ali sada su se, reče, izmijenule stvari. Dubrovčani su se sami svojim silama riješili Francuza, oni opet ištu Portinu zaštitu, poslali su izaslanstvo u Beč i u glavni kvartir Saveznika da ih izvijesti o odlukama Republike. Zar Internunciju nije o tome ništa poznato?

Testa, koji imaše od Stürmera uputstva za svaku eventualnost, na to tako kategorično pitanje odgovori diverzijom. Internuncij, po njegovu saznanju, tek je u najnovije vrijeme saznao da u Dubrovniku postoje d v i j e s t r a n k e. On je dobio naredbu da se požali Porti na neke spletke jedne od te dvije frakcije koja radi kod turskijeh zapovjednika da zauzmu enclave Klek i Sutorinu kako bi spriječili saobraćaj izmegju Dalmacije i Boke Kotorske. O kakvom pismu na austrijske gjenerale ne mogaše da bude ni govora. To je tako apsurdna stvar, da on, Testa, ne može

Internunciju o tome ni da progovori. Prvi dragoman htjede sa svoje strane nagnati Reis Efendiju da uputi notu Metternichu odnosno Dubrovnika, ali sad Galib odreče pismo. Turski ministar prozre možda zamku : Metternich šćaše da se otrese dosadnoga pitanja izmjenom nota. Ne, reče ministar, ne može biti, dok ne dobijemo tačan izvještaj o stanju stvari u Dubrovniku. Na toj se riječi prekidoše razgovori sa prvim dragomanom. Stürmeru ne preostajaše drugo nego li da mirno sačeka razvijanje dogagjaja i da prepusti Metternichu glavnu akciju. Pa još nešto. Internuncij imaše da prati dogagjaje u dubrovačkoj koloniji u Carigradu, jakoj po bogatstvu i po mnogostručnim vezama sa trgovinom svijeh ostalijeh sila u Levanti. U depeši na Metternicha, Stürmer konstatovaše da su Dubrovčani, naročito pomorci, razdvojeni : jedni se drže Kirikovijeh „zabluda" (errements), dok se drugi, manji dio, jednako priznaju francuskim sljedbenicima. Andréossy se držaše dvolično : s jedne strane uckaše Portu protiv Austrije, z druge strane prekidaše sa Kirikom i sa njegovom porodicom svaku društvenu vezu.

Stizahu, megjutijem, u Carigrad glasovi sve jedan neprijatniji od drugoga za Francuze. Saveznici bijahu pregazili Rajnu, prenijeli rat na francusku teritoriju, Napoleon prinugjen na čisto defenzivan rat. Uz prkos pobjedama kod Brienna, Champauberta, Montmiraila, Vauchampsa, Car Francuza ne mogaše da razbije željezni pojas koji se sa svake strane suzavaše protiv njega i protiv Francuske. Kako pridolažahu ove vijesti na Bosfor, tako se Porta, uprepašćena, odricaše

i posljednjijeh nadanja u nepobjedimost Napoleonovu. Portini ministri izmijeniše ton govora. Mahmud, koji do tada prijećaše novim vojnim iznenagjenjima, počimaše da se mudro savija pred jačim prilikama. „Dozvoljeno mi je vjerovati, piše Stürmer Metternichu[1], da Reis Efendi i sam osjeća svu komičnu stranu Portinijeh zahtjeva na suzerenstvo nad Dubrovnikom ; reklo bi se da se stidi da sâm o tome govori, nego je uputio Portinoga dragomana — kako ne bi izgledalo da je taj predmet smetnuo s uma, da mi reče da li mi je poznato da su austrijske trupe ušle u Dubrovnik i smatram li ja okupaciju ovoga grada saglašivom sa dužnostima prijateljstva i dobra susjedstva prema Porti. Ja mu odgovorih preko Portinoga prvoga tumača, gospodina Argyropula, da sam zaista primio ovakvu istu vijest i da sasvijem prirodno nalazim da trupe Njegova Veličanstva napadnu neprijatelja gdje ga god nagju. Tako, dakle, odvrati Argyropulo Testi, da bi austrijske trupe napale Francuze čak i u Moldavskoj i Vlaškoj da ih tamo nagju? Razumije se, odgovori Testa, šta više, imale bi pravo da napadnu i same Turke da ovi prime francusku vojsku u svoju zemlju." Riskirana je bila ova teza. Ali sa svojom iperboličnošću mogaše djejstvovati na tromu fantaziju Turaka. Sutradan, Reis Efendi ne odgovori Testi ništa. Bješe li ga Stürmerov ton zastrašio i vratio ad melius consilium ili je poznati nam izvještaj bosanskoga paše, stigavši Porti, uzdrmao sangvinična njezina nadanja u sadjejstvo Engleske, u mirno je-

[1] 26. Februara, br. 5.

dino moguće rješenje spornoga pitanja? Kakomu-drago bilo, Reis Efendi se pritaji i ućuta. U skoro ga zamijeni Esseid Muhamed Seyda koji produži ćutanje i ne bez jakijeh razloga, jer saveznici bjehu ušli u Pariz, bjehu razdijelili spoliae opimae velikoga osvajača, bjehu otpravili Napoleona na Elbu, uspostavili Comte de Provence pod imenom Luja XVIII na francuski prijesto i sve pripravili za idući veliki kongres u Beču. Bosfor u Avgustu odjekivaše od veselijeh usklika, od pucnjave mužara i vatrometa; domovi poslanika bijahu se rasvijetlili u znak radosti za zaključenje pariskoga mira. Po kućama se vigjahu alegorični transparenti, razdavahu se prigodne pjesme, epigrafe. U jednoj Odi, na njemačkome jeziku, bezimeni pjesnik slavljaše pod natpisom iz Horacija:

Perrupit Achaeronta Herculeus labor
Nil mortalibus arduum est,
(Lib. I Oda III)

povratak Božice Pravde na zemlju:

Bellona weichet Themis der Schirmerin
Der Eintracht Band umschlingt die Befeindeten
Die weise Göttin heiligt wieder
Recht und Gerechtigkeit, Macht und Sitte.[1]

U ovom opštem raspoloženju duhova Reis Efendi se riješi da piše austrijskome ministru inostranijeh djela, obazrivo, istočnjački. Sred arabeske komplimenata odvajaše se u pismu od 31. Avgusta ovo mjesto: „Kako će stara ravnoteža izmegju Velikijeh Sila imati

[1] Der Friede mit Frankreich gefeyert in Constantinopel, im Sommermonde 1814.

da bude uspostavljena, imalo bi se zaključiti da će i Visoka Porta biti povraćena u svoja stara prava i da će neprikosnovenost njezinijeh zemalja, kako bijaše pred ratom, biti garantovana poput one ostalijeh država".[1] Porta očevidno mišljaše na bukureštski ugovor i na Dubrovnik, ali nemaše odvažnosti da to jasno izreče.

Kako ćemo na drugome mjestu vidjeti, niko ne će Portu zastupati na bečkome kongresu, ma da je niko ne će naročito isključiti. Ali kako ne bijaše uzela saučešća u ustanku narodâ protiv Napoleona, Sultan se bojaše da će mu sile izrično odreći pravo na šiljanje svoga poklisara u Beč. Stürmer se čugjaše da turska vlada ne govori više o Dubrovniku i muči se kako bi objasnio ovu novu taktiku. Desetoga Oktobra piše Metternichu da Porta, po svoj vjerovatnosti, ostavlja stvar na Francuskoj i na velikoj većini dubrovačke vlastele koja radi za povratak Republike u starom obliku. Francuska se jasno i u više puta izjavila da je okupacija Dubrovnika bila trenutna i diktovana prostijem vojnijem pobudama. Ona priznaje suzerenska prava Turske na Dubrovačku Republiku. „U ostalome, zaključuje Internuncij, nije moja stvar da rješavam o definitivnoj sudbini Dubrovnika, za koji, megjutijem, moram držati, prema Patentu Njegova Veličanstva, da je prisajedinjen Austrijskoj Monarhiji ; ali ako Vaše Visočanstvo misli da izda naredbe odnosno Dubrovčana nastanjenijeh u Levanti i njihovijeh brodova, ja sam dužan unaprijed izvijestiti Vaše

[1] B. D. A. ibid.

Visočanstvo da će Francuska ambasada stavljati velikijeh zaprjeka izvršenju tijeh naredaba." Izvještaji koje Stürmer primaše od konsulatâ u Levanti i suviše opravdavahu njegova strahovanja. Dubrovčani u Levanti, kao po nekoj zajedničkoj lozinci, odricahu polaganje zakletve vjernosti Ćesaru. Tako n. pr. javljaše Austrijski konsuo Bertrand iz Smirne, 1. Oktobra : Na poziv upućen stanovnicima zemalja i ostrva prisajedinjenijeh nasljednijem zemljama Njegova Carskoga Veličanstva, da polože zakletvu vjernosti Ćesaru, odazvaše se nekoliko Dalmatinaca, Bokelja i ostalijeh Ilirskijeh podanika „a l i s e n i j e d a n D u b r o v č a n i n n e p r i k a z a. U ovoj luci njihovo oduševljenje za pregjašnju francusku vladu i neutoljiva mržnja prema Austriji i suviše se jasno dokumentovaše. Ovaj narod hoće da sačeka rješenje bečkoga kongresa pa da se izjasni. Francuski konsuo otvoreno zaštićava Dubrovčane. Rekli su mi da po njegovu nagovoru nijedan Dubrovčanin nije htio da dogje u austrijsku kancelariju. Pokazao im je čl. XVII pariskoga ugovora po kome im se ostavlja šestogodišnji rok da se riješe u koju li će zemlju da se sklone." Konsuo tražaše od Internuncija uputstava. Ali Stürmer nije mogao ništa u onom trenutku da učini. I on i Metternich bijahu prinugjeni da sačekaju rješenje kongresa, pa da u djelo privedu na Istoku ono što bijahu svršili u Dubrovniku. Lakše bijaše zadaviti republikansku vladu, nego li uništiti njezine veze i tradicije na vodama gdje su Dubrovčani od nezapamćenijeh vremena predstavljali jedan dio trgovinske i političke sisteme Istoka. Težište situacije nalažaše

se sada u Beču. Svi problemi na Bosforu bijahu zamukli u iščekivanju rješenja visoke skupštine. Sultan Mahmud uvigjaše da je jedina Austrija u stanju da ga zaštiti od agresivne politike Aleksandra I. Francuska nije više brojila, Engleska se kroz konservativce Wellingtona i Castlereagha, bila pridružila Metternichovoj Austriji. Ne preostajaše, dakle, Sultanu drugo nego li da, uz prkos neprijatnom dubrovačkom pitanju u kom se opet ne šćaše odreći svojijeh prava, stavi sva svoja nadanja u Ćesara. Internuncij izvijesti Metternicha 10. Novembra da je Sultan Velikome Veziru u audijenciji rekao ove svečane riječi : ,,Otkad sam stupio na prijesto, nijesam nikad posumnjao u lojalnost Austrije. Njezina uvjeravanja da se interesuje za sudbinu Osmanskoga Carstva u toliko su mi u dandanašnji dragocjenija što su mi data u trenutku kad se u Beču rješavaju interesi sviju sila. Prokazivanja zlomislenika ne će imati nikada sreće kod mene." Iz toga izvogjaše Stürmer, da je Porta u strahu za kongresove zaključke, jer zna dobro da joj njezina neutralnost ne daje velikijeh prava na blagodati mira i da će zaključci kongresa biti neopozivi. ,,Sva su njezina nadanja osnovana na Austriji i o toj me stvari Reis Efendi neprekidno uvjerava."

Jeste, ali svojatanja suzerenstva nad Dubrovnikom i ovako srdačni odnosi sa Austrijom ne mogahu se saglašavati. Slom jedne ili druge politike bijaše u najkraće vrijeme neizbježan.

GLAVA ČETVRTA.

BEČ I CARIGRAD.

(1815).

Glava četvrta.

I.

Pred nesrećama velikijeh nesreće malijeh i snishodljivijeh blijede i iščezavaju. Kad ovjenčane glave trpe, malo se ko — pa i u samome vijeku filantropije — osvrće na sakrivene bolove slabijeh i zaboravljenijeh općina. Venecija, Carica Istoka, Kraljevina Poljska, nepravde učinjene Saskoj, Belgiji, što je pred ovim katastrofama smrt Gjenove, što li ugušenje Dubrovnika? — „Pučke predradsude — odgovoriće lord Castlereagh[1] — na koje se samo tada može obratiti pažnja kad im ne stoje na putu sigurni ciljevi; o p š t a je s i g u r n o s t Evrope tražila da se nasilje učini osjećajima Gjenoveza." Ali ako pred ovim opštim i velikim crtama ginu imponderabilia, ona mala politička udruženja koja mogahu nestati iznenadnim pohodom dva, tri bataljona, nije to sve jedno pred filozofijom istorije koja se ne mjeri na bataljone, a nije ni sve jedno za rasu od nekoliko milijona koja u 1000 godina evropskoga života bješe uspjela da na moru rodi dajbudi jednim izbranim cvijetom svoje duše. Talleyrand, koji rado moralizovaše po Napoleonovom padu i kad njegova veličina bijaše ozbiljno ugrožena, spominjaše u jednom diplomatskom aktu upućenome

[1] Sjednica engleskoga dônjega doma (House of Commons) od 20. Marta 1815, K l ü b e r, VII, 162.

Metternichu, da nije sve politička statistika u pitanju ravnoteže i pozivljaše se na pisca „Duha Zakonâ". „Atina" bješe napisao Montesquieu „raspolagala je istim silama i dok vladaše sa tolikom slavom i kad sa toliko srama poče da služi. Imala je 20.000 gragjana kad Grčku odbrani od Persijanaca, kad ospori Sparti Carstvo i napade Siciliju ; a imala je i 20.000 kad ih Demetrij Falerski izbroji, kako se na pazaru broje robovi."[1] Sâm Aleksandar I, koji, vičući, govoraše Talleyrandu da je „interes Evrope jedini izvor prava" (les convenances de l'Europe sont le droit) u proklamaciji Poljacima,[2] uzbugjen, kao Faust, vizijom sreće naroda, prikazivaše novo osnovanu malu Krakovsku Republiku kao sretnu državicu koja će se „pod zaštitom Velikijeh Sila osloboditeljica i prijateljica isključivo posvetiti znanostima, lijepijem vještinama, trgovini i industriji" baš ono čemu se do posljednjega trenutka nadao Dubrovnik, taj nesugjeni jadranski Krakov.

Ali ono što je ovim velikim gosparima bila dokolica i kao neki ugodni muzikalni i n t e r m e z z o u surovoj borbi kolektivnosti protiv malijeh pristaništa Ljepote i Mira, za nas je to baš cijela povijest, ova povijest čije posljednje stranice ispisujemo. Mi ćemo, dakle, vidjeti iz prećutnoga žrtvovanja Dubrovnika — kao što i iz paralelnoga sjajnoga pogreba Gjenove — ciljeve, pobude, zabrinutosti, duh onoga znamenitoga kongresa koji samo tim što je uvrijedio

[1] Lettre du Prince de Talleyrand au Prince de Metternich du 19 décembre 1814, A n g e b e r g, II, 540.

[2] 25. Maja 1815, A n g e b e r g, III, 1224.

toliko duša, zajamčio je Evropi više od 30 godina mira. Govorimo: mira ne sreće, jer se mir osnovan na dugome nizu uvreda i nepravda, na prodaji naroda, ne može nazvati ni dobročinstvom, ni srećom.

U početku, da nijesu najbolji dubrovački državnici ostali kao čarobnom šibikom prikovani na morskoj obali, bili bi, vještom akcijom i jakim pokretom, obratili na sebe pažnju one iste Francuske, koja sad, po uspostavljenju stare Bourbonske dinastije, jedinstvenom ironijom istorije, bješe se proglasila braničem slabijeh i skromnijeh državica u Evropi. Saveznici — Austrija, Engleska, Pruska i Rusija — bijahu odlučili da će sami, bez sadjejstva Francuske, riješiti sva najkrupnija pitanja, naročito poslove koji se odnošahu na Italiju, Poljsku i Njemačku. Tako je zaista u pariskome ugovoru (čl. 1. tajni) bilo i zabilježeno: „Raspored zemalja otetijeh Francuskoj Carevini biće izvršen na kongresu, ali na osnovi koju su savezne Sile izmegju sebe unaprijed odredile (sur les bases arrétées par les puissances alliées entre elles). Dakle, Francuska isključena, Španija, Portugal, Švedska i dr. izvan pitanja. Tako stajaše stvar 23. Septembra 1814 kad ono Milutinović izvrši nad vlastelom svoj „Coup de Jarnac". Francuzima i Španjolcima se prosto saopštavaše „znanja i upravljanja radi" da će četiri Velike Sile izmegju sebe riješiti „sva pitanja koja se odnose na velike interese Evrope, dakle uzajmične odnose Sila, odregjenje granica i raspolaganje zemljama provizorno zapremljenim i administrovanim od savez-

nijeh država". Što li drugo govoraše protestacija dubrovačke vlastele? „Provizorna okupacija, do rješenja Velikijeh Sila".

Trebalo je da Francuska spasi sebe, svoj ugled, prestiž, mjesto u Evropi, ugled svoga kralja i kraljevijeh rogjaka — naročito onoga nesretnoga Saskoga vladaoca Fridriha Avgusta I koji, zbog svoje prevelike vjernosti Napoleonu, kao zarobljenik u Berlinu iščekivaše kada će da mu se saopšti presuda, kojom je Saska izbrisana iz političke evropske karte. Sve to Lujo XVIII naprti na legja Talleyrandu, prvome svome punomoćniku na kongresu. Knez od Beneventa krene put Beča noseći u sanduku prostrane instrukcije, čija se analiza nameće našemu poslu, jer da su se konsekventno i do posljednjijeh zaključaka u djelo privele, mogahu biti i za Dubrovnik polazna tačka političkoga vaskrsa.[1]

Sa izrednom vještinom, Francuska, koja do jučer bješe bila zloduh legitimiteta, sada ustajaše na njegovu obranu. Legitimitet na cijeloj liniji, za male i za velike, a za male još više jer oni, pred pohljepama velikijeh država, nemaju druge obrane do ove. I taj se princip prvo i prvo ima ispoljavati u obrazovanju kongresa. Nijedna skupština, imajući izvijesni mandat, ne može ništa legitimnoga da stvori ako nije legitimno sastavljena, pa, usljed toga, ne smije da bude isključen iz nje ko ima prava da u njoj sjedi, a ko ga nema ne smije da u nju bude pripušten. Sve države, velike i male, angažovane u ratu, koji je ugovorom

[1] Instructions du Roi Louis XVIII à son Ambassade au Congrès d Vienne, septembre, 1814, Angeberg I, 215—238.

od 30. Maja kraju priveden, imaju prava da pošalju punomoćnike na kongres. A ko nije u ratu bio angažovan?[1] Svi, veliki i mali, osim Turske i Švicarske. Republika San Marino se ne broji.[2] Najmanje državice, za koje bi mnogi htjeli da se isključe, gotovo se sve nalaze u Njemačkoj. Interes malijeh država interes je Francuske. Sve bi htjele da sačuvaju svoju političku egzistenciju, Francuska hoće da je sačuvaju. Kraljevi će se poslanici[3] protiviti isključenju punomoćnika jedne male države, angažovane u posljednjemu ratu, pod izgovorom da je ta država malena. Dva osnovna načela imaju da rukovode poslanike na kongresu :

1. Osvojenje (la conquête) ne može stvoriti suverenstvo i ovo ne može preći na osvajača, ako mu ga sam suveren nije ustupio ;

2. Nema suverenstva za druge države nego u koliko su ga ove priznale.

Ako je zemlja osvojena, cesija je uvijek moguća. Ali ona ničim drugim ne može da se nadoknadi, ni zamijeni.

---

[1] Mi analizujemo instrukcije i slijedimo tok rezonovanja francuske vlade.

[2] 61□ kilom. i od prilike u ono doba 8.000 stanovnika (sada 11.002). A ipak je ova Republika nezavisna, u Almanach de Gotha u redu Država, sretna da je slobodna i, kako reče Saint-Marc Girardin, „nije nam poznato da je ikada tražila prisajedinjenje Kraljevini Italiji". Inaugurisanje San Marinskoga „Dvora" u stilu XIV vijeka bi proslavljeno o tragu desetak godina velikim svečanostima koje uveliča govorom o riječi : „Libertas" sada upokojeni Carducci.

[3] Talleyrand, Dalberg, la Tour du Pin i Noailles.

Uzmimo jednu republiku. Njenim osvojenjem, suveren ne postoji više, jer je takva njezina priroda. Sloboda je njoj preduslov života, pa dok osvajanje traje, nema mogućnosti da republika bude slobodna ni za cigli jedan čas. Cesija je, usljed toga, nemoguća. Ali zar slijedi da se pravo osvajanja može da provrgne u pravo suverenstvo? Nikako. Suverenstvo je, u javnome pravu Evrope, što i privatna vlaština u gragjanskome društvu. Zemlja pod osvojenjem, a bez suverena, i imanje bez gospodara su u p r a ž n j e n a d o b r a, pa kako je načelo javnoga evropskoga prava da se suverenstvo ne može da steče samim faktom osvajanja, ako je cesija nemoguća, treba je nečim zamijeniti. Nju može zamijeniti samo s a n k c i j a E v r o p e. Ali treće načelo javnoga evropskoga prava jeste ovo, da cesija ili odreka mora da bude s l o b o d n a, drukčije je ništavna.

O s l o b o g j e n j e j e d n e o s v o j e n e z e m l j e, ma kako se ono izvršilo, povraća u isti čas suverenu posjed, a r e p u b l i c i s v o j u e g z i s t e n c i j u. I jedan i drugi zadobivaju opet ono što je njihovo bilo.

Gradovi Lübeck, Bremen, i Hamburg, po raspustu Carstva Njemačkoga vraćaju se svojoj nezavisnosti. Danzig (Gdansko) postao je slobodan po filsitskome miru. Republike Valaiška,[1] Gjenoveška, Lukeška, i D u b r o v a č k a nezavisne su od vjekova. Sve su ove Republike pale pod udarcima osvajača. Nijedna nije cedirala svoje suverenstvo, osim ako se ne smatraju kao punovažni oni akti kojima se Gjenova i Lucca

[1] Sada kanton Švicarske konfederacije.

same tobože predadoše.[1] O n e koje u ovom trenutku nijesu pod kakvom tugjom silom i kojima nijedna tugja sila ne upravlja, vratile su se na ono što su bile prije i mogu da budu zastupane na kongresu. Druge ne mogu.

Vladalac, produžuje spis kraljem potpisan, koji sebi prisvaja suverenstva nad osvojenom zemljom koja mu suverenstvo nije ustupila, otimač je.

Ako mu je ta zemlja prije pripadala, ili ako je zemlja upražnjena (vacante) otimačina je manje odiozna, ali je vazda otimačina i ne može mu dati nikakva legitimna prava.

Uopće važiće ovo pravilo : Svaki onaj vladalac kome nad zemljama angažovanim u posljednjem ratu prinadleži pravo suverenstva općenito priznato, (bile sad te zemlje osvojene ili ne), kako i one države koje za rata ostadoše slobodne, a koji (vladar) bî u ratu angažovan i jednako je sada slobodan, može imati punomoćnika na kongresu ; drugi ne mogu.[2]

---

[1] „Les républiques du Valais, de Gênes, de Lucques, de R a g u s e l'étaient depuis des siècles. Toutes sont tombées sous la conquéte, à moins qu'on ne regarde comme valables les actes par lesquels Gênes et Lucques parurent se donner elles-mêmes." Instructions, passim.

[2] Pravo suverenstva Dubrovačke Republike nije nikojim diplomatskim aktom, izjavom, deklaracijom osporeno, ako i nije izrijekom priznato. To je priznanje izlišno bilo. Prestajanjem francuske okupacije, protiv koje Rusija i Engleska bijahu, kako smo vidjeli, protestovale i odnosi Dubrovnika prema Francuskoj povraćahu se u pregjašnje stanje regulisani ugovorom od 2. Aprila 1776, prema Austriji ugovorom god. 1772, a prema Porti poznatim kapitulacijama.

Što će kongres imati rješavati? Prvo i prvo o sudbini država osvojenijeh, ali ne upražnjenijeh. U ovu kategoriju spadaju države o kojima se spor vodi izmegju više Sila: Napulj i Toskana; države ili zemlje koje je suveren izgubio ali ih nije ustupio, a niko drugi ne prisvaja sebi suverenstvo nad njima: Saska, Varšava, provincije Svete Stolice na Jadranskome Moru, Aremberg, Isenburg, Salm i dr. pak o nesigurnim pravima nasljedstva i najzad o raspolaganju država ili zemalja vakantnijeh t. j. takovijeh kojijeh se zakoniti suveren odrekao, ali ih nije ustupio (cedirao) i na koje niko nema, saizvoljenjem Evrope, aktuelno pravo suverenstva. Ove se zemlje dijele u dvije klase: 1-o u one koje nijesu već sada naznačene (assignés) ali su ugovorom od 30. Maja namijenjene (destinés) i to:

Savoja, Nizza, jedan dio Gjenoveške države Sardinskome Kralju;

Ilirske Provincije, lijeva obala rijeke Pada itd. Austriji;

Belgija Holandiji itd.

2-o Ostatak vakantnijeh zemalja (dio Gjenoveške države ne namijenjen Sardinskome Kralju, Lucca, Piombino, Jonska Ostrva, Erfurth, Danzig);

Najzad o sudbini ostrva Elbe po Napoleonovoj smrti i o organizaciji njemačke konfederacije.

Hoće li se rješavati o gornjim predmetima pregovorima ili odlukama? Onaj prvi način ne samo da je dozvoljen, nego je, šta više, potreban u

svim onim slučajevima u kojima ima da se stvori jedna obaveza ili da se oduzme izvijesno pravo nekoj državi. U ovim slučajevima sve sile ujedinjene nemaju više vlasti od jedne same. Saglasje zainteresovane sile je neophodno potrebno, dakle : pregovaranje. Ali o d l u k o m, a ne pregovorima, rješavaće se kad se radi o konstatovanju spornoga prava suverenstva, ili o raspolaganju teritorije koja nikome ne pripada ili, na posljetku, o regulisanju jednoga prava nekolicini država zajedničkoga. Jer ako bi se u p r v o m slučaju imalo da traži pristajanje onoga čije je pravo ništavnim proglašeno, u d r u g o m pristajanje svijeh onijeh te svojataju jednu raspoloživu teritoriju, a u t r e ć e m u pristajanje svijeh zainteresovanijeh sila, nikad se jedan spor ne bi mogao da svrši, nikada upražnjena teritorija ne bi prestala da bude takva, nikada se izvijesno pravo ne bi moglo vršiti.

Kako se najtvrgja načela, naročito u diplomaciji, savijaju prema jačim prilikama trenutka i prema zadnjim mislima o zasebnom pitanju koje najviše pregovorniku leži na srcu, tako su i ove znamenite instrukcije debutovale mnogo jače, nego li su svršavale ; dokazujući da se nezavisna kraljevina Poljska ne može nikako da uspostavi, a redu Sv. Ivana Jerozolimskoga, koji bješe ostao bez zemlje, dakle bez suverenstva, ne davajući Francuska da propadne jer je „u interesu svijeh katoličkijeh država da se pridigne iz svojijeh ruševina". Istina, govori Kralj, da je Red u s t u p i o M a l t u, ali je to učinio tek usljed invazije koju ne opravdavaše nikakvo pravo, ni ma čija korist. Mogao bi mu se dati Krf (Maltu više ne, jer

je drži Engleska) bez štete za nijednu hrišćansku državu.

I tako bi sudbina svijeh zemalja osvojenijeh, vakantnijeh i ne vakantnijeh bila potpuno uregjena, Odsustvo Dubrovnika u rasporedu predmeta predatijeh, po instrukcijama, poslanicima za kongres na raspravljanje, mnogo je značajnije, nogo li da je Dubrovnik zaista i pomenut. Značajnije je još više, ako se to ćutanje uporedi sa konačnim priznanjem, Francuskoj vrlo neprijatnim, da se Gjenova zaista bila suverenstva o d r e k l a, usljed česa, saizvoljenjem Evrope, njezine zemlje nominatim biše n a m i j e n j e n e tugjemu vladaocu u ugovoru od 30. Maja. Značajnije je za to, što je njim bjelodano dokazano da je pro bono pacis Dubrovačka Republika, koja se bijaše oslobodila od osvajača, koja se nije nikada bila odrekla suverenstva, ipak obuhvaćena u I l i r s k e P r o v i n c i j e bez ma kojega pravnoga razloga, u protivurječju ne samo sa instrukcijama Luja XVIII nego i sa cijelim javnim pravom Evrope. Sada ćemo bolje i razumjeti zašto je gjeneral Milutinović, usljed primljenijeh uputstava, silom stvorio u Dubrovniku takvo stanje, koje davaše aktuelnijeh razloga da se kongres, ex professo, ne zabavi Dubrovnikom i da ne primi ne samo njegova poslanika, ali ni njegovu protestaciju. Dok je naprotiv kongres primio punomoćnika Gjenoveške Republike, ma da je ta država izrijekom predata bila Sardiniji još u Maju ove godine. Razumije se da je stanje u Dubrovniku proizvedeno prisilnim mjerama, dakle n e s l o b o d n o, u protivurječju sa francuskim instrukcijama čiji pred-

zvuk slušamo u deklaraciji vlastele od 30. Avgusta, ali ko se mogao na to osvrtati? Talleyrandove instrukcije nijesu predvigjale ovaj slučaj : da će jedan od saveznika uzeti u posjed, još pred ugovor od 30. Maja, zemlje koje mu ne bijahu još nikakvim aktom namijenjene i ne samo one nad kojima bijaše nekada vladao silom ugovorâ, nego i nad onima nad kojima nikada ni u jednome trenutku moderne istorije nemaše suverenska prava, šta više čije domaće vlade bješe u više prilika svečano priznao. Jedna policajna i jedna vojna mjera bjehu stavile kraj svemu i porušile kao kulu od igračijeh karata sve argumentacije „Prehrišćanskoga" kralja.

Najglavniji rezultat ovoga držanja Francuske bi taj, da Talleyrand probi gvozdeni obruč, da sjede uz ostale punomoćnike Velikijeh Sila i da, zastupajući, u početku, nezainteresovanost i javno evropsko pravo, podignu francuski pali prestiž, a spasi sve ono što Kralju bijaše najmilije, naročito Saskoga Kralja svoga rogjaka. Kad mu knez Hardenberg, pruski punomoćnik, doviknu : „Šta ovdje čini javno pravo?" Talleyrand mu mirno odgovori : „Čini, da ste Vi ovdje !" podsjetivši ga tako, da u stvari Pruska bješe iščezla pod Napoleonom i da je samo javnom pravu imala da blagodari da je zastupana na kongresu. I na osnovu toga istoga javnoga prava, u Beču se nagjoše ništa manje nego 163 suverena velikijeh, srednjijeh, malijeh i najmanjijeh, zastupanijeh preko 216 šefova misija ! Gjenova, koja blagodareći lojalnom držanju okupacione engleske vojske, ali naročito lorda Bentincka, bješe, ako i provizorno, uspostavila svoju

domaću vladu, nalažaše se, sa svojim punomoćnikom, Markizom Brignole-Sale, u redu „Suverenijeh Država Evrope, osim Njemačkijeh,[1] koje nijesu potpisale pariski ugovor". Da se pak vidi kolika se ogromna nepravda činjaše Dubrovniku, i njemu samome, red nam je primjetiti da postojaše jedna naročita Peta klasa „punomoćnika pregjašnjijeh Suverena, opština, privatnijeh lica i pretendenata" (Plénipotentiaires des ci-devant Souverains, de Communautés, particuliers et prétendants) u kojoj su klasi ove jedinice bile zastupane :[2]

Bazel (pregjašnja nezavisna biskupija)
Bergamo (grad)
Bienne (grad)
Bouillon (herceštvo)
Bremen (Jevreji)[3]
Njemački Knjižari
Piombino (herceg)
Como (grad)
Cremona (grad)
Danzig (grad)
Elba (knez)
Etrurija (kraljica)
Frankfurt (katolici, jevreji i pregj. činovnici velikoga herceštva)[4]
Frizoni (Freising)
Hamburg (Jevreji)[5]

[1] Ove sačinjavahu zasebnu grupu.
[2] Angeberg, II, 263; Klüber.
[3] Grad bijaše u III klasi : Njemački suvereni.
[4] Gradovi su u III. klasi kako Bremen.

Njemačka Katolička Crkva
Kreuznach (grad)
Lucca
Lübeck (Jevreji)[1]
Milan (grad)
Mainz (grad)
Malta (Red)
Porentrui (kneževina)
Saint-Gallen (Knez-Opat)
Salms-Braunfels i Greifenstein (podanici).
Sustentations-Kommission in Folge des Reichsdeputations Hauptschlusses von 1803[2]
Toscana
Valtellina, Chiavenna i Bormio (grafstvo)[3] i
Worms (grafstvo).

Najbeznačajniji memorandumi, molbe, predstavke primahu se i registrovahu, bilo da se vodio spor ko će da naslijedi drevnu kneževinu Bouillonsku, bilo da je kneginja od Isenburg-Birsteina protestovala „protiv glasa koji odasvud kruži da će Isenburška kneževina biti prisajedinjena Bavarskoj", bilo da je knez Ludovisi-Buoncompagni tražio svoja prava na Piom-

[1] Gradovi su u III. klasi kao Bremen.

[2] T. zv. „Recez principal de la députation de l'Empire" od 25. Frbruara 1803, akt (protokol) kojim je inicijativom Napoleonovom, a pristankom Franovim, Njemački Sabor ukinuo 112 njemačkijeh državica i pridružio ih dvanaestorici većijeh vladalaca. Ova komisija imaše da reguliše novčane odštete suprimiranijeh državica.

[3] Ove zemlje biše sa Dubrovnikom prisajedinjene Austriji, a ipak imahu svoga zastupnika u licima grafa Guicciardinija i Stampe.

bino ili, najzad, da je njemački knjižar Cotta tražio da se sloboda štampe uvrsti u njemački ustav. Jedinoj Dubrovačkoj Republici, sa svojim 50.000 duša i 450□ milja, sa 200 trgovačkijeh brodova i jednom evropskom lukom, sa aristokracijom čije su glavne porodice bile stare koliko Bourboni i Habsburgi, sa trideset evropskijeh konsulata, bi oduzeto to najprimitivnije pravo, pravo saslušanja i žaobe.

Kongres formalno se otvori 3. Novembra 1814, ali na njemu se za dugo nije ništa radilo. Ovo je značajna crta kojom bečki kongres odvoji od ostalijeh. Sve se raspravljalo u odborima, u komisijama, u posjetama vladalaca, u intimnijem razgovorima ministara. Zabave imahu bar toliko udijela i važnosti koliko sastanci i razgovori. „Carevi balaju" govoraše se po Beču „Metternich bala, Castlereagh bala, cio svijet bala. Samo knez Talleyrand ne bala, on igra whist."[1] A sam Talleyrand poručivaše Luju XVIII 6. Novembra : „Bečlije govore da su ovo zanimanja vladalaca : Ruski car ljubi, Danski kralj pije, Würtemberški jede, Pruski misli, Bavarski govori, a Car Austrijski — plaća."[2] Kundurarije[3] ne bijahu manje važne od zapisnika. S kojom je ono gospogjom Car Aleksandar igrao vals? Koja li je njegovo trenutno božanstvo? Koja li će sutra biti? A lord Castlereagh, koje li je ono ime zabilježio u spisak igre mille e tre? Koja li je ono velika gospogja bila preobučena od

[1] Talleyrand bijaše hrom. I za to ga zvahu : „le diable boîteux".

[2] H. Houssaye — 1815. 133.

[3] Dubrovačka riječ za „Commérage".

Grizete, te je imala onaj dugi razgovor sa würtemberškim kraljem? A koja li je ona druga u crnome dominu, te je Pruskoga kralja toliko mučila? Ova su važna pitanja obraćala pažnju državnika ne manje nego li sudbina Saskoga Kralja.[1] Ovo je istorija koju ne prezreše najozbiljniji istoričari, ali je mi ne bismo na ovo mjesto iznosili, da ne daje puno vjerovatnosti jednom usmenom predanju — koje, razumije se, ne mogaše da nagje mjesta ni u kakvom zapisniku, — po kome bi se ipak bilo govorilo o Dubrovniku na kongresu i rješavalo o njegovoj sudbini izmegju jednoga bala i drugoga. Govoraše se u ono vrijeme, da je Aleksandar, naljućen na Austriju zbog svojatanja Krakova i zbog cijele Metternichove malo prijateljske politike, rad bio ipak spomenuti kongresu da je Dubrovnik pogrešno obuhvaćen u Napoleonski Ilirski kompleks i da bi dobro bilo povratiti u život onu neutralnu, trgovačku Republiku. Dubrovnik bi tada, sa Jonskim Ostrvima, a možebit uz prisajedinjenu Boku Kotorsku, smanjio harakter Austrijske hegemonije na Jadranskome Moru koju Aleksandar sa rezignacijom, ali ne bez melankolije pominjaše u memorandumu od 21. Novembra upućenome lordu Castlereaghu.[2]

[1] Houssaye; za Metternichove ljubavi koje su djejstvovale na njegovo političko držanje Cf. Sorel. Op. cit. 386.

[2] „L'Autriche va étendre son sceptre et son influence sur la plus belle moitié de cette Allemagne, couverte des ruines de ses anciennes institutions. Elle est délivrée du fardeau qui lui imposait une stérile suprématie. Elle possède de belles contrées de l'Italie, qui ne furent conquises que par les forces réunies de la grande ligue sous les murs même de Paris. Elle réunit à son vaste territoire les provinces illyriennes, qui la rendent maîtresse de

Ali Metternich, govori tradicija, stajaše na oprezu. Njegova onadašnja prva žena,[1] unuka kancelara Kaunica, dopadaše se Ruskome Caru i legenda, koja bi otkrićem kakvoga pisma na jednom mogla da bude istorija, govori, da je kneginja Eleonora Kaunitz-Metternich odvratila svoga udvarača od namisli tako malo prijateljske prema Austrijskome Savezniku. Ako za ovu, u visokom stepenu vjerovatnu, tradiciju nemamo pismenijeh tvrgja,[2] a najmanje ih, kako vidjesmo, možemo imati o bečkome kongresu, imamo bar to, da je Dubrovnik, uz ostale vakantne zemlje, odvojen ležao na anatomskoj trpezi „statističke komisije".

Još krajem Decembra Talleyrand, koji bješe konačno pobjedio sve predrasude protiv Francuske i protiv sama sebe, dogovori se sa Metternichom o redu i prirodi rada na kongresu. Iskrsne u razgovorima misao o t. zv. statističkom odboru (Commission statistique), čiji bi zadatak imao biti da prebroji stanovništvo svijeh zemalja koje su saveznicima namjenjene. Ta bi statistika služila kao jedina osnova za zaokruženje pojedinijeh država, odnosno za kompenzacije utvrgjene u pariskome ugovoru. Talleyrand uspije

---

l'Adriatique et lui assurent une influence prépondérante dans la Turquie européenne." Angeberg, II, 454 Kako smo daleko od osnova i nadanja Aleksandrovoga prijatelja, Adama Czartoryskoga!

[1] Metternich se oženi tri puta.

[2] Ovo nam je pričao god. 1890 vrlo stari gospodin ne Dubrovčanin koji bješe ovu anegdotu čuo od savremenika Bečkoga Kongresa u samome Beču. Izlišno je da iznosimo ime našega izvjestioca, pošto i onako bilježimo gornji glas pod rezervom, kao jedan od „on-dit" onoga vremena.

da ubijedi Metternicha da se stanovništvo procijeni ne samo po prostoj količini, nego i po vrsti i kvalitetu.[1] Tako se sastavi i sastade ta komisija koju moderni istorik ironički zove „komisijom političke antropologije". Ona po Metternichovom naputku od 24. Decembra, potvrdom Velikijeh Sila, imaše zadatak da „tačno odredi teritorije osvojene protiv Napoleona i njegovijeh Saveznika u posljednjemu ratu, bez prizrenja na opredjeljenje ovijeh zemalja".[2] Kabineti su obvezani, da ove statističke podatke smatraju kao jedine službene i punovažne.

Komisija svrši svoj posao u tri sjednice : 24., 25. i 28. Decembra. Ona raščisti materiju. Razdavanje glava i zemalja bijaše posao koji se radio sa strane i koji su odbor četverice Velikijeh Sila, u najvećoj tajnosti, rješavali izmegju 29. i 30. Decembra. Pokušavalo se da se opet isključi Francuska. Ne uspije se. Ali ipak ona nemaše u tim najintimnijim razgovorima presudna udijela.

Na prvoj sjednici statističke komisije postave se ova tri glavna pitanja :[3] Za koje je teritorije nadležna komisija? Koji će auktoriteti važiti za brojenje sta-

---

[1] „Jer" govoraše „jedan poljački seljak bez kapitala, bez zemlje, bez industrije ne može da se stavi u isti red sa jednim stanovnikom lijeve obale Rajne ili najplodnijih i najbogatijih njemačkih zemalja." (Sorel, 406) Tako se isto na pazaru raspravlja o razlici izmegju berkshireske, westfalske i srpske pasmine svinja !

[2] Angeberg, II, 562.

[3] Članovi komisije bijahu : za Francusku duc de Dalberg, za Englesku lord Clancarty i graf Münster (Hanoveranac), za Austriju barun Wessenberg i von Wacken, za Prusku savjetnici von Jordan i von Hoffmann, za Rusiju barun Amstett.

*

novnika? Kome će se povjeriti predradnje? Na prvo pitanje komisija odgovori da će se ići redom prema razvijanju ratnijeh operacija. Započeće se sa Varšavom i Danzigom, a svršiće se, u trinaest tačaka, sa Neufchâtelom. U s e d m u t a č k u[1] komisija uvrsti Ilirske Provincije. Ali sada već Dubrovnik nije s njima sliven u jednu cjelinu, sad je odvojen — corpus separatum sed adnexum — „y compris Raguse" govori komisija : „obuhvativši (uključivši) Dubrovnik". Dakle kad se idealno dijeljaše plijen u Kališu, u Teplicu, u Chaumontu, u Châtillonu, u Parizu, Dubrovnik bijaše p r e ć u t n o o b u h v a ć e n. Ali kad je došlo na red statističko brojanje, stvar se izmijenila. Dubrovačka Republika treba da igra odvojenu ulogu, ne više „povraćene zemlje", jer bi to pred megjunarodnom konferencijom besmislica bila ; ona treba da bude e k v i v a l e n a t za arondiranje drugijeh država sa drugim teritorijama, treba da bude o b j e k t k o m p e n z a c i j e za ustupke učinjene drugim državama. I tada Dubrovnik vaskrsava kao p o l i t i č k a j e d i n i c a.

U drugoj sjednici, od 25. Decembra, komisija pristupi brojenju glava po utvrgjenome redu, pa pošto izbroji stanovništvo „Kraljevine Italije", po departamentima, pregje na tačku 7 : „Provinces Illyriennes y compris Raguse". Za ilirske provincije komisija uze kao osnovu podatke baruna Wesenberga o stanovništvu za vrijeme cesije Francuskoj god. 1809 odnosno 1810, uključivši jedan mali dio Tirola koji bijaše pridružen Iliriji.

[1] A n g e b e r g, II, 563.

Pregled bijaše ovaj :

a) Villach sa okrugom	117.815
b) Friul i Gorica	124.000
c) Kranjska	432.000
d) mletačka Istra	90.000
e) njemačko primorje sa Trstom	27.600
f) ugarsko primorje sa Rijekom[1]	29.849
g) ugarska Dalmacija[2]	39.500
h) mletačka Dalmacija sa ostrvima i Bokom Kotorskom	361.000
i) zagrebačka županija	141.975
k) karlovački okrug	182 734
l) dva okruga banske granice	111.545
m) Tirol (mali dio)	40.000
Iz ovoga izlazi za ilirske provincije suma od	1,700.408[3]

Odvojeno od Ilirskijeh Provincija uzeta je suma žitelja za Dubrovnik (Raguse) 56.000 i to ne po podatcima baruna Wessenberga, koje nije mogao imati, nego po statističkim Hasselovim tablicama koje bijahu uzete kao glavna osnova za brojanje stanovništva nekada nezavisnijeh zemalja.

[1] Ovako stoji zabilježeno u zapisniku komisije. I ovaj službeni naziv god. 1815 baca svjetlost na svojatanje našega Primorja sa strane Madžara.

[2] Pod ovim čudnim nazivom stari geografi (Cf. Fabri M. J. E. Handbuch der neuesten Erdbeschreibung, Halle, 1805 str. 502) razumijevahu sadašnje „hrvacko primorje" sa gradovima Senjom, Karlobagom, Bakrom, Kraljevicom i najzad Liku i Krbavu.

[3] Klüber V, passim rektifikovao je grješku u sabiranju i našao je da suma iznosi 1,698.018 ; suviše, dakle, sabrano 2390.

Rad komisije bi tako dovršen odnosno pitanja koje nas zanima. Rezultat bude sada iznesen in plenum. Na poziv lorda Castlereagha u sjednici od 12. Januara 1815 da se urede austrijske stvari po naregjenjima pariskoga ugovora, knez Metternich podnese tek u sjednici od 28. sliku gubitaka Austrije kao i njezinijeh kompenzacija, procjenjenijeh na osnovi „približnoga" računa. Slika gubitaka i kompenzacija bijaše ova :[1]

Gubitci Austrije:

	Stanovnika
a) u Poljskoj, usljed teritorija ustupljenijeh Rusiji	1,948.229
b) Okruzi ustupljeni Saskoj	6.542
c) Zemlje ustupljene Bavarskoj	232·830
d) Autriche antérieure (Lindau, Burgau, Altdorf itd.)	333.000
	2,520.601

Kompenzacije:

Austrija traži na osnovu Ugovora :

	Stanovnika
1. Zemlje izmegju rijeka Tičina, Adigja i Pada	2,215.233
2. Okrug rijeke Inn i dio bavarskoga Hausrucka	218.061
3. Salzburg i Berchtoldsgaden	196.000
4. U Poljskoj, okrug Podgorze na desnoj obali Visle	13.783
5. Dubrovačku teritoriju . . .	44.000
	2,687.077

[1] Angeberg, IV, 1884—1885.

Po pročitanju ovoga priloga, nije moglo više biti sumnje o politici kneza Metternicha odnosno Dubrovnika. Obuhvaćen tacite u Ilirske Provincije za pregovora koji dovedoše do pariskoga mira, na bečkome kongresu izlišno bijaše podržavanje ove dvosmislenosti. Ilirske se provincije vraćahu Austriji kao zakonitom svom suverenu, a Dubrovačka Republika, na koju Austrija nemaše starijeh prava, imaše da posluži kao cifra za zaokruženje Austrije, kao jedna frakcija da se po njoj dogje izjednačenju bilanse izmegju gubitaka i dobiti Ćesarevine, najzad kao geografsko osiguranje obranbene njezine linije.[1] Prema gubitku od 2,520.601, stajaše malo zaokruženija kompenzacija od 2,687.077. Ovo zaokruženje, tako povoljno za Austriju, ne izbjegne prvome pruskome punomoćniku knezu Hardenbergu, koji se žaljaše, i s pravom, da je Pruska na šteti velikoj prema Austriji. U Memorandumu od 8. Februara 1815 Hardenberg učini malu reviziju austrijskoga računa.[2] Austrija se, po Harden-

[1] Četrdeset i pet godina po ovim dogagjajima, ona ista Engleska koja kroz lorda Castlereagha bješe žrtvovala Gjenovu i Dubrovnik, Poljsku i Mletke „zaokružavanju Velikijeh Sila" osugjivaše kroz pero lorda Russella zavojevačku politiku odnosno aneksije Nice i Savoje Francuskoj. „Ako Velika vojna sila kakva je Francuska" pisaše Russell poslaniku u Parizu lordu Cowleyu „svojata teritoriju jedne susjedne zemlje izgovarajući se principom da ta teritorija sa geografske tačke gledišta sačinjava njezin defenzivni sistem, jasno je da nijedna Država ne bi tad više mogla spokojno živjeti od napadaja jačega susjeda, da bi sila, a ne više pravo, postala odrednim pravilom za teritorijalni posjed i da bi neprikosnovenost i nezavisnost Država drugoga reda u Evropi postojano bile ugrožene." Cf. Calvo. Op. cit. I, 454.

[2] Mémoire du Prince Hardenberg, Angeberg, II, 707—714.

bergu, bijaše malo zaračunala. Njezini gubitci ne iznošahu 2,520.601 nego samo 2,365.601, pa u kompenzacijama bijaše i netačnijeh cifara. Tako n. pr. Austrija ne računa istočnu Galiciju koja joj se vraća, govoraše Hardenberg, Dubrovnik, po računanju statističke komisije, broji 56.000 stanovnika,[1] ali ga Austrija računa samo na 44.000. Z druge strane n. pr. Austrija ne računa istočnu Galiciju koja joj se vraća, a iznosi 400.000 duša. Pa kad se sve sabere, kompenzacije iznose nešto više t. j. 3,099.077 a gubitci 2,365.601 dakle Austrija dobija višak od 733.476 duša (a ne od 166.476) a suviše ima tu veliku prednost da prisajedinjuje zemlje koje se potpuno slijevaju sa glavnim njezinim državama. A da i ne govorimo, primjećavaše Hardenberg, da sekundogeniture u Italiji,[2] koje više manje ojačavaju indirektno Austriju, donose joj ravno dobitak od 1,761.340 stanovnika prema stanju pred Austerlitz god. 1805. Hardenberg nije tražio da se smanji Austrijin prirast, ali je tražio za Prusiju ekvivalentnijeh kompenzacija, naročito je uporno tražio potpuno osakaćenje Saske. Pošto se o ciframa Saveznici malim ustupcima sporazumješe, a niko Austriji ne ospori načelno prisajedinjenje Dubrovnika, 8. Februara izabere se odbor za konačnu redakciju odnosnijeh članaka ugovora. Onaj isti Hudelist, kome Bona bješe tako bezazleno uputio poznati memorandum, imaše sa još jednim savjetnikom da zastupa Austriju u odboru i da usljed toga nagje i konačnu redakciju za prisajedinjenje Dubrovačke Republike[3].

[1] Razumije se cijela teritorija Republike.

[2] Modena, Massa, Carrara, Toskana.

[3] Angeberg, II, 706—707.

Sami sobom potpuno zadovoljni, Saveznici uzeše u diskusiju projekt jedne „Déclaration finale" kojom bi se imao potpisati konačni ugovor (Acte final du Congrès de Vienne). „Kongres, govoraše deklaracija, oglušio se ma kojem drugom glasu, osim glasu umornoga i mučeničkoga čovječanstva ; žudnji mira žrtvovao je prolazni sjaj koji bi bio mogao obasjati njegov tok, da je postupao sa manjom ljubavi k prijateljskom izmirenju . . . Čast onome vječnome načelu : da za narode, kao ni za pojedince, nema prave sreće do u blagostanju sviju!"[1]

Megju tolikijem glasovima nesaglasnijem sa ovim autopanegirikom bijahu i glasovi Poljske, Gjenove i Dubrovnika. Gjenova pred što će da utone i ona u cifre statističkoga odbora, imaše dajbudi zadovoljstvo da, blagodareći Engleskoj, sagje u grob ratnim počastima. I ova epizoda bečkoga kongresa zaslužuje kratku napomenu, jer, da je Dubrovniku bilo dozvoljeno da Markiza Bonu vidi uz Markiza Brignole-Sale po dvornicama kongresa, sva je prilika da bi se, sa vrlo malim izmjenama, njegova sudbina rješavala po istom postupku i sa istom djalektikom.

Englezi bijahu pripomogli Gjenovezima da se riješe francuskoga gospodstva. Za sreću Englezi bijahu sami, bez saveznika, a vogjeni čovjekom koji nošaše veliko istorijsko ime, koji u Siciliji bješe organizovao Ferdinandovu vladu i koji, whig po tradicijama svoje stare kuće, bješe odrješiti pristaša uspostavljenja starijeh slobodnijeh općina. Lord William Bentinck, rukovogjen duhom onijeh istijeh prokla-

[1] Ibid. 864—866.

macija koje bijahu elektrizovale Dubrovčane i rukovogjen sopstvenijem načelima, odma po zauzeću Gjenove (18. Aprila 1814) povrati pregjašnju republikansku vladu, razumije se kao provizornu, pod predsjedništvom patriote Jeronima Serre.[1] Ali na ovaj potonji akt Bentinck nije bio opunomoćen. Engleska vlada bješe dala iste instrukcije zapovjednicima kod Gjenove i zapovjednicima kod Dubrovnika : Osloboditi, ne miješati se u politička pitanja, čekati. Gjenovezi osokoljeni, kako i Dubrovčani, prividno nezainteresovanim proglasima Velikijeh Sila, Bentinckovim aktima i obećanjima, a ne znajući da su po pariskome ugovoru v e ć predati svome mnogovjekovnome pjemonteškome neprijatelju, čekahu, puni nadanja, da se na idućemu kongresu svečano prizna njihova drevna nezavisnost. Poslaše prije u Pariz Markiza Pareta, pa u Beč markiza Brignole-Sale. U Parizu Pareto zateče Frana I koji mu suhoparno odgovori : „Vous voyez, les républiques ne sont plus d' usage" (Vi vidite da republike nijesu više u običaju). Pareto primaše tako odgovor i za Dubrovnik, a od onoga koji već bješe držao Mletke i koji se spremaše da ih ponovno zauzme ! Gjenovez zatraži tada da se Gjenova provrgne u malu nezavisnu monarhiju. Tražaše austrijskoga princa, nadajući se da će ih najbolje zaštićavati austrijski protektorat. Akt samopregorjevanja, jer gjenoveški vlastelin nije mogao zaboraviti što je Gjenova pretrpjela bila od Ćesarevaca po vijeka

[1] D o n a v e r — Storia di Genova, 1890, 373—374.

G e r v i n u s — Gesch. des XIX Jahrhunderts seit den Wiener Verträgen, I, 194.

ranije.[1] Ali u onom istom razgovoru, Česar „sa nježnom savjesnošću kojoj cijela njegova vladavina pridaje odista značajan komentar"[2] kako uplašen od same pomisli na takav zločin, odgovori : „Dieu me garde de prendre le bien d' autruy" (Bože me oslobodi da ja uzmem tugje dobro). Ove lijepe riječi, govori njemački istorik,[3] nijesu odista pristajale onim prilikama jer Gjenovezi ne govorahu o tugjem posjedu, nego o zemlji svojijeh pregja na koju niko nije imao istorijskih prava do oni sami. Ali odluka bješe i suviše jasna. Frano, prostim, domaćinskim riječima, a sa ispravnijim ubjegjenjem, bješe izrekao onaj isti pogled o Državi koju Talleyrand, bješe razvio retorski i cjepidlačarski. Metternich sutradan nadoda gjenoveškom izaslaniku, da geografski položaj Gjenove isključuje njezinu egzistenciju pod austrijskom zaštitom.

Ali najednom Saveznici otkriše zavjesu i lord Castlereagh uze na sebe odium da saopšti Brignoli u Beču i engleskome komesaru u Gjenovi lordu Bathurstu inkorporaciju Republike Sv. Gjorgja zemljama Sardinskoga Kralja. U depeši na vojnoga zapovjednika u Liguriji gjenerala Sir John Dalrymplea (17. Decembra 1814)[4] Castlereagh izražavaše se, megju ostalijem, ovako : „Ja, sa ministrima ostalijeh Sila žalim

[1] Upravo god. 1746. za rata za austrijsko nasljedstvo, kad Česarevci zauzeše Gjenovu, saveznicu Francuske, iscijedivši je ogromnim rekvizicijama, prisilnim zajmovima i svakojakim nasiljima. Ali god. 1747. ustade gjenoveški puk i protjera Austrijance nakon krvave borbe.

[2] Bernhardi — Geschichte Russlands, III, 488.

[3] Ibid.

[4] Klüber, VII, 420—422.

da nijesmo u stanju da bez ugrožavanja sisteme Italije i njezine sigurnosti udovoljimo želji većega dijela gjenoveškoga naroda da održi odvojen život. Ali smo ubjegjeni da smo usvojenim rješenjem uzeli sve potrebne mjere za buduću njegovu sigurnost i da smo sa ne manjom liberalnošću zajamčili mu trgovinsko blagostanje. Gjenoveški će puk naći u velikodušju Sardinskoga Kralja . . . najsigurnije jamstvo da će ga zakriliti očinska vlada na osnovu stalnijeh i liberalnih načela. Ja se, usljed toga, nadam da će gjenoveški narod primiti ovaj raspoložaj kao nadahnut blagovoljenjem za njegov napredak i da će se dobrovoljno podložiti onome što je najpodesnije bilo za njegov interes saglasno sa interesom ostale Evrope."

Motivi koje je Castlereagh iznosio u svome pismu nijesu bili iskreni. Sigurnost Italije nije bila ugrožena uspostavljenjem Gjenoveške Republike, kako ni sigurnost Austrije uspostavljenjem Dubrovačke. U stvari, ovoj davnoj pohlepi savojskijeh vladalaca koji težahu na more, kako svi gorštački narodi, Rusija i Pruska imahu naročitijeh razloga da budu sklone, jer, prisajedinjenjem Gjenove, jačaše se defenzivna linija protiv Francuske, a zna se, z druge strane, koliko se Aleksandar bješe vazda zauzimao za ojačanje Sardinskoga Kralja. Austrija nije bila nikada, pa ni tada zauzeta za ojačanje Savojske kuće, ali kod nje vladaše jače strahovanje da na dogledu nezavisne Gjenove, ne bi usplamtila Venecija prirodnom željom da uspostavi svoju nezavisnost. Engleska pak ili, da bolje rečemo, svemoćni Castlereagh, nije imao onako čiste i nesebeznale pobude.

On se bojaše svijeh trgovačkijeh Republika, naročito onijeh na Sredozemnome Moru, jer neutralna zastava Sv. Gjorgja, ili Sv. Marka ili Sv. Vlaha bijaše dugim iskustvom — o tome stara Francuska Luja XV i XVI znadijaše dosta da priča — mnogo opasniji trgovački suparnik, nego li ta ista zastava pod jednom suhozemnom nemrnarskom monarhijom.[1] Što se odnosi na drugu tačku pisma, Castlereagh govoraše istinu. Ne samo on, nego i Francuska i Španija, koje su uzalud bjehu zauzele za uspostavljenje Republike, pa najzad i sam novi vladalac Viktor Emanuil I, htjedoše osladiti Gjenovi gorki prelaz od slobode u podaništvo naročitim privilegijama koje, kao prilog, sačinjavaju sastavni dio bečkoga ugovora.[2]

U glavnome „uslovi" bijahu ovi :

Gjenoveški grb treba da ugje u kraljev grb i boje u kraljevu zastavu ; Gjenova je ponovno proglašena slobodnom lukom, kao pod starom vladom ; gjenoveška teritorija biće razdijeljena u okruge sa okružnim vijećima koji će biti nadležni za sve upravne poslove okruga ; za sve nove i vanredne namete kralj će zatražiti odobrenje okruž-

[1] Pod kraj vlade Luja XV dubrovačka trgovinska mrnarica bijaše do tolikoga stepena ugrozila sredozemnu francusku trgovinu, da je marsiljska trgovinska komora tražila od vlade da bi kakogod prinudila Dubrovačku Republiku da smanji broj svojijeh brodova ! O tome spremamo naročitu studiju, na osnovu francuskijeh dokumenata. Za politiku Engleske cf. i Gervinus op. cit. I, 194.

[2] Conditions qui doivent servir de bases à la réunion des Etats de Gênes à la Sardaigne, 12 décembre 1814, Angeberg II, 516—520.

n i j e h v i j e ć a ; u Gjenovi sjedaće vrhovni sud kako u Turinu i zvaće se Senat ;[1] gjenoveški novac biće i od sad unaprijed primljen u državne kase kao pjemonteški ; Gjenova će davati kontingenat za domobranstvo kao i druge države Njeg. Veličanstva ; jedna naročita gjenoveška četa sačinjavaće dio kraljeve tjelesne straže ; grad Gjenova imaće gradsko tijelo (un corps de ville) ovako sastavljeno : 40 vlastele, 20 gragjana koji žive od svojijeh prihoda ili od slobodnijeh profesija i 20 glavnijeh trgovaca ; kralj će postaviti prvo gradsko tijelo koje će se docnije popunjavati izborom ; predsjednici ovoga tijela zvaće se sindaci, a kralj pridržava sebi pravo da za predsjedanje gradskoga tijela pošalje naročitoga delegata na velikom položaju (un personnage de grande distinction). Gradsko tijelo imaće u svom djelokrugu upravu prihoda grada, nadzor nad gradskom policijom i nad javnim zavodima dobrotvornosti. Gjenoveški univerzitet biće stavljen pod naročitu zaštitu kraljevu ; kralj će uzeti titulu hercega Gjenove (duc de Gênes).[2] Uslove potpisaše u ime cijeloga kongresa Noailles za Francusku, Clancarty za Englesku i Binder za Austriju i tako zadobe megjunarodni značaj i garanciju Evrope.

Ali sve počasti i privilegije ne mogahu zadovoljiti Gjenoveze. Brignole, još 10. Decembra, uloži

---

[1] Francuzi bijahu ustanovili u Dubrovniku apelacioni sud.

[2] Gjenovezi šćahu da se kralj nazove „Kraljem Ligurije“ ali V. E. ne htjede da ne bi ponizio Pjemont koji bijaše samo „ducato“. Austrijski Car uze dubrovačku hercešku titulu, ali je dade i Z a d r u i tako značaj one prve bi poništen. U titulaturi Ćesarovoj Dubrovnik megjutim stoji pred Zadrom.

protestaciju u kojoj se čitaju ove riječi kao da su dogovorno napisane sa dubrovačkom vlastelom : „Gradovi Chaumont i Châtillon-sur-Seine jednako odjekuju plemenitim uvjeravanjima da će narodi od sada unaprijeda poštovati svoje uzajmične slobode, da se na ruševinama nekada samosvojnijeh i sretnijeh Država ne će više podizati druge javne zgrade ; da će alijansa najmoćnijeh svjetskijeh vladalaca sprječavati u buduće osvajanja koja tako dugo opustošiše svijet ; i da će, naposljetku, opšti mir, dostojan plod njihova saveza i njihovijeh pobjeda, ujemčiti prava, nezavisnost i slobodu svijeh naroda.“ Brignole tražaše da se protestacija uvrsti u zapisnik kongresa, ali Talleyrand, koji se sve manje zagrijavaše za slobodu malijeh država otkada njegova velika bijaše primljena u evropski koncert, stavi protupredlog da se protestacija ne uvrsti u zapisnik, nego stavi u arhiv — ad acta. I tako bi učinjeno.[1] U salonskim razgovorima diplomati Velikijeh Sila govorahu ovome vlastelinu i članu pregjašnjega Gjenoveškoga Senata, da je Republika suviše dugo bila slivena sa francuskom Carevinom, a da bi bila mogla sačuvati harakter nezavisne države i toga radi da mu se ne može priznati ravnopravnost sa ostalim punomoćnicima sila.[2] Španskome punomoćniku, markizu Havelo de Labrador, koji se, u protivurječju sa načelima legitimiteta koja službeno na kongresu zastupaše, bješe okomio na Gjenovu kao kompenzaciju za infanta Karla Luja, unuka kralja Karla IV, za izgubljenu Parmu, Met-

[1] Angeberg, II, 502.

[2] Capefigue, Introduction historique, XLII.

ternich odgovori da se bečki kongres sastao da p o p u n i pariski ugovor, a ne da mu poništi najglavnije tačke. Gjenova ima da bude dosugjena Sardinskome Kralju i o njoj ne može više biti govora. Brignolijeva misija bijaše svršena, ali provizorna vlada prije nego li će da sagje sa duždevskoga prijestola, uputi državama protestaciju (26. Decembra) koja bijaše kao labudski pijev republikâ i ujedno memento obijesnoj gordosti Velikijeh Monarhija. Osim aluzija na Italiju i sa varijantom Milutinovićevoga udara, mogaše je prema-potpisati i egzekutivni odbor dubrovačke vlastele.[1]

„Nada, govoraše Gjenoveški Senat, da će se našoj miloj otadžbini povratiti stari sjaj, bješe nam stavila državne uzde u ruke. Naše iščekivanje izgledaše opravdano : proklamacije jednoga engleskoga gjenerala, čije velikodušje isključivaše zloupotrebu pobjede, a i suviše prosvijetljenoga da bi se služio sumnjivim pravom osvajanja ; nezastarive prerogative jednoga naroda, čija je nezavisnost nerazdvojna od postanja njegove istorije i sačinjava osnovu ravnoteže Italije garantovane u aachenskome ugovoru ; očevidna ništavost njezina prisajedinjenja ugnjetavačkome Carstvu, počem se priznaje načelo da je saglasje stanovništva prijeko potrebno, a ipak se ubrojiše u korist toga sjedinjenja glasovi onijeh te ih ne bijahu predali ; raspad toga Carstva, a poviše svega garancija Visokijeh Savezničkijeh Sila koje pred pažljivim i blagodarnim svijetom izjaviše da je došlo vri-

[1] G e r v i n u s je s razlogom zove : „eine rührende Bekanntmachung“ Op. cit. 195. Tekst u K l ü b e r a VII, 433 i u A n g e b e r g a II, 569 iz kojega je prevodimo.

jeme da vlade poštuju svoje uzajamne nezavisnosti ; da će jedan svečani ugovor, jedan opšti mir osigurati prava i slobode sviju, uspostaviti staru evropsku ravnotežu, ujamčiti spokojstvo i slobodu naroda i predupreditи najezde koje su od toliko godina svijet rastužile.

Nakon ovijeh svečanijeh izjava ; nakon sretne jedne uprave koja bješe rastvorila prve izvore narodnoga blagostanja, pošto Država bez smetnja bješe nanovo uzela sva obilježja suverenstva, a njezina stara zastava opet zalepršala na svim obalama, primljena u svim sredozemnim lukama, iznenadi nas i ražalosti glas da je bečki kongres dekretovao prisajedinjenje ove Države zemljama Nj.V. Kralja Sardinije.

Naša nam je savjest svjedočanstvo, a Evropski Dvorovi to dobro znaju, da smo mi bez oklijevanja i bez ograda učinili sve što je jedna vlada, kojoj nedostaju sva druga sredstva osim razloga i pravde, mogla da učini za prava svoga naroda. Ne preostaje nam, dakle, ništa drugo da ispunimo tužnu i časti punu dužnost, da izjavimo da prava Gjenoveza na nezavisnost mogu biti ne priznata, ali ne mogu da budu uništena.

Ovaj akt samooodržanja nema ništa uvrjedljiva za Visoke Savezne Sile koje pregovaraju u austrijskoj prijestonici. On izvire jedino iz intimnoga i neodoljivoga osjećaja naše dužnosti ; on je takve vrste, da bi ga svaka slobodna država bila, u sličnim prilikama, tražila od svojijeh prvijeh zvaničnika, da bi ga i naši poštovani susjedi iskazali kad bi se ikada dogodilo (a neispitljiv tok vremena može da nekog dana do-

nese takav dogagjaj) da njihova prijestônica bude presagjena na tugje zemljište i njihova zemlja prisajedinjena jednoj još moćnijoj državi (s' il arrivait jamais — et le cours impénétrable des temps peut un jour amener cet événement — que leur capitale fut transportée sur une terre étrangère, et leur pays réuni à un Etat plus puissant.)

Naš je zadatak dovršen ; mi se bez kajanja odričemo Vlade koja nam bješe pod boljim predznacima povjerena. Upravne, sudske i općinske vlasti produžiće vršenje svojijeh dužnosti ; trgovinski poslovi ići će svojim običnim putem ; narod će biti miran i zaslužiće svojim držanjem u ovim velikim prilikama poštovanje kneza koji će njim da zavlada, interes Sila koje su imale udijela u našoj sudbini."[1]

Propast Gjenoveške Republike imala je silan odjek u Engleskoj. U dônjem domu Parlamenta članovi partije whig, lord Buckingham i Mr. Whitbread, interpelovaše 20. Marta 1815 lorda Castlereagha.[2] „Prije nego li će plemeniti lord da ostavi Englesku za kongres" reče poslanik Whitbread, vogja opozicije „on izjavi nekolicini plemenitijeh G j e n o v e z a i P o l j a k a koji bijahu u brizi za svoju otadžbinu, ovo : „„„Gjenova je nezavisna država, a dioba Poljske je sjeme svijeh evropskijeh nesreća."" Lord Bentinck u svojoj proklamaciji ponovi te misli — — — — — — — — — — — — —

[1] Potpisan : Predsjednik vlade Serra i Serristori. Istog dana vlada i Senat se oproste s narodom talijanskom proklamacijom. K l ü b e r ib. 435.

[2] Svi govori u K l ü b e r a, VII, 162—182.

Koraci plemenitoga lorda u Beču ne izgledaju da su dostojni bili haraktera naše zemlje ; kako je on smio pripomoći da narodi, koji se s nama borahu, da zbace Bonapartov jaram i da isprave svoje ustavne slobode, pregju iz jednoga podaništva u drugo ?"

Castlereagh odgovori slabo, sakrivajući se za interes Evrope, za sigurnost Italije, za sumnju koja bi bila pala na Englesku da ona teži na svoju korist i na zloupotrebu Gjenoveške slobodne Republike. „U ostalome, reče, saveznici ne vogjahu rat da jednu silu od jarma oslobode, nego da opčuvaju cijelo evropsko društvo od podjarmljenja, pa kad se ti zasebni narodni interesi kose sa ovim opštim, oni prvi imaju da iščeznu pred ovima". Ova argumentacija nemaše ništa nova, ni originalna, a naročito nemaše u sebi engleskoga ništa.[1] Castlereagh, na kontaktu sa kontinentalnom diplomacijom, prožet auktoritativnim duhom, samoživom politikom koja imaše za dvadesetgodišnje borbe s Napoleonom donekle i opravdanja, bijaše u svojoj spoljnoj politici u flagrantnoj oprjeci sa dobrim dijelom engleskoga naroda. Njegov govor, zadojen bečkim vazduhom, bio bi mogao izgovoriti i Metternich, da je taj državnik mogao biti tako nesretan da ga jedan Parlamenat pozove na odgovor. U ostalome, mi znamo sada bolje kakve su pobude englesku vladu rukovodile da napusti i Gjenovu i Dubrovnik i mi se na to više ne ćemo povraćati. Ja-

[1] „Der englische Minister" govori Gervinus op. cit. 254 „tröstete auch die Genuesen für ihre verlorene Selbstständigkeit stumpfsinnig mit der Aussicht auf Ruhe und Handelsblüte."

*

nuara 1815 Gjenova bi predata Pjemontezima. Lord Bentinck ne htjede prisustvovati sa engleskim trupama izvršenju ovoga „mrskoga akta."[1]

II.

Dok se tako talenat, humanistička civilizacija — stratifikacija tako stara, da je već pokazivala duboke brazde vremena[2] — patriotizam, zadovoljstvo svoga ognjišta, osjećaj vlaštine naslijegjene od nezapamćenijeh vremena, oduševljenje, u kratko svi čovječanski najsvetiji osjećaji podregjivahu u Beču prostome sabiranju i odbijanju cifara, u Dubrovniku vlastela se u tajnosti jednako ne priznavahu pobje-

[1] Pismo lordu Castlereaghu u Gervinusa, 195. U dônjem domu Parlamenta, u sjednici od 27. Aprila 1815, glasoviti pravnik Sir James Mackintosh povrati se na ovaj tugaljivi predmet izjavivši da i bez Bentinckovijeh proklamacija engleska je vlada imala primjeniti na Gjenovu jus postliminii. „Velika Britanija, reče Mackintosh, imala je vršiti pravo osvajanja protiv Francuske, a ne protiv Gjenoveške Republike. Kontinentalni narodi koji su pristali na prisajedinjenje Gjenove Sardiniji mogahu i smatrati Gjenoveze kao francuske podanike, a njihovu teritoriju kao francusku pokrajinu, ali Engleska nije to smjela učiniti." Mackintoshevi razlozi, sa kojima se saglasi veliki broj učitelja megjunarodnoga prava, biše sasvim uzaludni i ne odvratiše Londonski kabinet od saradnje sa Saveznicima. Cf. Calvo, Op. cit. IV, 389—390.

[2] Engleski publicista Harry de Windt ima u tek izašlom djelu : „Through savage Europe" (London, F. Unwin, 1907) ovu pikantnu frazu : „When London was a small and obscure town, Ragusa was already an important centre of commerce and civilisation." Str. 70.

gjeni. Pod banalnim pojavama činovničke invazije i organizacije koja svoga izvršioca nalažaše u gjeneralu Milutinoviću, a svoga kroničara u neiskazano servilnome Dubrovčaninu Stulliju, za čiju cerebralnu konstrukciju, tako protivurječnu sa svim tradicijama Dubrovnika, nemamo dovoljno interesa, pod tim nezanimljivim radom tutnji još jedna ljuta bolna drama : nemogućnost vlastele da se izmire sa onim što je neminovno napisano bilo na tablicama Usuda. Ali predstavimo sebi udaljenost onoga vremena, nemogućnost vlastele da, u odsustvu ikakva predstavnika u Beču, saznadu što se tamo govori, radi i sprema, blizina nemirne Sultanove zemlje, duboko ukorjenjena vjera u političku važnost Otomanske Porte, odjek engleskijeh proklamacija, brutalnosti gjenerala Milutinovića koji će vrijegjati ne samo vlastelu, nego i pučane i odnijeti sa sobom prokletstvo samoga Stullija, pa ako svoj ovoj situacij dobro u oči pogledamo, razumjećemo lako da se vlastela još nadahu povratku nekakve dajbudi slobode. Svemu tome nadodajemo i glasove sa strane koje je Sorgo u svome spisu zabilježio i koji nijesu, kako smo vidjeli, bili svi bez osnova. Engleska držaše ostrva i ne šćaše ni pod koju cijenu da ih preda Austriji. Engleski zapovjednik na Krfu u više prilika bijaše se izjavio u smislu dubrovačke nezavisnosti. Sorgo nas uvjerava da je Talleyrand bio lično sklon Dubrovniku i da se zauzimao za njegovu stvar — što nije čudo sad kad su nam poznate kraljeve instrukcije — šta više, Lujo XVIII bješe provizorno dao dubrovačkim brodovima u Levanti, kako u davnini, pravo

da plove pod francuskom zastavom.[1] I da je francuski kralj sklon bio uspostavljenju Republike, a u najgorem slučaju da je to pitanje on smatrao o t v o r e n i m i kongres jedino nadležnim da ga riješi, dokazuje i to, što je odma po svom ulazu u Pariz dao exequatur dubrovačkome konsulu u Marsilji i dozvolio mu da istakne zastavu Svetoga Vlaha.[2] Rusija bijaše prijateljski raspoložena. „Punomoćnici na kongresu, piše Sorgo, iz neke vrsti stida, šćahu poštovati bar ovaj neznatni dio starijeh sloboda u Evropi." Ako nije sve bilo do toga stepena, a statističke komisije u najmanju nam ruku dokazuju, da ta raspoloženja nemahu „djejstva" na službeni tok kongresa, nešto je ipak bilo i to nešto bijaše dovoljno da osokoli klonule duhove gonjene vlastele na kakav najpotonji, veliki akt. Sastadoše se opet i zamole Dživa Natalija da pogje u Carigrad i da prizove Tursku u pomoć, da zainteresuje diplomate na Bosforu, da se nešto učini što bi zamijenilo u tom odsudnom

[1] O naročitoj francuskoj zaštiti Carigradskijeh Dubrovčana, o akciji ovijeh da ih primi francuska vlada god. 1816 u svoju podaničku vezu i o austrijsko-francuskome sporu odnosno te zaštite, vigji zanimljivi incident u Dodatku A.

[2] „Le Roi à sa première rentrée permit au consul de Raguse à Marseille d'y gérer publiquement les affaires commerciales de sa petite République, et d'y arborer son pavillon. Or, les Ragusois n'oublient ni leur pavillon reconnu à Marseille, ni leur territoire délivré par eux-mêmes au profit de l'Autriche." Rapport de la Chancellerie de France près la Porte Ottomane à S. Exc. Monsieur l'Ambassadeur, 8 juillet 1816. Paris Aff. Etr. (Turquie, Mém. et Doc. 31 fol. 182). Cf. Dodatak, passim. Sorgova su tvrgjenja, dakle, sa službene strane dokazana.

trenutku izjalovljenu Boninu misiju. Natali se otimaše, nalažaše da je kasno, ali, najzad, privoli, jer se on sam ipak najviše predavaše nadi u uspostavljenje Republike. Ovo rješenje vlastele pada u Januar ili u Februar god. 1815 i mi o njemu imamo sačuvane Natalijeve autografe, potpun duboko smišljen plan ovoga posljednjega pokušaja dubrovačke diplomacije.[1]

Plan bijaše ovaj : Dživo Natali imao je poći u Carigrad, po mogućnosti sa Mihom Bonom. Imao je razviti tamo dvostruku akciju, jednu kod Porte, drugu kod engleskoga poslanika. Imao je, obrativši pažnju Portinu na veliku opasnost za njezin integritet ako se Austrija defintivno ustoliči u Dubrovnik, u Boku Kotorsku, u Dalmaciju, izmoliti mandat od Porte da kao n j e z i n ministar pogje u London, pa od Londona da obagje sve Dvorove i da traži uspostavljenje Republike. Ako se na to ne bi riješila Porta, neka pošalje koga drugoga, ali glavno je ovo : da se povrati status quo kakav se bješe zaputio Decembra 1814, da se Sile ubijede o koristi jedne male

[1] Progetto di una missione diplomatica a Costantinopoli nel 1815. Arhiv Natali. Da je ovaj plan smišljen u prvom početku god. 1815 utvrgjuju druge Natalijeve bilješke u kojima govori da je riješena njegova misija u Carigrad pred Napoleonov povratak u Francusku ; Napoleon se iskrcao na francusko zemljište 1. Marta 1815, dvadeset dana kasnije ugje u Tuileries, pošto Lujo XVIII ponovno pobježe u Gand. 13. Marta, saveznici u Beču saznaše za njegov povratak i proglasiše Cara Napoleona „narušiocem svjetskoga mira predatog javnom gonjenju" (livré à la vindicte publique). U ovo doba pada posljednji diplomatski plan dubrovačke vlastele.

neutralne države na Jadranskome Moru i ako se, na kraju krajeva, nikako ne bi moglo proćerati Austriju iz zauzetijeh pozicija, tada, ali samo tada, izmoliti od Engleske da proglasi na dubrovačkim ostrvima Republiku i da se ostavi slobodno svakome da se preseli tamo, pod narodnu zastavu.

Natali se bješe duboko i svestrano spremio na ovu misiju. Pravo dijete XVIII vijeka, ljubljaše generalizacije i definicije. Prije nego li će, dakle, da udesi praktični dio svoga zadatka, on napisa cio traktat o tome, kako se uopće imaju da vode pregovori. Kako i kad je najpodesnije govoriti sa državnicima, koje li su osjetljive njihove žice, kakav treba da bude pregovarač, naročito poslanik jedne male, slabe države: „Treba, piše Natali, ili da bude vrlo skroman, ali bez servilnosti, ili da prinudi ljude da ga poštuju. Treba da savršeno pozna stvar o kojoj će da pregovara. Govoriti malo, ne miješati se mnogo u sjajno društvo, nositi na licu ozbiljnost i svijest velikoga zadatka, znati birati izmegju protivurječnijeh sredstava ono koje će najmoćnije djejstvovati." I tako Natali niže dalje psihičku spremu svoju i svačiju na tako visoko djelo, ne zaboravljajući ni samo posredovanje sekretara i — sluga, o čemu imaše podataka iz istorije same Republike. Nakon toga, Natali prelazi na plan koji on originalnim nazivima dijeli u četiri dijela, od koja je potonji dio napisan na francuskom jeziku.

U prvome dijelu sa natpisom: „O s s a t u r a d e l M i s e r e r e" (Kostur psalma Miserere), Natali crta memorandum koji bi imao podnijeti Porti. Da

mu je dao konačni literarni oblik, ne bi bio možda niti iz daleka tako rječit i vizija ne bi bila tako jaka i neposredna kako u ovim riječima koje veliki patriot bacaše kao u groznici, ne znajući hoće li mu sredstva dostojati, hoće li ga uapsiti, hoće li se uopće izjaloviti ovo djelo u samom početku. „Dolazim, govore ove bilješke, da Vam podnesem naše nesreće, naše strahove, našu usamljenost i izdajstva na nami počinjena, naše slabosti i naše napore i najzad da tražim onu visoku zaštitu koju ste nam kroz toliko vjekova dali..."

„Dogjoše Francuzi prijevarom i bez saglasja ; opsada, požar, pustošenje ; brodovi zaplijenjeni, uzete nam stvari ; kinjeni na sve moguće načine, zlonamjerno ; po domovima vojnici ; radnje na putovima ; prkosne štete ; pljačkanja u ime kontribucije ; vjera grgjena ; izdajnici uzvisivani ; vlastela uzeta u vojsku. Pisasmo Velikome Veziru, predade naša pisma ; poslasmo Karla, vratiše nam ga iz Jedrene ; ja sâm krenuh da tražim milost, uapsiše me i držaše me zatvorena godinu dana. Povrati nam se nada sa Englezima. Od njih zavišasmo za sve, za pušćani prah, za gjulad, za topove, za puške, za kremen. Osim toga sve smo ostalo učinili mi ....."

„Uspostavljena vlada, ali pritisnuti nasiljem i prinugjeni da se protiv pravila Saveza odrečemo vlasti ; prinugjeni oštrim proklamacijama, udarcima, prijetnjama, u nemogućnosti da primimo pisma koja nam pisahu. I same kurire šiljasmo sa strahom i sa opasnošću. Za tijem obmane, prijevare, nasilja, predaje, protestacije. Pak uapšenja i ponovne varljive proklamacije, prijetnje i strava. Na posljetku, predadoše

sve meni u ruke. Ne mogoh prije da dogjem zbog nedostajanja sredstava, zbog skrajnoga nadzora i zbog opštega straha. Molimo, dakle, da nas Porta primi pod staru očinsku zaštitu, njezine velikodušnosti radi, ne zbog naše ništavosti. Svi su pogledi napereni na mene, da li ću ja dobiti zaštite i pomoći od našega davnašnjega zaštitnika. Neka ovaj neodložno traži uspostavljenje pregjašnjega stanja. Svako je odlaganje opasno, umnožiće samo nasilja i otimačinu."

U drugome spisu : M i t r a g l i a d i r i s e r v a (Karteč za docnije) Natali produžuje, razvija svoje argumente : „Treba dobro uglaviti Portu, a preko nje i Rusiju, da je ovo trenutna okupacija u ime s v i j u S a v e z n i k a. Ako ona potraje, pasti će sve u zaborav kao stvar već utvrgjena, tol.ko više da je I l i r i k u s t u p l j e n b i o b e z o d v a j a n j a D u b r o v a č k e D r ž a v e . . . Savezničke Sile proglasiše da svi narodi te imaju prava na zastupanje, pošalju na kongres svoje zastupnike. Naš predstavnik bi spriječen da se predstavi i za to tražimo sada dozvolu da obagje Saveznike i da reče ono što mu bješe naloženo . . . Ako, na posljetku, Austriju ne bi bilo moguće prinuditi na odstup, neka Englezi podignu Republiku na ostrvima pod svoju zaštitu . . . Ako se zadobije cijela Dubrovačka Država, treba odmah predvidjeti i spriječiti glavnu opasnost : prelaz trupâ u ma kojem slučaju ; tražiti da Turci dozvole prelaz kroz svoju teritoriju ili da na odnosne granice podignu dvije tvrgjave. I ako se nikako ne bi mogao spriječiti prolaz, dajbudi ga tako udesiti da vojska

progje kroz osamljena mjesta, da počine u kasarnama na otvorenom polju sagragjenim i da se svakako zabrani ulaz trupama u grad Dubrovnik, u Cavtat i u Ston." — Toliko davaše sile predvigjanja tvrdokorna Božica Nada! — „Uz to bi trebalo da se radi u Londonu, da se mimo Dubrovnika, od Dalmacije i Kotora učini jedna Republika ili više njih, ili, u najgoremu slučaju Kotor i Korčula zajedno sa Dubrovnikom."[1]

Ali Natali nije razumjevao izvršenje ovoga plana kao isključno djelo vlasteoske klase. „Far causa comune con tutti" (Raditi zajednički) to bijaše njegova lozinka, koju on razvija u trećemu spisu: Mezzi per farsi appoggiare dalla Nazione in tutte le cose" (Način kako da nas narod u svim stvarima potpomogne).

Ma da je prožet aristokratskim duhom, njegova se vlasteoska doktrina uvija oko naroda. Nije još sasvim na čistu odnosno novoga ustava, simpatije bi njegove očevidno bile upućene k jednoj obnovljenoj vlasteoskoj formi, ali ne tjesnogrudnoj, u intimnoj vezi sa cjelokupnim narodom, očinskoj; agrarni bi sistem imao da bude preinačen u liberalnome smislu, ali tako da raspored zemalja bude i za vlastelu donosio blagostanje, jer mnoge porodice, uz prkos deklamacijama teoretičara demagogije, bijahu u skrajnom

[1] Ovo se zaista debatovalo, kako smo vidjeli, za Oubrilovijeh pregovora, Cf. ovo djelo I. Knj. Gl. IV.; dakle Natali i ne znajući ponavlja misao diplomata od god. 1806, a u cilju da obezbjedi, za svu budućnost, Dubrovačku nezavisnost, udaljujući od Republike susjedstvo Velike Sile.

U Natalijevoj misli pridruženje mase javnim poslovima imaše da bude u prvom redu pitanje moralnoga vaspitanja. I u aristokratskoj republici pravedne i umjerene želje naroda mogahu se zadovoljavati.

Kapitalna zabluda dubrovačkoga patricijata u spoljnoj politici,[1] zabluda koja se velikim dijelom objašnjava besvijesnom silom atavizma, a mnogo i stješnjavanjem političkoga horizonta u posljednjijem godinama, jeste ta uporna vjera u čarobnu i blagotvornu moć Otomanske Porte. Ne da je račun vlastele bio u osnovi pogrješan. Naprotiv, ispostavilo se mnogim primjerima u istoriji, a najtipičniji je sam Dubrovnik, da je suzerenstvo Visoke Porte bilo bez sumnje najbezopasnije, a istovremeno i najjače od svijeh evropskijeh protektorata.[2] Ali pogrješka je vlastele u tome, što mišljahu da je Porta od godine 1815 ili ona od godine 1806 pa i 8. i 10. Porta Mehmed Paše Sokolovića ili Ahmed Paše Ćuprilića i jak evropski faktor ubjegjen o koristi jedne zaštićene Republike u srcu jadranske obale, faktor raspoložen da se za tu Republiku zauzme do skrajnijeh posljedica. Čudne li obmane !

Turska nije, u istini, bila više onaka kako je zamišljahu u Dubrovniku i kako se, u ostalome, Dživov brat, Karlo, bješe mogao o svom računu uvjeriti. Nakon

---

[1] Natalijev spis : „Résumé de la procédure active" u kome crta sintezu cijeloga plana i sve argumentacije, kojima se poslužila Gjenova, a prije njih Venecija, zbog njegove znamenitosti publikujemo u Dodatku pod br. XI.

[2] Cf. naše djelo : Dubrovnik i Osmansko Carstvo, Beograd, 1896 Tom. I

Napoleonskoga terora, bješe došao teški, dugogodišnji rat sa Rusijom tek zaključen Bukureštskim Mirom (28. Maja 1812). Pa jedva se tamo stvari bijahu nekako primirile, buknu drugi ustanak u Srbiji dovršen 1814. god. mirom sa ustanicima, ali nakon nekoliko gorkijeh poraza. Pukotine se uvećavahu na turskoj zgradi. Novi Sultan, Mahmud II, lično hrabar i ponosit čovjek, reformator, ne bijaše kadar da zadrži Carstvo od neprekidnijeh buna po svuda, u Bugarskoj, u Arbanaškoj, u Karamaniji, u Siriji, u Misiru. Posvuda moćni paše pašovahu kao suvereni i ne priznavahu više Sultana za gospodara. Na bečkom kongresu, rekli smo, Turska nije naročito zastupana bila. Car Aleksandar šćaše da se kongres zauzme za balkanske hrišćane, bar da tako donekle nadoknadi sve ono zlo koje bješe počinio od god. 1806 do 1812, podržavajući u hrišćanskijem narodima od Save do Jadranskoga Mora velike osnove, neostvarljiva nadanja, jedno grozničavo stanje koje, blagodareći toj njegovoj zlosretnoj politici, potraja sve do našega vremena. Ali Engleska ne bijaše raspoložena da Rusiji ostavi visoku zaštitu nad pravoslavnim hrišćanima u Turskoj. Z druge strane Talleyrand imaše u svojim instrukcijama nalog da traži da se održanje Turske garantuje kao neophodimo potrebno za evropsku ravnotežu.[1] Metternich bijaše saglasan sa

[1] „La Porte Ottomane n'a point été engagée dans la dernière guerre, mais elle est une puissance européenne dont la conservation importe au maintien de l'équilibre européen. Il est donc utile que son existence soit aussi garantie." Instructions du Roi, passim.

tom tačkom ; ali niko ne htjede da pristupi rješavanju ovoga krupnoga pitanja i sve ostade na razgovorima bez i najmanjega zapisnika.[1]

Turska, dakle ne bijaše ništa moćnija nego li u ono vrijeme kad joj Sebastiani diktovaše zakon i ironički saopštavaše da je njezin protektorat nad Dubrovnikom preživjela stvar. Kod ovakve Turske pokušaj ostvarenja onako prostranijeh osnova bijaše unaprijed osugjen na potpuni neuspjeh.

U pregjašnjoj smo glavi vidjeli čemu se Dubrovnik mogao nadati od Porte : platoničkijem demonstracijama, protestacijama koje postepeno, slabljahu, kako jačaše evropski koncert, a u koncertu Austrija, na račun Napoleona. Puna dobre volje, Porta bijaše plašljiva, dezorjentisana, podložena kao ikad mitu i uticajima jakijeh susjeda. Vlastela uporno podržavahu mišljenje da ona može i još više ali se žestoko prevariše. Dok Republika na izdahnuću koncentrovaše gotovo sav svoj rad oko staroga Stambula, zapadna diplomacija krojaše joj sudbinu bez njegove saradnje. I opet je jedan Natali trebao da na samom licu mjesta okusi sve gorčine bezuspješne borbe i pozdravi još jednom i za posljednji put Grad kud su kroz četiri stotine godina hrlili Dubrovčani kao k prirodnom stožeru svoje politike !

Dživo Natali uputi se krišom u Carigrad. One noći kad Milutinović uapsi protestatare, Dživo pobježe bratu Jeru na Lopud. Sastavši se tamo sa novopo-

[1] Sorel, op. cit. 441. „L'acte final de Vienne — govori Debidour (Lavisse-Rambaud, Histoire générale, X, 168) — fut rédigé comme si l'Empire Ottoman n'eût pas existé."

stavljenim engleskim komesarom, otputova za Krf i otuda na Maltu. Tamo se ukrca na engleski brod kojim zapovijedaše pregjašnji mletački podanik, kapetan Angelo Bartollini. Tek prvoga Avgusta Natali se uhvati sela San Stefano, kod Carigrada, gdje ljetnikovaše Miho Božčvić. Natali ga odma posjeti, objedova i ostade cijeli onaj dan kod Miha. Po tome, na naročito poručenom brodu, krene za Carigrad sa preporučnim pismom Božčvićevijem i sutradan se o sumraku iskrca u Bujukdere i svrati u Locanda di Giuseppino u susjedstvu pruskoga dragomana Karamana.

Kancelar austrijskoga poslanstva pohita da izvijesti Stürmera o dolasku tajanstvenoga emisara.[1] „Dolazak ovoga plemića, piše kancelar, uzbudio je duhove Dubrovčana i nadanja u vaskrs pregjašnje Republike. Mnogi Dubrovčani pohitaše da ga pozdrave. On odvrati posjetnicima na kojima je naštampano: Il Conte di Natali.

„Ovaj Gospodin ima bez sumnje engleski pasaport, ali me uvjeravaju da se, do jučer, nije prijavljivao britanskoj kancelariji, pa ni poslaniku Listonu. Znam samo ovo, da je otišao k prvom tumaču poslanstva, gospodinu Bertu Pisaniju i da je s njim konferisao." Ispričavši svome šefu sve Natalijeve korake, kancelar izvogjaše ove zaključke: „Iz svega ovoga što sam saznao, izgledalo bi da je ovaj plemeniti gospodin došao ovamo da intrigira i da Englezi imaju poznavati cilj njegove misije, a sva je prilika i Rusi.

[1] Copia d'un rapporto dell' Imp. R. Internunziale Cancelliere all' Internunzio I. R. in data 9 Agosto 1815 ad depeša: Buyucdere, 11. Avgusta 1815 br. 18 B. D. A.

„Rečeno mi je, da neki Dubrovčani tvrde da Dubrovnik ima da bude uključen u garanciju savezničkijeh Dvorova za neprikosnovenosti Osmanskoga Carstva, kao tributarna Portina država.

„U kratko, čovjek je sumnjiv, pa bilo da traži oli da već ima zaštitnika, uvijek će moći da stvori zapletâ i neprijatnosti."

Stürmer sprovede Metternichu prijepis kancelarovoga izvještaja, bez komentara. Što li je Metternich preduzeo protiv Natalijeve misije, nije nam poznato. U njegovijem uputstvima nema ni riječi o Nataliju, a ni potvrde prijema Internuncijevoga dokumenta. Metternich biće držao da je u tom pitanju bečka policija sama nadležna.

Ne znamo ni što je Natali radio u Carigradu, ali iz njegovijeh studija o poslanstvu[1] zamišljamo da će biti tražio da zadobije Portu, Englesku i Rusiju za planove dubrovačkijeh patriota. Ali mu iznenada stigne na Bosfor vijest, da je Napoleon ostavio Elbu i da se povratio u Francusku. Od toga je udesnoga dana, Natali, sa drugovima, van sumnje promislio da će Evropa biti nemilostiva sa slobodama i mnogo nepristupnija u pregovorima.

Slom svijeh svojijeh i drugova mu snova, Natali je izrekao jednom riječi. „Tutto è finito" bilježi Dživo drhtavom rukom u nacrtu za jednu radnju, nedovršenu. Sorgo izriče u svome spisu istu misao biva, da je Bonapartov povratak prekinuo sve započete razgovore.[2]

[1] V. str. 299.

[2] „La foudroyante réapparition de Bonaparte à Fréjus fit tout avorter." Sorgo, Op. cit.

Zna se da je kongres, za kratke stodnevne Napoleonove vladavine (les Cent Jours) produžio svoj rad kao da se nije ništa vanredna u Evropi dogodilo. Ali rad bi ubrzan, jer se Saveznici počeše da spremaju na ponovnu borbu sa Carem Francuza.

U sjednici od 27. Maja[1] bi definitivno riješena sudbina Dubrovnika. Na III tački dnevnoga reda, Metternich podnese komisijom izragjene projekte nekoliko članaka koji se odnose „na Italiju". Parafirani članci odnošahu se 1-o na povraćaj zemalja koje Austrija bijaše ustupila u Italiji i u posjed se kojijeh vratila u potonjem ratu, i u tom članku, koji će biti XCIII Acte finala, uključene su sve mletačke i lombardske zemlje, kao i bivše Ilirske Pokrajine o s i m Dubrovnika ; — U ovoj tački Aleksandar, o kome se nikako nije moglo saznati „gdje mu dospijeva fantazija, a gdje mu počinje računanje" (Bernhardi) predavaše Austriji i toliko osporenu Boku Kotorsku, onu Boku koje se god. 1806, kako smo vidjeli, Stadion tako melankonično nećaše i upravo zato što ga dovogjaše u neprijatan sukob sa ovim istim Aleksandrom ! —

2-o a u s t r i j s k e n o v e t e k o v i n e u I t a l i j i, a to je članak XCIV u koji je uključen Dubrovnik. Punomoćnici, nemine dissentiente, prihvate Metternichovu redakciju. Megju njima sjedaše onaj isti Andrija Razumovsky koji se god. 1806 i 1807 tako žestoko bio ugrijao u Aleksandrovo ime za Du-

[1] Prisutni : Metternich, Talleyrand, Razumovsky, Clancarty, Hardenberg, Nesselrode, Humboldt, Capo d' Istria, Wessenberg. A n g e b e r g III, 1249, K l ü b e r IX.

brovnik i za Czartoryskove planove na Jadranskome Moru. Članci XCIII i XCIV bijahu ne samo poraz jadranskijeh sloboda, nego i bankrot cijele jadranske i sredozemne politike Velike Katarine.

Oni su glasili :

Čl. XCIII.

Usljed odreka uslovljenijeh u pariskome ugovoru od 30. Maja 1814, sile potpisnice ovoga ugovora priznaju Nj. V. Austrijskoga Cara, njegove baštinike i nasljednike, kao zakonite vladaoce nad pokrajinama i zemljama koje bijahu ustupljene ugovorima u Campo-Formiju 1797, u Lunévillu 1801, u Požunu 1805, adicijonalnom konvencijom u Fontainebleau 1807 i Bečkim ugovorom 1809 god. a u posjed kojijeh se je Nj. C. Kr. Ap. Veličanstvo vratilo usljed posljednjega rata, biva :

Austrijska i pregjašnja mletačka Istra ; pregjašnja mletačka ostrva u Jadranskome Moru ; Boka Kotorska ; Venecija, grad i lagune, kaošto i ostale suhozemne pregjašnje mletačke oblasti na lijevoj obali rijeke Adigja, herceštva Milan i Mantova, kneževine Brixen i Trident, grafstvo Tirol, Vorarlberg, austrijski Friul, pregjašnji mletački Friul, teritorija Monfalcone, Trst, grad i oblast, Kranjska, Visoka Koruška, Hrvatska na desnoj obali Save, Rijeka sa ugarskim primorjem i okrug Kastua.

Čl. XCIV.

Nj. C. Kr. Apoštolsko Veličanstvo prisajediniće svojoj monarhiji (réunira á sa Monarchie) da ih on

*

i njegovi nasljednici drže u potpunoj vlaštini i suverenstvu :

1. Osim onoga dijela suhozemnijeh mletačkijeh oblasti pomenutijeh u pregjašnjemu članku, još i druge dijelove rečenijeh oblasti. Kaošto i ma koju drugu teritoriju koja se nalazi izmegju rijeka Tičina, Pada i Jadranskoga Mora ;

2. Doline Valtelina, Bormio i Chiavenna ;

3. Teritorije koje sačinjavahu pregjašnju Dubrovačku Republiku.[1]

I eto kako, 9. Juna 1815, bi zaključen bečki kongres i zatvorena, do dalje naredbe Provigjenja, knjiga dubrovačke istorije. O radu diplomatskoga parlamenta koji prekroji političku kartu Evrope, može se reći da su gotovo svi istorici saglasni. Njemački istorik koji ga osugjivaše polovicom prošloga vijeka i francuski istorik XX vijeka istoga su mišljenja odnosno osnovne njegove zablude. „Pravo i stara nezavisnost naroda, piše Gorvinus, kad nezgodne bijahu ne uzeše se u prizrenje ; legitimitet, kako govoraše Botta, vrijedio je za jedninu ne za množinu ..... Novi graditelji mira postupaše kao što sâm graditelj nemira. Mjesto jedne samovolje bijaše na radu samoživost pet velikijeh sila i kratkovidna državna vještina njihovijeh ministara koji se takmjahu da postignu iste ciljeve ..... Kad se u

[1] „Les territoires ayant formé la ci-devant République de Raguse". Acte final du Congrés de Vienne du 9 juin 1815, Angeberg III, 1386—2433. „Acte final" broji 121 članak i 17 ugovora, konvencija, deklaracija itd. priloženijeh glavnome aktu kao sastavni njegovi dijelovi.

Beču trgovaše glavama i dušama Jefferson[1] pisaše da je običaj prodavanja naroda kako stoke postao dio evropskoga megjunarodnoga prava".[2] Po vijeka docnije pisaše Sorel: „Diplomate bijahu prilično tačno proračunali broj stanovnika; bijahu procijenili ekonomsku, vojnu, zemljoradničku, obrtničku vrijednost, njihovu produktivnu snagu, njihovu upotrebljivost; ali stanje njihovijeh duša, njihove savijesti, njihovijeh tradicija i težnja, onoga što je svakoga od njih činilo čovjekom, a od svijeh tijeh ljudi narodima, o svemu tome ništa. Materijalne sile bijahu se izmjerile, ali moralne se bijahu zanemarile ili ne priznale. Toga radi djelo je bečkoga kongresa moralo propasti."[3] Saveznici koji su u svemu podražavali Napoleona oboriše se, baš poput njega, naročito na Republike. Poljska, Gjenova, Lucca, Holandija, Mleci, Dubrovnik svi biše žrtvovani, uništeni. Na razvalinama ostadoše Švicarska i San Marino, ovaj zbog svoje neznatnosti, ona zbog federativne veze i političko-geografskoga položaja. A sa Republikama zadavaše se konačni udarac i aristokracijama koje su, kako njemački istorik fino primjećuje, tugjim vlastodršcima neprijatnije nego li dvorovi i monarsi.[5]

---

[1] Glasoviti predsjednik sjevero-američkijeh sjedinjenijeh Država 180.—1809.

[2] 253, 254.

[3] VIII, 502.

[4] Moglo bi se još reći i Andorra sa svojim 5231 stanovnikom koja se megjutijem ne zove Republika nego „Vallées neutres" (neutralne doline) pod suzerenstvom Francuske i Urgelskoga episkopa.

[5] Ženevska Republika bi prisajedinjena, kao kanton, Švicarskoj, Gdansko Pruskoj, Lucca, kao kneževina, pre-

Devet dana po potpisu Acte finala savezničke vojske zadadoše na belgijskim poljanama smrtni udarac Usudnome Čovjeku (Waterloo, 18. Juna 1815) koji odista bješe mandatar i „redatelj" Francuske Revolucije i kao takav pronio svijetom njezine doktrine, ali bješe i razvalio mnoga sretna, slobodna ognjišta i predao ih, kao kompenzacione predmete, evropskim diplomatima. Na dva kraja njegove jedinstvene karijere sretamo se sa dvije stare jadranske republike, pad kojijeh vezuje njegovu istoriju. I jednu i drugu pod zastavom „besmrtnijeh načela" predade kao gjeneral i kao Car merkantilnoj politici dvorova prožetijeh duhom diobe Poljske.

Još se jedna stvar imala da privede u djelo. Engleska nemaše više razloga da odreče predaju dubrovačkijeh ostrva Austriji. Tri puta ih bješe odrekla: u Junu 1814. nadvojvodi Franu d' Este, u Decembru iste godine kad jedno Metternichovo pismo lordu Castlereaghu po ovom predmetu ostade bez odgovora i najzad u pramaljeću god. 1815. gjeneralu Milutinoviću. Kad se promisli, da je Engleska napustila bila sam Dubrovnik bez odlaganja i predala ga austrijskim trupama bez evropskoga naregjenja, ovo uporno držanje ostrva izgleda vrlo čudnovato.

---

data Infanti Mariji Luizi, kćeri Španskoga kralja Karla IV, Jonska Ostrva, koja Austrija šćaše podvrći svojoj zaštiti, ostadoše pod Engleskom (Angeberg IV, 1908). Ali Krakov zbog nesuglasice izmegju Austrije i Rusije, bi proglašen Republikom i ostade kao takva do god. 1846 kad je, pod izgovorom da je ognjište Revolucije, uz prkos protestacijama Engleske i Francuske, Sile zaštitnice Rusija i Pruska predadoše trećoj — Austriji.

Imaše li Engleska namjeru, kako misli francuski pisac[1], da naša ostrva pridruži jonskim ostrvima pod svoju zaštitu? Ili punomoćnici engleski u Beču držahu da engleska zastava, istaknuta na jednoj tački, ne smije da se spusti osim po zaključku kongresa? Ne znamo[2]. Sedamnaestoga Aprila 1815 Metternich uputi poslaniku u Londonu, grafu Merveldtu, pismo u kom ga moljaše da ponovno traži od engleske vlade naredbu admiralima i zapovjednicima u Jadranskome Moru da predadu ostrva Austriji.[3] Metternich se naročito pozivaše na rješenje savezničkijeh država koji glašaše da „sve što se za Napoleonove vlade bilo nazvalo Ilirijom imaše da bude predato Nj. Vel. Austrijskome Caru."[4] Pozivaše se na pregjašnju notu upućenu lordu Castlereaghu i na okolnost da je kontrola monopola soli nemoguća zbog opasnoga kriumčarenja na ostrvima dok i ova ne budu u rukama austrijske vlade. To bijaše jedan od spoljašnjih razloga. Ali toga radi Car, koji polagaše na tu predaju naročitu važnost, nije urgirao, preko Metternicha, za ukinuće engleske okupacije. Pobude su bile više prirode. Engleska je zastava bila smetnja na Jadranskome Moru, simbol nadanja koja se ne mogahu saglašavati sa potrebama austrijske jadranske politike. Merveldt odgovori Metternichu 8. Maja[5], da mu je

[1] Pisani, 476.

[2] Na ta bi pitanja mogli odgovoriti samo dokumenti iz londonskoga Public Record Officea koje nam bješe obećao izvijesni srpski državnik ali, žalibog, ne dobismo nikada.

[3] Weisungen nach London 1814—1815 B. D. A.

[4] Cf. str. 276.

[5] Berichte aus London 1815 B. D. A.

lord Castlereagh obećao da će zasebnim kurirom narediti lordu Clancartyu da se, bez odlaganja, predadu Austriji „les iles comprises sous le nom d' Illyrie."

Ali tek 25. Juna glavnokomandujući gjeneral na jonskim ostrvima, Sir J. Campbell, uputi s Krfa pukovniku G. D. Robertsonu na Vis naredbu, da preda dubrovačka ostrva zajedno sa Visom, Hvarom i Korčulom austrijskim vlastima kad se budu prikazale. „Saopštićete, piše Campbell[1], stanovnicima Visa kao i onima drugijeh ostrva koje je Veliko Vijeće Saveznijeh Sila povratilo (?) Austriji, da će engleska vlada vazda zadržati prijatan spomen njihove odanosti i vjernosti dok bijahu pod našom zastavom i da će u svako doba uzimati živa udijela u njihovo blagostanje i u njihovu sreću." 30. Juna Robertson sprovede naredbu Jeru Nataliju[2] da preda ostrva austrijskim vlastima i priloži mu prijepis Campbellovoga pisma. Natali sa Englezima isprazni ostrva tek 16. Jula. I tako nestade i ovoga sna!

Engleska okupacija bješe potrajala tri godine i pô na Mljetu[3] i na Lastovu, dvije godine na Šipanu, Lopudu i Koločepu, a malo više na Visu, Korčuli i

---

[1] Krf, 25. Juna 1815. Talijanski tekst u prijepisu (po svoj prilici iz engleskoga preveden) kod pisca.

[2] Al Sign. Conte di Natali, incaricato del Governo provisorio dell' Isola di Mezzo ecc. ecc. Lissa, 30. Giugno 1815 No. 352. Original kod pisca.

[3] Kad se austrijska komisija iskrca na Mljet, glavari je primiše ovim riječima: „Dobri ste došli, kad ste došli, samo nemojte na staru zemiju stavljat nove zakone."

lord Castlereagh obećao da će zasebnim kurirom narediti lordu Clancartyu da se, bez odlaganja, predadu Austriji „les iles comprises sous le nom d' Illyrie."

Ali tek 25. Juna glavnokomandujući gjeneral na jonskim ostrvima, Sir J. Campbell, uputi s Krfa pukovniku G. D. Robertsonu na Vis naredbu, da preda dubrovačka ostrva zajedno sa Visom, Hvarom i Korčulom austrijskim vlastima kad se budu prikazale. „Saopštićete, piše Campbell[1], stanovnicima Visa kao i onima drugijeh ostrva koje je Veliko Vijeće Saveznijeh Sila povratilo (?) Austriji, da će engleska vlada vazda zadržati prijatan spomen njihove odanosti i vjernosti dok bijahu pod našom zastavom i da će u svako doba uzimati živa udijela u njihovo blagostanje i u njihovu sreću." 30. Juna Robertson sprovede naredbu Jeru Nataliju[2] da preda ostrva austrijskim vlastima i priloži mu prijepis Campbellovoga pisma. Natali sa Englezima isprazni ostrva tek 16. Jula. I tako nestade i ovoga sna!

Engleska okupacija bješe potrajala tri godine i pô na Mljetu[3] i na Lastovu, dvije godine na Šipanu, Lopudu i Koločepu, a malo više na Visu, Korčuli i

---

[1] Krf, 25. Juna 1815. Talijanski tekst u prijepisu (po svoj prilici iz engleskoga preveden) kod pisca.

[2] Al Sign. Conte di Natali, incaricato del Governo provisorio dell' Isola di Mezzo ecc. ecc. Lissa, 30. Giugno 1815 No. 352. Original kod pisca.

[3] Kad se austrijska komisija iskrca na Mljet, glavari je primiše ovim riječima: „Dobri ste došli, kad ste došli, samo nemojte na staru zemiju stavljat nove zakone."

Hvaru. Ovo bi zlatno doba sreće, blagostanja i napretka za ovaj mali dio otadžbine naše.[1]

Preostajalo je da se dubrovačkome narodu saopšti zaključak kongresa i to učini Milutinović u „Gospi" sa propovjedaonice, sablaznivši do kraja narod, pučane i vlastelu. Ali odvratimo pogled od ovoga malo zanimljivoga vojnika i skupimo posljednje zrake koje sa vrhova Istorije padaju na drevni Grad. Humanizmom zasićeno tlo zadrža svoju djecu. Posjeti ga Ćesar Frano. Bî blag, dobroćudan, pun poštovanja prema vlasteli, odsjede u dom Gozze — domus Goccarum — uspostavi fideikomese, oprosti vojne službe stanovnike pregjašnje Republike, razdade nekoliko zlatnijeh ključa i zvučnijeh titula, bi familjaran, progje aristokratskom rukom preko ranâ koje bješe nanijela vojna brutalnost, prošeta Ćesaricu po miomirisnim šetnjicama na Trstenome, ali ne uzmože utažiti bol mnogijeh bezutješnijeh gospara čiji su stari bili u kamen uklesali nepomirljivi heksametar : „Non bene pro toto Libertas venditur auro". Vlada se pak ne ukaza široka i liberalna kako Ćesar, nego poče da vodi postojanu borbu protiv istorijske individualnosti Dubrovnika, trudeći se da izbriše sve što spominjaše na preimućstvo jednoga politički nekada nezavisnoga centra[2] i starajući se da sa svoje strane

---

[1] O Korčuli i Visu pod Englezima Cf. P i s a n i Op. cit. i članke V i d a V u l e t i ć a u časopisu Bullettino di Storia e di Archeologia Dalmata god. 1888—1889.

[2] Tako se od P r o v i n c i j e, Dubrovnik svede na O k r u g, a od ovoga na K o t a r kako Imotski ili Metković, ne dade se gradskom vijeću ni statut, ni privilegije, ni počasti ; iznudi se od Svete

ispremiješa dubrovački elemenat sa dalmatinskijem, veseleći se u tajnosti nemudrome očajanju vlastele. Mnogi se saviše, ali mnogi ne prebolješe smrt obljubljene Republike, ne htjedoše da se podčinjenost prenese na djecu i za to ne osnovaše novijeh porodica. Veliki pučki domovi, ma koliko su neki bili doprinijeli padu domaće vlade, počeše i oni da ginu, jer ih istorija nerazdvojno bijaše privezala za domaću vlastelu. Svima zajedno se po glavi vrtjela tmasta misao :

Nostraque gens alio debet jam vivere pacto ;
(Duris sic visum Parcis !)[1]

Glumci velikoga pokreta doživješe različitu sudbinu.

Pregjašnji generalni gubernator Vlaho Kaboga, pošto nekoliko vremena progje u Beču u dvorskoj kancelariji, objegjen nečasnijem djelom, koje mu se ne može dokazati, bi prognat u Cavtat i tamo, gdje bješe prvi razvio zastavu Svetoga Vlaha, prezren od naroda koji mu nadjede ime : „Vlaho traditur", prestavi se god. 1856.

Sorgo okaja svoje velike slabosti toplim i dirljivim pisanjem o Dubrovniku. Nastanivši se definitivno u Pariz, sa nezakonitom kćerom Marijom, koja

---

Stolice ukinuće arhiepiskopskoga dostojanstva, pak se ukinuše dominikanska i franjevačka provincija ; poplavi se Dubrovnik nedubrovačkim činovnicima ; ne poštovaše se ili se nagrdiše stari spomenici, naročito gradski bedemi i tvrgjave ; dozvoli se da artiljerijski oficiri čak isijeku, pak rastope divne bronzane topove Republike iz XV vijeka itd. itd. itd.

[1] N. L. P o z z a-Carmina.

mnogo godina po očevoj smrti (1848) umrije umobolna u Charentonu, u svome djelcu : „Origine et chute de la République de Raguse" razvi ne samo sentimentalne, nego i proročke strane svoga vrlo čudnoga i otmenoga duha. „Otkada ostavih zemlju moga rogjenja, piše svojoj Mariji, da svoje beskorisne dneve odvratim od užasnoga prizora lješine moje otadžbine, zgnječene pod bahanalijama pomamljenoga vijeka, moja jedina sreća bi da na nju vazda mislim i da katkada o njoj govorim." Nacrtavši harakteristike dubrovačke istorije i nesrećni pad Republike, Sorgo se ne predaje očajanju. Predvigjajući civilizovanje „evropske Turske", i propast Carigradskijeh vlastodržaca, na preporogjenome Balkanu on davaše Dubrovniku veliku trgovačku ulogu, „nalik na Marsilju u Francuskoj, na Gjenovu u Italiji, na Hamburg za sjevernu , a na Trst za južnu Njemačku." — „Ako Dubrovčani budućnosti, tako zaključivaše svoj spis, hoće da se jednoga dana okoriste neizbježnim i skorim (!) padom turske imperije, neka ne zaborave nikada na svoje pregje, neka nikada ne zanemare ljubav k znanosti i knjizi, a naročito neka pod svaku cijenu sačuvaju ugledno poštenje."[1]

[1] U njemu se potpisuje : „Le Comte duc de Sorgo, Ancien Sénateur et Ministre de Raguse à Paris". Po drugi put uze Sorgo pero za obranu Dubrovnika protiv francuskoga političara Euzebija Salvaerte-a (1771 — 1839) poslanika 5-oga pariskoga okruga u francuskom parlamentu (1828) aktivnoga saučesnika u julskoj Revoluciji. Salvaerte napisa djelo : „De la Civilisation : Venise et Raguse" puno ispada i netačnosti protiv kojijeh Sorgo protestova. U pismu na prijatelja Nika L. Pozzu-Sorga (5. Februara 1821 Arh. Nat.) davaše Pozzinom sinovcu savjet da odbaci „stoička

Miho Bona, u mladosti volterijanac, docnije odan otadžbini kako malo ko od svojijeh drugova, po neuspjehu svoje misije, uvrijegjen u najtanje žice svoga dostojanstva, baci se u očajanje i poče da rasipa svoje imanje. Sin mu, Frano, ostade pravozastupnik do kraja života svoga, na dan Svetoga Vlaha zatvaraše se u kuću i kad ga neki pitahu zašto, odgovaraše : Sveti Vlaho, Sveti Vlaho, o non puote, o non vuole (ili ne može da nas pomogne ili ne će). Pijerko, najbezutješniji, ozdravivši od rane, proputova Istok, htjede da se sasvijem iseli u Ameriku uvjeren, da

„Svakome će se nać lijeka
Ali vlastelinu nikada do vijeka."[1]

Ali ga mati privuče opet na dubrovačke žale. Pijerko stade da piše na našemu jeziku istorijske drame, pjesme, kolende, umrije gotovo u siromaštvu, a njegove se drame jednako po svijetu pronose u rukopisu, iznose na prodaju, a ne mogu da nagju kupca.

Najglavniji junak ustanka, najgorljiviji i najneizmirljiviji rodoljub, Dživo Natali, povuče se na Gornji Kono gdje doživje duboku starost u stidljivom ljubomoru svojijeh visokijeh uspomena. Ova duša, sa Korzikancem Paolijem i Korfiotom Capodistrijom toliko srodna, ostade na osami, kako visok

---

načela malijeh Republika", a da zagrli „prostranost u pogledima i uzvišenost osjećaja" (la grandeur dans les vues et l'élévation dans les sentiments) dostojne podanika moćnoga monarha i da bude dostojan svojijeh pregja „jer može i mora da ima potomaka" (puisqu'il peut et doit avoir des descendants). Da su vlastela radila po Sorgovom receptu, Dubrovnik ne bi bio doživio tako rapidnu dekadansu !

[1] Medo Pucić (Orsat Pozza) — Cvijeta.

čempres. Posljednji predstavnik beskorisnoga žrtvovanja Ideje pred udesnim hodom velikijeh carevina, evangjeoski ovaj čovjek, posjećivaše osamljene crkve, razdavaše sve što imaše siromasima — ma da i sam bijaše oskudan — bolesne, koje sretaše putem, ispraćivaše glavom do bônice. Milostiv jednako i prema životinjama, poput serafičnoga Asižanina, ni najmanju živinicu ne šćaše da pogazi, nego joj otvaraše prozor da izleti iz sobe. Pisaše do pred kraj smrti, koja ga zateče mirna i predana. Eno ga tamo u „Tri Crkve" pod pločom na kojoj se nikakav natpis više ne čita.

Puk i vlastela ne slućahu da se rasprava o slobodi otadžbine jednako produžavaše izmegju Velikijeh Sila. Ne slućahu da će još tri pune godine Sultan voditi prepisku o maloj, usnuloj Republici na dalekome moru. Toliko je teško izbrisati jedan politički organizam iz knjige života![1]

Ali dok okružni poglavari, „predsjednici", „intendanti" praćeni bataljonima pridolažahu, mijenjahu se i odilažahu, te se nad Gradom hvataše sivkasti, trajni suton, vlastela čitahu u novinama, prokriumčarenijem kroz budnu Metternichovu policiju, opijelo dubrovačkoj slobodi u dalekom Westminsteru. Po onoj slabosti prve skupštine na svijetu — Mater

[1] Dubrovačko pitanje postojalo je za Portu sve do god. 1818. Porta se teško odreče suzerenstva (i onako suženoga!) nad Republikom i nastojanja da je povrati u život. Odnosne faze pitanja ispričali smo u zasebnome dijelu B Dodatka, misleći da tako traži simetrija ovoga djela. Prepiska Porte sa Austrijom odnosno Dubrovnika čini pendant francusko-austrijskim pregovorima o podanstvu Dubrovčana o kome govorimo u prilogu A.

Parliamentorum — da suproć nijednoj slobodi ni u zlu ni u dobru ne može da ostane ravnodušna, dônji dom engleskoga parlamenta u sjednici od 13. Marta 1817. začu za posljednji put ime Dubrovnika kroz zanosljivu rječitost Henrika Broughama. Pozniji lord Brougham,[1] svojim genijem spasavaše čast pro-

[1] Henry lord Brougham* veliki engleski državnik, rodio se u Edinburghu 19. Septembra 1778, umr'o u Cannesu u Francuskoj 7. Maja 1868. Nadaren vanrednom silom pamćenja i sasvim izrednom inteligencijom, sve su mu grane ljudskoga znanja bile familijarne. Osnivalac glasovite smotre Edinburgh Review (1802) organa Whigâ koji se već na 3. broju raspačavao u 25.000 egzemplara! Nenadmašan govornik i pravnik upisa se u red advokata (1807) u Londonu, bi god. 1810 prvom izbran u Parlamenat i od to doba njegova istaknuta ličnost zapovjeda javnim mnenjem i ako samo intelektualno, jer beskrajno tašt i nestalan. Od god. 1816 do 1818 on zastupa najliberalnije ideje protiv reakcijonarnoga Liverpoolovoga kabineta. Napada Svetu Alijansu (1823) brani katolike (1828) proširenje prava glasanja (1828 šestosatnim govorom koji dônji dom sasluša sa religioznim udivljenjem). U kratko, sve do god. 1830 neprekidno napadajući torijevce, prinudi ih na osnovnu izmjenu konservativne politike od god. 1815. God. 1830 (22. Novembra) Brougham postade Veliki Kancelar Engleske, nasljedni pair, barun Brougham i barun de Vaux. Kao predsjednik doma Lordova i šef engleskoga sudstva, bi tako silan neprijatelj svijeh zloupotreba i tako veliki radnik, da ga prozvaše „the gigantic Brougham" (divovski Brougham). Velika izborna reforma god. 1832 ima se većim dijelom njemu pripisati. Tako isto sve je najliberalnije reforme (ukinuće ropstva u kolonijama, ukinuće monopola Indijskoga društva, reforma krivičnog zakonodavstva, reforma općina, reforma zakona o siromasima, reforma Irske crkve itd.) lord Brougham obranio, objasnio, potaknuo, nametnuo dônjemu domu sa svojom besprimjernom rječitošću, dubinom i originalnošću pogleda. Od god. 1835 odvoji se od svojijeh ne-

* Izgovorite: Brum.

palijeh Whigâ koji će još za mnogo vremena, sve do nastupanja Gjorgja Canninga na vladu (1827), biti u neznatnoj manjini, kompromitovani od skrajnijeh radikala Cohrana i Burdella,[1] podozrivi narodu kao prevratnici, a evropskoj Svetoj Alijansi i Castlereaghovoj diplomaciji kao narušitelji mira i osvetnici žrtvovanijeh naroda. U onoj sjednici, Brougham, koristeći se trgovinskom depresijom Engleske, podiže debatu na izrednu, njemu običnu, visinu. Dnevni red što Brougham u ime opozicije bješe metnuo na stô Doma vezivaše trgovinsku i finansijsku krizu zemlje za nesretnu spoljnu politiku lorda Castlereagha.[2]

Veliki govornik, nakon opširnog razlaganja o stanju Engleske, pregje na spoljnu politiku lorda Castlereagha i ugje u srce dubrovačkog pitanja. „Ne će biti izlišno — reče — ni za plemenitoga lorda, ni uopće za političke ljude da pokažem kako baš ona lica za koja je plemeniti lord žrtvovao čast ove zemlje i odstupio od zdravije svoje politike prama

---

blagodarnijeh drugova i produži nezavisno, čas sa whigima, čas sa toryma, svoj liberalni apostolat. Ovaj izvanredni, nastrani i učeni čovjek umrije mirno u južnoj Francuskoj u gradiću Cannu koji on podiže do svjetskoga glasa.

[1] The Cambridge modern History, Volume X The Restoration, Cambridge, 1907, 574—575.

[2] Glavni je dio rezolucije glasio ovako: That the system of foreign policy pursued by His Majesty's ministers has not been such as to obtain for the people of this country those commercial advantages, which the influence in foreign courts fairly entitled them to expect." (Da sistem spoljne politike kojim se rukovode ministri Nj. Veličanstva nije bio takav da narodu pribavi one trgovinske koristi te je imao prava da iščekuje blagodareći svom uticaju kod inostranijeh dvorova) Hansard, Parliamentary debates pro 1817.

inostranim državama, da baš oni sa kojima je, oborivši uzurpatora, počinio najniskija javna zločinstva te su ikada obrljala njegovu karijeru i opravdala otpor protiv njega, mrze sada i preziru čovjeka koji se učinio sukrivcem njihovijeh udesnijeh osnova. Zamišljam da savjest plemenitome lordu već napominje ono o čemu hoću da govorim. On osjeća da sam rad pomenuti Dubrovnik i Gjenovu! Dubrovnik i Gjenova! Gdje je englesko ime primilo na sebe ljagu koju sve pobjede lorda Wellingtona ne mogu da izbrišu i koju ne bi mogli skinuti zasluge najdužega života najvećega ministra koji je ikada vladao. — Ja ću najprije da progovorim o Dubrovniku. Ovo je najmanja država i za to ću o njoj i najdulje govoriti ; jer ako postoji jedan politički moral, jedna politička pravica, ako te riječi nešto znače, one drugo značiti ne mogu nego li da prava i sloboštine najslabijih državâ moraju da budu zaštićene od državâ najmoćnijih ; jer, po prirodi stvari, državni zločin, uvrjeda jednoga naroda napram drugome upravo se u tome sastoje da se nogama najslabiji tlači.

Toga radi, da je zemlja o kome je govora — San Marino, a ne Dubrovnik, ja bih radije naveo onaj primjer i smatrao bih tlačenje one manje državice kao još veću uvrjedu Pravde, kao još niskiji prestup načela javnoga prava.

Dubrovnik — produži Brougham — cvjetao je za vjekove pod zaštitom Otomanske Porte. Ako i nominalno, bješe ipak pod njezinim gospodstvom. Porta bijaše saveznica Engleske. Mi smo često žigosali Bonapartovu ekspediciju u Egipat kao nasilje

najgore vrste, jer je Francuska bila u prijateljstvu sa Turcima i jer ono poduzeće nije moglo imati drugijeh motiva nego li lakomost za novcem i požuda za gospodstvom. Što više, Sebastianijeva misija za Egipat nakon amienskoga mira, bi jedan od glavnijeh razloga s naše strane da ponovimo rat. Ja, dakle, pitam, da li smo mi bili u stanju rata sa Otomanskom Portom za tamnijeh bečkijeh pregovora? Nijesmo li zar bili s njom u prijateljstvu i u savezu? Jesmo li je mi jedan cigli put zapitali za cesiju Dubrovnika Austriji? Jesmo li mi ikada, a to je još mnogo važnije, zatražili mišljenje Dubrovčana o toj cesiji? Nijesmo li zar bez obzira na prava jednoga slobodnoga naroda samovoljno raskomadali njegovu zemlju, a mjesto slobode te uživaše i nezavisnosti kojom se ponošaše, nijesmo li ga mi predali onome nečemu što on držaše kao zarobljenje i tiraniju? Dubrovčani, dubrovački narod, jesu li i najmanjega dijela imali u raspravama glasovitoga kongresa? Oni nemahu ministra, oni ne učiniše nikakovijeh saopštenja sakupljenim pregovaračima, a ni ovi ne saopštiše njima ništa. I jedva se jedvice i o samim Dubrovčanima štogod znalo, da nije onog krasnog ugleda te dadoše skinuvši bez ičije pripomoći omraženi francuski jaram. A kako smo ih mi nagradili za ovo plemenito djelo, za ovu sjajnu uslugu, za ono što mi enfatično nazivljemo „zajedničkom stvari narodâ"? Mi, koji smo do posljednjijeh granicâ zemlje pravili uzbunu protiv ambicije Bonaparta, mi, koji se nijesmo nikada dovoljno mogli nasititi grdnjama protiv njegovoga despotizma i njegovijeh nepravda, mi, koji smo u ime slobode i nezavis-

nosti probudili narode cijeloga svijeta, a megju ostalima i Dubrovčane, da ustanu protiv njega i da sruše uzurpiranu vladu, poziv kome se oni, najzad, odazvaše, mi smo ih nagradili tim što smo ih predali kao predmet kompenzacije jednoj tugjoj Sili! Ali neka plemeniti lord, neka ovaj Dom, neka cijeli svijet vidi nagradu koja je krivičnome aktu sljedovala. Austrija, primjenivši sve svoje trgovačke zakone na novo prisajedinjene svoje zemlje, sasvijem je isključila našu trgovinu iz onoga istoga Dubrovnika što smo joj ga predali, a plemeniti je lord primio svoju kaznu baš na onome mjestu gdje je tako sramotno žrtvovao čast svoje otadžbine!"[1]

Lord Castlereagh, više no ikada ukrućen, odgovori svome velikome protivniku suhoparno, uklonivši se političkim aluzijama, sa onom običnom banalnošću koja se kao čuvida bješe spustila na lice ponositoga i umnoga diplomate.[2] Ministar se pozva na pregjašnje odobrenje politike lorda Liverpoola za trajanja rata. Njegova politika nije, usljed toga, mogla da bude podložena novoj anketi. Znalo se unaprijed da je Dom na strani ministarstva. Sa velikom većinom

[1] Mi smo nastojali, i u Beču i u Zadru, da nagjemo tu naredbu austrijske vlade o kojoj Brougham govori, ali je ne mogasmo naći. Možda je u kakom Metternichovom cirkularu poslanicima u inostranstvu. U diplomatskoj prepisci one godine sa poslanstvom u Londonu takogjer je nijesmo našli.

[2] Against the greatest debater — govori najnovija Cambridgeska istorija — and almost the greatest orator of his time, the platitudes of Castlereagh availed nothing (Castlereaghove plitkosti ne mogahu se održavati protiv najvećega debatera i možda najvećega govornika svoga vremena) Op. cit. 575.

otkloni Broughamov dnevni red.[1] Parlamenat, koji sa odobravanjem, bješe podcrtao politiku bečkoga kongresa i svoj žig udario na sve njegove tranzakcije, bijaše dužan sebi dosljednost i u onome sitnome pitanju o dva stara grada na južnome moru.

Ovo čitahu na Konalu, na Orašcu, na Lopudu, rascarena vlastela. Njih se to nije više ticalo, ali se ticalo Principa i Duha koji u njima bjehu nastavali toliko vjekova pak ih najzad ostavili iznurene i savijene nad priprostim, već otvorenim grobovima.

I Grad pade u duboko mrtvilo. Mrtvilo isprekinuto bolnim sjećanjem vremena „kad je Knez još vlado" ili čitanjem starijeh, blistavijeh zapisaka ili Betterinijeh pamfleta[2] i brižljivijeh uregjenja Evrope bečkoga kongresa kad narodi, za cijenu pokoja, predavahu redom sve slobode i sve nade. Koliki jecahu misleći na razvaljeno ognjište! Koliki oblijevahu suzama udaljena svetišta, nerazumijevani, povjeravajući im neizlječive tjeskobe! A na dan Svetoga Vlaha, o sutonu, dok bi na ulici život produžavao svoj ravnodušni tok, kakva bi Käta ili Jëla prižižala stari lukjernar, pa vladika, davši djevojci talijer sa likom Kneza[3] da ga razmijeni i da kupi večeru, otvorila bi požućeli psaltijer i čitala bi Jeremijinu molitvu:

„Recordare, Domine, quid acciderit nobis."

---

[1] Prisutan 171 član. Za dnevni red 63 protiv 118 — većina 55. Hansard, cit.

[2] O Vitu Betteri i o njegovoj kampanji u Londonu da zagrije englesko javno mišljenje za Republiku, govorimo zasebno u Dodatku pod C.

[3] Novac Dubrovački ostade službeno u tečaju sve do godine 1817, a prećutno i docnije.

*

EPILOG.

Epilog.

Ispratili smo ovu staru aristokraciju kroz posljednjijeh petnaest godina njezina života do grobovnog zaborava. Vidjeli smo na koji se način prekinula egzistencija organizma, koji se na osvitak XIX vijeka upućivao k tajanstvenim putovima obnovljenja ili staračkoga izginuća. Vidjeli smo faze uništavanja dubrovačke državice i kako se konzervativna monarhija, na djelu, našla na strani revolucionoga imperijalizma. Ovaj, kroz Napoleona, bješe redom uništio sve Republike koje priznavahu konzervativna načela staroga režima. Prekrojivši kartu Evrope, bješe izbrisao sve slobode i sve izjednačio pred Code Civilom i francuskim centralizmom. Bješe uništio Dubrovnik jer mu ona pozicija trebaše na putu k Istoku, jer i on rušaše simetričnu, jedinstvenu koncepciju novoga rimskoga Carstva. Ona prva bješe učinila to isto. Ali sa otežavajućom okolnosti, da je odavala poštu istim načelima, istoj konzervativnoj nauci o državi, istom obožavanju tradicije, a mrzosti prema Velikome Prevratu, kako i mali Dubrovnik. U ime državnoga raisona nepromostivi se pogledi bjehu izjednačili. U podjeli plijena bješe se u jedan mah našlo, da razlika izmegju ta dva dušmanska principa, izmegju Revolucije i Reakcije, nije ni tako velika bila, ni tako neizmirljiva.

Poslije francuskoga robovanja, Dubrovnik, osokoljen varavim obećanjima saveznika, ustade i uputi se preporogjaju, ali nagje na putu samo drugoga gospodara. I tako vidjesmo Austriju gdje od Velikijeh Sila prećutno prima Dubrovnik, uključen u Ilirske Provincije, pak oružanu ekspediciju iste, da, za samoga savezničkoga rata, zauzme Dubrovnik i spriječi uspostavljenje domaće vlade ; pak dogagjaje god. 1814 koji nijesu bili drugo nego li privogjenje u djelo pomenute osnove. Dubrovnik se na kongresu nanovo pojavlja, ne više kao sastavni dio Ilirije, ali niti kao štićenik Ugarske Krune, u smislu svečanijeh višegradskijeh (1358) i bečkijeh (1684. i 1772). pakcija, nego kao prosti kompenzacioni objekt. Austrija mu odriče još i posljednju slobodu saslušanja i protestacije, pa i one sitne povlastice koje se dadoše Gjenovi. Sile ne govore ništa, dok, najzad, i sama Engleska skida svoju zastavu sa dubrovačkijeh ostrva i potpisuje smrt sretne, male, bezopasne trgovačke općine.

Ovo bi neslavna bilansa „Kršćanstva" — La Chrétienté ! U istoriji više puta opasno Republici, „Kršćanstvo" najzad, uz prkos svim zvučnim frazama o bratstvu, slobodi, civilizaciji i pravu, pogubi i nju po prethodnom ugledu Poljske i Mletaka. A Porta, koju „Kršćanstvo" bješe predalo prokletstvu ovoga i onoga svijeta, koja zastupaše negaciju evangjeoske nauke i vječni boj protiv nevjernika, ta ista Porta, savršenom ironijom istorije, zakrili katoličku državicu na našemu moru i zauze se, do krajnijeh granica mogućnosti, za njezinu političku nezavisnost.

Kakav bijaše, dakle, taj mali svijet na koji se lakomljahu tolike Sile ? O aristokraciji i o aristokratskom preživjelom načelu može se misliti što se hoće, ali sada, u stogodišnjoj udaljenosti od onijeh dogagjaja, kad od gordoga patricijata koji sa Carevima potpisivaše ugovore ne preostaju nego neznatni ostanci, može se o njemu govoriti vedro i spokojno, sa pravednim razumijevanjem njegova istorijskoga rada. Ništa nema za istoriju prijatnijega od pravičnosti prema propalim veličinama.

Istorija će, dakle, reći, da je mala, žilava dubrovačka aristokracija mogla biti i zaista da je i bila samoživa, oporna u vršenju vlasti, često naprasita i razuzdana, rijetko pristupačna silnim kucajima srca, ali da je, ujedno, bila familijarna, kadra da se dovine vrletnijeh visina samopregorjevanja, vjerna i ne umorna na straži domaćega ognjišta i vladarskoga načela, da je izrednim silama uma, ispunila misiju u ogromnome nesrazmjeru sa teritorijalnim obimom svoje države i da je, najzad, bila u srži i po prevashodstvu n a r o d n a uz prkos latinštini i talijanštini svojijeh zapisnika. Ona je jedina plemićska stihija cjelokupne naše rase, jedina možda u cijelome Slavenstvu koja se nije nikad izrodila, koja ni u jednom jedinom trenutku svoje karijere nije bila prožeta nemoralnim duhom poznijega feudalizma, koja je živjela u narodu i sa narodom u familijarnoj vezi, ublažavajući običajima ono što bi pretvrda i uvrjedljiva bila mogla imati ekskluzivnost u držanju vlasti. Kroz to je ona izvršila pravu misiju svakoga patricijata : vogjenje i vaspitanje naroda. Ako nije ni ona

potpuno uspjela, ako je, u velikijem krizama, po kad što izbijala razuzdanost čovječjih niskijeh instinkta, odreći se ipak ne može ovaj veliki fakt koji ne treba pisanijeh isprava, jer je cio narod klasički njegov svjedok.

Rogjeni diplomate, dubrovačka vlastela pokazaše se još kao takvi sve do posljednjega časa, ma koliko degenerisana bila pokoljenja i stiješnjen im politički horizonat. Upravo da nije ništa drugo ni bio nego li diplomata, dubrovački bi patricijat jednako imao da produžuje, izazivanjem svoje istorije, pedagošku ulogu u našem narodu. Pjesnička fantazija, humanističke nauke, prirogjena, atavistička gordost, ništa nije sprječilo Vlastelu da hladno ocijene obim svoje moći i da u tom obimu rade za nezavisnost otadžbine sa dubokim poznavanjem svijeh tančina političke dinamike. Ništa nije dubrovačkoj vlasteli odvratnije bilo od donkišotizma u politici, u spoljašnjoj naročito. Da su oni potrebu života i postepenoga razvijanja svijeh državnijeh potreba i prihoda podredili bili ispraznome junačenju u načelima, Dubrovnik bi bio još pred mnogo vjekova pao u ruke Turčina ili Mletaka, naša riječ ne bi bila imala više svoga humanističkoga glasnika, i mi bismo, u dandanašnji, narodnosno stajali nesravnjivo gore nego li što, za sadašnje prilike, stojimo. Kroz i kroz utilitarnoj politici one male Republike mi dugujemo prekinuće Venecijanizma na Jadranskome Moru, dugujemo plemićska pisma naše književnosti, nebrojene tanke niti koje nas vezuju sa zapadnom kulturom. Merkantilnoj politici Dubrovnika Balkan duguje ublaživanje svoga robovanja,

mnoge utjehe moralnoga značaja koje su, iz vrlo udaljenijeh vremena istorije, pripremale poznije oslobogjenje.

Ali Republika nije bila tako aristokratska kako su zainteresovane žakobinske deklamacije htjele da je prikažu potomstvu. Oligarhični oblik njezine vlade ne smije da nas zavede. Samo na one koji po spoljašnosti sude vrlo komplikovanu državnu gragjevinu, mogu ime i oblik imati presudna uticaja. U istini je dubrovačka državica, uz prkos strogo vlasteoskom ustavnom režimu, bila mješovita aristo-demokratska ili demo-aristokratska država, kako su to još engleski republikanci u XVII vijeku javno priznavali i učili.[1] Gragjanske i pomorske stihije imahu u organizmu Republike neizmjerno prostrano polje rada i nijesu se nikada osjećale sputane u slobodnim manifestacijama života. Šta više, one su znatna udijela imale u diplomatskoj istoriji Dubrovnika. Republika je isto tako otadžbina Gondole i Bone kako je otadžbina Boškovića i Božovića. Ona je bila savršen tip poznije toliko ozloglašene „očinske vlade". Aristokracija i sloboda bijahu sinonimi. Kako toliko drugijeh stvari, tako je i ovu Napoleonov genij jasno prozreo. Kad su pomamljeni demokrati u Gjenovi (1797) htjeli da bace u more zlatnu knjigu staroga grada, a u kanal nečistoća kip Andrije Dorije, Bonaparte ih oštro prekori, govoreći : „Andrija Doria bi veliki pomorac i državnik. Aristokracija bijaše sloboda njegova vremena."

[1] Kovalevsky, op. cit. 2. Tako isto i Mleci. Ali ovaj bi nas predmet daleko doveo. Upućujemo čitaoce na Kovalevskovo djelo.

Dodirnuli smo dužnosti koje je Republika vršila kroz vjekove svoga skromnoga života, beskrajno dobro što je učinila zarobljenoj braći na Balkanima, kulturni značaj njezine trgovinske politike. Ne ćemo se zadržavati na arhitektonskim ljepotama što je prosula i prislonila na surove kose hercegovačkoga brda, a pred zamamnim ritmom njene pučine. Ona je sve to učinila i još mnogo više. Toga je radi njena borba protiv uništenja, borba za konzervaciju protiv rasula, dirljiva, kako je dirljiv svaki rastanak sa trudoljubivim životom.

* * *

Od tri trgovačke pomorske Republike koje nadživješe Francusku Revoluciju i koje pogazi Napoleon, Dubrovnik je nesumnjivo podnio najpotpuniju transformaciju. Njegova propast bi najsavršenija. Istina. Gjenova se, u pogledu svoje spoljašnje strukture, mnogo jače izmijenula. Ali ta se promjena nije zbila o trošku g j e n o v e š k o g a d u h a. Gjenova produži da se razvija u istome duhu, u vidu svoga staroga mjesta u evropskoj trgovini. Mleci se tek sa oslobogjenjem podigoše na visoki stepen ekspanzivnosti, ali ni oni ne izgubiše glavne crte istaknute svoje individualnosti. Dubrovnik, pridružen državi bez narodnoga obilježja, kako u početku starija mu sestra, nije nikada opravdao Sorgova nadanja, nije zauzeo više nikada svoje staro mjesto velike i bogate trgovačke općine za Balkan i za istočnu jadransku obalu. Naprotiv je postepeno gubio i neprekidno gubi svoju staru fizionomiju kroz svijesne i besvijesne profanacije ljudi. Očajanje vlastele, istraga uglednijih gra-

gjanskijeh domova, emigracija dubrovačkoga, a imigracija tugjinskoga elementa, vaspitanoga u duhu mletačke birokracije, pridolazak seljačkijeh porodica obogaćenijeh u Americi, bez tradicija, bez znanja, ni osjećaja za visoke idealizme organizma koji je, poput svijeh talijanskijeh općina, jednakom ljubavlju grlio trgovinu i knjigu, sve se to zajedno steče da Dubrovniku oduzme svoje značajne crte visoko civilizovanoga posrednika i predstavnika Slovenskoga Juga.

Može se, dakle, ustvrditi, da je gubitak političke nezavisnosti Dubrovniku usudniji bio nego li Mlecima i Gjenovi. Pokrenuti nekakvim nejasnim, pradjedovskim nagonom, vlastela, a s njima najbolji dio gragjanske klase, oporno se boreći „pro aris et focis" protiv očevidnosti Udesa, ne borahu se samo za vlast ili za prosto pravo samoopredjeljenja, nego li još i za ono nešto intimna i značajna, za onaj neki Dubrovnik kako ga bješe stvorila kristalizacija tolikijeh vjekova i koji ne bi za svoju nezavisnost bio nikada dobio nikakve kompenzacije. Sa svojim bedemima predade i tajnu svojijeh uspjeha. Za male organizme, kakav je Dubrovnik, politička je sloboda oklop protiv ubistvenijeh uticaja s polja. Bedemi su takvome malome organizmu i obrana i simbol.

Je li Dubrovnik mogao da ostane slobodan? Bi li mogao još i sada da produži svoj nezavisni život?

Da je mogao da se, nakon Napoleonske oluje, povrati slobodan, mislimo da smo dokazali u pregjašnjim stranicama. Mala, trgovačka Republika, na zavidnome položaju, kao prirodom postavljena iz-

megju Neretve i Kotorskoga zaliva za sretni pomorski život, nije nikome smetala. Kako je onaj dubrovački pomorac iz Marsilje pisao god. 1807 svojoj majci: „bila je svakome korisna, a nikome štetna." Ma i ne pozivljući se na ono načelo formulovano lordom Russellom[1] nikakav životni interes Dunavske Monarhije nije tražio žrtvu stare, zaštićene, neutralne Republike. Dubrovačka je državica mogla spokojno da živi, vezana zaštitnim ugovorom sa susjednom Monarhijom, kako Republika San Marino[2] spokojno živi kao talijanska anklava, pod blagotvornim protektoratom talijanske krune. Kontrasti izmegju aristokracije i demokracije bili bi se izgladili u opštoj ljubavi k otadžbini i bila bi se inaugurisala mješovita aristokratsko-demokratska vlada, upravo kako u onoj drugoj Republici koju je u prvom srednjem vijeku na brdu Titanu osnovao Dalmatinac Marinus. U ponovljenom Dvoru, kakav bi naš Carducci bio slavio „Dubrovnik Ponovljen" u XIX vijeku i parafrazirao stih koji se čita na dubrovačkome Lovrjencu:

„Non bene pro toto libertas venditur auro."

Ova dubrovačka nezavisnost ne bi sprječavala prostranije osnove ujedinjenja našega plemena. Južni Sloveni su, po prevashodstvu, f e d e r a t i v n i m duhom prožeta rasa. Nama se još bolje pristoji nego li američkim državama deviza: „E pluribus unum," ispisana na zastavi Unije. Iz osnovnoga nerazumijevanja naše prirode, iz protunaravnoga i silom na-

[1] Cf. str. 279.

[2] 61☐ kilom. prema dubrovačkijem 450☐ kilom., a na moru!

metnutoga centralističkoga vjerovanja razvijaju se do dana današnjega sve naše nevolje i borbe.

U nedostajanju nepovratne političke slobode, Dubrovnik bi, kao autonomna općina u budućoj Trojednoj Kraljevini, mogao jednako da igra uglednu ulogu u našemu narodu.

Zgodan je ovo trenutak, da, sa uspomenama koje su nas zaokupile u pregjašnjim stranicama, vezujemo nadanja budućnosti.

* * *

Uzmimo da se u toku ovijeh znamenitijeh tek započetijeh obljetnica,[1] izvrši spomen zamašnoga dogagjaja u Kneževskome Dvoru, povraćenom gradu Dubrovniku kao narodni, državni spomenik. U toj divnoj gragjevini, koja je u Englezima Freemanu i Jacksonu našla svoje Ruskine, i koju je, po nesreći, moderna birokracija iskvarila i djelomično lišila svoga drevnoga čara, sredile bi se i otvorile sve velike uspomene : Državni Arhiv sa diplomatičkom salom, muzej dubrovačkijeh starina, po ugledu glasovitoga mletačkoga Museo Correr, sporedno muzej prirodnijeh nauka i najzad velika municipalna knjižnica. Ponovili bi se tavani, uspostavila bi se sjedala Kneza i Senata, naslikali bi se slavni dogagjaji dubrovačke istorije, a u avliji, po galerijama i po dvornicama nizali bi se, hrvatskim i srpskim dlijetom izragjena, poprsja velikijeh Dubrovčana, Ilije Sarake i Šiška Menčetića, Nikole Gučetića i Frana Gundulića, Dživa Gundulića i Marojice Kaboge, Nikolice

[1] Do god. 1914.

Bone i Stijepa Gradija, Gjona Palmotića i Ignjata Gjorgjića, Marina Ghetaldija, Serafina Ćerve, Rugjera Boškovića, Anselma Bandurija, Miha Božovića i mnogijeh drugijeh, da cjelokupnome našemu narodu neprekidno govore o našoj drevnoj i permanentnoj vezi sa evropskom misli. Ovoj kolektivnoj izjavi pošte našega dvoimenoga naroda imale bi se pridružiti mnoge druge, kao spomenik borcima za nezavisnost (1813—1814), jedna dubrovačka istorija koju bi grad Dubrovnik nagradio, povraćaj otetoga nam Collegium Ragusinum, u kome bi se držale lekcije o istoriji i književnosti dubrovačkoj.

Ovo bi jedna strana bila dužnosti potomstva. Je li tako neostvarljiva Gragja nekakvoga klasičnoga hadžiluka gdje bi braća neprekidno crpala nove sile u radu za preporogjaj srpsko-hrvatskoga naroda? Jesmo li mi zaista potpuno nesposobni da, u granicama našijeh sila, stvorimo nešto nalik na Galleria degli Uffizi, na Campidoglio, na Palazzo Ducale?

Klasičko tlo sila je i moć. Pogledajmo Rumunje i Grke. — Oni prvi, mješavina tolikijeh rasa, grupirali su se oko Trajanovoga stuba i odvažno su se privezali za stari latinski hrek, crpajući iz njega veliku političku silu, moćnu polugu pred Evropom za svoj narodni napredak. A slavensko-arbanaška mješavina nije spriječila Grke da se bogoljubno pozovu na Akropolu i Partenon, koji njima pripadaju mnogo manje nego li našoj rasi Orsinijev interkolumnij i bedemi ovjenčani likom Svetitelja. Krakovski kraljevski grobovi ne čuvaju li zar samu dušu poljačkoga naroda?

Druga je strana zadataka budućnosti sadržana sva u jednoj riječi : ljubav. Apstraktne otadžbine nema. Otadžbina je tlo rogjenja — natale solum — s kojim nas vezuju mrtvi, sakrivene sile tradicije, znane crte okoline, materinska riječ, mjesta koja su zaštitila i zagrijala naše cvjetanje, svjedoci naših radosti i naših bolova.

Čovjek koji svojim korenom ne dodiruje svu tu realnu cjelinu, taj podzemni humus, ne će nikada biti ništa drugo nego sanjar, utopista, gragjanin nekakve univerzalne otadžbine koje nigdje nema. Treba samo pogledati talijanski i njemački narod i kakav nam ugled oni daju lokalna patriotizma slivenoga sa procvjetanjem jedne jake, jedinstvene misli ! Mi ne ćemo imati nikada dovoljno snage da sagradimo lijepu narodnu gragjevinu, ako ne poštujemo i ne ljubimo onu koja nas je zaklonila od rogjenja, koja nam je upravo omogućila prostranije koncepcije, u dušu zasadila ono nešto osobito slatkoga, miomirisnoga što će i poslije ostati sastavni dio proširene domovine.

Tim ne razbijamo koplje za partikularizam koji je, na žalost, tako razvijen u našoj rasi. Partikularizam koji sretamo u našemu dvoimenome narodu, nije nego plod još jednako nerazvijene civilizacije. On se objavljuje kao surov ekskluzivizam, kao ksenofobija u istome plemenu, koja nije nikada bila crta visoko civilizovanoga Dubrovnika. Slobodni Dubrovnik, postojano ugrožen u svojoj nezavisnosti, opasan sa svijeh strana moćnim neprijateljima, nije za to nimalo bio manje širok i veledušan u svojim

koncepcijama, nego je kroz Gundulićevo pero proklamovao vjeru u solidarnost razdvojenijeh dijelova istoga naroda. A kad je, pod uticajem tjesnogrudnijeh elemenata, započeo da gubi tu široku svoju crtu, platio je to naglim opadanjem, sklerozom svoga nekada tako gipkoga i mnogostručnoga oganizma.

Ocevi osnovaše, obraniše, estetskim posmjehom uljepšaše one surove hridi na moru kroz mnogo stotina godina. Trpješe za njih, opjevaše ih dirljivo, a sa rimskom gordošću. Potomci, sto godina nakon nezaslužene propasti onoga hrama Slobode, neka saslušaju glas mrtvijeh. Neka rade kao priroda. Ona se nikad ne umara da kiti i tješi sakrušenu slobodu i one bezbrojne grobove pokoljenja izginulijeh u ljubavi k žilavoj nasljednici rimskoga genija na obroncima naših gora.

To će biti pravi spomen tužne stote obljetnice, a ujedno i najsigurnije sredstvo da se priloži dugotrajno gradivo ujedinjenju našega dvoimenoga naroda. Jer više nego li zvučnijeh programa, narod hitno treba novijeh podražalaca muževnijeh vrlina onijeh, te malo po svuda počivaju po tisućljetnim klaustrima i pod čempresima naše stare zemlje, od Svetoga Jakoba do Mihajla.

K r a j.

DODATAK.

A.

FRANCUSKO-AUSTRIJSKI SPOR O PODANSTVU DUBROVČANA U LEVANTI. (1816—1817).

Francusko - austrijski spor o podanstvu Dubrovčana u Levanti.

(1816—1817)

Saopštivši Dubrovčanima one stipulacije bečkoga kongresa koje se njih ticahu, Austrija mišljaše da je Dubrovnik i Dubrovčane definitivno skinula sa dnevnoga reda. Ali se ona u ovom računu prevari još za pune tri godine. Lako je bilo podvrći Republiku vojnoj okupaciji, izbrisavši je sa političke karte Evrope. Ali Republika ne bijaše stiješnjena na svoje hridi. Ona je na moru i od mora živjela. Ona je imala zastavu svoju po svim vodama Sredozemnoga mora i Levante, a ta je zastava imala svoju staru istoriju. Dubrovnik je imao svoje interese, svoje veze sa pomorskim državama, i najzad su Dubrovčani imali i osjećaje svoje, nezavisne od kancelarijskijeh osjećaja i misli. Dubrovnik je imao i mnogovjekovne veze sa Portom. Pa i te se veze teško mogahu prekinuti od prve ruke, kako je to željela austrijska kancelarija.

Iz cijele ove komplikovane situacije nastade diplomatska prepiska Austrije sa Francuskom s jedne, a s Portom z druge strane.

*
* *

Vidjeli smo u glavi IV. ove knjige kako su se Dubrovčani u Levanti držali prema Austriji i prema novome stanju stvari stvorenome još prije zaključenja bečkoga kongresa. To se držanje krajem godine 15-e i početkom 16-e provrže u otvorenu opoziciju. Gotovo

svi Dubrovčani u Carigradu, pomorci i trgovci, izjaviše svoje simpatije za Francusku. Pozivljući se na pravo opcije zajamčeno im pariskim ugovorom, otvoreno se odricahu nametnutoga im austrijskoga podanstva. Kad nijesu mogli da budu podanici Republike — tako većina umovaše — kad je Republika na kongresu ukopana, a oni će ostati Francuzi. Bijela zastava sa krinovima (fleurs-de-lys), tako slična bijeloj dubrovačkoj zastavi, zaštićavaše od mnogo vjekova dubrovačku trgovinu u Levanti.[1] Svi su dubrovački interesi u Carigradu, u Zmirni, u Arhipelagu bili vezani sa francuskom levantinskom trgovinom. Restauracija, pod ministrom inostranijeh djela, duc de Richelieuom, počimaše da se živo zauzimlje za francuski prestiž na Istoku. Kralj bijaše priznao dubrovačku zastavu i konsulat u Marsilji. Austrija bijaše za levantinske Dubrovčane i ne poznata i slaba. Ona, suviše, bješe zauzela otadžbinu oslobogjenu od Francuza, uz prkos najsvečanijim obećanjima zaštite i poštovanja Republičine nezavisnosti.

Dvadesetoga Januara 1816, u Peri, carigradskom predgragju, sedam šefova trgovačkijeh kuća, dva trgovca, dvadeset i četiri pomorska kapetana, svi Dubrovčani, i dva kapetana Bokelja, prijaviše se u kancelariju francuske ambasade, pa u svoje ime i u ime još drugijeh petnaest kapetana u onom trenutku odsutnijeh iz Carigrada, predadoše kancelaru sljedeću izjavu :

„Mi potpisani trgovci, kapetani i mrnari dubrovački ili rogjeni u drugijem gradovima Ilirskijeh provincija, izjavljujemo da, riješeni da se povučemo u Francusku i da postanemo Kraljevi podanici, u smislu čl. 17 pariskoga tu skoro obnovljenoga ugovora od 30. Maja 1814, izabrasmo Francusku Kraljevinu da

[1] Cf. našu monografiju : „Aleksandrijsko Pitanje (1572 do 1579)" Beograd, preštampano iz „Dela", 1906.

tamo živimo, pa smo se, usljed toga, odrekli našega dubrovačkoga gragjanstva, ili ma kojega drugoga gragjanskoga prava u Ilirskijem Provincijama, gdje bismo se bili mogli roditi. Pridržajemo sebi rok, odregjen gornjim ugovorom, da prodamo dobra koja bismo u Ilirskim Provincijama mogli imati.

Tražimo da kancelarija ambasade zavede u protokol ovu našu izjavu".[1]

Službeni ovaj spis prinugjavaše francusku vladu da uzme po tom pitanju načelno i presudno rješenje. Ali u Francuskoj, nakon drugoga pohoda Saveznika i sljedstvenoga drugoga pariskoga ugovora (20. Novembra 1815), nesrazmjerno težega za Francusku i za bourbonsku dinastiju od prvoga, vladaše zabuna, potištenost i malodušnost. Duc de Richelieu bijaše zamijenio Talleyranda, po izričnoj volji Cara Aleksandra. Umni ovaj ministar[2] morade predsjedati likvidaciji Napoleonove ostavštine, plaćati ogromne odštete sa-

[1] Tekst izjave nalazi se u izvještaju francuske kancelarije o kome će docnije biti govora. U tekstu se nadodaje: „suivent les signatures" (slijede potpisi), ali se ne navode. Da ih saznamo, obratismo se našemu prijatelju g. Boppu, prvom savjetniku francuske ambasade u Carigradu, koji nam odgovori da original odnosnoga akta — ako je ležao u Carigradu — više ne postoji, jer je god. 1830 požar uništio veliki dio arhiva francuskoga poslanstva i upravo sve spise od god. 1814—1820. G. de Billy, poslanički sekretar u ministarstvu inostranijeh djela u Parizu, poiskao je za nas odnosni original izjave u Arhivu Min. Inostr. djela, ali ga nije mogao naći. Sva je prilika, da je original poginuo u Carigradskom požaru.

[2] Fernand-Emmanuel du Plessis, duc de Richelieu, potomak kardinalov, 1766—1822. God. 1789 pogje u emigraciju, ugje u rusku službu, postade guvernerom grada Odese (1803) koji njemu ima da blagodari blagostanje i ljepotu, i nove Rusije (1804). Vrativši se u otadžbinu, po Napoleonovom padu, postade ministrom inostranijeh djela, 26. Septembra 1815.

vezničkim državama, pod postojanom kontrolom ruskoga poslanika u Parizu, Pozzo di Borgo, neprekidno davati Evropi novijeh garancija miroljubivijeh raspoloženja svoga Gospodara i uklanjati se zamjerama velikijeh i malijeh njemačkijeh država, bijesnijeh da već tada ne bjehu mogle raskomadati Francusku i oduzeti joj Alsaciju i Lorenu. Ma koliko je Richelieu odma prvijeh dana obratio bio pažnju na podignuće trgovačke francuske sile, njegova je prva dužnost bila ne izazivati nove sporove i zapletaje, naročito sa konservativnom Austrijom i sa njezinim ministrom Metternichom koji, nakon Talleyrandovoga pada, bješe ostao sa Aleksandrom pravi sudija kongresne Evrope.

U dubrovačkom pitanju, ovakvo stanje duše francuskijeh vlastodržaca urodi nesuglasicom izmegju pariskoga kabineta i francuske ambasade u Carigradu. Ova ne imaše u vidu nego li podignuće prestiža francuske zastave u Levanti, izdržavanje konkurencije sa Rusijom i Engleskom, okupljanje novijeh elemenata sile oko kraljeve zastave. Vlada naprotiv imaše za lozinku : sve za Francusku, ali ni afera, ni sporova !

U Junu se tačnije odredi situacija.

Čl. 17 pariskoga ugovora od 30. Maja 1814 odregjivaše : „U svim zemljama koje imaju ili će imati da promijene gospodare, ne samo na osnovi ovoga ugovora nego i poznijih aranžmana, dozvoljava se urogjenicima ili tugjincima, ma kakvoga položaja i ma kakve narodnosti, rok od 6 g o d i n a, računajući od dana ratifikacija, da raspolože kako im je drago svojom imovinom dobivenom prije oli poslije sadašnjega rata i da se povuku u onu zemlju koju će oni htjeti da izaberu."

Austrijska se vlada u početku držala ove opšte interpretacije : Dubrovčani u inostranstvu imaju se smatrati kao austrijski podanici. Samo ako se povuku u Francusku, zadovoljivši uslovima čl. 17, moći će se priznavati podanicima francuskim. Ali to oni mo-

raju jasno i službeno izjaviti, odrekavši se dubrovačkoga gragjanstva i svijeh prava koja se na to gragjanstvo odnose.

Ova se interpretacija ne mogaše osporavati. Ali francuska ambasada, nemajući naredaba iz Pariza, produži da sve Dubrovčane bez razlike zastupa i zaštićava kao francuske podanike, ne mareći za protestacije internuncija Stürmera. Jedino što učini francuski ambasador, Marquis de Rivière, koji se žestoko zauzimaše za podignuće francuske trgovine u Levanti, bî predavanje Mletačkoga Dvora (Palais de Venise) rezidencije nekadašnjega mletačkoga poslanika (baila). Austrija, nova gospodarica Mletaka, bijaše i nasljednica svijeh domova mletačkijeh poslanstava u inostranstvu.[1] Zajedno sa tom predajom, Rivière stavi jednu sobu Stürmeru na raspoloženje za arhive Mletačke i Dubrovačke Republike i saopšti internunciju da je dao naredbu svim francuskim konsulima u Levanti da predadu Mletačke i Dubrovačke konsulske arhive konsulima Njegova C. Kr. Apoštolskoga Veličanstva.[2]

Ali u pogledu zaštite Dubrovčana, Rivière ostade nepokolebiv, pa i tada kad Richelieu, na Vincentovo navaljivanje, uputi Rivièru naredbu u kojoj se naročito isticaše da francuska vlada objašnjava čl. 17 isto kako i austrijska. „Vaše Visočanstvo — pisaše Stürmer Metternichu — vidjeće iz priloženoga Richelieuovoga pisma,[3] da je Kraljevo ministarstvo,

[1] Tako pregje u austrijske ruke i Palazzo di Venezia u Rimu, jedna od najljepšijeh gragjevina talijanske gotike na poluostrvu. U njemu se sada nalazi austro-ugarska ambasada kod Svete Stolice.

[2] Mr. Deval à Mr. Stürmer, 21. Juna 1816 prilog Stürmerovoj depeši 26. Juna br. 12 B. D. A.

[3] Ovoga je pisma u aktima god. 1816 nestalo. Uopšte u navlakama ove i narednijeh godina u Državnome Arhivu mnoge depeše nedostaju.

smatrajući da Dubrovčani ni pod kakovim izgovorom ne mogu da se oslobode od vlasti i zaštite naše vlade, pa ako docnije hoće da traže kraljevu zaštitu, da to drukčije postići ne mogu nego li ispunivši uslove ugovora god. 1814 i nastanivši se u Francusku, da je još u Februaru poslalo gospodinu Devalu[1] uputstva u ovom smislu."

Da se Austrija sa tom izmjenom objašnjenja zadovoljila, spor bi se bio slegao. A Stürmer bi se bio i zadovoljio. Sa Devalom bješe uzeo sve mjere da se saopšti Dubrovčanima u Carigradu i u Levanti da se odreku dubrovačkoga gragjanstva ili da ne smiju priznati druge zaštite do austrijske. Ali bečka kancelarija pokvari sporazum, stavivši nove i neprimjenjive zahtjeve.

Ne uzimajući u prizrenje ogromnu razliku izmegju Dubrovčana u Dubrovniku i Dubrovčana na Istoku, Austrijsko ministarstvo izda nova uputstva Stürmeru odnosno primjene čl. 17 pariskoga ugovora. U tim uputstvima, tražaše vlada da se primanje Dubrovčana u tugje, odnosno francusko, podanstvo, podredi sitnim formalnostima : vlada — govoraše se — treba da steče uvjerenje da su Dubrovčani likvidirali svaku i najmanju svoju obavezu u Dubrovniku, da su platili poreze, namete, dugove itd. Pošto sve to učine, trebaće da prime od austrijske vlade zakonsko ovlašćenje da izagju iz zemalja Nj. C. Kr. A. Veličanstva. Dok se to sve ne zbude, Dubrovčani ma gdje se nalazili, imaju da se smatraju kao austrijski podanici, a ne drukčije. U stvari, dakle, vlada sužavaše pravo opcije. Izvršenje čl. 17 pariskoga ugovora činjaše zavisnim od svoje volje i uvigjavnosti, jer bijaše jasno da je vlada u svaki čas i u svakom pojedinom slučaju mogla odreći Dubrovčanima pravo da pregju iz jednoga podanstva u drugo pod izgovorom

[1] Otpravniku poslova prije Rivièra.

da je neko nešto dužan eraru ili privatnim licima. Što se, donekle, moglo opravdati za Dubrovčane nastanjene u Dubrovniku, ma da su vladina naregjenja i u tom slučaju mogla činiti iluzornom primjenu pariskoga ugovora, u Levanti se nije moglo nimalo opravdati. Formalnosti u tom slučaju bivahu bespredmetne. Šikana očevidna. „Jer — odgovarahu Francuzi — jedan dubrovački trgovac u Carigradu, koji ima tamo svoju trgovačku kuću, ako slučajno plaća porez u Dubrovniku, znači da on ima tamo neko imanje, pa to je imanje dovoljna garancija u rukama vlade da se naplati po zakonima mjesta. Ako li pak ima privatnijeh dugova, francusko će poslanstvo regulisati njegove poslove isto tako kako bi učinilo i samo austrijsko poslanstvo." Dakle? Sve su formalnosti izlišne. Pariski ugovor ne smije se izigrati. Pitanje se razvi i postade trgovinsko-političko. Rivière se ne mogaše izmiriti sa austrijskim stanovištem. Mjeseca Jula naredi sekretaru poslanstva grafu de Beaurepairu, vršiocu dužnosti kancelara ambasade, da mu podnese iscrpan izvještaj o toj stvari. Beaurepaire izradi i preda Rivièru 8. Jula jedan „Rapport sur une classe particulière de Ragusois qui veulent être sujets du Roi", — vrlo opširan i vješto izragjen spis, čija se analiza nameće našemu zadatku.[1]

Beaurepaire počimlje sa istorijskim pregledom situacije. „Dubrovačka Republika — piše francuski diplomata — osvojena od Bonaparta otragu deset godina, jedna je od onijeh zemalja koju je mir od 30. Maja otrgnuo od Francuske. Ali stanovnici one male države imahu vremena da svoje poslove i svoju trgovinu udese sa sistemom koji vladaše u ono doba.

[1] Izvještaj je ispisao iz Arhiva ministarstva inostr. djela u Parizu (Turquie. Mémoires et Documents, 31 fol. 182) gosp. Dr. Gavrilović, kr. srp. državni arhivar, i stavio nam ga je na raspoloženje na čemu mu usrdna fala.

Njihov okretni i umješni duh nalazio je, u ostalome, lako hrane u opštem pokretu poslova u Evropi. Ove dvije okolnosti, kojima treba još pridružiti staru i poznatu njihovu omrazu prema mletačkoj vladi, objašnjavaju nam možda izvor simpatije Dubrovčana k Francuskoj. Oni o toj simpatiji davaju blistava dokaza, nastojavajući sada da ih uzme kralj u red svojijeh podanika i da se s njima kao sa takvima postupa.

Na Austriju, današnju gospodaricu Mletaka, prenijeli su Dubrovčani osjećaje koje imahu prema Republici. A dva dogagjaja u posljednjim godinama dopriniješe da ih još jače privežu za Francuskoga Kralja.

S jedne strane, kad god. 1813 vladari i narodi kršćanstva objaviše rat Bonaparti i obećaše svakome povratak svojijeh starijeh prava, mala Dubrovačka Republika odazva se pozivu zauzevši svoj grad od Bonapartovijeh vojnika. Austrijske trupe zauzeše Dubrovnik provizorno, pak definitivno, baš u trenutku kad Dubrovnik ponovno zauzimaše svoju nezavisnost koju bijaše uživao kroz toliko vjekova.

Z druge strane, Kralj, kad se prvom vrati u Francusku, dozvoli Dubrovačkome Konsulu u Marsilji da javno vrši trgovačke poslove svoje male Republike i da istakne njezinu zastavu. Dubrovčani ne zaboraviše ni svoju zastavu priznatu u Marsilji, ni svoje zemljište oslobogjeno od njih samih, a za račun Austrije.

U ovom stanju stvari i odma po miru od 30. Maja, mnogobrojni Dubrovčani, koje trgovina bješe zadržala u Carigradu ili koji slučajno tamo pridolažahu, izjaviše želju da ostanu Francuzi. Kao takve ih ambasada i smatraše protiv samijeh intencija ministarstva, izrečenijeh u depeši od 17. Juna 1814. Ma koliko jako bilo raspoloženje da se udovolji željama Dubrovčana, jasno je da su oni sutradan po zaključenju ugovora imali da budu držani za austrijske,

a ne francuske podanike. Uživahu samo naročitu povlasticu da prije izmaka 6 godišnjega roka promijene austrijsko podanstvo i potraže drugu otadžbinu. God. 1810 gosp. de la Tour-Maubourg okoristi se ovim istim načelom odnosno ilirskijeh podanika koji šćahu da ostanu austrijski podanici u smislu bečkoga ugovora koji im u tu svrhu davaše isto tako 6 godišnji rok. Kako je Austrijski Dvor produžavao da štiti Ilirce koji ne bijahu više njegovi podanici, ali se mogahu kao takvi povratiti, on Internunciju stavi do znanja sve one razloge javnoga prava koje opet ovaj navede sa svoje strane kad mu njegov Dvor naredi otragu nekoliko mjeseci da protestuje protiv prava datoga Dubrovčanima da produže brodarenje pod kraljevom zastavom.

12. Decembra minule godine gospodin Internuncij učini prvi korak u ovom pitanju. Iz toga nastadoše mnogobrojna saopštenja izmegju odnosnijeh ministara i poslanstava. Riješeno sa nekijeh gledišta, sa izvijesnijeh drugijeh nije još dovršeno i gospodin poslanik (Marquis de Rivière) prinugjen je da traži nove instrukcije koje bi jedanput za vazda razriješile čvorove i poteškoće."

Nakon ovoga istorijskoga pristupa, g. Beaurepaire pristupaše opširnom razlaganju spora, kako smo ga mi u početku označili. Naročito se zadržavajući na posljednjoj naredbi austrijske vlade, primjećavaše da se, odnosno traženijeh formalnosti za opciju francuskoga državljanstva sa strane Dubrovčana, ima učiniti osnovna razlika izmegju onijeh te prebivahu u Dubrovniku i onijeh koji stalno nastavahu u Carigradu. Pa i za one prve Beaurepaire primjećavaše : „Uzgredice treba napomenuti, da Dubrovčani pretpostavljaju austrijskoj sve ostale vlade, ali naročito francusku, da na osnovi formalnijeh naregjenja jednog ugovora oni imaju pravo da u Francuskoj umnože broj kraljevijeh podanika i, kad bi

austrijska vlada mogla sprječavati njihov odlazak formalnostima koje joj se svide, da taj odlazak uopšte ne bi mogao ni da se izvrši, članak bi 17 bio naprosto izigran, jer bi j e d n a ugovorna strana mogla vazda, na uštrb one druge, prisvojiti sebi pravo da dozvoli ili ne dozvoli izvršenje pomenutoga ugovora."

Što se pak tiče Dubrovčana nastanjenijeh u Levanti, austrijske su pretenzije još neostvarljivije i protivnije svakome pravu. Razloživši pravničko gledište uopšte, kako i naregjenja francuskoga zakonodavstva odnosno primanja tugjijeh pomoraca u francusko državljanstvo, razlaganje koje izostavljamo, jer se odnosi na unutrašnje francusko zakonodavstvo, Beaurepaire iznosi poslaniku predlog da zatraži u Pariz tačna uputstva o načinu primanja kapetana, trgovaca i uopšte pomoraca dubrovačkijeh i eventualno ilirskijeh u francusko državljanstvo, a u izvršenju pariskoga ugovora. Beaurepaire predlaže da se od vlade zatraži za francuske konsulate i za ambasadu u Carigradu ovlaštenje da prime u podaničku vezu sve one Dubrovčane koji formalno izjave želju da budu upisani u odnosne pomorske i trgovačke spiskove.

„Rješavanje ovijeh pitanja — produžuje francuski diplomata — neminovno nas vodi na promatranje posla u suštini njegovoj, biva je li gornji predlog u političkom i trgovinskom interesu Francuske? Dubrovački kapetani i trgovci vrše tačno, inteligentno i štedljivo službu koju im povjerava imaonik jednoga tovara lagje (cargaison).[1] U nestašici brodova našega naroda koji bi mogli tovariti za Marsilju francuske robe za račun francuskijeh trgovaca u Carigradu, ovi nalaze više računa za svoje dopisnike (nalogodavce) u Marsilji i za same sebe da najme dubrovačke brodove. Kad nema u portu francuskijeh brodova, sila prilika

[1] Naši se trgovci naprotiv žale na izdatke koje provensalski kapetani čine na svojim brodovima (Beaurepaireova bilješka).

i prijeka potreba same trgovine prinugjavaju podjednako da se učini izuzetak naregjenjima koji se odnose na najam tugjinskijeh brodova. Ali u ovom slučaju nije li bolje da se n. pr. izbere jedan dubrovački brod pod zapovjedništvom kapetana odanoga Francuskoj, nego li brodu jonskijeh ostrva pod engleskom zastavom?"[1] Beaurepaire pominje kako je nekada sva trgovina u Levanti bila u francuskim rukama, kako je Francuska, blagodareći svojim kapitulacijama sa Portom, neminovno imala isključivati strance koji se primicahu francuskoj zastavi samo da bi s njom dijelili koristi i da bi joj oteli nešto od ogromnoga prometa. „Ostali kršćanski narodi u početku nijesu od levantske trgovine imali ništa, pak malo, zatijem malo više, a u dandanašnji imaju sve." Usljed toga propadanja, svi zakoni i sve naredbe o trgovini u Levanti treba da se izmijene. Oni ne odgovaraju više novome stanju stvari. „Od dana kad je kancelarija ovoga poslanstva reorganizovana od Nj. Preuzvišenosti Gosp. Markiza de Rivièra, ušlo je u Carigradsku luku 384 trgovačkijeh brodova. U ovom broju koliko brodova pripada francuskim državljanima? N i t i j e d a n . . . Trgovina ima, dakle, mijenjati svoj tok prema toku dogagjaja. Prije smo odbijali tugjince, jer šćahu jedan dio one koristi u trgovini koja nama isključivo pripadaše ; u dandanašnji treba da se naprotiv njima primaknemo, jer su oni privukli trgovinu k sebi.

Iskusni pomorci, umni komisijonari, Dubrovčani, postavši Francuzi i jače privezani francuskoj trgovačkoj sistemi, mogli bi uspješno pripomoći da se roba iz Levante uputi ponovno u Marsilju, jer ih dosta ima koji pogju u ovu luku za formalnosti propisane za primanje francuskoga podanstva ; toliko više će oni ići onim putem kad njihovi ovdašnji pofrancuzeni

[1] V. prilog B.

zemljaci ili naši trgovci od prije nastanjeni u Carigradu nagju da imaju računa da upute k Marsilji tovar koristan i za njihove korespondente i za nje same.

Da se povrati prestiž našoj zastavi koja je gotovo iščezla u Levanti, a naročito na ovoj skeli, ja ne bih mogao prezreti, šta više odbiti protiv njezine volje jednu trgovačku marinu koju možemo da zadobijemo bez troška i koja bi Kralju donijela oko stotine brodova, isto toliki broj iskusnijeh kapetana, 200 oficira i 2 do 3000 mrnara dobro izvježbanijeh. Jer se ne smije ignorisati da umješno pučanstvo Dubrovnika u dandanašnji traži jednu otadžbinu i jednoga suverena i da su emigracije mnogobrojne i danomične . . .

Uopšte dubrovački kapetani uživaju dobar glas u našoj kancelariji. Govori se, da su dubrovački trgovci umni i radini. Ali se nadodaje da su zagjevičari (chicaneurs). Nije ni čudo da se ova crta nagje u stanovnicima male zemlje koja je dugo vremena gnjavljena bila izmegju tri moćna susjeda, u neprekidnoj obrani svojijeh ugroženijeh prava. Kako nemahu sile da se obrane, pribjegavahu sitničarstvu i lukavstvu, obično oružje slabijeh i potištenijeh. Ali se ima držati, da će nova otadžbina, ako je prime, djejstvovati da izgube ovu manu, plod izvijesnoga položaja koji će s vremenom izmijeniti svoju prirodu i svoja naprezanja.

Za naših nedaća, opšte su hvaljeni bili Dubrovčani usluga radi iskazanijeh našim trgovcima, koji se služahu zastavom njihove Republike."

I Beaurepaire zaključuje : „Dok se nijesu izjasnili u saglasju sa čl. 17 ugovora 30. Maja 1814, Dubrovčani imaju biti Austrijanci. Ali oni ne će da budu Austrijanci, a kako se u ovome izvještaju ne govori nego o Dubrovčanima nastanjenijem u Levanti, jasno je da Austrijski Car, koji nije suveren zemlje gdje oni nastavaju, ne može da ih prinudi da žive po

njegovijem zakonima. Oni su nedavno izjavili gospodinu Internunciju preko apoštolskoga vikara, monsignora Fontona, da su u svojoj odluci nepokolebivi i ako ih sve inostrane kancelarije u Carigradu odbiju, da će se radije učiniti turskom rajom, nego li da se podlože njegovome — Internuncijovome — Dvoru.

Engleska i Rusija, ovo su glavni takmaci u Levantinskoj trgovini koju u početku držasmo mi sami. One zaštićavaju svojom zastavom i svoje brodove i brodove mnogobrojnijeh kapetana trgovinskijeh brodova grčkijeh... Pošto one nalaze da je nadmoćnost njihove politike i njihove trgovine interesovana u množenju njihovijeh štićenika jasno je da mi ne bismo imali raditi s naše strane u njihovu korist u istom smislu, a tako bismo uradili predavajući im ove iste kapetane i mrnare dubrovačke koji hoće da postanu podanici Luja XVIII.

Engleska govori, da će poslati u Maltu grčke brodove pod svojom zastavom, ako ih odbiju iz Marmarskoga mora. A Rusija, njezina je politika uvijek jednaka. Njezina je kancelarija u ovaj isti čas ponudila svoje usluge i svoju zaštitu Dubrovčanima, u nadi da će ih Francuska odbiti".

Što se tiče bečkoga kabineta, Beaurepaire misli, da će, u sadašnjemu stanju stvari, Austrija predpostaviti Francusku Rusiji i Engleskoj, ako bi Dubrovčani definitivno riješili da se koriste čl. 17, jer su ove potonje sile njoj najopasnije.

„Predpostavimo pak za jedan čas — produžuje Beaurepaire — da se, odstupivši od svoga sadašnjega sistema, Rusija i Engleska pridruže Francuskoj i zajednički odbiju Dubrovčane, ovi bi se, govore, učinili rajom. Bez sumnje bi se oni na ovo riješili tek u skrajnom slučaju, ali, na posljetku, ako pri tome ostanu, tada će Sultanovi podanici biti, u svojoj staroj želji da se trgovinski pomognu, izigrani, jer će dubrovačka marina dati važnosti i pokreta Osmanlijama, ako se njima pridruže.

Treba se, dakle, ozbiljno zapitati nije li samo po sebi korisno pridruženje dubrovačkijeh trgovaca i pomoraca našoj trgovini i marini i oduzimanje našim opasnim suparnicima ovoga pojačanja stanovništva, obrta i trgovinskoga pokreta."

Najzad Beaurepaire traži tačne instrukcije za francusku ambasadu, pa bile te instrukcije definitivne ili trenutne, samo da se pri tome imaju u vidu ove tri tačke :

1-o lica priznata u francuskoj kancelariji kao štićenici odregjena su da provizorno ostanu kao takvi, usljed dogovora gosp. Internuncija sa gosp. Devalom, sve dok ministar[1] dogovorno sa poslanikom barunom Vincentom ne uzme konačno rješenje odnosno Dubrovnika ili Iliraca u Levanti ;

2-o da su oni definitivno izgubljeni za Kralja i da će ih prisvojiti Rusija ili Engleska, ako ih francuska Ambasada udalji do vremena kad budu mogli ispuniti uslove što je Austrija postavila za promjenu podanstva ;

3-e da Dubrovčani u Levanti nijesu de facto podanici Nj. V. Cara Austrijskoga ako su i de jure takovi, jer oni ne će da ga priznaju za suverena i jer ovaj suveren nije u stanju da ih prinudi da se priznaju kao njegovi podanici."

Pitanje, tako jasno postavljeno, vuklo se kroz cijelu godinu 1816. Uz prkos junskim uputstvima hercega de Richelieua, koji šćaše po što po to maknuti sa dnevnoga reda svako razdražljivo pitanje s Austrijom, Marquis de Rivière spokojno produžavaše da štiti dubrovačke kapetane i trgovce, potpisnike januarske deklaracije. Stürmer nastojavaše iz svijeh sila da se francusko poslanstvo odreče protektorata, ali utaman. U svakom se pitanju saglašavahu, samo ne u ovom. Internuncij uputi Markizu 8. Avgusta

[1] Duc de Richelieu.

ponovnu molbu. „Ne preostaje mi drugo — govoraše Stürmer[1] — nego da se sa istim zadovoljstvom saglasimo u predmetu podanika i brodova ilirskijeh koji, žalibog, i ovdje i u drugim skelama Levante produžavaju da se kite protekcijom ambasade ili francuskijeh konsulata uz prkos nadležnim vlastima njihova sadašnjega suverena. A ipak su intencije francuske vlade odnosno ovoga pitanja vrlo jasno obilježene, kako dokazuje pismo Njegove Ekscelencije hercega de Richelieua gospodinu barunu Vincentu od 29. Maja čiji prijepis prilažem ovdje. Ja bih bio blagodaran Vašoj Ekscelenciji da se za jedan trenutak stavi u moj položaj. Molim je da mi jednu riječ uputi kako bih se opravdao pred mojim Dvorom odnosno tačke koja joj leži toliko na srcu (sur un point qui paroit lui tenir fort à coeur). Uzimljem slobodu da stavim Vašoj Ekscelenciji ovdje do znanja naredbu Dvora upućenu 4. Juna u Zadar i koju moram da stavim do znanja svim podregjenim austrijskim konsulatima.

Ali ja i suviše dobro osjećam da sva ova saopštenja ne mogu imati djejstva nego ako mi Vaša Ekscelencija obeća svoje saradovanje i ako francuski konsuli po skelama Levante saglasno drže isti govor."

Stürmer isprati Metternichu 10. Avgusta prepis gornje note melankolično nadodavajući : „Ne mogu da se pofalim njegovom (Rivièreovom) uslužnošću. On ne će da digne francusku zaštitu sa ono nekoliko Dubrovčana, koji, uz prkos svečanim stipulacijama četiriju velikijeh sila i jasnim deklaracijama gospodina hercega de Richelieua barunu Vincentu, produžavaju da se zloupotrebno služe francuskom zaštitom."

U Decembru pitanje jednako stajaše neriješeno, šta više, Markiz de Rivière uputi 31. Decembra mini-

[1] Ad depeša Metternichu 10. Avgusta br. 15 B. D. A.

starstvu inostranijeh djela energičnu notu, prilažući — ne znamo zašto tako kasno — izvještaj grafa de Beaurepairea.[1]

„Gospodine — pisaše ambasador — Vi ćete ovdje priložen naći prijepis jedne spomenice koju zatražih od kancelarije u prvijem trenutcima moga dolaska amo, toliko mi se predmet iste čini dostojnim ozbiljne i hitne pažnje . . . Ministar mi je odgovorio u opštim frazama i u dva retka, pa sam, toga radi, prinugjen bio da ga ponovno pitam za upustva.

Prijatno bi mi bilo, Gospodine, da u nastajnom rješenju uzimate izvijesna udijela i Vi. Vidjeli biste koliko je potrebno da se ne potpomaže ruski uticaj u ovoj prijestônici ; jer, ako ih Francuska odbije, Dubrovčani će se svi dati Rusiji, a ova će ih Sila ovdje primiti bez pogovora. Ona sa nestrpeljivošću, koju mi reg'bi potpomažemo, čeka na dan kad će Dubrovčani, odbijeni od Francuske, a, sa nesretnom upornošću, odbijajući austrijsko podanstvo, doći da umnože broj njezinijeh podanika. Ako ministarstvo svakako hoće da pomorske uredbe suprotstavi dosta prirodnoj želji da se broj naših kapetana i pomorskijeh trgovaca umnoži umješnim i odanim narodom, moglo bi se, dajbudi, odlučiti da se francuska ambasada i austrijska misija u ovoj prijestonici saglase u zajedničkim interesu njihovijeh Dvorova, da se šefovi dubrovačkijeh poduzeća nastanjenijeh u Carigradu ostave pod zaštitom Francuske, sve dok one budu saglasno uspjele da ih, sa blagošću, privedu posluhu prema njihovu zakonitom i prirodnom suverenu, Nj. C. Kr. A. Veličanstvu.

U ostalome, Revolucija je ostavila tako malo trgovačkijeh kuća u ovoj skeli, da se čudim koliko

[1] Le Marquis de Rivière à Mr. Roux, Chef de la Division du midi au département des Aff. Etrangéres. Pera, 31. Décembre 1816 Arch. Aff. Etr. Turquie, Mém. et Doc. 31 fol. 193 orig.

smo mi malo skloni da se poslužimo ugovorom koji nam podaje mogućnost da zadobijemo nekoliko poduzeća, od navike i po osjećaju njihovijeh šefova već Francuskoj privrženijeh.

Rad sam bio, Gospodine, ući s Vama u neke detalje koji će Vas staviti u mogućnost, da, do zgodne prilike, iskažete Kralju uslugu koju, po mome mišljenju, ne bi trebalo prezreti."

Roux ništa ne mogne da izdjejstvuje. Ministarstvo marine, vodeći računa samo o zakonskom formalizmu, i po svoj prilici o predstavkama marseljskijeh trgovaca, odreče Dubrovčanima „francizaciju" (la francisation) njihovijeh brodova i odnosni njihov upis u francusku trgovinsku mrnaricu, koji je toliko ležao na srcu francuskom glavnom zastupniku u Levanti. Usljed toga poraznoga rješenja, veći dio Dubrovčana proda svoje brodove Rusiji, kako predvigjaše Rivière, pa ta tjesnogrudna mjera francuske vlade svede diplomatsko pitanje izmegju Francuske i Austrije na prostu interpretaciju odnosnoga članka pariskoga ugovora. Političko-trgovinski interes iščezne. U Januaru 1817, francuski ambasador u Beču, Comte de Caraman, saopšti Rivièru da se sa Metternichom saglasio u smislu pregjašnjega aranžmana izmegju Stürmera i Devala. Dubrovčani, dakle, koji su izjavili da ne će da prime austrijsko državljanstvo i koji de facto uživaju već sada francuski protektorat, biće priznati kao francuski podanici, a drugima koji, u šestogodišnjemu roku, pred austrijskim vlastima izjave da traže francusku zaštitu, daće se sve one slobode koje se osnivaju na tekstu pariskoga ugovora. O tom rješenju Rivière izvijesti Stürmera 21. Februara, udarajući i sam na okolnost prodaje dubrovačkijeh brodova Rusiji, prodaja koja oduzimaše pitanju svu pregjašnju važnost.[1]

[1] Arch. Aff. Etr. Corr. polit. Turquie, t. 230 fo. 218. Copie.

Ali stvar ne ostade ni pri tom formalnom uspjehu. Richelieu uputi 25. Marta Rivièru konačne instrukcije,[1] značajne i za malodušnost francuske vlade i za grješnu lakomislenost i neupućenost departmana inostranijeh djela.

Richelieu odbijaše Dubrovčane. Zabranjivaše Rivièru da produži zaštitu nad levantinskijem našijem sugragjanima. Pozivaše se na slično postupanje Austrije „kad bješe ustupila Francuskoj Dubrovačku Državu (lorsque l'Autriche céda à la France l'Etat de Raguse) ! Richelieu pokazivaše da mu je istorija francuskoga vladanja na našim stranama nepoznata. Brkaše predaju Dalmacije i Boke Kotorske u požunskom, odnosno u schönbrunskom, miru sa istorijom Dubrovnika koji god. 1805 ostade poštegjen od jedne i druge okupacije, a od 1806 do 1814 neprekidno bijaše podložen Francuskoj.[2] Ovakovim se argumentima rukovogjaše francuska vlada i ovoliko pažnje obraćaše na iscrpni Beaurepairov memorandum !

Ako se Dubrovčani, po Richelieuovim uputstvima, hoće da stave pod zaštitu Francuske, njihova izjava u francuskoj kancelariji u Carigradu nije dovoljna, nego treba da ispune sve uslove postavljene u našim zakonima za primanje u francusko podanstvo i su-

---

[1] Ibid. ff. 227—228.

[2] Ovo nije ni prvi, ni potonji, a ni najeklatantniji primjer parvae sapientiae evropske diplomacije prema istočnoj poli Evrope. O tom neznanju imamo još iz god. 1878 tipičan slučaj iz života lorda Salisburya. Kad se ono Porta nećaše da preda Bar i Ulcinj Crnoj Gori, Salisbury predloži, u jednom sastanku diplomata u Londonu, g r a d K o t o r kao kompenzacioni objekt namijenjen Crnoj Gori, držeći da pripada Turskoj ! Na predstavku uprepašćenoga austrijskoga poslanika, engleski pod — sekretar inostranijeh djela (Beaconsfield bijaše ministar) dosjeti se krupne grješke i trže, izvinjavajući se, svoj predlog. Ovu nam je anegdotu ispričao jedan engleski diplomata.

više treba da u smislu francuskijeh zakona podlože naturalizaciji svoje brodove. „Ja mislim, dakle, gospodine poslaniče, zaključivaše ministar, da Vi i konsuli Njegova Veličanstva u Levanti imate apsolutno odreći francusku zaštitu Dubrovčanima u levantinskim skelama, osim ako dokažu zakonskim ispravama da su zadobili pravo na Kraljevu zaštitu." Od ovog istog trenutka imala je da prestane i svaka francuska zaštita dubrovačkijeh brodova.

Metternich mogaše, dakle, opet da zabilježi jedan uspjeh. Richelieu zadavaše trgovini svoga naroda osjetljiv udarac, a dubrovačka mrnarica u Levanti, sa svojim konačnim rasulom, udaraše pečat na propast istorijske individualnosti matere-otadžbine na Jadranskome Moru.

B.

TURSKO-AUSTRIJSKI SPOR O PORTINOM SUZERENSTVU NAD REPUBLIKOM. (1816—1819).

Tursko-Austrijski spor o Portinom suzerenstvu[1] nad Republikom.

(1816—1819).

Ostavili smo godine 1815 Portu demoralizovanu, potištenu, ali uskošenu.[2] Sultan Mahmud, ma koliko

[1] Ma da na ovome mjestu ne možemo u dugo i široko objašnjavati ovo pitanje Portinoga „suzerenstva" nad Dubrovnikom, primjetićemo ipak da o p r a v o m s u z e r e n s t v u nije moglo biti govora, kako su, u ostalome i Talleyrand i Metternich dobro bili razumjeli. Mi ćemo samo ovdje ponoviti naše već jednom izrečeno ubjegjenje (Dubrovnik i Osmansko Carstvo, I., 76—82) da plaćanje danka koji nije nametnut bio na osnovu pregjašnjega prava osvajanja, ne može važiti kao isključni criterium za prosugjivanje dubrovačko-turskoga odnosa. Kako bi n. pr. Republika bila smjela dva puta i najsvečanije sklopiti zaštitni ugovor (traité de protection) sa Ćesarom, kao nosiocem krune Svetoga Stjepana, da je bila u potpunom smislu ove riječi vasalna Portina država ? I kako bi bila mogla akreditovati prave poslanike i priznate kao takve (u Beču, Parizu, Napulju itd.) da je bila smatrana vasalnom državom ? Kancelarijska frazeologija protiv činjenica ništa ne vrijedi. Istina je ova, da je odnos Republike prema Porti bio odnos sui generis, da se od XV. do XIX. vijeka čas jače, čas slabije ispoljavao prema prilikama i da je, najzad, sama Republika, sa naročitim zadovoljstvom, isticala Portina suzerenska prava, kojijeh u pluralu nije uopće ni bilo osim pomenutoga danka, na što se u toku svoje istorije Dubrovnik obavezao bio prema mnogim drugim državama, kad je god u njenom interesu bilo da obrani svoju nezavisnost od lakomijeh pogleda kršćanskijeh Sila (Cf. projekt Natalijeve misije). Sa ovom kratkom napomenom nijesmo ni iz daleka iscrpli ovo pitanje, ali je ovo dovoljno za razumijevanje diplomatskijeh sporova o „suzerenstvu" Porte nad Republikom i za Napoleona i za Frana.

[2] Gl. IV. ove knjige.

energičan, bio je suviše mudar da bi se razbio sa onom Silom koja ga najuspješnije mogaše zaštićavati od ruskijeh napada. Metternichu, dakle, poručivaše da je Austriji blagodaran na simpatijama i zauzimanju, ali ga ujedno vrijegjaše sans-gêne austrijskijeh svojatanja. Sa sjevera duvaše oštar vjetar. Aleksandar držaše pod zastavom preko polovice milijuna vojnika. Tražaše kavgu. I ne samo ne ispunjavaše obaveze bukureštskoga ugovora, nego se žaljaše na Portu da ne drži obaveze svoje i otvoreno podržavaše Srbijance. Njegov poslanik u Carigradu, graf Strogonov, uzimaše visok ton. U kratko, sa strane Rusije Sultan imaše svakoj neprijatnosti da se nada. Ni s drugim Silama Sultan ne bijaše zadovoljan. Ako je Austriju, ma koliko u tom popustljiv, neprekidno podsjećao na Dubrovnik i tražio da se povrati Republika a s njom i odnosno njegovo suzerenstvo, sa Engleskom imaše isto tako ozbiljan spor oko Jonskijeh Ostrva. Još jedanput u istoriji Dubrovnik i Jonska Ostrva — drevni ostrišci Vizantijske Imperije — stajahu upored na dnevnom redu diplomacije i sudbina onoga ukrštavaše se sa sudbinom ovijeh! Ali koliko li prijatniji bijaše udes grčkijeh ostrva!

Usljed nesporazuma izmegju Sila, o kome smo već govorili,[1] ostrva zadobiše relativnu nezavisnost pod visokim protektoratom Engleskoga Kralja.[2] Nakon dugijeh i zapletenijeh pregovora, Austrija, Engleska, Pruska i Rusija potpisaše 5. Novembra 1815 u Parizu ugovor, „prožete — govorahu — željom da utvrde sudbinu jonskijeh sedam ostrva i da zajamče stanovnicima istijeh nezavisnost, slobodu i sreću." Ova je

[1] Gl. IV.

[2] O ovoj nezavisnosti kojom bi se Dubrovnik bio potpuno zadovoljio, Ugo Foscolo, po majci Jonjanin, govoraše kao o „najservilnijoj nezavisnosti" (servilissima indipendenza)! Pismo lordu Hollandu, Jula, 1817, Epistolario I, 315.

dirljiva diplomatska frazeologija značila ovo : odnosno D u b r o v n i k a saglasni smo bili svi da zadovoljimo austrijskoj požudi jer ga niko od nas ne svojata, ali J o n s k a O s t r v a ne damo ni Austriji, ni Rusiji. Ostrva u rukama Engleza, a „nezavisna, slobodna i sretna" — t. j. malo, ali ne sasvijem engleska — najbolja su garancija protiv eventualnijeh nasrtaja na neprikosnovenost Turske, protiv nasrtaja Rusije.

Po ovom ugovoru, ostrva Krf, Kefalonija, Zante, Santa-Maura, Itaka, Cerigo i Paxo imahu sastavljati — ne više „po ugledu Dubrovačke Republike"[1] — jednu slobodnu i nezavisnu Državu, pod nazivom Sjedinjenijeh Država Jonskijeh Ostrva (Etats-Unis des îles Ioniennes, čl. 1). Država je postavljena pod neposrednu i isključnu (immédiate et exclusive) zaštitu Kralja Velike Britanije, koji će potvrditi ustav izglasan u jednoj zakonodavnoj skupštini nove države. Kralj će šiljati na ostrva[2] jednoga Lorda Visokoga Komesara (Lord Haut Commissaire) koji će u njegovo ime „obraćati naročitu pažnju na upravu i na opšte zakonodavstvo ovijeh Država" (čl. 3). U tvrgjavama i utvrgjenim mjestima na ostrvima Engleska će držati svoje garnizone „da bezuslovno zajamče stanovnicima Sjedinjenijeh Jonskijeh Država sve koristi te se izvijaju iz visoke zaštite kojoj su podloženi". (čl. 4.) Trgovačku zastavu rečenijeh ostrva priznaće sve ugovorne Sile kao zastavu slobodne i nezavisne Države.[3] Kod Sjedinjenijeh Država ne će biti akreditovani diplomatski predstavnici, nego samo trgovački agenti ili konsuli.[4] Na posljetku, u čl. 8 pozivahu se sve Sile potpisnice bečkoga ugovora da pristupe ovoj konvenciji. Osim toga, pozivahu se da na nju dadu svoj pristanak : Kralj obiju Sicilija i O t o m a n s k a P o r t a.

[1] Cf. Gl. I, Knj. I.

[2] Rezidencija : Krf (Corfù).

[3] Na njoj će se ukrštavati znak britskoga protektorata (čl. 7).

[4] Mjera obazrivosti engleske vlade !

Blagodareći, dakle, s jedne strane Engleskoj i nesuglasicama Velikijeh Sila, ali z druge i zauzimanju jednog sina onijeh ostrva, Korfiote Capo d'Istrije, koji, prešavši u rusku službu, bješe osvojio simpatije Cara Aleksandra,[1] Jonska Ostrva, koja tek god. 1800 bjehu započela nezavisni život po ugledu Dubrovnika, doživješe nakon prekrojenja evropske karte povoljniju sudbinu od staroga njihova modela! Engleska s tim ugovorom zadobivaše u Sredozemnom Moru staciju prvoga reda. „Jonska Ostrva bijahu kao predstraža s koje Englezi, prateći ruske intrige, promatrajući i uzdržavajući Grčku, mogahu za nekoliko dana stići na Dardanele i do Carigrada".[2] Ali još u doba pregovora, Senat sedam ostrva bješe sproveo kongresu memorandum, po Capo d'Istrijinom nagovoru, u kome tražaše ne samo priznanje nezavisnosti Republike, nego i prisajedinjenje pregjašnjijeh mletačkijeh gradova Preveze, Parge, Vonice i Butrinta na arbanaškoj obali suproć Krfu, pozivljući se i na

[1] Ivan graf Capo d' Istria, rogj. u Krfu god. 1776 pregje u rusku službu nakon tilsitskoga ugovora kad mu otadžbina bi definitivno predata Napoleonu. Izvanredni poslanik u Švicarskoj nakon boja kod Lipskoga, punomoćnik na pariskom sastanku i na Bečkom Kongresu, Capo d'Istria bi snažni zagovaralac prava svoje male otadžbine, a ujedno i prijatelj Francuske. Pridružen ministru inostranijeh djela Nesselrodu, dade ostavku i zavuče se u Ženevu kad vidje da Car Nikola šuruje sa Turcima protiv Grka. U Ženevi ga nagjoše sunarodnici i god. 1827 ponudiše mu predsjedništvo Grčke. Capo d' Istria iskrca se u Grčku god. 1828 malo vremena nakon boja kod Navarina. U trenutku kad počimaše da energično radi na svom teškom i odgovornom položaju i da osvoji simpatije i saradnju Velikijeh Sila za svoju mukotrpnu zemlju, braća Konstantin i Gjorgje Mavromihalis umoriše ga (27. Septembra 1831) iz osvete što im je, za trajanja stranačke borbe, uapsio bio oca.

[2] Lavisse-Rambaud, X, 169.

teritorijalno stanje za mletačke vlade i na potrebu jedne defenzivne prekomorske linije, napučene, u ostalome, jednoplemenim stanovništvom.[1]

Ali Porta, koja prijekim okom gledaše na parisku konvenciju, ne samo odreče svoj pristanak, nego, šta više, najodrješitije protestova protiv eventualnoga ustupanja pomenutijeh gradova bilo Engleskoj, bilo uspostavljenim „Sjedinjenim Državama". Na nezadovoljstvo engleske vlade, Mahmud izjavi engleskome poslaniku da on parisku konvenciju smatra kao uniženje svoga ugleda i kao vrijegjanje svojijeh suverenskijeh prava, a da za Pargu i Butrinto nikad ne će pristati da se odvoje od turske teritorije. Ovi su gradovi, sa Prevezom i Vonicom, zaista prisajedinjeni bili Turskoj ugovorom od 21. Marta 1800. Jedini uslov bijaše taj, da će stanovnici, kao hrišćani, slobodno uživati svoje vjeroispovjedanje, svoja privatna i gragjanska prava sa municipalnom vladom.[2] U njegovoj misli, Jonska Ostrva i Dubrovnik bijahu dvije uvrjede, dva atentata. Engleska i Austrija bijahu mu se žestoko zamjerile zbog ta dva svojatanja. Odričući i jednom i drugom aktu svoju formalnu akcesiju, mišljaše da će jednu kroz drugu držati u strahu.

---

[1] Le Sénat des Sept Iles Joniennes à l'Empereur de Russie, 9./2., Maja 1814. Pismo priloženo exposéu grafa Capo d'Istrije, kao posrednika svojijeh zemljaka, u Rodocanachija. Op. cit. 248 do 250. Ovi gradovi imahu prvoklasan interes za Mlečiće. Preveza bijaše ključ prostranoga Artskoga zaliva, Parga bijaše veliko stovarište pomorske trgovine sa srednjom Albanijom i vezivaše ovu sa Krfom, Vonica služaše kao izvozno mjesto za južni Epir.

[2] Čl. 8 „Les lieux de Prevesa, Parga, Vonitza et Butrinto situés en terre ferme et détachés de Venise, étant contigus à l'Albanie, seront ainsi que leurs dépendances, et attenances annexés aux Etats de la Sublime Porte et lui appartiendront désormais." U narednom članku pominjaše se gornji uslov.

U Januaru god. 1816 Reis Efendi se otvori austrijskom prvom dragomanu Testi.[1] „Opšti se mir zaključio — reče mu — Sile nijesu ispitale nego svaka samo svoje interese i uzele su nekakve odredbe s kojima se ne mogu svi saglašavati. Megju ostalijem riješile su o sudbini Jonskijeh Ostrva, a da nijesu ni računa vodile o Visokoj Porti." Stürmer, saopštavajući ovu Reisovu izjavu Metternichu, primjećavaše da o Dubrovniku Reis nije ni riječi progovorio. „A ipak očekujem da će se otomansko ministarstvo koristiti prvom prilikom da ozbiljno započme razgovor o dubrovačkoj aferi koju je dosada samo dodirnulo. Naši su razlozi neosporivi i nadam se da će mi uspjeti da poništim sofizme koje bi nam htjeli suprotstaviti Portino samoljublje i nagovaranja nekoliko dubrovačkijeh intriganata.[2] Englezi će, sva je prilika, imati više da čarkaju oko buduće političke egzistencije Jonskijeh Ostrva. Porta će nesumnjivo morati da popusti, sa mnogo odvratnosti, ali ne vjerujem da će je Engleska ikad skloniti, kako se nada, da pristane na ugovor formalnim aktom."

Engleski otpravnik poslova, Frere, nastojavaše, megjutijem, da zagrije svoje austrijske, ruske i pruske kolege na uspješne korake kod turske vlade u cilju priznavanja pariskoga ugovora. Rusija i Pruska obećaše da će izvršiti poluslužbenu presiju preko svojijeh dragomana. Za Austriju intervencija bijaše, kako Porta predvigjaše, delikatnije prirode. „Stvar je — piše Stürmer — za mene neizmjerno delikatnija, dubrovačke afere radi. Ali da ne bi engleski ministar ni najmanje posumnjao u moju dobru volju, naložio sam i ja savjetniku Testi da saglasno radi sa svojim ruskim i pruskim kolegama. Ali pri tome da bude obazriv, kako nam zapovijeda naš naročiti položaj prema Porti."

[1] Stürmer Metternichu, 10. Januara 1816 Türkei, Polit. Berichte 1816. B. D. A.

[2] Stürmer je očevidno ciljao u prvom redu na Miha Božovića.

Engleski otpravnik poslova nije bio zadovoljan sa Stürmerovim držanjem. Zauzimanje austrijskog internuncija u početku toplije, ohladi se progresivno kako je Porta upornije držala otvoreno pitanje o Dubrovniku. U Martu, Frere se požali lordu Castlereaghu na mlitavost austrijske intervencije. Ujedno tačno prozrevši razloge Stürmerove uzdržljivosti, primjećavaše ministru :[1] „Pravo je objašnjenje ovijeh tegoba bez dvojbe to — po mome shvatanju — krivo mišljenje da će, uzdržavajući se od živa gonjenja Porte po ovom predmetu, on lakše uspjeti da zadobije njezin pristanak na aneksiju Dubrovnika austrijskim zemljama.[2] Mene u tom mišljenju podržava sam govor kojim se poslužio prema meni, a naročito me dirnulo što me, za našega potonjega razgovora, zapitao da li sam ja štogod o tome natuknuo Reis Efendiji. Ali, ma da s moje strane ne bi opravdano bilo da uskoravam neposredne interese vlade Njegova Veličanstva sredstvima kojima bi se osporavala izvršenja ma kojijeh drugijeh aranžmana koje je Njegovo Veličanstvo sankcionisalo, bojim se da će u sadašnjim prilikama malo biti koristi od austrijskoga ministra, osim ako ga uzmogu ubijediti da, zadobivši Portin pristanak na ugovor odnosno sedmero ostrva, biće učinjen jedan korak k pristajanju na ostale odredbe učinjene od Savezničkijeh Sila. Onaj bi dogagjaj prije olakšao nego li otežao riješenje dubrovačkoga pitanja."

Engleska argumentacija bijaše, dakle, u korist Austrije, kako se, u ostalome, od Castlereaghove vlade nije drugo moglo ni očekivati. Ali Stürmer bijaše nevjerovatno obazriv čovjek. Portino ga uporno držanje zaplašivaše. Njegova se akcija ukrštavaše sa

[1] Mr. B. Frere to lord Castlereagh, Constantinople, March 11, 1816 Correspondence of Viscount Castlereagh, Vol. XI, str. 196.

[2] . . . „He shall the more easily succeed in obtaining her consent to the annexation of Ragusa to the austrian dominions."

*

neraspoloženjem francuske ambasade i sa tajnim radom Miha Božovića koji cio svoj uticaj pruskog diplomate i čestitoga čovjeka — a bijaše velik — bacaše na kantar za ostvarenje posljednjijeh dubrovačkijeh nadanja. I Metternich mu obraćaše pažnju na Božovićeve „intrige", a Stürmer mu odgovaraše da ga te intrige nimalo ne čude. „On ne može da zaboravi da je Dubrovčanin i ne će nigda Austriji oprostiti što je prisajedinila Dubrovnik svojim zemljama".[1]

Metternich poručivaše Stürmeru neka dobro ubijedi Portu da bi utaman gradila svoju politiku na nesuglasicama Velikijeh Sila. Nakon džinovskoga naprezanja Evrope da se riješi Napoleonove hegemonije, nakon bečkijeh odredaba i pariskijeh ugovora, Evropa se sva smirila u jedinstvu i u potrebi spokojstva. „Najudesnija predradsuda koju bi mogla gajiti Porta — pisaše Metternich 5. Juna — predradsuda koju joj moramo oprostiti jer je i suviše podržavaju duhovi strašljivi i malo na visini pravoga stanja stvari, bila bi ta, o mogućnosti svagje izmegju Velikijeh Sila, čiji je sporazum sretno kraju priveo toliko prostranijeh i sretnijeh poduzeća. Ja tvrdim ne samo da nema nikakve vjerovatnosti da bi se takva nesreća mogla dogoditi, nego da lični harakter Suverena, njihova uzajmična intimnost, duh kojim su prožeti njihovi kabineti i danomični njihovi sastanci čine ovakvu nesreću nemogućom.[2]

Metternich, sam glavni faktor novoga evropskoga stanja, bijaše u ovom slučaju i najpozvaniji tumač inaugurisanoga evropskoga mira. Svaka bi druga Sila bila razumjela ovaj jasni, samosvijesni govor. Ali Metternich nije računao sa istočnjačkom „vis inertiae"

[1] „ Quant aux intrigues de Mr. Bosgiovich, elles ne m' étonnent nullement. Il ne peut pas oublier qu'il est Ragusois et il ne pardonnera jamais à l' Autriche d' avoir incorporé Raguse à ses Etats". Stürmer Metternichu, 12. Jula 1816 br. 13 B. D. A.

[2] B. D. A. ibid.

i žilavošću Visoke Porte. Ona se svemu tome činjaše nevješta. Ni za jonski, ni za bečki ugovor, u koliko se odnosio na Dubrovnik, ona u svom tefteru nemaše mjesta. Nadaše se da će vrijeme — faktor na Istoku najvažniji — donijeti sa sobom kakav povoljni preokret. Tako se iskoturaše mjeseci i držanje se Porte nikako ne mijenjaše.

Najzad se Metternich riješi da Portu definitivno urazumi, ma koliko mu neprijatno bilo dubrovačko pitanje uopšte iznositi u diskusiju. Ministar uputi 10. Oktobra Stürmeru opširnu depešu koja je, u njegovoj misli, imala Porti i u formi i u suštini presjeći svako nadanje u povratak status quo.

Uputstva su Stürmeru glasila :[1]

„Koliko je otomanska Porta dosada brižljivije izbjegavala da primi do znanja i da jasno prizna odregjenja pariskoga ugovora kao što i bečkoga kongresa, toliko u nas ima da življa bude želja da odstranimo svaku sumnju ili svako pravo te bi Divan mislio da ima i da prije oli poslije iznese na teritorijalno stanje Austrijske Monarhije kako je formalno potvrgjeno Velikim Silama.

Jedina tačka u kojoj bi se nešto slična moglo dogoditi, bilo bi nekadašnje Portino suzerenstvo nad Dubrovnikom.

Izlišno je podsjetiti da je dubrovačka oblast dospjela u vlast Austrije silom oružja biva osvajačkim pravom (durch das Eroberungsrecht). U trenutku kad su c. kr. trupe proćerale iz Dubrovnika Francuze, stari je oblik vladavine (Regierungsform) odavna bio porušen, a s njim i iščezla vasalna veza sa Otomanskom Portom, a da Divan, ni u trenutku raspusta Senata sa strane Francuza ni docnije za francuske

[1] Br. 6092, Politische Weisungen nach Constantinopel 1816 B. D. A. Ova je depeša izuzetno napisana na njemačkom jeziku. Mi je, zbog svoje programatične važnosti, donosimo u cjelini.

vladavine, nikakvim megjunarodnim aktom nije prigovorio ili protestovao. Ta se Portina pasivnost utvrgjuje još više faktom, da, po raspustu Senata, Porta nije dozvolila poslaniku Senata ni da ugje u prijestônicu, nego da ga je pri njegovu dolasku u Drinopolje nesaslušanoga otpravila kući.[1] Ma da je Porta ovim postupkom dovoljno dokazala svoje prećutno priznanje novoga reda stvari u Dubrovniku kao što i odreku svoju na sva starija svoja suzerenska prava, Njegovo Veličanstvo ipak suviše osjeća živu želju da unaprijed odstrani ma koje nesporazumljenje u prijateljskim odnosima koji postoje izmegju Previšnja lica, a da ne bi i ovu tačku sa zajedničkim i povjerljivim sporazumom stavilo van svake diskusije.

Najpodesniji trenutak za ovakve pregovore sa Portom odista bio bi ovaj, kad se sadašnji pregovori Veliko-Britskoga poslanstva odnosno Protektorata nad Jonskim Ostrvima i odstupanja Parge primiču kraju. Jer bi s jedne strane pravo bilo da se Divan ukaže prema ovome Dvoru, od kojega je primio toliko dokaza iskrena saučešća, i tolikijem još može da se nada, bar toliko predusretljiv koliko je bio prema onadašnjoj francuskoj vladi, a z druge strane zastupstvo Sila, koje su sapotpisale pariski traktat, naročito Velika Britanija dužne su korake Njegova Veličanstva do potrebe isto tako da aktivno podupru, kako su one poduprle stvar Jonskijeh Ostrva, i uopšte su dužne da sadjejstvuju u svakom pregovoru koji bi se odnosio na izvršenje zajedničkijeh zaključaka pariskoga ugovora i bečkoga kongresa.

Drugi predmet, čije bi riješenje putem prijateljskoga sporazuma sa Portom u ovoj istoj prilici trebalo željeti, jeste predaja zemljouza (Erdstriche) kojima je austrijska teritorija presječena nad Dubrovnikom i ispod njega.[2]

[1] Cf. ovdje Gl. II. Timonijevu depešu o neuspjehu Natalijeve misije bečka je kancelarija, dakle, dobro upamtila bila!

[2] Klek i Sutorina.

Vaša je Ekscelencija upućena u administrativne poglede koji nas prinugjavaju da tražimo prisajedinjenje ovijeh neznatnijeh zemnijeh uvorâ (Landzungen). Vaša će Ekscelencija ujedno razumjeti iz topografske karte, u svoje vrijeme odposlate, kao i iz statističkoga priloga, da se tu radi o neznatnoj površini od najviše 2□ milje neplodna, krševita zemljišta koje nije nikad imalo prave cijene za Portu, a u ovijem izmijenjenijem prilikama, za nju ne samo ni od kakve koristi, nego li je, po svojoj prirodi, naročito podesno bilo da izazove neprijatne izlišne zaplete isto toliko Porti koliko nama.

Na osnovu primljenijeh izvještaja, na onijem zemljama nema ni mohamedanaca, ni džamija, ni grobova. Mali broj porodica koje tamo nastavaju Morlaci su privrženi grčkoj vjeri, pak ili mogu pod austrijskom vladom i unaprijed nesmetani vršiti svoju vjeroispovijest ili, ako hoće da se isele, mogu u izvijesnome roku po volji prodati svoja imanja. Ova bi se ista dozvola dala i onim susjednim Bošnjacima koji bi imali kakvo imanje na pomenutijem zemljouzima.

Ostavljam Vašoj Ekscelenciji na uvigjavnost ne samo da izabere najpodesniji trenutak za rečene pregovore, nego i da odluči što bi za postignuće cilja korisnije bilo ; da se ova pitanja odijeljeno ili zajedno rasprave. Hoću još samo da nadodam, da će povoljan rezultat biti osobito prijatan Njegovu Carskome Veličanstvu".[1]

Kad ko hoće da od protivnika iznudi nekakav ustup, lakše će to postići ako zatraži još nešto preko prvoga zahtjeva. Tako ono prvobitno traženje prima kao vid sporednosti, nečesa što je već na putu koncesije ; protivnikova se pažnja iznenada obrne na novo, sporedno pitanje koje najednom izgleda kao glavno.

[1] „und glaube ich beifolgen zu sollen, dass der günstige Erfolg Seiner Kaiserlichen Majestät zu besonderem Wohlgefallen geruhen wird."

U konkretnom slučaju, Metternich, sa ironičkom bezazlenošću, ne samo tražaše da se Porta odreče suzerenskijeh pretenzija nad Dubrovačkom Republikom, nego tražaše još i ustup komada turske teritorije — ako i malijeh i neznatnijeh — koje u karlovičkome miru (26. Januara 1699) dubrovačka diplomacija, dogovorno sa turskom, bijaše otela Mlecima da opaše Republiku sa sviju strana teritorijem Imperije. Glavno pitanje ustupaše, dakle, mjesto sporednome. Porta će se — mišljaše austrijski ministar — radije odreći maglovite i neostvarljive pretenzije na netursku zemlju, nego li će ustupiti komadić svoje zemlje.

Odnosno Dubrovnika, Metternichove argumentacije obasjavaju politiku kojom bijaše prožeta Evropa bečkoga kongresa, Austrija naročito. Pravo na Dubrovnik osnivaše se za Austriju, po izričnom Metternichovom priznanju, na Eroberungsrechtu, na pravu oružja. Tim usvajaše kao titulus occupandi onaj isti — zbog kojega Austrija, sa Evropom zajedno, bješe objavila rat Napoleonu ! ! Uzurpaciju uzimaše kao legitimitet, Napoleonovo nasilje kao punopravan akt za uništenje jedne nezavisne državice ! Da je Frano priznavao Republiku sve do godine 1810, dakle za četiri pune godine po raspustu Senata, za Metternicha to ništa ne mijenjaše na stvari. Da je Porta, iznurena, zaplašena, kako i sama Austrija nakon Austerlitza, tek šaptajući protestovala protiv ukinuća Republike i da je na Sebastianijevu zapovijed dubrovačkoga poslanika povratila kući, spočitavaše joj se kao grijeh. Fait accompli stvoren Napoleonom najedanput postajaše surogatom za pravo, za volju naroda, za mnogovjekovne megjunarodne veze sa Turskom Imperijom ! Gervinus je odista sa punim pravom mogao žigosati ovakvu politiku, kličući : „Govoraše se da je cilj rata i mira jamčenje Prava, Slobode, Nezavisnosti svijeh naroda. Ali ova obećanja,

data u trenutcima opasnosti, po uspjehu biše narušena!"[1]

Povedoše li se pregovori? Po svoj prilici. Ali o njima, za čudo, nema traga u odnosnim prepiskama Metternicha sa Stürmerom. Progje cijela godina 1816. Ni jonsko se pitanje ne kretaše s mjesta. Sultan uporno tražaše Pargu. Čujući s druge strane da Austrija ište Klek i Sutorinu, koje mu Dubrovčani predstavljahu kao bedeme Carstva na moru, odlagaše formalni odgovor Internunciju.

Godina 1817 vidje rješenje jonskoga pitanja. 20. Marta Esterházy iz Londona javljaše Metternichu da je Porta pristala na parisku konvenciju. „Sad će se barem smanjiti neraspoloženje što imaju ovdje protiv one Sile" pisaše poslanik iz Londona.[2] 24. Marta potpisa se odnosni ugovor u Carigradu. Porta, sa svoje strane, priznavaše engleski protektorat nad Jonskim Sjedinjenim Državama. Engleska za taj ustupak pristajaše, bezuslovno, na predaju Parge, Preveze i Butrinta Porti. Zbivaše se, dakle, ono što Metternich tražaše za Dubrovnik i čim se nadaše da će uskoriti povoljno rješenje kod Porte. Ova se odricaše iluzornoga prava nad ostrvima, da zadrži integritet arbanaške provincije. Tako bi Porta mogla uraditi i s Austrijom. Odreći se suzerenstva nad Dubrovnikom, zadržati Klek i Sutorinu, ma da je u ovom slučaju susjedstvo Turske na jadranskoj obali bilo Austriji dosadnije, nego li Englezima moreuzom udaljena Parga. U godini 1817 spisi ne bilježe ništa o Dubrovniku. Stürmeru je dotužio Carigrad. Još ga samo interesuje podzemni sukob Porte sa Rusijom koja ove godine očevidno tjera stvari na rat. Stürmer moli Metternicha da mu, nakon 15-godišnje rezidencije u

[1] Ovo smo mjesto stavili pred Glavu III kao motto.

[2] Londoner Berichte 1817. Esterhazy à Metternich 20. Mars, No. 40 litt. D.

Carigradu, dâ novo opredjeljenje. Internuncij ostade na Bosforu do Oktobra 1818 neprekidno moleći da ga maknu. Najzad ostavi Carigrad i pogje na ostrvo Svetu Jelenu da, u ime Austrije, kontroliše Napoleona, a u Carigradu ga zamijeni graf von Lützow.

Izgleda da je dubrovačko pitanje još u Oktobru 1818 stajalo formalno neriješeno. Sa urogjenim genijem za odlaganje rješavanja neprijatnijeh sporova — koji je za našega vremena stigao u Carigradu do virtuoznosti — Porta ne odgovaraše ništa, odricaše svako svečano, formalno priznanje. „Poznato je Vašemu Visočanstvu — piše Lützow Metternichu 20. Oktobra — da je Otomanska Porta vazda ukazivala neku odvratnost za sve ono što je zaključio bečki kongres. Mjesto da se okoristi onim sastankom, pa da zatraži posredovanje Austrije, Francuske, Engleske i Pruske u njezinim jednako ne izravnanim sporovima sa Rusijom, svoju je sljepoću dotjerala do uvrćene ideje da je sreća jedne države u osamljenosti. I to je tako daleko išlo, da je odricala svoj pristanak na aranžman odnosno Jonskijeh Ostrva i da je afektovala otvoreno nezadovoljstvo s onim što se zaključilo odnosno Dubrovnika. Divan, koji se nije žacao da tim postupkom uvrijedi oba Dvora, čije mu je prijateljstvo više no ikad potrebno, isto je tako postupao sa ostalim vladama i u najnovije je vrijeme dao jasna dokaza da se uporno drži vazda istijeh načela."

Kroz cijelu se godinu 1818 ne pominje više ni jednom riječi Dubrovnik. Ove se godine sastade u Aachenu (Aix-la-Chapelle) ponovni kongres Svete Alijanse u kome se imalo rješavati pitanje : hoće li savezničke trupe evakuirati Francusku kroz godinu 1818 ili će je zapremati još za pet godina, kako bi bilo imalo da bude po drugom pariskom ugovoru. Drugim riječima, imalo se vidjeti, da li novi red stvari u Francuskoj daje dovoljno garancije evropskome Areopagu da se nikad više ne će povratiti kakva nova, ružna

Napoleonijada. Car Aleksandar šćaše da se kongres pozabavi mnogim drugim pitanjima opšte politike. Metternich, sudija kongresa, sklopi s Aleksandrom kompromis. Francuska bî oslobogjena od produženja okupacije, blagodareći i lojalnoj politici hercega Richelieua, ali Velikim Silama ne bi formalno pridružena. Mjesto toga, Prehrišćanski se Kralj pridruži akciji Svete Alijanse i potpisa deklaraciju 15. Novembra u kojoj se emfatično saopštavaše svijetu da „uzvišena unija ima za osnovicu najtačnije ispunjavanje megjunarodnoga prava" i da će vazda davati „ugled pravde, sloge i umjerenosti" šta više da će nastojavati da „razbudi osjećaje vjere i morala koji nesrećom vremena bijahu i suviše oslabili". A — moglo se nadodati — kako su primjeri Poljske, Gjenove, Dubrovnika, Italije itd. najjasnije dokumentovali! Ujedno se u tajnome protokolu istoga dana utvrgjivahu perijodični sastanci nove pentarhije i njezino pravo intervencije u unutrašnje poslove drugijeh državâ — pravo koje, učinivši toliko zla u prvoj polovici XIX vijeka na Zapadu Evrope, kao da nije stalo van zakonske sile za istočnu polu Evrope!

Na kongresu u Aix-la-Chapelle Metternichova zvijezda zasja neobičnom svjetlošću. Taj uobraženi, upravo najuobraženiji državnik koga spominje moderna istorija,[1] čiji politički sistem imaše za osnovu „silu u pravu" (la force dans le droit) a za cilj „bezbjednost u držini" (la sécurité dans la possession), koji razgovarajući se sa Napoleonom sam sebe pitaše „da li je Napoleon zaista veliki čovjek",[2] kome savremenici bijahu „mali" Nesselrode, „jadni sanjar"

[1] „Il n'est pas d'homme — govori Albert Malet — chez qui l'hypertrophie du moi, ait atteint un développement comparable." Lavisse, X, 68.

[2] V. njegove Memoare, besmrtni spomenik naduvenosti i uobraženosti.

Capo d'Istria, „nedotupavni i akrobatski" Thiers, „glupi" Berryer i za koga Richelieu i Mazarin bijahu tek „zaslužni ljudi", taj isti Metternich sa naročitim zadovoljstvom igraše ulogu vrhovnoga pokrovitelja Turske Imperije. Odma po kongresu, uputi Lützowu sve štampane isprave kongresa Aix-la-Chapelleskoga, nadovezujući sljedeće kategorične izjave :[1] „Osnovno načelo kojim su prožeti ovi dogovori jeste neizmjenljivo održanje sadašnjega stanja posjeda svijeh evropskijeh Sila i utvrgjenje velikoga djela opštega mira, tako da ne može biti ni govora o raširenju ili ma kojem smanjivanju zemalja koje na osnovu ugovora drže odnosne Sile . . . Vi možete, u ostalome, ubijediti Reis Efendiju, da kroz cijeli sastanak u Aix-la-Chapelle-u ni najmanja se napomena nije učinila o direktnim interesima Otomanske Carevine i da bi sve bilo bez osnova što bi se protivno pričalo."

Gornja aluzija na odnose sa Rusijom i na Dubrovnik bijaše i suviše jasna. Porta je sada morala znati na čemu je. Sa sjevera sve oštriji duvaše vjetar. Sultan ne mogaše a da se ne priveže jače za susjednu monarhiju. U Januaru god. 1819 izjavi Velikom Veziru : „Vidim sa zadovoljstvom da Austrija ostaje pri prijateljskom raspoloženju prema Otomanskoj Imperiji. Ja Vas opunomoćujem da izjavite Internunciju moje zadovoljstvo." A 25. Juna Lützow izvještavaše Metternicha o svom razgovoru sa Reis Efendijom: „O svačemu se razgovarao i činilo se kao da sa zadovoljstvom sluša podatke o Austriji i o drugim zemljama . . . Laskam sebi da je, barem za izvjesno vrijeme, odstranjeno svako nesporazumljenje i svaki razgovor štetan toku poslova."

Ma da nam nije poznata jedna nota sa formalnom odrekom Porte na i onako idealno suzerenstvo nad pregjašnjom Republikom, potpuno ćutanje turske

[1] 18. Decembra 1818 ib. B. D. A.

vlade, nedostajanje pregovora i cjelokupni odnosi sa Austrijom nesumnjivo utvrgjuju fakt da je Porta najzad priznala bila u dvadesetijem godinama novo stanje stvari u Dubrovniku. U tome nas utvrgjuje i značajna činjenica da K l e k i S u t o r i n a ostadoše u turskijem rukama, što bismo mogli smatrati kao tranzakciju izmegju Austrije i Porte. One anklave ostadoše pod neposrednom Sultanovom vlasti sve do godine 1878, pa i nakon okupacije Bosne-Hercegovine ostadoše sa ovim provincijama pod suzerenstvom Sultana. Tako je d e j u r e Dubrovnik jednako okružen turskom zemljom, kako to bijahu strasno poželjeli dubrovački oci XVII vijeka. I ta se činjenica prikazuje još samo kako simbol veze koja Dubrovnik od nezapamćenijeh vremena vezuje sa bosansko-hercegovačkim odnosno balkanskim zalegjem i koja će u svoje vrijeme odrediti budućnost „vladuštago" grada.[1]

[1] Slab odsjev nekadašnjijeh mnogovjekovnijeh veza Dubrovnika sa Osmanskim Carstvom primjećava se još i u dandanašnji u faktu, da je Dubrovnik rezidencija jednoga turskoga generalnoga konsula, sa jurizdikcijom nad turskim podanicima cijele Dalmacije, a ne Zadar kako bi administrativno prirodno bilo. Znamo da je to tako odredio sadašnji Sultan naročitim obzirom na pregjašnje megjunarodne veze Republike sa Carstvom.

Kako su čitaoci bez sumnje primjetili, ove smo vrste napisali prije Carskoga manifesta od 5. Oktobra. Otvara li se Dubrovniku, usljed prisajedinjenja Bosne i Hercegovine, nova era blagostanja, kulturnoga i društvenoga uticaja u južnome dijelu Habsburške monarhije? Na ovo će nam tek daleka budućnost moći odgovoriti. Svako bi predskazanje bilo sada izlišno i drsko.

C.

AFERA BETTERA.

(1817—1818).

Afera Bettera.

(1817—1818)

Četrnaestoga Maja 1817 Metternich uputi poslaniku knezu Esterházyu u London sljedeću depešu pod natpisom: R é s e r v é e :[1] „Izvijestili su me, da se Dubrovčanin Bettera povjerio jednom agentu francuske policije u Londonu pohvalivši se da ima uticaja na duhove Crnogoraca. Uvjeravao ga je da bi mu vrlo lako bilo potaknuti onaj narod na neprijateljstva protiv Austrije, naročito ako bi naše sile bile zauzete kakvim ratom u inostranstvu. Pridodao je da će on ponuditi svoje usluge Rusiji i da će poći u Petrograd ako ga Francuska odbije. Za slučaj da bi se gospodin Bettera, rad privesti u djelo svoje prevratne osnove, obratio na Vaše Visočanstvo za pasaporat da se vrati u Dubrovnik ili da pogje u ma koju provinciju Monarhije, ja pozivljem Vaše Visočanstvo da mu ga slobodno izda, izvijestivši me, megjutijem, unaprijed i bez odlaganja, preko Pariza. Molim Vas takogjer, moj Kneže, da se postarate da otkrijete misli li Bettera zaista da pogje u Rusiju; ako mu graf Lieven[2] izda u tu svrhu pasaporat, izvijestite se o putu kojim mu je naregjeno da putuje.

Izlišno je nadodati da su ovi podaci isključivo namijenjeni Vašemu Visočanstvu."

---

[1] Weisungen nach London, 1817 B. D. A. Depeša je na francuskom jeziku, kao i sva prepiska.

[2] Ruski poslanik u Londonu.

Ko je bio taj Dubrovčanin, kome veliki stražar Svete Alijanse iskazivaše čast jedne depeše koja očevidno imaše značaj i smisao jedne zamke?

Mi znamo do sada samo toliko, da se Vid (Vito) Marija Josip Bettera (ili Betterra)[1] kome je namijenjena tolika Metternichova pažnja, rodio u Dubrovniku 11. Decembra 1771, kao drugi sin Bartolomeja (Bara) Bettere i Pavle Vida Vodopića.[2] Porodica Bettera bijaše porijeklom iz talijanskoga grada Bergama. Petar Bettera doseli se oko god. 1610 u Dubrovnik, kao trgovac, pogje za poslom u Beograd, gdje jednako cvatijaše dubrovačka kolonija Sv. Lazara, povrati se u Dubrovnik i oženi se sa kćerom dubrovačkoga, možda takogjer porijeklom talijanskoga, trgovca Antuna Cinquantinija. Bettere postadoše, kao mnoge takve porodice iz Italije, dubrovački pučani, stekoše glasa u trgovini, prislonjene na vlastelu upotrebi ih Republika u javnim poslovima, naročito u inostranstvu, karijera koja, uz prkos vlasteoskoj oligarhiji, bijaše otvorena u svako doba višoj dubrovačkoj, gragjanskoj klasi. Jedan Baro Bettera, možda sin onoga prvoga Petra, udruži trgovinu sa pjesmom.[3] Taj zemljak porodice Torkvata Tassa podubrovčani se sasvijem. Za velike trešnje god. 1667 pridruži se patriotima, uze u svoje ruke upravu javne zalagaonice[4] i spasi znatan dio dubrovačkoga javnoga i privatnoga imetka. Vjeran dualističkoj prirodi Dubrovnika, publikova u Jakinu „Un poemetto sul terremoto di Ragusa" i nekoliko drugijeh talijanskijeh poetskijeh sastavaka, ali god. 1702 u Mlecima izda na našemu

[1] Ovaj nam se oblik čini manje saglasan sa eufonijom talijankoga jezika. U ostalome naš se Vito pisao Bettera.

[2] Cf. Epidauritano za god. 1904.

[3] Appendini, Notizie storico-critiche su Ragusa, II, 238—239.

[4] Možda Blagoga Djela.

jeziku : „Chutjegnja Bogoljubna varhu sedam Pjesni Pokorre Davidove i vechje drusich tomacenja i rasmiscglianja duhovnieh." Kćeri ovoga Bara, imenom Pavle, pade u dio slava da bude majka velikoga Rugjera Boškovića.[1] Baro se prestavi god. 1712, godinu dana po rogjenju unuka Rugjera, a žena mu Pavle, Boškovićeva baba, doživje duboku starost od 103 godine. God. 1726 (31. Januara) Bettere biše proizvedeni u red Antunina, u prvoklasno gragjanstvo, najveća čast koja mogaše u dio pasti dubrovačkome nevlastelinu.

Iz ove ugledne porodice, a sa majčine strane iz isto tako ugledne gragjanske porodice Vodopića,[2] rodi se ovaj, Metternichovoj Austriji dosadni, Vito. Iz poznijih nama poznatijeh dogagjaja i iz pamfleta ovoga umnoga, ali iz ravnoteže izvedenoga Dubrovčanina, možemo po prilici nacrtati njegovu moralnu fizionomiju.

Bettera bijaše nemiran, avanturistički duh. Propast njegove otadžbine baci ga u svijet kako mnoge druge Dubrovčane koji ne nalažahu više sregjenu jednu misao, ni cilj u životu. Nesumnjivo načitan, poznavajući dobro francuski jezik, Vito Bettera poče da bludi po svijetu, da rasipa možda ono malo što je imao, pa da živi od reklame, od žurnalizma, od onoga talasanja zavjera, uvrijegjenijeh interesa, avanturističnijeh planova kojima obilovaše prvi decenij po Napoleonovome padu, kao mrtvo more za palim erojem. Nešto mu se neprijatna dogodi u Beču god. 1812. Usljed smrti nekoga njegova prijatelja, imenom Mallia, sukobi se sa nekim doktorom Capellinijem, i sa sekretarom ruskoga poslanstva, Ottom.

---

[1] Rački, Život i djela R. Boškovića, Zagreb, 1888, 2—3.

[2] Možda i vlasteoske. Vodopići biše pridruženi vlasteli polovicom XVII vijeka, ali početkom XVIII vijeka ova se kuća bješe već istražila u muškoj lozi.

*

Stvar dogje do suda i bečki sud osudi Betteru na zatvor zbog prestupa klevete.

Preselivši se u London — onadašnji centar svijeh zatočenika i zavjerenika talijanskijeh, poljačkijeh, bonapartističnijeh itd. — izdade jedan prvi pamflet pod natpisom: „Mémoires sur une époque de ma vie ou appel aux hommes d'honneur et en particulier à ceux de l'Empire de Russie d'une injustice éprouvée à Vienne par Vite Marie de Bettera-Wodopich, gentilhomme ragusain. Londres, Schulze & Dean, 1816. Ovaj spis ne mogosmo žalibog da dobijemo u ruke, ma koliko se mučili da ga nagjemo.[1]

God. 1817 nalazimo Betteru stalno nastanjenoga u engleskoj prijestonici, na zemljištu, koje je, zbog naročitijeh prilika, bilo povoljno za ekscentričnosti i komplote. Po ostaloj Evropi vladaše apsolutizam Metternichove škole. Ništa i niko nije smio da se kreće. Svaka je misao bila podložena neumoljivoj kontroli. Denuncijacije i spionaža svakidašnji hljeb. Narodi koji se bijahu oslobodili Napoleonovoga tirjanstva potpadahu sada tirjanstvu epigona Velikoga Cara.

U samoj Engleskoj, uz prkos vrlo osrednjemu kabinetu lorda Liverpoola, u kome sjedahu ultra konzervativni i upravo policajni ministri Castlereagh, Sidmouth i Bathurst, nekakva se sloboda ipak uživaše, blagodareći starim i časnim tradicijama engleskoga parlamentarizma. Po klubovima, krčmama, privatnim stanovima ogromne metropole sastajahu se patrioti prerazličitijeh narodnosti, izbačeni na britanske obale od željeznoga austrijskoga režima. To

[1] U Beču ga nigdje ne mogosmo naći, pa ni u Parizu, gdje nagjosmo drugi Betterin pamflet o Dubrovniku. Toga radi su naši podatci nepotpuni do god. 1817, ali ne bi bili potpuni ni onako.

bijahu vremena kad austrijsko poslanstvo u Londonu imaše kao prvi zadatak da pazi na kretnje patriote Uga Foscola, pjesnika „Grobova" (I Sepolcri) i njegovijeh drugova, da pazi na intrige Bonapartista, na sva lica, na sva pisma koja dolažahu preko Oceana sa onoga ostrva gdje lagano umiraše nekadašnji gospodar Evrope. Ovakve policajne zadatke imahu i sva ostala poslanstva i francusko i rusko i prusko i špansko i napuljsko, jer se od Engleske, usljed živoga, ako i malo zatomljenoga, parlamentarnoga režima, kontinentalne države mogahu nadati svakakvijem iznenagjenjima i opasnostima. Bdijaše odista lord Castlereagh koji se sa kontinentalnijeh kongresa bijaše vratio kući „sa najnazadnjačkijim predradsudama"[1] inaugurišući eru reakcionarnoga torizma. Sa zadovoljstvom Esterházy saopštavaše Metternichu sadržinu Castlereaghovoga cirkulara od 27. Januara 1816 upućenoga svim veliko-britanskim zastupstvima na strani. U njemu se čitahu ove riječi :[2] „Princip i osnova sadašnje engleske politike je održavanje duha alijanse izmegju četiri velike sile. Tom cilju treba podrediti svako drugo sporedno prizrenje. Sva težina ove alijanse potrebna je da se uguši revolucioni duh koji ni iz daleka nije uništen u Francuskoj i lako bi mogao da pregje na druge zemlje."

Protivnici toga shvatanja bijahu whigi, onadar u manjini : lord John Russell, Whitbread, a naročito genijalni Henry Brougham, pozniji lord Brougham,[3] ne mogahu da razbiju gvozdeni obruč reakcije, ma da je cijela zemlja bila u uzbugjenju zbog nesnosljivijeh ekonomskijeh prilika i radničkijeh rivendikacija. Parlamenat, zastrašen mnogim bunama, izglasa suspen-

---

[1] Sayous — L'Angleterre de 1814 à 1846, Lavisse-Rambaud, Op. cit. X, 520.

[2] Esterházy à Metternich, 27 janvier 1816 No. 12 B. D. A.

[3] Cf. Gl. IV ove knjige.

siju Habeas Corpusa[1] i smrtnu kaznu protiv pokretača buntovnijeh skupština.[2]

U takvome se društvu kretaše Bettera. Upozna se sa Broughamom, sa ostalim engleskim opozicionalcima, sa žurnalistima najradikalnije fele, sa talijanskim izgnanicima i stade grozničavo da radi protiv Austrije, postojane njegove antipatije. Betterina mržnja nije bila najčistije prirode. U njoj bijaše jakijeh ličnijeh momenata kojima, izgleda, nije stajala daleko ni kuća poslanika Esterházya. Bettera bijaše neko vrijeme u kraljevskoj ugarskoj gardi, ataširan njenom zapovjedniku knezu Esterházyu, ocu ili bratu onadašnjega poslanika u Londonu. U godinama trinaestim Esterházy stajaše u prijateljskim odnosima sa Betterom. Ovaj bi docnije osugjen, ma da se pozivaše na sud ugarske garde kao jedini nadležni da mu sudi. Od to doba datira i Betterino neprijateljstvo sa Esterházyma. Knez Pavao bijaše sada poslanik u Londonu. Pisac u dubrovačkom „Epidauritano" tvrdi da su mu stari pričali kako je Bettera udario kneza Esterházya bičem po obrazu. Ne znamo koliko je u tome istine. Poslanik u pismima na Metternicha, kako ćemo odma vidjeti, nije štedio Betteri epitete. Ali, na posljetku, to se moglo i drukčije objasniti biva neutoljivom mržnjom Vita Bettere na

[1] Pismena naredba, Writ, po kojoj jedan sudija na zapovijed lorda kancelara stavlja na slobodu apšenika protuzakonito bačena u zatvor. Ova garancija lične slobode engleskijeh gragjana bi često u pitanje dovedena, dok g. 1679 ne postade definitivnom. Habeas Corpus bi suspendovan za burnijeh godina 1715, 1745, 1794 i 1817.

[2] Sam Ugo Foscolo ovako harakteriše svojoj prijateljici (la Donna gentile) burnu god. 1817 u pismu iz Londona od 25. Marta : „Sve je bijeda ; sve je sumnjičenje. Jedni snijevaju o novim revolucijama ; drugi zloupotrebljuju ove snove da skuče slobodu štampe." Epistolario di Ugo Foscolo, Firenze, 1853, II, 296.

Austriju koja je najzad mogla biti i iskrena. Bettera nije bio izuzetak. On je samo u toliko dosadniji što je daleko od Dubrovnika, pod zaštitom engleskijeh zakona. Ali mnogi te bijahu ostali na žalima mjesta rogjenja, od kojijeh neke poznajemo iz pregjašnjijeh stranica, zagrijavahu u njedrima neizmirljivu mržnju na onu ultra-konservativnu i legitimističku državu koja se u Dubrovniku bješe riješila, kao nepotrebnoga tereta, i konservatizma i legitimiteta i obukla se u kožuh francuske osvajačke politike protiv koje bješe pozvala narode na oružje! Ali u Dubrovniku sve je umorno bilo leglo i zaćutalo. Crnožuta zastava, crno-žute šare po svuda, „razlozi" bataljona, najezda dalmatinske birokracije, mrka resignacija vlastele, razočaranje pučana, presahnuće trgovine i pomorstva, liječenje pljačkanja i požara, Dubrovnik nije više bio živ organizam, nego prost objekt Stullijevijeh zapisa! Za to je Betterin glas — ma koliko diskreditovan pustolovnim životom dubrovačkoga gragjanina — neprijatno pištio sred opštega birokratskoga zadovoljstva bečkijeh kancelarija. Trebalo ga je, dakle, ušutkati. Odatle Metternichovo pismo Esterházyu, dostojno, kako se vidi, pisama starijeh oligarhija.

Esterházy odgovori ministru, 6. Juna :[1] „Ja ću se tačno upravljati po uputstvima koja mi je Vaše Visočanstvo blagovoljelo poslati svojom rezerviranom depešom od 14. Maja odnosno gospodina Bettere koji je jednako ovdje, u iščekivanju odgovora iz Petrograda na molbu za pasaport koju je uputio grafu Lievenu. Po svemu što sam mogao da saznam, ta će mu se isprava teško dati jer se o njemu ne misli najbolje kod ruskoga poslanstva, a ni kod ostalijeh."

U Julu Bettera publikova na francuskom jeziku politički pamflet pod natpisom :

[1] Ibid. No. 45 litt. I.

„Observations sur l'usurpation de Raguse pour servir d'appendice au discours de Mr. H. Brougham sur l'Etat de la Grande Bretagne." — Primjedbe o uzurpaciji Dubrovnika kao prilog govoru gospodina H. Broughama o stanju Velike Britanije. — Brošira od 64 stranice u 8^0 izagje kod izdavača Ridgwaya i sina. Auktor se potpisivaše : „Comte de Bettera-Vodopich, Noble Ragusais"[1].

„Podižući svoj glas — tako započima taj čudni spis — protiv robovanja moje otadžbine, ja služim i njoj i mukotrpnom čovječanstvu.

Kad se jedan slobodan i nezavisan narod gnjavi samo za to što je slab ; kad Austrijski Dom uz prkos pravdi i glasu javnoga mišljenja produžava da uporno drži pod svojim gvozdenim jarmom mirne Dubrovčane, svaki gragjanin ugnjetene zemlje u istom se trenutku vraća u prirodno stanje i zadobija pravo da naudi uzurpatoru svim sredstvima koja su u njegovoj moći. Najmanje, dakle, što može da učini u iščekivanju zgodne prilike, jeste da skrene pažnju poštenijeh ljudi na sva djela kojima je Austrija propratila jedan grijeh tim veći što je njezinoj sreći i sreći Evrope izlišan, pa da je prokaže osudi sadašnjijeh i budućijeh pokoljenja."

Nakon ovog emfatičnog pristupa, Bettera ni za jedan trenutak ne zapušta prostrano polje lakijeh apostrofa, nego se sa svom žestinom obara na lorda Castlereagha i na bečki kongres koji on nazivlje „le Bazar de Vienne", s razlogom, u ostalome, upisujući u grijeh engleskome ministru neizvršenje nje-

[1] 12. Jula 1817. Ovaj vanredno rijetki spis ne nalazi se u Beču, bar ga nijesmo našli ni u dvorskoj, ni u univerzitetskoj knjižnici. Mi smo se poslužili egzemplarom koji se nalazi u pariskom arhivu min. inostranijeh djela pod signaturom : Mémoires et Documents, Autriche (Raguse) t, 57 (2) 213—237 Imprimé.

govijeh obećanja i uporegjujući njegovo postupanje sa onim ,,veledušnoga Cara Aleksandra koji je uspostavio kraljevinu Poljsku.'' Austrija i Engleska su podjednako krive . . . . . jednoj maloj Republici koja bješe ustala na obranu svojijeh prava, vjerujući u manifeste Cara Frana i kojoj ništa ne mogaše da koristi što je kroz dvadeset i dvije posljednje godine bila dala izredni primjer vjernosti konservativnim načelima protiv Revolucije.

Koju li sreću može da iščekuje Evropa od prisajedinjenja Dubrovnika Austriji ? pita Bettera. Kakva li povjerenja mogu Dubrovčani da imaju u jednu vladu koja im je proždrla 700.000 fiorina deponovanijeh u bečku banku, pod garancijom žezla i krune Austrijske, ,,pod izgovorom četiriju nesretnijeh ratova vogjenijeh tobože za sreću Evrope'' i koja im nakon petoga, sretnoga rata zadaje samrtni udarac, prisajedinivši ih svojim nasljednim zemljama, da ih liši narodne nezavisnosti, jedinoga sredstva da pomorskim radom nadoknade nepravdu njima nanešene štete? . . .

Bettera sad prelazi na pitanje turskijeh odnosa prema Dubrovniku. Je li Evropa tražila Portin pristanak na prisajedinjenje zaštićene Republike? Zna li lord Castlereagh da ni sam Divan, ni sam Sultan ne smiju se odreći jednoga tako drevnoga prava, bez rata, kao što Njegovo Gospodstvo ne može da stavi nove poreze bez pristanka Donjega Doma Parlamenta? Ako su Liston[1] i Stürmer dali opijuma Reis Efendiji, možda će se Porta najednom razbuditi i raspaliti, a Reis Efendiju stići sudbina portinoga dragomana Morussija.[2] Bettera crta oko ovoga pitanja nedogledne arabeske koje svršavaju u jednoj osnovnoj misli : Porta se ne će nikada odreći Dubrovnika, jer

[1] Engleski poslanik u Carigradu.

[2] Koga Sultan smaknu g. 1812 što ga je bajagi Rusija podmitila da se sklopi mir u Bukureštu. Cf. ovo djelo Gl. IV. knjiga II.

joj to zabranjuje Alkuran. Turčin može odgoditi osvetu, ali je ne će baciti u zaborav. On će i nakon 20 godina staviti opet na dnevni red dubrovačko pitanje i tražiće zadovoljštinu od Engleske za užasni primjer napadaja na neprikosnovenost Otomanske Imperije koji je Vaše Gospodstvo dalo na Bečkome Pazaru. Ako pak pravo jačega, ima da odlučuje, e pa dobro, tada će Rusija dokazati, računicom u ruci, da je 50.000 Dubrovčana na osnovu prava jačega isto što i 4 milijona Moldavaca, Vlaha, Transilvanaca i Madžara, pak što će tada lord Castlereagh reći ako Rusija prisajedini one zemlje svome Carstvu ili Kraljevini Poljskoj?

Bettera napada Castlereagha što je predao Pargu Turskoj „bez sumnje za to da primirite Portu za njena protestovanja odnosno Dubrovnika".[1] Ali Parga nije nikada pripadala Turcima. Na nju imaju prava samo Jonska Ostrva, odnosno Grčki narod. Bez Parge, Jonska Ostrva ne mogu da žive, jer to je izvoz životnijeh namirnica za novu državicu. „I tako, mylorde, istrgnuvši Dubrovčane iz ruku Turaka koje su oni voljeli, a predavši Paržane u ruke Turaka koje su uvijek mrzjeli, Vaše će Gospodstvo omraziti Grcima englesko ime isto kako je već omraženo na evropskom contigentu. Sa ovim Vašim postupanjem, mylorde, Vi prinugjavate Grke, kako prinudiste sve narode od Norveške do skrajne granice Italije i do Grčkoga Arhipelaga da očekuje spas jedino od — Rusije. Vi mećete ulja, mylorde, u ruska kandila!"

---

[1] Iduće godine Paržani izaslaše nekoga Maurojannia u London da se žali na predaju o kojoj smo govorili u dodatku B. Ugo Foscolo, živo se zauze za stvar Parge, ali odreče formalno zastupanje jer ne bijaše gragjanin Parški. Stvar uze u ruke lord John Russell koji u Parlamentu oštro napade Castlereagha, kako Brougham za Dubrovnik i za Gjenovu, ali sa istim rezultatom! Cf. Epistolario di Ugo Foscolo ib. 373—374.

Protiv ove trgovine s narodima Bettera ustaje sa sve to jačom žestinom, navodeći ulomke iz Foxovoga govora od 23. Aprila 1806 i suprotstavljajući veliku politiku mlagjega Pitta trgovačkoj i bezdušnoj politici njegova „nedostojnoga nasljednika".

Bettera se povraća Dubrovniku. Kako se Austrija dočepala toga grada? „Najbezobzirniji tirjani — odgovara Bettera — kad hoće da podjarme narode imaju bar toliko stida da im podvale koje zločinstvo. Austrija mišljaše da joj ne treba tako raditi, nego već 12. Avgusta 1814, četrdeset dana pred sastanak kongresa, obnarodova dekret u kom se zrcalila na sljedeći način njezina Carska volja : „Mi Frano itd. itd. u saglasju sa našim uzvišenim saveznicima, prisajedinjavamo zemlje p r e g j a š n j e Dubrovačke Republike našim nasljednim zemljama i naregjujemo itd. itd." Ali da bi prijedlog e x (pregjašnji) kojim se označavaše gubitak suverenskijeh prava Dubrovačke Republike bio osnovan na dajbudi kakvom izgovoru, lukavi Metternich, naučen u školi francuske revolucije i njezina protektora Napoleona koji običavaše bacati plašt dostojanstva na sva svoja politička zločinstva, saopšti vladaocima i njihovim ministrima na bečkom kongresu da je jedno izaslanstvo dubrovačkoga patricijata pozvalo bilo austrijskoga glavnoga zapovjednika u Dalmaciji da uzme u posjed dubrovačke zemlje i da se je na taj način odrekao patricijat svojijeh suverenskijeh prava u korist Austrijskoga Cara. Odista je bila pošla jedna deputacija u susret austrijskome gjeneralu da odigra ovakvu lakrdiju, ali će se svijet začuditi kad sazna da je ta tako zvana deputacija naprosto bilo m u n i c i p a l n o f r a n c u s k o v i j e ć e izgnato od Dubrovčana iz grada i koje nije nikad imalo ni najmanjega prava na suverenstvo Republike, šta više čiji su članovi, ako i Dubrovčani, bili orugje u rukama Francuza proti pravijem narodnijem interesima. Pa dok je veliko suverensko vijeće počimalo

da ponovno upravlja državom, austrijski gjeneral ugje u dubrovačku teritoriju sa dvije kolone hrvackijeh trupa i naredi zapovjedniku tvrgjave majoru Wittmannu da sve one senatore i vlastelu koji šćahu da ostave zemlju prinudi na povratak pod prijetnjom konfiskacije njihovijeh dobara. Takav bi zlokobni pristup glasovitome kongresu kome nema u francuskoj revoluciji ravnoga. Tada Veliko Vijeće najsvečanije protestova protiv bogomrske uzurpacije i taj protest čitaoci će naći pri kraju ove brošire[1] sa potpisima svijeh senatora i gotovo cijeloga plemstva u ime seljaka mahom naoružanijeh pod narodnom zastavom."

Uporedivši nečasni pad Mletaka sa upornim držanjem maloga Dubrovnika čiji senatori, govori Bettera, podsjećaju na rimski kolegij Manlija Papiriusa u oči navale Galâ (sic !) pamfletista tvrdi da je dubrovačko pitanje n a č e l n o p i t a n j e, jer su sa padom Dubrovnika povrijegjene pravda i čovječnost i baca glavnu odgovornost ovoga političkoga zločina na Englesku. Jer bez britanske garancije, Austrija ne bi bila kadra da drži Dubrovnik. „Jer čemu bi Dubrovniku i povraćena bila sloboda, ako najviša pomorska sila na svijetu ne bi poštovala njegovu zastavu i njegovu marinu ?"

Bettera, pri svršetku, upućuje toplu apostrofu na Princa Regenta. „Velikodušni Kneže — tako glasi taj neobični retorski ispad — Vi koji držite uzde najmudrije vlade na svijetu, Vi pod čijom su se vladavinom izvršili najsjajniji dogagjaji i koji ste potpuno nevini za spletkarenja bečkoga kongresa, Vi kome je nebo dalo jačinu značaja koja je sama nadvladala toliko zaprijeka, nemojte trpjeti da tako grozno poravnanje pomrači toliki sjaj ! Ništa, pravedni i ve-

[1] To je onaj saopšten u ovoj knjizi u Gl. III. a u originalu u dodatku br. IX.

likodušni Kneže, ne može da priloži slavi Vašega vladanja i lojalnoga naroda predatoga Vašemu staranju koliko da se lijepim stranicama njegove istorije nadodaju ove riječi :

„Napoleon Bonaparte prvi uništi Dubrovačku Republiku god. 1806. Na Bečkom Kongresu ona bi nepravedno dosugjena Austriji. Ali Princ Regent Velike Britanije našavši da je ovako poravnanje nesaglašivo sa pravicom i sa engleskom lojalnošću, povrati joj političku egzistenciju god. 1818." Amen.

Sveti Vlaho, parac Dubrovnika, rekao bi u raju dvije riječi blagodarnosti Svetome Gjorgju[1] i njihovi bi se zajednički blagoslovi prosuli kao nebesna rosa na uzvišenu glavu Vašega Kraljevskoga Visočanstva i izbrisali bi čak i posljednji trag nevolja i tjeskoba koje tište zemlje najljepše kraljevine pod kapom nebeskom !

Et eris mihi magnus Apollo !"[2]

* * *

Esterházy bez odlaganja izvijesti Metternicha o ovom najnovijem Betterinom pamfletu. „Gospodin Bettera — piše ministru 11. Avgusta[3] — kao da se potpuno posvetio zanatu pamfletiste. Publikovao je tu skoro novu broširu pod natpisom : „Observations sur l'usurpation de Raguse". Publika je primila sa dostojnim prezirom ovaj kukavni proizvod (cette misérable production). Ja bih ga bio Vašemu Visočanstvu

[1] Protektor Engleske.

[2] Mi smo sveli na minimum citate iz Betterine brošire nastojavajući da je jasno prikažemo čitaocima. Toliko mislimo da je dovoljno za naš cilj.

[3] No. 50 litt. O. Londoner Berichte 1817 B. D. A.

sproveo da sam ga mogao dobaviti na vrijeme za ovaj kurir, ali ću ga u svoje vrijeme naknadno poslati.[1] Priloženi broj lista The Anti-Gallican govori o njemu sa nekoliko razmišljaja koji odgovaraju urednikovom ujedljivom duhu.

Gospodin Bettera zatražio je da vidi francuskoga ambasadora govoreći kako ima da mu saopšti vrlo važnijeh stvari. Zatražio je pasaporat za Pariz. Marquis d'Osmond nije u početku htio da ga vidi, ali sam ga ja zamolio da ga primi i da čuje to tako važno saopštenje. Ja ću o svemu tačno izvijestiti Vaše Visočanstvo."

Esterházyev izvještaj dosta je čudnovat. U trenutku kad Metternicha uvjerava da je engleska publika sa preziranjem primila Betterin pamflet, on se ne ustručava da pošalje ministru članak Lewisa Goldsmitha u listu „The Anti-Gallican Monitor", ma da je taj članak, u vidu kritike Betterinoga pamfleta, sadržavao oštar napadaj na englesku vladu, na Austriju, na Evropu.

Goldsmith bijaše nezavisan novinar, zakleti dušmanin whigâ koji za njega bijahu ludi demagozi, ali i neprijatelj reakcionarnoga torizma, kakav se bješe oličio u ministarstvu Liverpool-Castlereagh. On bijaše neka vrsta Engleskoga Rocheforta. U br. 341 (10. Avgusta) engleski se publicista opširno bavi Betterinim pamfletom.[2] Prikazavši ga, u kratko, po sadržini, obara se najprije na Betteru, ali sa tačke

[1] Esterházy to učini 7. Septembra i poprati pošiljku sljedećim riječima: „Čast mi je poslati Vašemu Visočanstvu razne nedavno štampane brošire, izmegju kojijeh i onu gospodina Bettere koja jedva zaslužuje da se čita." No. 51 litt. L. ibid. Brošire nema više u Državnome Arhivu. Biće ostala u Metternichovoj kancelariji. Možda će se naći u biblioteci ministarstva Unutrašnjih Djela u koju nijesmo imali vremena da zavirimo.

[2] List je priložen Esterházyevoj depeši od 11. Avgusta.

gledišta koja nemaše sa Esterházyevom ništa zajedničkoga.

„Stara engleska poslovica veli — piše Goldsmith — reci mi s kim se družiš i reći ću ti ko si. Kad pogledam na Betterino društvo, na druga njegova djela, ja ne mogu imati osobito visoko mišljenje o dobroti njegovijeh načela, niti ga mogu držati za prijatelja političke nezavisnosti, kad ga vidim udružena sa jednim Broughamom, ili sa ma kojim engleskim opozicionalcem, sa ljudima koji bijahu stalni podržavaoci svijeh Bonapartovijeh uzurpacija i napadaja.[1] Jesu li se glasovi naše opozicije i k a d a podigli u korist Švicara, Gjenoveza, Mlečića, Holandeza, Hamburžana, u kratko svijeh Robespierreom, Rewbellom i Buonapartom gnjavljenijeh narodnosti? O ne! ne! Oni se samo žaljahu na našu vladu što se ne miri s Tirjaninom da bi ih ovaj još jače mogao gnjaviti. Čujte ovo, gospodine Bettera! porumenite, gledajući u prilogu Vašega pamfleta govor jednog advokata svijeh uzurpacija i strahota Buonapartovijeh! Pohitajte, zabacite Broughamovo ime, jer će te drukčije biti držani za isto takvoga licemjera kakav je sam gosp. Brougham.

Gospodin će Bettera biti još tako dobar da nas u idućem izdanju izvijesti, da li je saglašivo sa pojmom Republike, kakva bješe Dubrovnik, vladavina vlastele. Gospodin je Bettera dapače d v a p u t a p l e m i ć; jer na naslovnoj stranici pamfleta on krsti sebe C o m t e, pa nadodaje: „dubrovački vlastelin". I tome bi trebalo malo razjašnjenja".[2]

---

[1] Poznato je da su Whigi prilično simpatizovali sa Napoleonom, ali daleko više sa Prvim Konsulom, nego li sa Carem. O Foxovom držanju god. 1806 govorili smo u ovom djelu Gl. IV. knjiga I.

[2] I zaista bi ga bilo trebalo, ali ne jer je ova potonja titula bila nesaglašiva sa pojmom Republike staroga režima (a o kakvoj

Goldsmith nakon ovijeh riječi upućenijeh „samom auktoru" prelazi na predmet pamfleta i tu njegovo pisanje postaje naročito ujedljivo i zanimljivo.

„Ovo je djelo produkt Dubrovčanina koji se sasvim prirodno ljuti na Bečki Kongres što je predao Dubrovnik Austriji. Ali bi gospodin de Bettera imao znati da sila stvara pravo; što bi god on u ovoj zemlji pisao, ne bi povratilo Dubrovnik u pregjašnje stanje. Ako je dubrovački narod dovoljno jak, neka učini ono što sam svjetovao Mlečićima, Gjenovezima i drugim narodima, čije su vlade zadavljene bile nolens volens, a taj je savjet: da ustanu i da skinu sa sebe jaram. Ja mogu dokazati, na osnovu mišljenja publicista, da se sa narodima ne smije raspolagati kako je to učinio Buonaparte i njegovi ropski podražavaoci, članovi bečkoga kongresa. Ako su dovoljno jaki da se odupru, neka ih; ako nijesu, neka miruju, jer će svi spisi i sve doktrine, koliko ih god ima na svijetu, nemoćni biti da nagovore otimača da vrati oteto dobro. Sile opravdanim zahtjevima moći će dati samo strah od vješala."

Goldsmith navodi nekoliko mjesta iz poznatoga nam Vattela, kao neospornoga auktoriteta za tezu o pravu naroda na samoopredjeljenje, pa produžava: „Ali čemu tražiti tako daleko auktoritete za opravdanje otpora protiv narinutijeh vlada: zar nijesu zakonite vlade uckale Tirolce da se bune protiv Bavarskoga Kralja kome je onu zemlju bio dao Buonaparte, baš isto onako kako je Gjenova predata tu skoro

---

drugoj, demokratskoj, Goldsmith nije smio da govori, jer se Dubrovniku nije bila dala mogućnost da demokratizuje svoju vladu) nego za to što Bettera nije ni bio vlastelin, a još manje Comte, a to Goldsmith nije znao! Bettera, kao dubrovački pučanin, nije nikakva prava imao ni na vlasteostvo, ni na ma koju drugu titulu. Dakle se i u tome ogleda avanturistični Betterin harakter!

Sardinskome Kralju ili Dubrovnik Austrijskome Agamemnonu? Mi — mislim britansku vladu — smo takogjer sokolili Španjolce da se odupru Buonapartu i Napolitance da se odupru Muratu. To bijahu odista uzurpatori, ali će mi učeni publicisti koji bijahu sakupljeni u Beču oprostiti ako im rečem, da su Buonaparte i Murat taman toliko prava imali na Španiju i na Napulj koliko Šardinija ima na Gjenovu, Austrija na Dubrovnik, ili Švedska na Norvešku . . . . . .

Uzurpacija je uzurpacija, pa je izvršio Buonaparte ili jedan Emanuil, ili jedan Murat ili jedan Frano. Šta više, ja mislim da je B u o n a p a r t s k i plan zakonitiji, jer on uze ove zemlje mačem u ruci, a drugi to isto učiniše igrajući W a l z e r . . . . . Pravo je pravo, nepravda je nepravda bez obzira na imena, porodice ili dinastije . . . . . .

. . . . . .

G. Bettera se u svojoj publikaciji strašno ljuti na lorda Castlereagha što je Austriji dozvolio da uzme Dubrovnik. Na žalost, negodovanje protiv britanske vlade za otimačine u Beču nije ograničeno na g. Betteru nego je opšte, upravo univerzalno. Mi nijesmo ništa dobili od Buonapartovijeh otimačina kako su Austrija, Pruska i drugi vladaoci, niti smo mi mirom god. 1814 zadobili ni pedalj zemlje ; pa baš toga radi mi ne bismo se bili imali staviti u položaj da o nama narodi na kontinentu rgjavo misle. Lord Castlereagh smatraše sve vladaoce i ministre u Beču kao dušmane Buonapartove, ali je Njegovo Gospodstvo imalo misliti da su oni, sa vrlo malo izuzetaka, bili njegovi saučesnici i plaćeni agenti.

Lord Castlereagh ne bi bio mogao spriječiti vladaoce da učine što su naumili bili, ali je Njegovo Gospodstvo moglo p r o t e s t o v a t i protiv njihovijeh postupaka, pak poručiti kola i ostaviti Beč. Ovakva bi nam protestacija bila umnožila poštovanje i ugled cijeloga civilizovanoga svijeta. Ja sam zaista,

u oči polaska Njegova Gospostva za Beč, uzeo slobodu da mu uputim otvoreno pismo u broju 14. Avgusta 1814 Anti-Gallicana. U tom sam pismu preporučio lordu Castlereaghu da vladaoce u Beču opomene da rade u duhu Chaumontskoga ugovora ... Evropa će do skora, zaista i suviše brzo, požaliti da nije ispunila gore pomenuti ugovor. Ali hoće li narodi Austrije, Pruske i Njemačke htjeti podnositi nove terete, neminovne posljedice novoga rata koji će se u skoro raspaliti? Da bi se izbjeglo ovoj opasnosti, ja mislim da bi trebalo staviti pod optužbu sve vladaoce kao sukrivce onoga Velikoga Bandita u Svetoj Jeleni, i koji su po njegovu zatočenju pošli za njegovim stopama. Ja ih znam i znam njihove ministre ; svi njihovi ordeni i zvijezde ne mogu sakriti od mene šaru njihovijeh srdaca. A što se tiče njihovijeh glava i o tome znao bih da pričam koješta; oni mogu imponovati cijelome svijetu, ali ne meni, a da im pokažem što ja o njima mislim, podsjetiću ih na divnu La Fontaineovu basnu : Le Renard et le Buste (Lisica i Poprsje)".[1]

Možemo lako zamisliti sa kakvim je osjećajima Metternich sve ovo čitao u svome kabinetu ! Ali kako se dočepati dosadnoga Bettere ili dajbudi kako li ga ušutkati? Esterházy stade da traži sve moguće načine da Betteru uništi pred engleskim javnim mišljenjem, kad nije mogao da ga uputi u žvale austrijske policije.

[1] Goldsmith navodi cijelu glasovitu basnu (IV, Fable XIV) koja u prijevodu glasi : „Velikaši su većinom pozorišne maske. S polja imponuju običnom idolopokloncu. Magarac ih sudi po onome što vidi ; lisica, na protiv, svestrano ih ispituje, prevrće ih u svakom pravcu ; i vidjevši da nemaju nego prijatno lice, primijeni im riječ što je zgodno kazala o poprsju jednoga junaka. Poprsje bijaše prazno, a veće nego li u prirodi. Lisica, hvaleći vajarsku radnju : Lijepa glava, reče, ali moždana ni za lijeka. Koliko je velike gospode nalik na ovakva poprsja !"

To je nastojavanje imalo toliko više značaja, što je Bettera, po samom Esterházyevom priznanju imao svakakvijeh veza i sa svojom avanturističkom okretnošću podržavao agitaciju protiv Austrije i protiv riješenja bečkoga kongresa. U Betterinom društvu nahogjahu se neki Maceroni, pisac pamfleta o sramotno ustrijeljenom Napuljskom Kralju Muratu (13. Oktobra 1815), brošira koja bješe uzbudila Metternichove živce, pak neki Piontkovsky, Poljak, koji se bješe vratio s ostrva Sv. Jelene, sa Napoleonovom preporukom upućenom svojim rogjacima da mu izdjejstvuju čin šefa kavalerijske eskadrone i koji stajaše pod jakim podozrenjem da ima drugova koji su riješeni da Napoleona spase iz engleskoga zatočenja i da ga ponovno stave na francuski prijesto.[1] Ovome

[1] Esterházy Metternichu 8. Jula 1817 No. 49 litt. J. ib. „Tout ce qui a rapport au Sieur Piontkovsky et ses complices, me paraît trop important pour ne pas avoir constamment un oeil attentif sur eux....."

U svesci od 1. Novembra Revue de Paris g. Frédéric Masson priča o zgodama enigmatičkoga Poljaka Piontkovskoga u članku pod natpisom: Un aventurier à Sainte-Hélène (Le Colonel Comte Piontkowski). Piontkovski, čiji je život sav isprepleten lažima i najčudnovatijim i tajanstvenijim zgodama, na povratku iz Svete Jelene, gdje se bješe nametnuo Napoleonu, bi stavljen pod strogu policajnu pažnju svijeh vlada interesovanijeh u čuvanju velikoga carskoga zarobljenika. G. Masson priča kako se Piontkovski upoznao sa Betterom „koji je dugo živio u Gjenovi i koji bi god. 1814 bio dopisivao sa Bonapartom!" Piontkovski pade takogjer u šake austrijske policije. Zatvore ga najprije u Mantovi, pak ga prenesu u Josefstadt pod imenom Giorgja Hornemanna. Njegova žena ostade u Londonu i tamo se kod grafinje de Miniac de Rohan upozna sa Betterovom ženom „koja prisluškivaše za račun francuske ambasade". Piontkovski umrije u slobodi u Regensburgu god. 1849. Biće još dosta po arhivima materijala za istorijske klasobere oko čudnijeh avanturističkijeh lica za prvi decenij po Waterloou! Ni Bettera, ni Piontkovski nijesu izrekli posljednju riječ.

*

se društvu bio pridružio i neki Monsieur de Châteauneuf, publicista i urednik lista „Mémoires secrets ou Chronique de Paris" (Tajni memoari ili pariska hronika). Sa ovim zajedno Bettera bješe sastavio jednu adresu Sicilijanaca protiv kralja Ferdinanda,[1] ali ne bijaše platio Châteauneufa kako mu bješe obećao. Châteauneuf, razjaren, ponudi Neumannu, austrijskom otpravniku poslova u odsustvu Esterházya, da će u svom listu naštampati što mu god pošalju u odgovor na Betterine pamflete. Neumann odgovori, da on od svoje vlade nema uputstava. Da bi, u ostalome, za Betteru i suviše časno bilo da austrijska vlada odgovori na tako prezirljive i kukavne publikacije. Ali austrijsko poslanstvo, sa svim svojim prezirom, ne skidaše pažnju sa Bettere. Dubrovčanin, sa Ulisovim lukavstvom, primaše svakovrsne nove oblike ; „njegov nemirni duh neprekidno stvara nove laži kojima pribavlja važnosti pozivljući se na visoka poznanstva".[2] Tako se n. pr. gragjaše tajnim agentom „nadvojvotkinje" Marije Luize, sa misijom da podrži veze sa Napoleonom i sa njegovim prijateljima. Ali se dobro znalo da se Napoleonova žena, koja se spremaše da za života velikoga svoga muža postane prijateljicom gjenerala Neipperga, bješe 15. Marta pregjašnje godine odrekla carske titule i u Parmi, svojoj novoj državici, opasala visokim zidom protiv Cara, protiv familije Bonaparte, protiv samoga svoga sina, nesretnoga Rimskoga

[1] Ferdinand I (prije IV Napuljski) bješe god. 1817 uništio sve sicilske slobode, usljed čega Sicilija poče da se buni i da pripremi dogagjaje god. 1820 i austrijsku intervenciju. Engleski ministar u Napulju, Sir William Accourt, bješe, lažnim izvještajima, nagnao svoju vladu da digne ruku sa Sicilije i da odobri Ferdinandov državni udar. Cf. Colletta — Storia di Napoli, Milano. 1849 str. 544—545.

[2] Esterházy, ibid.

Kralja.[1] Govorilo se i to, da je Bettera ruska uhoda „što bi — govoraše Esterházy — sasvim odgovaralo njegovoj prirodi toliko više što u zvijezde kuje Cara Aleksandra".

„Sve dobro ocjenivši, — produžavaše Esterházy — ovaj čovjek nije opasan, ali je dosadan";[2] i za to produžavaše kampanju protiv njega. Princ Regent mu više puta progovori o Betteri, jer i njega smetaše taj nemirni Dubrovčanin. Regent izmijeni o njemu misli i s ministrima. Ali lord Sidmouth, u čiju nadležnost padahu stranci, odgovaraše, da se na Betteru ne mogu primjenjivati naregjenja Alien-Billa,[3] a da u Parlamentu ne skoči koji član opozicije, u čijim redovima Bettera imaše prijatelja. Iz ove bi se intervencije izrodila politička pitanja kojima je one godine engleska vlada sretno bila izbjegla. Castlereagh potvrdi austrijskome poslaniku Sidmouthov odgovor i nadoda još neka razjašnjenja. Uzmu li se kakve mjere protiv Bettere, govoraše plemeniti lord, to može samo biti kad se zatvori Parlamenat. Tada ćemo se pozabaviti sa ovakvim ljudima. Ali bi oni mogli preći u Nizozemsku i tamo spokojno produžiti svoje intrige. Kad bi se, dakle, zaključio njihov izgon, trebalo bi podnijeti ovo rješenje vijeću inostranijeh poslanika u Parizu, pa da oni učine kolektivni korak kod Nizozemske vlade da ne primi lica koja budu izgnata Engleske na osnovu Alien-Billa. Ovo bijaše Castlereaghov dosta smišljen plan. Po Esterházovom

[1] Welschinger — Le Roi de Rome, Paris, 1902, 195-199.

[2] „ Quoique, à tout prendre, cet homme ne soit pas dangereux, il est gênant." Ibid.

[3] Zakon protiv sumnjivijeh stranaca koji odregjivaše slučaje njihova izgona iz Engleske. U Austriji je izgon stranaca proizvoljan administrativni akt u rukama svakoga Statthaltera. U Engleskoj, klasičnom zaklonu svijeh izagnanika, Alien-Bill se vrlo rijetko primijenjivaše.

mišljenju, Bettera nije drugo ni želio nego li da ga vlada izdene. Zadužen do vrh glave, vjerovnici ne davahu mu mira. Bettera je znao da će prije oli poslije biti bačen u Kings Bench, t. j. u tamnicu za dužnike koji ne mogu da plate svoje dugove. Šta više, govoraše se da sprema nov pamflet protiv Castlereagha i bečkoga kongresa, pa da ga zateče Alien-Bill i da kao politički mučenik ostavi Englesku. Kad se nije moglo na ovaj način, Esterházy pokuša na drugi. Betteru vlada ne šćaše da izdene. Treba ga, dakle, lično osramotiti. U tu je svrhu trebalo navesti doktora Capellinia da podnese protiv Bettere ponovnu tužbu za klevetu počinjenu onim pamfletom iz god. 1816. To podrazumijevaše Esterházy riječima: „il seroit bon de démasquer Bettera". „Ako se nagje da su zakonski uslovi tu, a činjenice dokazane, ne samo da je uspjeh potpuno osiguran, nego će još i troškovi kod suda, zvanoga Common Law, biti mnogo manji... Usljed Capellinieve tužbe, vlada i Vaše Visočanstvo izgledaće kao savršeno nevješti svemu tome." Toga radi, Esterházy zatraži mišljenje jednoga glasovitoga londonskoga advokata, Gjorgja Frerea, „kome bi dosta bilo da gosp. Capellini piše". Kod bankira Harmanna trebalo bi položiti izvijesnu kauciju za slučaj da Capellini izgubi proces. „Ako Vaše Visočanstvo nagje da vrijedi da pokušamo ovaj korak koji ne će biti vrlo skup za našu vladu i kome će gosp. Capellini samo dati svoje ime, molim ga da me opunomoći, a ja ću uzeti sve mjere obazrivosti za sretan uspjeh ovoga posla".[1]

[1] Si V. A. trouve qu'il vaille la peine de tenter cette démarche qui ne seroit pas très coûteuse pour notre gouvernement et à laquelle Mr. Capellini ne feroit que prêter son nom, il suffira de m'y autoriser pour que je la prépare avec toutes les précautions qui pourront en faire espérer un résultat heureux...

Esterházy je progovorio i sa Castlereaghom koji se saglasio sa ovim planom. On samo traži Metternichovu sankciju pa da se sporazumije sa Capellinijem.

Mi nijesmo mogli naći Metternichovoga odgovora na ovu depešu. Za čast austrijskoga ministra volimo vjerovati da je on odbio cijeli taj niski plan. Do Marta 1818 izmegju Beča i Londona ne govori se više o Betteri.[1] U Martu ove godine nalazimo našega Dubrovčanina u Kings Benchu zbog dugova. Esterházy javljajući ovu utješnu stvar svome šefu, nadodaje da ga je Bettera ucjenjivao svakakvim drskim pismima da bi mu poslanik platio gostioničara koji ga proganjaše. Više od tri mjeseca Bettera nije, po zakonu, smio da bude zadržan u zatvoru. Govorkaše se da će mu neki prijatelji isplatiti dugove, šta više francuski diplomata Mr. de Beaumont upisa se za izvijesnu sumu. Bettera kao da je ovome služio da nadgleda Piontkovskoga s kojim bijaše intiman prijatelj. U opšte, piše Esterházy, vlada Luja XVIII razvija ovdje veliku djelatnost. Potkupila je mnoge engleske listove, megju ostalima Times i Goldsmithov Anti-Gallican koji se provrgao u British Monitor. Esterházy, koji, razumije se, nije mogao da zaboravi Goldsmithovom otrovnom peru napade na Austriju, čudi se da je francuska vlada „toliko nisko pala da kupi čovjeka, koga niko ne poštuje, ni publika, ni njegovi kolege u žurnalizmu i koji je vazda spreman da se proda takmičaru koji mu najviše dâ. On je sebi postavio zadatak da nas kleveta i njegova mržnja raste u srazmjeru sa sve to manjom pažnjom koju na njega obraćamo". Esterházy nije možda istinski govorio svemogućemu ministru, ali je lako razumljivo njegovo neraspoloženje prema nezadovoljnicima i kritičarima

[1] 10. Marta No. 63 litt. H. Berichte aus London 1818. Ibid.

koji se slobodno razmetahu po londonskim ulicama, dok bi ih Metternichova policija bila tako lijepo uapsila i makla sa pozornice. Po svemu izgleda da je projekt procesa proti Betteri pao u vodu, jer 27. Novembra otpravnik poslova von Neumann piše Metternichu :[1] „Gospodin je Bettera ostavio Englesku sa pasaportom engleske vlade. Vizirao mu ga je markiz d'Osmond.[2] A l i n i o v a j n i j e h t i o d a r e č e kud je Bettera otišao. Samo mi je natuknuo da nije nemoguće da je pošao u Ameriku da se pridruži španskim ustanicima."[3] A tergo je ove depeše u Metternichovoj kancelariji zabilježeno na francuskome jeziku : „Policija je izviještena o Betterinom odlasku notom 17. Decembra 1818."

Blagodareći, dakle, francuskom poslaniku, Bettera izmače opasnosti da ga austro-njemačka policija uapsi na kontinentu. Mi ne znamo da li je pošao u Ameriku da se bori za slobodu španjolskijeh novoproglašenijeh republika. Po zapiscima u „Epidauritanu", Bettera bi ipak bio umr'o, kao državni austrijski zarobljenik, u madžarskoj tvrgjavi u Munkaczy ! Po ovoj bi ga verziji, dakle, Metternichova ruka ipak bila stigla i odvojila od živijeh ! Problem ostaje, za sada, neriješen.

Njegova porodica u Dubrovniku bijaše još ranije podložena policajnoj pažnji. Stulli u svom dnevniku

---

[1] No. 77 litt. A. ibid.

[2] Francuski Ambasador.

[3] Ustanak španskih kolonija južne Amerike, Venezuele, Chilia, Buenos-Ayresa itd. koje, naročito blagodareći velikome vogji Bolivaru, izvojevaše potpunu nezavisnost nakon desetogodišnje očajne borbe. Sjedinjene države Sjeverne Amerike priznadoše prve (deklaracija predsjednika Monroa 2. Decembra 1823) nezavisnost južno-američkijeh republika, za njima Engleska kroz svoga ministra Canninga, Castlereaghovoga nasljednika (1. Januara 1825) pa sve ostale evropske države i sama Španija.

bilježi pod 17. Avgusta 1815 : „Baro Bettera,[1] sekretar municipija, uapšen je u Skolopa i zabranjeno mu je da ma s kim progovori osim sa rektorom. Ne zna se razlog ovoj odluci, ali izgleda da je centralna policija naredila da ga se uapsi."

I ova ugledna porodica sagje niza sve stepenice degeneracije koja obuhvati drevni grad. Gjore, Barov i Vitov brat, zatvaraše se od obijesti u mrtvački sanduk i umrije u zatočenju na Lopudu. Posljednji muški potomak Betterâ, Petar kao i onaj prvi, umrije u siromaštvu god. 1889, a sa njegovom sestrom Marijom, umrlom u Dubrovniku, u javnoj bônici, god. 1900, istraži se ime čovjeka koji zadade malo posla i samome Metternichu. Kroz pero ovoga pučanina, Boškovićevoga potomka, Dubrovnik bi za Restauracije još jednom predmet čitanja u evropskoj diplomaciji, kaošto će za Luja Filipa za posljednji put, kroz pero vlastelina Antuna Sorga. Sa ova dva čovjeka Dubrovnik, kao predmet diplomatskijeh razgovora, sagje konačno u grob.

* * *

Za štampavanja ove knjige, nagjosmo u biblioteci Jugoslovenske Akademije željno traženu Betterinu broširu : „Mémoires sur une èpoque de ma vie." Ona nam daje mogućnost da bar donekle popunimo praznine ovijeh bilježaka o Betterinoj aferi. O samom predmetu ovoga pamfleta reći ćemo samo dvije riječi, jer nas on najmanje zanima.

Ima mnogo više važnosti ono što u broširi saznajemo o Betterinovom životu prije i poslije „bečke afere". Betteri se u Beču god. 1812 u kratko dogodilo ovo : Neki njegov prijatelj, ruski državni savjetnik de Mallia, pred smrt oporučno ostavi znatniji dio svoga imetka, naročito neke dragocjene zbirke, Caru

[1] Vitov brat, rogjen 25. Maja 1773.

Aleksandru. Izvršilac oporuke imala je da bude ruska legacija u Beču, a sporedno ruski državni savjetnik Chavalier d' Ott, ataširan poslanstvu. Po Betterinovu tvrgjenju, Mallijev ljekar Dr. Cappellini, rgjavim ako ne baš zlomislenim liječenjem, uskori Mallijevu smrt (12. Novembra 1812) a opet d'Ott, još za Mallijeva života, stade da pretražuje nemoćnikove spise i dragocjenosti. Bettera ne tvrdi izrično, da je Ott počinio kragju na Mallijevu štetu ili da je oduzeo nekoliko tajnijeh spisa iz Mallijevoga pisaćega stola, ali vješto daje razumjeti da je Ott nešto takva i učinio. Nakon opore prepiske sa ljekarom i svakojakijeh sukoba sa Ottom, tek pô godine docnije bečki sud, na Ottovu prijavu, osudi Betteru zbog klevete na jednomjesečni zatvor, što ovoga dovede izvan sebe od ljutine i poniženja. Posredovanjem bečkoga arhiepiskopa, Ćesar Frano naredi reviziju procesa, ali sud, kako Bettera priča, osujeti carsko rješenje po nagovoru bivšega austrijskoga poslanika u Petrogradu, grafa Saurau (1801—1802), Metternichovoga ali i Ottovoga prijatelja, kako bješe i sam austrijski ministar. Inde irae Betterine i cijeli pamflet.

Već iz Betterinoga exposéa o ovoj tugaljivoj aferi, saznajemo neke zanimljive stvari, predpostavljajući da Bettera govori istinu, a nemamo nikakva razloga da posumnjamo u glavnim crtama u njegovu istinitost.

Metternich je lično poznavao Betteru još iz ove god. 1812. Dubrovčanin nam u dugo priča o audijenciji svojoj kod ministra koji ga na lijepe odvraćaše od prokazivanja Ottinijeh postupaka. „Toliko više, reče mu duhoviti ministar, da što bi ste god o tom predmetu pričali ne bi vaskrslo kavaljera!" Drugo, knez Nikola Esterházy u to je doba u Beču i zauzimlje se za Betteru da ga mimoigje sugjenje, jer pod zaštitom zasebne jurisdikcije kr. ugarske garde kojoj Bettera potpadaše. Treće, sada saznajemo za Betterin

sukob sa ljekarom Cappellinijem i zašto je poslanik Esterházy u Londonu savjetovao Metternichu da se posluži drugom Betterinom „klevetom" izrečenom god. 1816 protiv Dra Cappellinija, kako bi Bettera ponovno došao u zatvor. Da se pak ovaj žestoko zamjerio Metternichu, lako možemo zamisliti. Ne samo da je iznosio Metternichove veze sa Ottom u vidu nekakvoga moralnoga saučešća austrijskoga ministra u aferi Mallia, nego ga je još i žestoko napadao u političkom pogledu, kao podržavaoca Napoleonove politike god. 1812 i kao glavnoga krivca u aneksiji Dubrovnika Austriji. Bettera ovom pitanju posvećuje već tada tri stranice preteče poznijega pamfleta o kome opširno govorasmo.

Ali iz Betterinoga spisa saznajemo još zanimljivijih stvari o ranijem životu nastranoga Dubrovčanina. On nam sam priča da je god. 1806, za opsade Dubrovnika, bio kao ruski dobrovoljac na linijskome brodu „Paraskeva" pod neposrednim zapovjedništvom kontramirala Sorokina. Da je Bettera bio u ruskoj službi nije nikakvo čudo, ako promislimo da su i dva dubrovačka vlastelina, Jero Natali i Dživo Tudisi, bili oficiri u vojsci Petra Velikoga. Ali malo je čudnovatije, da je on bio saučesnik u ruskoj blokadi grada svoga rogjenja. On gleda sa broda kako njegove kuće u Župi gore i kako pustoši njegove zemlje „ono isto oružje čijemu uspjehu saradovah kako mogoh bolje." Možda ga mržnja na Francuze bješe nagnala da služi u vojsci od koje se nadao pomoći svojoj otadžbini! Ali se on i docnije priznaje kao oduševljeni Rus. Caru Aleksandru piše, 24. Septembra 1813, da je od kakvijeh 20 godina prožet ruskim osjećajima i ako rogjen u Dubrovniku i pozivlje se na svjedočanstvo Pozza di Borga, Kapodistrije i admirala Senjavina, Sorokina i Greiga. Rusija ga, megjutijem, odbija od sebe, uz prkos živom zauzimanju — a to je opet značajan fakt — onoga istoga kneza Pavla Esterházyja

koji će ga četiri godine docnije tako nemilosrdno progoniti! Esterházy u dva puta mu piše iz Freiburga u Švicarskoj. Zauzimlje se kod Nesselroda da mu Rusija dâ pasaport, ali se i tu spotiče o Ottovu aferu poradi koje Nesselrode, Ottov zaštitnik, ne će da za Betteru ni čuje.

Pikantno je uporediti sa poznijim Esterházyjevim držanjem ovo mjesto iz njegova pisma: „Pišite mi koji li su Vaši planovi i što bih mogao još da učinim za Vas. Tout á Vous." Bettera se nalazi u očajnome položaju. Sada samo još misli na Englesku, „na jednu zemlju u koju su se sklonile i pravda i sve vrline pred tobožnjom civilizacijom koja okužuje evropski kontinent i prijeti rasulom svim društvenim ustanovama." Moli, dakle, Esterházyja da ga preporuči lordu Aberdeenu, ambasadoru u Beču, za jedno preporučno pismo admiralu Freemantlu, koji počinjaše englesku kampanju u Jadranskome moru, „uvjeren da ću, budete li Vi garantovali za moje vladanje, moći naći korisno mjesto u Jadranskome Zalivu gdje zapovjeda i gdje ću mu moći biti od koristi." Tu i prestaju Betterini memoari. Gdje je bio i što je radio od 1813 do 1816 ne znamo, ali jedno je izvijesno, da je najzad došao u tu Englesku kud ga je srce vuklo i gdje je imao da potpadne gonjenju Metternicha protiv kojega je, u glavnome, i naperen pamflet o Dubrovniku, neizmirljivom i prezirnom kontrolisanju kneza Pavla Esterházyja, a u saglasnosti sa lordom Castlereaghom koji zastupaše jednu Englesku vrlo različitu od one koju je Bettera zamišljao zajedno sa svojim sadrugovima u emigraciji.

DOKUMENTI.

I.

Spisak francuskijeh pristaša u Dubrovniku.

Lista degli aderenti francesi in Ragusa.

Prima Classe.

A. Cittadini.

Raffaele Androvich	Savio della Municipalità
Michele Benich	Dragomano del Governo
Giuseppe Brancovich	Cancelliere della Municipalità e dell'Annona
Marco Boscovich	Tesoriere
Stefano Chersa	—
Antonio Chersa } padre	Giudice al Tribunale Civile
. . . . Chersa } e figlio	Cancelliere del Console di Francia
. . . . Chersa, cugino	Impiegato nell' Amministrazione
Angiolo M. Frezza	Comissario di Polizia
Niccolò Faccenda	Delegato di Ragusa vecchia
Niccolò Garmogliesi	Impiegato nell' Amministrazione
Giovanni Casnacich	Stato Console Raguseo in Genova, poi deputato di Sanità in Ragusa, partito per Genova.
. . . . Casnacich	Impiegato nell' Amministrazione
Luca Martellini	—

Giovanni Mascarich	Giudice di Commercio
Luca Passarevich	Capitano del Porto di Ragusa
Giovanni Passarevich Matteo Passarevich } fratelli	
Niccolò Remedelli	Capitano del porto di Gravosa
un figlio in Ragusa	stato Ca-po de' Banduri
uno in Ancona	
uno per mare in navigazione	
uno in Smirne	stato Canc. del Consolato Raguseo
Michele Scurich	Segretario della Camera di Commercio
Pietro Stulli	Giudice nel Tribunale Civile stato Cancelliere
Luca Stulli Biagio Stulli } fratelli	medico stipendiato Cancelliere dell' Officio di Sanità
Niccolò Scodergna	Tesoriere
Bald-e Trojani	Savio della Municipalità
Giovanni Vlajchi	Stato primo Segretario della Republica pensionato
Giovanni Vlajchi	nipote
Giuseppe Vodopich	Doganiere
. . . . Vodopich	Magg-e della Truppa della fù Republica
Vodopich (fratelli e cugini)	
	Dragomano presso Marmont
Antonio Vernazza	Deputato sulli alloggi per i militari
Gian Luca Zuzzeri	
Pietro Jugovich	Stato Capitano di porto di Gravosa
. . . . Radeglia	Dragomano e fù Console Raguseo a Smirne
. . . . Culissich	Mercante abitante in città
	B. Nobili.
Niccolò di Luciano Pozza	assente, partito per la Dalmazia
Savino Giorgi	Savio f. f. di Podestà

Giovanni Bosdari	Giudice del Tribunale d'Appello
Marinizza Giorgi	in Ancona, ed ivi Savio della Municipalità
Giacomo Natali	Giudice nel Tribunale Civile
Antonio Sorgo	Podestà di Ragusa in Parigi dimorante
Niccolò di Niccolò Pozza	Presidente del Tribunale Civile

Seconda Classe.

A. Cittadini.

Michele Antizza	Cancelliere della Città
Michele Gargurevich	Medico stipendiato
Andrea Garmogliesi	in Trieste, condannato dalla fù Republica a prigione perpetua per derubamento di gruppi.
Lazarovich	(fratelli quattro)
Cristoforo Lupi	—
Niccolò Pascussich	Stato Capitano delle Plocce
Giovanni Stella	Capitano delle Plocce
Pietro Papi	—
Giovanni Tromba	Segretario generale dell'Amministrazione
Tommaso Tromba Luigi Tromba	fratelli Cancell. della Città
Marino Gliuban	—
Steffano di Matteo Lallich	—

B. Nobili.

Luca di Michele Bona	—
Francesco Gozze	—
Paolo Gozze	—
Antonio Caboga	—

Terza Classe.

A. Cittadini.

Pietro Cingria — Stato Doganiere
Andrea Lallich
Tommaso Mitrovich
Cristo Villenich
suoi fratelli e parenti } di Città, naviganti

B. Nobili.

Vladislao di Paolo Gozze

Ecclesiastici.

I. Classe.

Don Florio Tvardisca
Don Niccolò Ivich } abbati
Don Baldassare Chipre abbate
Fra Antonio Maslacz Domenicano
Tutto il ceto degli Ebrei tra i quali:
Isaac Abram Ambonetti
. . . Pardo detto Schizzo Giudice di Commercio
Della prima classe
Antonio Slatarich — ab. in S. Stefano d'Ombla; Capitano di nave mercantile.

Prilog Timonijevoj depeši grafu Stadionu iz Rijeke Senjske, 18. Maja 1809. B. D. A.

II.

Proklamacija Gjenerala Lauristona.

Dubrovnik, 26. Decembra 1807.

Proclamation.

En vertu des ordres de Son Excellence le général en chef Marmont, il est défendu à tout bâtiment Ragusais partant de Raguse, de naviguer sous un autre Pavillon que le Pavillon Italien. Tout contravenant au présent ordre sera arrêté et mis en prison, jusqu'à la décision du général Commandant la Division; et tous ceux qui seroient reconnus et déclarés avoir donné des mauvais conseils et avoir excité les marins à la désobéissance d'une manière quelconque, seront arrêtés, et il en sera rendu compte à S. E. le général en chef, pour en sollìciter le jugement.

Le Commissaire de Police, et le Capitaine au Port surveilleront scrupuleusement tous ces meneurs et ces intrigans et les dénonceront à l'Autorité commandant à Raguse.

Raguse, le 26 décembre 1807.

Signé :

Le général de division Comm-t

Alexandre Lauriston.

Pour copie conforme :

Le Colonel Godar

Comm-t par interim l'arrondissement de Raguse.

Štampani egzemplar u D. D. A. Lettere di Levante e di Ponente. 1805—1808. VIII, 590.

*

III.

Discours de M-r l'Adjudant Commandant Delort, sous-chef de l'Etat Major Général, prononcé au Sénat de Raguse, le 31 Janvier 1808.

Messieurs,

Son Excellence le Général en chef vous annonça, il y a six mois, que le sort de votre république avait changé; que l'Empire des circonstances provoquées par les arrêts irrévocables du destin, allait la fondre dans le royaume d'Italie: il avait alors le droit de nommer sur le champ une administration; mais il vous laissa à toutes les fonctions que vous aviez exercées; il ne voulut pas vous faire passer par les inconvéniens, il ne voulut pas vous soumettre aux tiraillemens d'un gouvernement provisoire, avant que vous pussiez jouir des bienfaits d'un gouvernement définitif; sa sollicitude pour vous, pour les citoyens, pour tous les habitans de Raguse alla plus loin; il sçavait que dans un Etat où le petit nombre a eu longtemps l'autorité et des privilèges, le plus grand nombre, seulement des devoirs et des obligations à remplir, il sçavait, dis-je, que dans cet Etat, il y a bien des passions à éteindre, bien des torts à réparer, bien des humiliations à faire oublier, bien des coeurs à conquérir; interprète des sentimens paternels de l'Empereur Napoléon, il voulut vous donner le temps de remplir tous ces objets.

Son Excellence avait dû penser que vous pressentiriez ses vues et que vous les seconderiez.

Mais, Messieurs, vous avez donné plus de foi à des bruits vagues, élevés par le délire, peut-être par la méchanceté qui se jouait de votre crédulité, qu'aux communications qui vous avaient été faites ; vous avez soupçoné des pièges, là où vous ne deviez voir qu'une attention délicate pour vous.

Après vous avoir rappelé la conduite du Général en chef à votre égard, je vous mettrai sous les yeux la vôtre propre.

Dès le moment où votre sort vous fut connu, votre conduite, qui jusqu'alors avait été prudente et passive, devint désordonnée et turbulente. Rappelez-vous les listes de proscription sur lesquelles furent inscrits les noms des personnes que vous pensiez tenir au sistème français ; votre résistance intempestive à laisser arborer dans vos murs le drapeau de votre nouveau souverain, les menaces publiques ou secrètes faites au commerce, s'il osait prendre les couleurs de l'Empereur Napoléon ; les démarches presque criminelles du Sénat auprès du pacha de Bosnie, démarches qu'accompagnèrent, pour avoir sa protection efficace, de l'argent et des lettres dont les expressions, quoique mystérieuses, n'en étaient pas moins évidemment injurieuses à la nation française.

Si à ces torts graves, messieurs, j'ajoute que vous avez cherché à exciter le fanatisme du peuple par tout ce que les hommes ont de plus sacré, la Religion, en ordonnant des processions, des érections d'autels, des pélerinages pour le salut de la République et du prince de Raguse que vous sçaviez confidentiellement ne plus exister, vous descendrez dans votre conscience, Messieurs; vous conviendrez que la mesure est comblée, et qu'il est temps de finir.

Par tous ces motifs, et aussi pour prévenir les plus grands malheurs dont les suites vous seraient personnellement funestes, le Général en chef me charge de vous communiquer l'arrêté ci-joint.

„Le Général en chef de l'armée de Dalmatie ordonne ce qui suit:

Art. 1er

Le Gouvernement et le Sénat de Raguse sont dissous.

Art. 2e

Les tribunaux civils et criminels actuellement existans sont dissous.

Art. 3e.

Mr. Bruère, consul de France, sera pour le moment et provisoirement chargé de l'administration du pays.

Art. 4e.

Les administrations des différentes parties des Etats de Raguse resteront provisoirement telles qu'elles sont aujourd' hui.

Art. 5e.

La justice civile sera rendue jusqu'à nouvel ordre par un tribunal composé de M-r Nicolò di Nicolò Pozza, Giacomo Natali, Pietro Stulli, Antoine Chersa, et au nom de Sa Majesté, l' Empereur des Français, roi d' Italie, mais d' après les lois et coutumes de Raguse.

La justice criminelle sera rendue par le même tribunal, qui s'adjoindra trois membres pris parmi les personnes graduées.

Au quartier général à Raguse le 31 Janvier 1808.

le Général en chef, signé : Marmont".

En conséquence, Messieurs, la République de Raguse et son gouvernement sont dissous, et la nouvelle administration est installée.

Avant de vous séparer, Messieurs, je vous laisserai un dernier gage de l'intérêt que le Général en chef vous porte, en vous offrant quelques réflexions qui élaborées par votre jugement, pourront ne pas vous être inutiles.

Vous allez vivre sous les lois d'un souverain qui ne connaît plus de rival ; que la jalousie la plus ingénieuse n'ose plus comparer à personne ; qui placé entre les siècles qui se sont écoulés et ceux qui doivent suivre, sera désormais, et pour les générations qui ont passé et pour celles à naître, l'homme à qui viendront se mesurer et le génie et tous les genres de gloire; du milieu de ses Etats immenses, au milieu des conceptions les plus vastes, dans le moment le plus délicat de l'exécution du projet le plus hardi et le plus compliqué, son oeil parcourt toutes ses provinces et se repose sur chacun de ses sujets; sa sollicitude active balance leurs intérêts et les fixe: pour prix de cette sollicitude, pour prix du bonheur qu'il procure à tous, il demande une fidélité à toute épreuve, mais noble; un dévouement sans bornes, mais sans ostentation.

Vous avez longtemps gouverné ; vous conserverez bien longtemps sur les individus l'influence, que vous a donné sur la masse une autorité consacrée par plusieurs siècles ; usez de cette influence pour faire apprécier à tous les bienfaits du nouveau gouvernement; pour lier de coeur et de sentiment tous les individus à votre nouveau souverain; enfin, Messieurs, soyez vous-mêmes bons, loyaux, et fidèles sujets de sa Majesté l' Empereur et Roi Napoléon, et membres désormais d'une grande et glorieuse famille vous n'aurez plus pour égaux ou pour chefs que ceux que leur haute destinée y a fait naître.

Prijepis u Archives Nationales A F IV 1713.

V.

Marmont Caru Napoleonu.

Sire,

Jusqu'à ce moment j'ai cru pouvoir me dispenser d'entretenir Votre Majesté de l'espèce de délire dans lequel est depuis quelque tems le sénat de Raguse; mais il l'a poussé si loin que je viens d'être forçé de le dissoudre et je vais avoir l'honneur d'en rendre compte à Votre Majesté.

Il existe ici, comme dans toutes les aristocraties, une haine profonde entre les nobles et les citoyens. Les nobles s'étant berçés de l'espérance de conserver leur souvraineté, s'étant recommandés à diverses reprises à toutes les puissances, avaient reçu de la cour de Vienne, peu de tems avant la paix de Tilsa des réponses favorables, de manière que lorsque la paix fut signée, ils ne doutèrent plus que leur indépendance ne fut stipulée. Alors fut répandue de la manière la plus scandaleuse une liste de proscription renfermant les noms de cinquante quatre familles les plus attachées aux français, qui devaient être ou mises à mort ou bannies du pays; cette liste avait été arrêtée par le parti dominant dans le sénat et avait jetté la terreur dans l'âme de tous les citoyens. Lorsque j'arrivai à Raguse pour la prise de possession des bouches de Cattaro, j'exprimai mon indignation à la Députation du Sénat, la liste fut désavouée, disparut, et tout rentra dans l'ordre.

Il y a deux mois et demi environ que je reçus du ministre de Votre Majesté, le Général Caffarelli, une lettre qui m'annonçait que l'intention de Votre Majesté était que les bâtimens ragusais naviguâssent sous pavillon italien, et il m'envoya des patentes à cet effet. Je les adressai au général Lauriston avec l'ordre de les faire distribuer aux capitaines ragusais.

Le Sénat depuis quelque temps avait appris que le général Sébastiani avait fait changer le pavillon des bâtimens ragusais à Constantinople, ces dispositions qui s'accordaient, étaient évidemment l'expression positive de Votre Volonté. Cependant le Sénat qui vit dans le changement de pavillon la perte immédiate de sa souvraineté, fit enlever pendant la nuit la proclamation affichée du général Lauriston, et fit dire aux Capitaines Ragusais que leur indépendance serait conservée, et que ceux qui prendraient des patentes, seraient tôt ou tard mis à la potence. Les capitaines Ragusais ont été tellement intimidés par ces menaces qu'aucun d'eux n'a encore pris une seule patente, et comme d'un autre côté, aucun bâtiment ragusais n'a la permission de sortir sans le pavillon italien, ils sont tous restés dans le port quoique la mer soit libre, et qu'ils aient besoin de naviguer pour vivre.

Peu de tems après le Sénat écrivit une lettre au pacha de Bosnie dans laquelle il le suppliait d'employer ses bons offices auprès de la Sublime Porte pour obtenir la délivrance des états de Raguse. Cette lettre renfermait avec les assurances de fidélité envers les Turcs les expressions les plus outrageantes pour la France. La lettre était accompagnée de présens. Le pacha de Bosnie a accepté les dons du Sénat, s'est moqué de ses plaintes, et comme mes rélations d'amitié avec lui sont toujours les mêmes, il s'est empressé de me faire communiquer la lettre.

Depuis cette époque le Sénat a pris tous les moyens imaginables, a fait jouer tous les ressorts

qui pouvaient émouvoir le peuple pour exciter l'intérêt en sa faveur, ainsi il a fait dire et répandre partout qu'on ne voulait la suppression du gouvernement de Raguse que pour lever des soldats dans le pays, que la perte du pavillon ragusais était la destruction de tout commerce à l'avenir, et il a ordonné des prières publiques, des pélerinages à St. Blaise, patron du pays, des processions, enfin toute sorte d'actes de dévotion pour obtenir de la clémence du ciel la libération de ce pays; comme si être admis parmi Vos sujets n'était pas un bienfait de la Providence. Cette conduite a produit tant de scandale et d'agitation, même quelques désordres, car pour la première fois des injures ont été faites à des français, et des coups de fusil tirés contre eux, et entre autres, contre le général Tirlet voyageant paisiblement, que j'ai cru devoir y mettre fin. En conséquence, après avoir ordonné au Sénat hier de s'assembler, j'y ai envoyé un officier qui, après lui avoir exposé mes griefs, lui a signifié que le gouvernement était dissous. Comme il y a un acharnement extraordinaire entre les nobles et les citoyens, j'ai cru devoir charger de l'administration du pays un étranger, et j'ai nommé pour le moment le Consul de Votre Majesté, M-r Bruère, viellard respectable et respecté et qui habite le pays depuis trente cinq ans. Comme il est d'un âge très avancé, je fais venir de Dalmatie pour occuper la place d'administrateur jusqu'à l'organisation définitive M-r Garagnini, frère du député de la Dalmatie qui a eu l'honneur d'être présenté à Votre Majesté, et dont j'ai été à même d'apprécier le zèle pour Votre service, la probité et les talens.

Comme les tribunaux n'étaient composés que de sénateurs et que la certitude de perdre les causes les plus justes empêchent depuis près d'un an les citoyens de poursuivre leurs droits, et qu'il y a déni de justice, j'ai formé un tribunal composé de moitié nobles et moitié citoyens, choisis parmi les gens les plus généralement reconnus probes et éclairés.

J'espère que Votre Majesté daignera approuver ces dispositions que les circonstances ont nécessitées.

Je supplie Votre Majesté d'agréer avec bonté l'hommage du profond respect et du dévouement sans borne du plus fidèle de ses sujets.

Raguse le 1er Février 1808.

(signature autographe) A. Marmont, G-al en chef de l'armée de Dalmatie.

Izvornik u Archives Nationales AF IV 1713. Ne publikovan u Marmontovijem memoarima.

V.

Rezolucije dubrovačke vlastele od 18. Januara 1814.

Quest'oggi dieciotto Gennaro 1814.

Essendoci noi sottoscritti Nobili Patrizj Ragusei riuniti a forma delle nostre patrie costituzioni a Ombla in casa del Signor Matteo Conte di Giorgi abbiamo a unanimità di opinioni fatte le seguenti determinazioni:

Primo, d'invitare il S-r Michele Marchese de Bona a voler in nome nostro, e della nostra Patria presentarsi alle Corti degli Sovrani Alleati nell'attuale guerra contro la Francia per cercare la reintegrazione della nostra Republica, trasportandosi al loro Quartier Generale, dove allora si troverà;

Secondo, d'invitare il Sign. Biagio Bernardo Conte di Caboga a continuare nel suo posto di governatore Generale Provvisorio a nome della nostra nazione;

Terzo, di scrivere al Sign. Michiele Bosgiovich impegnandolo d'interessarsi per il ristabilimento della nostra Republica;

Quarto, di partecipare al Sign. Generale Milutinovich, come pure alli Signori Comandanti inglesi la determinazione presa relativamente all'invito fatto al S-r Marchese di Bona suddetto;

Quinto, di nominare una Commissione incaricata della esecuzione dei sopradetti articoli, e di ricevere le offerte volontarie che saranno fatte per le spese opportune;

Sesto, sono stati nominati membri della suddetta Commissione i Signori C-te Giovanni di Caboga, C-te Nicolò di Pozza-Sorgo, C-te Luca Nicolò di Gozze, C-te Nicolò di Giorgi e Marchese Francesco di Bona ;

Settimo, d'invitare il Signor Co. Carlo di Natali di trasportarsi in Dalmazia per presentare i nostri rispetti e complimenti al S-r Generale Barone di Tomassich.

Firmati:

Matteo di Giorgi
Gio. di Caboga
Sigismondo di Gradi
Franc-o di Zamagna
Nic. Gio. di Sorgo
Biag. Clem. di Menze
Matteo di Zamagna
Carlo di Natali
Gio. di Ghetaldi
Nicc. di Pozza-Sorgo
Biagio F-o di Caboga
Gio. Pietro di Natali
Nat. Paolo di Saraca
Luca Nic. di Gozze
Luca Ant. di Sorgo
Niccolò di Giorgi
Gir. di Natali
Matt. Nic. Ghetaldi
Orsato Cerva
Luca Zamagna
Gio. Biagio Matt. Ghetaldi
Francesco Gozze
Giugno Resti
Bassegli di Gozze
Biag. Bern-o Caboga
Paolo Nic. Gozze
Francesco Bona
Biagio Bona
Gio. M. Ghetaldi
Matteo Gradi
Sigism. Ghetaldi
Marzio Bona
Nicc. Nat. Saraca
Nat. Matt. Ghetaldi
Vladisl. Gozze
Orsato L. Ragnina
Bernardo Caboga
Gio. Menze
Pietro Mar. Sorgo
P. Ign. Franc. Sorgo-Cerva
Matt. Nic. Sorgo
Vlad. Nicc. Sorgo
Luciano Matt. Pozza
Biag. Sig. Ghetaldi

Per copia conforme

I Patrizj componenti la Commissione del Corpo della Nobiltà della Republica di Ragusa:

Giov. B-o di Caboga Senatore
Niccolò di Pozza-Sorgo Senatore
Luca Nic. Conte di Gozze Consigl-re
Niccolò di Giorgi Cons-e
Francesco Marchese di Bona Cons.-re

Izvornik u B. D. A. B 2 Varia Ragusa Fasc. 3

VI.

Akreditivna pisma Mihu Boni.

Gruž, 22. Januara 1814.

Dal Quartier Generale di Gravosa all'assedio di Ragusa

lì 22 Gennaro 1814.

Noi Patrizj Senatori e Consiglieri della Repubblica di Ragusa riunitisi in Corpo in virtú ed a tenore delle Patrie Costituzioni inviamo il Signor Michele Marchese di Bona nostro Senatore al Quartier Generale delle Maestà Loro Imperiali e Reali coalizzate nell'attuale guerra contro la Francia per rappresentare alle Maestà Loro, ovvero ai loro Ministri i diritti della Repubblica Ragusea alla sua libertà ed indipendenza ed a supplicare le Maestà Loro a voler appoggiare colla loro alta protezione la giustizia dei diritti della Repubblica. Preghiamo perciò le Loro Maestà a voler accogliere il Senatore Marchese di Bona Inviato dalla nostra Repubblica, riguardare il medesimo di buon occhio, e prestargli piena, ed indubitata credenza.

A tale fine abbiamo fatto sottoscrivere in nome nostro la presente da una commissione di Governo scelta fra di noi a tenore dell'atto formato nella Sessione nostra dei 18 Gennaro 1814 ed apporvi il nostro Sigillo.

L. S. Giovanni Biagio Conte di Caboga
Senatore m. p.

Niccolò Conte di Pozza-Sorgo
Senatore m. p.
Luca Nic. Conte di Gozze
Consigliere m. p.
Niccolò Conte de Giorgi
Consigliere m. p.
Francesco Marchese di Bona
Consigliere m. p.

Izvornik u B. D. A. B 2 Varia, Ragusa, Fasc. 3.

VII.

Kapitulacija gjenerala Montricharda.

Gruž, 27. Januara 1814.

Nous Général de Division Montrichard, un des Commandeurs de la Legion d'honneur commandant les troupes de Sa Majesté Napoléon Empereur des François et Roi d'Italie etc. etc. en garnison à Raguse et aux forts, ayant à parlementer avec Monsieur le General Milutinovich, commandant les troupes de sa Majesté L'empereur d'Autriche, et chevalier de l'ordre de Marie Thérèse, et Mons-r Hoste, capitaine de vaisseau commandant les troupes de sa Majesté Britannique, faisant le siège de Raguse et des forts, avons conformement à l'article 12 du chap. 4 de l'état de siège designés pour cet objet — Mons-r Le Terrier notre aide de camp d'une part et MM-rs Volter lieut-t du Génie au service de sa Majesté L'Empereur d'Autriche et Angelo, capitaine au service de sa Majesté Britanique de l'autre, pour arranger les termes de la capitulation concernant la reddition de la place de Raguse et des Forts.

Art. 1-er

La place de Raguse, le fort impérial, le fort de Croma, et le fort St. Laurent seront remis aux troupes de S. M. L'empereur

Art. 1-er

La place de Raguse, le fort impérial, le fort Royal Lacroma et le fort St. Laurent seront remis aux troupes de S. M. L'Em-

d'Autriche et de celles de S. M. Britanique.

pereur d'Autriche et celles de S. M. Britanique le 29 du courant à dix heures du matin.

Art. 2

Les troupes de S. M. L'empereur Napoleon formant la garnison de Raguse et de ses forts sortiront de la place par la porte D (nicht ausgeschrieben !) avec les honneurs militaires, armes et bagages. Messieurs les officiers conserveront leurs armes.

Art. 2

Les troupes de S. M. L'empereur Napoleon formant la garnison de Raguse et des forts sortiront de la place avec les honneurs m-res, armes et bagages, poseront leurs armes sur le glacis, seront embarquées à bord des Batimens de transport nommés à cet ègard et seront transportées dans quelque port d'Italie et seront considerées comme prisonniers de guerre et ne pourront servir ni contre L'Autriche et la Grande-Bretagne ni leurs alliés jusqu'à ce qu' elles soienregulièrement échangées.

Art. 3

Les troupes de la garnison seront embarquées sur des batiments de guerre de Sa Majesté Britanique pour être transportées à Ancone.

Art. 3

Les troupes de la garnison seront embarquées sur les batimens de transport pour être transportées dans quelque port d'Italie aux frais du gouvernement autrichien.

Art. 4

Les malades dont l'état permettra d'être transportés seront embarqués sur les mêmes batimens que la garnison. Ceux qui resteront à l'hopital y seront traités avec soin et humanité, ils sont recommandés à la générosité du gouvernement autrichien et de S. M. Britanique. Aussitôt leur retablissement, ils seront transportés à Ancone ou ailleurs aux frais des alliés.

Art. 4

Accordé —

A leur retablissement ils partageront le sort de la garnison.

Art. 5

Les Employés civils et militaires, soit de l'armée de terre ou de mer, sujets de S. M. L'empereur Napoleon, qui ont été pris à Gravosa seront réunis à la garnison et suivront son sort.

Art. 5

Accordé.

Accordé — bien entendu qu'il ne sera fait aucune violation aux propriétés des particuliers et aux magasins du gouvernement.

Art. 6

Les effets de Messieurs les officiers seront embarqués sur les batiments ou ils seront eux-mêmes, leurs mâlles, caisses et porte-manteaux ne seront point visités; les sousofficiers et soldats conserveront leurs havresacs.

Art. 6

Accordé.

*

Art. 7

Les Fonctionnaires publics et les Employés civils et milit-res qui suivront la garnison — seront traités de la même manière suivant leur rang et leur emploi.

Art. 7
Accordé.

Art. 8

Tous les Employés comptables des differentes administrations tant civiles que militaires emporteront leur registres et pièces de comptabilité.

Art. 8
Accordé.

Art. 9

Les femmes, enfans et domestiques appartenants aux Militaires, Fonctionnaires publics et Employés les suivront.

Art. 9
Accordé

Art. 10

Les Individus qui ont occupés des emplois du gouvernement, ainsi que tout autre qui voudra suivre la garnison seul ou avec sa famille pourra le faire sans qu'il soit inquiété. Ils seront traités suivant leur rang et leur emploi, leurs parens et leur propriété seront respectés.

Art. 10
Accordé.

Art. 11

Aucun individu, soit de la province de Raguse ou d'autre, ne pourra approcher de la place de Raguse ni venir sur aucune barque dans les ports avant que toute la garnison soit embarqée sur les batimens designés à l'art. 3 et eloignés de la place.

Art. 11

Accordé.

Art. 12

Messieurs les commandans des troupes des Alliés feront respecter les personnes et les propriétés des Militaires, Fonctionnaires publics, Employés, pendant tout le tems qu'ils resteront dans le port et jusqu'a ce qu'ils soient rendu à leur destination.

Art. 12

Accordé.

Art. 13

Les habitans de la ville de Raguse, de quelque rang et condition qu'ils soient, seront respectés ainsi que leurs propriétés, ceux qui ont exercés des emplois du Gouvernement françois ne seront point inquiété, il ne leur sera fait aucun mauvais traitement ni pour leur conduite passée ni pour leur opinion.

Art. 13

Accordé.

Art. 14

Les titres et autres papiers qui sont dans les archives des tribunaux et ceux des differentes branches d'administration seront respectés et conservés.

Art. 14

Accordé

Art. 15

Il sera designé de part et d'autre des officiers pour faire la remise des magasins et des forts.

Art. 15

Les officiers des Alliés seront envoyés demain matin de bonne heure pour faire l'inventaire et la reprise de magasins de la place et des forts.

Art. 16

Tous les plans de la place et des forts et des bâtimens militaires seront remis à Messieurs les officiers qui seront designés par Monsieur le General Milutinovich et par Mons-r le commandant des forts de S. M. Britanique.

Art. 16

Fait au quartier général de Gravosa
le 27 Janv-r 1814.

E. Angelo m. p.
Capit-n 21-e Regiment.

Milutinovich m. p.

General Major au Serv. de S. M. L'emp-r d' Autriche, Chevallier de l' Ordre de Marie Therese etc.

Leterrier m. p.

Hoste, capitaine de vaisseau et commandant les forces Britaniques devant

Raguse. m. p.

Wolter m. p.
Ing. Oberlnt.

Le G-al de D-on

Montrichard m. p.

Izvornik u Bečkom Vojnom Arhivu. Feldakten 1814 Krieg mit Frankreich in Kroatien und Dalmatien, I. ad 87.

VIII.

Kontradmiral Sir John Gore Jeru Nataliju.

Revenge, off Venice 24th April 1814

Sir,

I have the honour to acknowledge the receipt of your letter of the 11th instant, with the accompagning papers respecting the Islands of Mezzo Giuppana and Callamotta and as no documents were delivered to me by my predecessor relative thereto, I have been under the necessity of referring the subject to the consideration of His Majesty's Ambassador at the Court of Austria, whose reply I shall have the pleasure of forwarding to you so soon as it reaches my hands.

It would afford me much satisfaction to furnish you with a Constitution similar to that which the subjects of my Sovereign enjoy, but as Mezzo, Giuppana and Callamotta may not be continued under the direction of the British Government in time of peace, I can only recommend you to form for the present a provisionary Government suited to the exigencies of the moment and the wishes of the good people of those Islands, to whose welfare I shall always readily do every thing in my power to contribute of a mark of my sense of the attachment they have shewn to Great Britain. If I were to do more at present, it might prove injurious to their future interests.

I have the honour to be,

Sir,

Your very humble servant

John Gore
Rear Admiral.

A tergo:

On his Majesty's Service,
The Count di Natali
Governor of Mezzo

Rear Admiral
Sir John Gore

IX.

Protestacija dubrovačke vlastele.

Dubrovnik, 30. Avgusta 1814.

Al Signor Conte di Bosdari,

Maire della Comune di Ragusa ed al Consiglio Municipale di Ragusa.

I Patrizi della Repubblica di Ragusa, ai quali col loro rango fù imposto da Dio e dalla nazione il preciso obbligo di vegliare alla conservazione e reintegrazione della Patria indipendenza, sono rimasti sorpresi, Signor Conte Maire, che il di Lei consiglio Municipale sotto la data dei 29 corr. Agosto, siasi arrogato il diritto di decretare una deputazione a S. M. l'Augusto Imperatore d'Austria e Re d'Ungher a colla quale rinunciava ai diritti d indipendenza dello Stato di Ragusa.

Onde mossi e dallo stretto dovere di sostenere il contrario voto d' indipendenza, che la Nazione ha così decisivamente pronunzia'o, rifiutando di combattere li Francesi sotto l'altrui Paviglione, ed armandosi in massa ed a gara sotto il Paviglione raguseo; mossi dal rispetto ed ammirazione per le virtù dei nostri bravi e cari concittadini in quell'occasione così energicamente sviluppate, obbligati anche di sostenere quella rappresentanza riconquistata con loro sopra i Francesi, di cui abbiamo ripreso l'esercizio riunendosi in Consiglio sovrano li[1] Decembre

---

[1] Neispisano u službenome prijepisu.

1813, in seno della nazione intera armata sotto il Patrio Paviglione, ed agli occhi dei Comandanti Austro-Inglesi, che in allora ci trattavano da alleati, facendo sventolare al nostro Quartiere Generale li Paviglioni loro unitamente al nostro, protestiamo Signor Conte Maire, e dichiariamo tanto a nome nostro, quanto a nome della nazione intera, che non riconosciamo nemeno nelli Consigli Municipali di tutto lo Stato, e molto meno in quel solo di Ragusa parlante a nome di tutti, il diritto di deliberare a nome della nazione; Perchè acciò un Consiglio rappresenti la Nazione, è necessario: 1-o che per Patria Costituzione abbia dritto di rappresentare;

2-o che li di lei membri sieno dalla Nazione liberamente scelti;

3-o che deliberino entro il limite delle facoltà accordate a loro;

4-o che le sue deliberazioni sieno liberamente prese.

Ora questi Consigli Municipali non sono d'istituzione nazionale, ma un avvanzo, a forza conservatoci, dalla legislazione francese.

I suoi membri non sono stati scelti dalla Nazione, ma nominati in gran parte dai Francesi stessi per essere loro stromenti contro i vei interessi della Nazione;

Questi Consigli nè ebbero nè poteranno avere dalla nazione alcuna facoltà di deliberare sugli interessi suoi, e molto meno sul massimo di tutti;

Finalmente invece di deliberare con libertà, il Consiglio deliberò atterito dall'arbitrario non motivato arresto del Consigliere Marchese Francesco di Bona, di cui non si attribuiva generalmente altra causa, che il di lui riconosciuto onorevole patriotismo, deliberò atterito anche dalla presenza del Sig-r Maggiore Witman, Commandante a Ragusa, il quale ordinò tale arresto, ed il quale volle, contro le leggi del Consiglio stesso, assistere alla sua sessione.

Dichiariamo in conseguenza a nome nostro, ed a nome di tutta la nazione, che fino a tanto che le Potenze Alleate, a nome delle quali fummo provisoriamente occupati, ci ridoneranno l'intero esercizio della nostra libertà, non riconosciamo altri rappresentanti della nazione, che quella commissione, la quale nella succitata sessione dei 19 Gennajo 1814 è stata dal Consiglio Sovrano a unanimità di voti eletta per far valere con tutti i modi possibili presso tutte le Potenze d'Europa i nostri diritti all'indipendenza.

Onde altamente, ed in ogni miglior modo protestiamo, Signor Conte Maire, illegittimo e nullo l'atto della deliberazione presa in data 29 Agosto dal di Lei Consiglio Municipale e contro qualunque altro di simil natura, che potesse esser fatto in appresso.

Quindi, Signor Conte Maire, noi La preghiamo di comunicare la presente nostra protesta alle Autorità di Lei superiori.

Ragusa, li 30 agosto 1814

Firmati:

Orsato Sav-o Co. di Ragnina
Nicolò Matt. Co. di Gradi
Nicolò Nicolò di Pozza
Clemente Co. di Menze
Gio. Biagio di Caboga
Sigismondo Co. di Ghetaldi
Marino Dom-o Co. di Slatarichi
Niccolò Gio. Co. di Sorgo
Paolo Vlad-o Co. di Gozze
Matteo Nic-o Co. di Ghetaldi

Vladislao Co. di Sorgo
Sigismundo Co. di Sorgo
Luca Ant-o Co. di Sorgo
Savino Co. di Giorgi
Niccolò N-le Co. di Saraca
Conte Orsato di Cerva
Giovanni Clemente di Menze
Niccolò Matteo di Sorgo
Marino Matt-o di Pozza Conte di Sagorie
Orsato Luigi di Ragnina
Sigismundo Conte di Gradi
Conte di Giorgi Bona
Conte Giovanni di Sorgo
Conte Giovanni di Natali
Marino Nic-o Conte di Sorgo
Pietro Giovanni di Sorgo
Sebastiano Conte di Gradi
Matteo Nicolò di Pozza
A. Co. de Cerva
Pietro Ignazio di Sorgo Cerva
Nicolò Luigi Nic. Co. di Pozza
Vladislao Paolo Conte di Gozze
M. C. di Bona
Marco Nic-lò Conte di Pozza
Francesco Conte di Zamagna
Matteo Nicolò Conte di Sorgo
Giovanni Conte di Gozze
Conte Carlo di Natali
Matteo Conte di Gradi.

Ovjerovljeni prijepis priložen zapisniku sjednice dubrovačkoga municipalnoga vijeća od 1. Septembra 1814 br. 1780 u D. D. A. Governo provv. Austriaco I, 1692—2615.

X.

Pismo vlastele gjeneralu Milutinoviću.[1]

A Monsieur le Général Commandant,

Depuis six mois que Vous comandez parmi nous, Vous avez donné trop de preuves de sagesse, et de justice, pour que nous puissions manquer de confiance en prenant la liberté de Vous adresser une explication franche et simple de notre conduite. Comme elle a été jusqu'ici toujours marquée au coin du respect le plus profond envers S. M. I. et R. et de la plus parfaite résignation et tranquillité, nous espérons que Vous Vous convaincrez que ce n'est que les malveillants et les ennemis du repos public qui ont voulu jeter des couleurs si noires sur les derniers événemens dont nous sommes la victime.

Aprés avoir vu capituler les Français qui étoint dans notre ville avec les Puissances Alliées, et voyant notre pays occupé en partie par les armes glorieuses

---

[1] Brouillon ovoga pisma nalazi se u Arhivu Natalijevoga doma. Vrlo je vjerovatno pisano rukom Antuna Sorga. Nema datuma, ali je nesumnjivo sastavljeno u Septembru ili Oktobru god. 1814 kad je Milutinović počeo da progoni protestatare od mjeseca Avgusta. Cf. Pisani op. cit. 460. Je li pismo i prepisano, potpisano i sprovedeno Milutinoviću, ne možemo da ustvrdimo. Prilika je da jeste. Ali na svaki način u njemu se rječito ogleda stanje duše polomljene vlastele, po protestaciji progonjene i izolovane, predate vojnoj diktaturi i birokraciji. Toga radi, dali smo mjesta ovome dokumentu u prilogu.

de S. M. I. et R. et en partie couvert par le Pavillon Anglais, nous attendions avec resignation que notre sort fut décidé par le futur Congrès, comme toutes les nouvelles publiques et particulières l'annonçoient.

Nous ne cessions pas en même temps de tâcher de faire valoir par des moyens honorables et qui Vous étoient connus les droits que Dieu et notre naissance nous avoient donnés. C'était M-r le Marquis de Bona qui avoit été chargé de déposer nos très humbles remontrances et suplications aux pieds de S. M. même et de ses puissants alliés.

Dans cette position délicate et difficile, sans aucune participation, ni publication authentique préalable, nous avons vu le Conseil Municipal déliberer pour envoyer une députation au nom de la nation entière.

Voyant tous les esprits revoltés par une telle subversion de tous les principes connus parmi les peuples civilisés, entreprise par un Conseil composé sous le gouvernement de Napoléon pour la plus grande partie d'êtres qui n'avoient ni l'estime, ni la confiance de la nation et qui par ses lois organiques étoit bien loin d'avoir une telle attribution, nous nous sommes crus obligés en honneur et en conscience de rappeler au dit Conseil Municipal qu'il n'avoit le droit ni de parler au nom de la nation, ni de préjuger sur les ordres supérieurs qu'il étoit de notre devoir d'attendre tranquillement et de recevoir respectueusement le Conseil étant une simple magistrature administrative de la seule comune de Raguse.

Voilà le seul et unique sens de la protestation qui a été signée par nous, et par la presque totalité de la noblesse de notre pays.

Personne entre nous n'a pas même pu concevoir l'idée de s'opposer au Gouvernement de S. M. ni de céder à l'impulsion d'une passion désordonnée. Dans cette intime persuasion tous les membres qui ont signé la dite protestation, se sont retirés tranquilles

dans leurs foyers avec la conscience de n'avoir aucune faute à se reprocher.

Lorsque tout à coup les maisons à la ville et à la campagne furent entourées de troupes et les individus arrétés sans aucune raison connue. Il n'est pas étonnant que ceux qui furent avertis ou effrayés d'une opération si rigoureuse et inattendue, se soient rétirés pour connoitre avec tranquillité ce dont on les chargeoit. C'est alors qu'ils s'aperçurent que le gouvernement de Raguse en Votre absence, M-r le Général, avoit été circonvenu par des hommes sans honneur et sans morale qui n'existent que dans le feu de la discorde civile, qui depuis 8 ans ne cessent de persécuter ce qu'il y a de plus honnête et de plus respectable dans notre pays, de ces hommes qui sant doute seront mis hors de portée de nuire dés que le gouvernement aura prise une exacte et tranquille connoissance des affaires de notre pays.

C'est sans doute que prévenu par cette impression qui déjà avoit pris force dans l'esprit de certaines personnes, qui à Votre retour de Cattaro Vous avez fait une publication qui nous a rempli de douleur et parcequ'elle venait de Vous, Monsieur le Général, et parceque nous avions l'intime conscience de ne pas en mériter l'application.

C'est pourquoi nous Vous prions de nous rendre et nous assurer notre tranquillité et notre repos individuel;[1] nous Vous assurons de notre côté que nous ne manquerons jamais de notre part à aucun devoir que le plus profond respect envers S. M. I. et R et la soumission parfaite à ses ordres peuvent nous imposer.

C'est avec ces sentimens que nous Vous prions d'agréer les protestations de la haute considération avec laquelle nous avons l'honneur d'étre etc.

---

[1] Mjesto ove fraze bješe napisano: „notre tranquillité publique et notre repos". Ali precrtano.

XI

Natalićev nacrt o misiji u Carigrad (1815).

Résumé de la procédure active.

1-o Tâcher d'indisposer le Grand Seigneur contre l'occupation de la Dalmatie, de Raguse et de Cattaro;

2-o Chercher qui nous appuyera et nous informera du moment propice au meilleur effet;

3-o Tâcher de donner de l'âme à tous les Ragusais de l'univers afin qu'ils travaillent de concert avec moi. La manière d'y réussir.

4-o Me présenter le plus tôt que je pourrai pour le meilleur effet espérable (sic!)

5-o Mémorial à présenter.

Pour l'historique (Ossatura del Miserere).[1]

Si on envisage les droits anciens, notre liberté compte depuis 13 siècles. Si on a égard aux efforts employés pour la soustraire à l'oppression française, ce sont les Ragusais qui ont presque tout fait; si on veut se régler d'après les promesses que S. M. fit à l'Europe entière, les conditions se sont remplies; ainsi quel prétexte peut-on prendre pour nous retenir nos biens, pour opprimer nos droits?

Les Alliés ont proclamé qu'ils se battaient pour la liberté de chacun. Nous avons reconquis la nôtre; nous avons rétabli notre Gouvernement et notre Pavillon partout. Ils devoient nous les laisser. Ils ont

---

[1] Cf. ovdje Gl. IV. Natali osim toga citira stranice 21—24 koje su se izgubile.

mieux aimé la suspendre et ils ont voulu nous occuper. C'était l'intérét de l'Aurtiche, qui a bien cru trouver l'occasion de nous punir de la protection que, contre ses entreprises, nous a accordé la Sublime Porte l'an 1799 qui nous a sauvé. Le commandant anglais s'y est prèté, comme nous croyons de son gré, ou par ambition ou par intérêt et ils nous ont occupé. Mais ils nous ont occupé au nom des Alliés. Ils devoient donc d'après leur régle, qu'ils ont établi partout eux-mêmes, nous laisser en S t a t u s Q u o. C'est à dire ils devoient nous laisser notre Pavillon, nos Lois, nos Magistrats, notre Commission, l'exercice du Gouvernement et la Garde Nationale sur nos murs et sur nos forteresses.

Les Alliés ont publié que tous les Etats petits et grands qui avoient des Droits à soutenir envoyassent des Députés au Congrès. Nous avons envoyé le nôtre, et l'Autriche l'a empêché de se présenter.

A quoi aboutit tout ce qu'ils pouvoient dire à la justification de leur procédure, quand même ils auroient la modestie de vouloir se justifier? Pas autre chose, si non que nous voulons bien prendre ce qui vous appartient, non à la vérité avec la ferme résolution de le retenir, mais pour être toujours en état de le faire, si, à examen bien fait, nous trouvons que ce soit à notre convenance.

Sa Sublime Hautesse souffrira-t-elle qu'un voisin dont vous avez respecté la faiblesse et les Etats, lorsque absorbé par les François, ils l'avoit laissé à votre discretion (sc. l'Autriche), veuille avec si peu d'égard et à ses sujets insulter ceux que Vous daignez honorer de Votre Protection?

Nous osons donc, prosternés à Vos pieds, Vous prier de vouloir nous adopter pour Vos enfants. Ce seroit le plus doux bien qui rajeuniroit les généreuses promesses du premier de Vos ancêtres, qui nous-seroit garant de Votre paternelle protection qui en imposeroit aux Puissances Alliés et feroit mieux réussir les traités.

Nous prions donc S. S. Hautesse de vouloir soutenir nos droits auprès des Puissances Alliées et si Elle le croit plus utile pour donner plus d'intérêt à notre sort, me reconnaître comme avocat de la République de Raguse et m'envoyer comme tel faire le tour des puissances, me faisant par elles recon naître en ce caractère, et m'appuyer de toute l'autorité de ses ministres résidents auprès des mêmes cours pour faire valoir nos droits et chercher:

1-o la prompte évacuation des troupes autrichiennes; que, si cela rencontre quelque retard, chercher

2-o l'immédiat S t a t u Q u o: c'est-à-dire le rétablissement de notre Gouvernement, de notre commission, de notre pavillon, de nos Lois, Magistrats, Conseil et notre Garde nationale;

3-o une garnison d'Anglais dans les forteresses de Raguse et Stagno, auxquels nous nous sommes rendus beaucoup plus qu'aux Autrichiens et qui par là ont l'obligation de s'y tenir pour nous garantir et protéger; cette garnison est d'autant plus nécessaire, que l'Illyrie est un nom détéré par les Français, qui y ont compris Raguse et Cattaro quoiqu'il paroit que les Alliés ne l'aient pas entendu de la sorte. Mais si on néglige de réclamer, s'il n'y a pas une garnison Angloise qui prouve l'état provisoire, ce laps de temps et notre petitesse faira oublier cette distinction et nous serons perdus et à jamais asservis.

Ainsi il serait pour nous de la plus grande importance de faire du bruit et tenir la plaie ouverte le plus fortement possible;

4-o Chercher qu'on fasse rappeler notre Envoyé le marquis de Bona père, auprès des Puissances Alliées pour soutenir notre cause et nos droits.

Si on trouve des plus grandes difficultés auprés des Autrichiens chercher que les Anglois remettent la République dans les pays occupées par eux, mais conditionnellement s'ils la veuillent garantir, et, en

*

même temps, mettre une garnison à Raguse. Autrement il vaudroit mieux les laisser compromis jusqu'à la décision totale.

NB. Si les Anglois ont des égards aux Turcs et ne veulent pas opposer à l'Autriche, ils retabliroient la République sur les Iles et puis ils les laisseroient prendre aux Autrichiens, sans que cela les compromette avec les Turcs.

Au contraire, s'ils tiennent les Iles jusq'au bout, ils ne peuvent pas les céder aux Autrichiens, sans manquer d'égards aux Turcs.

(Talijanski)

Cercare a Londra di ottenere che tutta la Dalmazia, Ragusa e Cattaro si eriganno in una o più Repubbliche, o almeno Cattaro o Curzola con Ragusa.

Izvornik u Arhivu Natali.